

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО
ІМ ШЕВЧЕНКА

Мирослав Трухан

УКРАЇНЦІ В ПОЛЬЩІ

*після другої
світової війни
1944 - 1984*

MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MEMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MITTEILUNGEN DER SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN

vol. 208

Historical-Philosophical Section

MYROSLAV TRUCHAN

**UKRAINIANS IN POLAND
AFTER WORLD WAR II
1944 — 1984**

Introduction by Vasyl Markus

Published in cooperation with
THE LEMKO RESEARCH FOUNDATION, INC.

NEW YORK — PARIS — SYDNEY — TORONTO

1990

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

том 208

Історично-Філологічна Секція

МИРОСЛАВ ТРУХАН

**УКРАЇНЦІ В ПОЛЬЩІ
ПІСЛЯ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
1944 — 1984**

Передмова — Василь Маркусь

Видано у співпраці з
ФУНДАЦІЄЮ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕМКІВЩИНИ

НЮ ЙОРК — ПАРИЖ — СИДНЕЙ — ТОРОНТО

1990

Copyright © 1990 by the Shevchenko Scientific Society

Library of Congress Catalog Card Number: 90-62134

ISBN:0-88054-163-6

Printed in the USA by Computoprint Corporation
35 Harding Avenue, Clifton, NJ 07011
1(201)772-2166 Fax: 1(201)772-1963

ПЕРЕДМОВА

Пропонована книга д-р Мирослава Трухана "Українці в Польщі після Другої світової війни (1944-1984)" це докторська дисертація автора, яку він успішно захистив на факультеті права і суспільних наук Українського Вільного Університету в Мюнхені в 1985 р. З притиском і повною відповідальністю можна сказати, що ця праця могла бути прийнятою на одержання академічного ступеня в кожному чужому університеті. Видання цієї праці друком у Записках Історично-Філософічної Секції Наукового Товариства ім. Шевченка підкреслює її значення і науковий характер, а також свідчить про розумну інвестицію наших обмежених фондів спонзоруючих установ — НТШ та Фондації Дослідження Лемківщини.

В чому полягає цінність праці М. Трухана? З-поміж різних причинків до з'ясування ситуації української меншости в Польщі по Другій світовій війні, зокрема українською мовою, ця праця є найповнішою і найбільш систематичною та виявляє велику дозу об'єктивності у такій сензитивній проблематиці, якою є питання українців у сучасній Польщі. Автор використав не лише доступні джерела головню українською та польською мовами, але й великий власний досвід молодого учасника і діяча в суспільному житті української спільноти в Польщі по війні. Така позиція автора могла заважити і на тенденції монографії, але вона пробивається відносно мало, а, власного, через безпосередність історичного викладу та іноді персональні свідчення надає фактам і розповіді більш переконливої вимоги. Автор не скриває свого критицизму до польської режимової політики, а навіть до поведінки широких кіл польського суспільства у стосунку до українців, що залишилися на призволяще долі після 1945 р. в Польщі. Проте ці погляди не виявляють якогось анти-польського комплексу, а радше навіяні турботою про брак в минулому й сьогодні духа співпраці, толеранції та міжслов'янських добрих взаємин.

Впарі з тим М. Трухан пильно віднотує всі прояви доброзичливості, намагання усунути обопільні упередження, а головню по-

глянути об'єктивно на спільне сумне минуле і сучасне обидвох народів. Автор закликає обидві сторони до діалогу і вироблення концепції польсько-української співдружби, яка послужила б формуванню кращого майбутнього обидвох народів. Написані перед кількома роками думки вже не є такими новими тепер після останніх подій в Польщі та Україні на політичному, культурному та на релігійному відтинках наших взаємин.

Щодо змісту, то праця М. Трухана подає історичне тло української національної меншости в сучасній Польщі (перипетії в час та по Другій світовій війні), зокрема документує й аналізує справу нових кордонів, переселення, діяльність УПА та каральну акцію "Висла", яка й довела до розпорошення українського населення по всій Польщі. Тут пороблено й підсумки, "скільки нас", приближаючися до оцінки, що українців в Польщі (тих, що відкрито признаються до українства і тих, що закривають свою ідентичність) може бути від двісті тисяч до чверти мільйона. Подана демографічна аналіза цього українського етносу, географічне розміщення, господарський профіль та інші складні проблеми меншости, котра була позбавлена свого центру територіального тяготіння, що його зберегла, наприклад, білоруська меншість у Польщі.

Праця представляє етапи розвитку на протязі сорока років, зокрема в першому періоді — від невизнання до обмеженого визнання й толерування, а потім творення мінімальних організованих форм меншинного культурного життя від 1956 р. до 1984 р. у формі Українського Суспільно-Культурного Товариства (УСКТ) в Польщі. Заторкнуто також найновіший період польської історії — початкову добу "Солидарности" з її спробою ревізіонізму в українсько-польських взаєминах. У додатковому розділі автор радше скоденсовано представляє деякі проблеми останніх чотирьох років, себто від 1984 до 1988 р. Очевидно, книга переходить рямки УСКТ, а його діяльність і проблеми автор з'ясовує на широкому тлі усіх процесів життя соціалістичної країни, польсько-радянських взаємин і долі українства в УРСР та в сусідніх країнах. Але стежачи за діяльністю Товариства, можна легко спостерігати життя цілої української меншости в Польщі — її культуру, шкільництво, видавничу справу, церковну проблематику, наукове дослідження історії, фолкльору й сучасної соціологічної й економічної дійсности. Спеціально в гуші тих проблем вирізняються питання повернення на прадідні землі і ситуація на колишніх предківських землях на південно-східньому і східньому прикордонні Польщі. Нерозв'язане болюче питання "повернення на своє" далі затроює і буде затроювати польсько-українські взаємини аж поки воно не буде вирішене на основі пошанування людських прав та в дусі політичного реалізму з обидвох сторін.

Добре зробив автор, що не тільки перелічує заподіяні кривди, але й висловлюється позитивно про докази співжиття і добру волю, а то й позитивні ініціативи з-боку панівного народу в сучасній Польщі, по-новому роз'язати взаємини між більшістю і меншістю. В цьому плані варто підкреслити, що такий підхід і практична політика є в інтересі обидвох народів і їх меншостей. Не забуваймо, що приблизно таке ж число поляків живе в Україні, як нараховується українців у Польщі. Польським патріотам повинно залежати на тому, щоб та їхня меншість не була дискримінована і могла краще розвиватися у вільній Україні, аніж це є нині в СРСР. Цілком певно, що коли самі українці про це вирішуватимуть, буде тенденція до взаємності. Ми бачимо вже сьогодні, як діячі українського руху в Україні пропонують налагодити взаємини з меншостями, в тому числі і з польською.

Новий подув вітру відчуваємо і в деяких польських католицьких і ліберальних колах, а це добрий "знак" (не даром у Польщі вже довгий час появляється ліберальний католицький журнал під таким заголовком!). Українці відчувають цю зміну і від найвищого проводу Католицької Церкви, що його тепер здійснює Папа — поляк і слов'янин. Релігійні відносини української меншости, зокрема, детально і влучно потрактовані в книзі. Якщо йдеться про Греко-Католицьку Церкву, то українці греко-католики були у позвах з польським шовіністичним духовенством та ієрархією, зокрема стосовно статусу греко-католицьких священників та окремих душпастирських осередків, як також щодо стану українських католицьких церков на виселеній території. Коли польська ієрархія переконалася, що ліквідація українського населення на корінній українській території та розселення українців не розв'язали проблеми, а близько 200 тис. вірних окремого обряду не бажають інтегруватися в польську Церкву, римо-католики погодилися на існування окремого обряду в Католицькій Церкві Польщі і визнають, не без впливу Риму, для цієї Церкви деяку самоуправність. Особливо це помітно із покликанням українського єпископа-помічника при Примаєві Польщі, як генерального вікарія. Приходять зміни і серед частини польського духовенства, головно богословів сходознавців, чого доказом є формування нової генерації українського католицького клиру. Зміна наступила і серед поступової частини польської католицької інтелігенції. Залишається ще справа відновлення окремої греко-католицької єпархії, яка мабуть матиме шанси на позитивне вирішення в час еventуальної легалізації Української Католицької Церкви на Україні.

Але існує ще проблема українців в Православній Церкві Польщі, яка традиційно була русофільською, а за ціну прихильності режиму до неї також вела полонізаторську працю у стосунку до православних українців і білорусів. Режим абсолютно фаворизує цю Церкву на

некористь греко-католиків. Автор виразно бачить цю проблему, її розкриває та сугерує свідомим православним українцям боротися за свої національні права у цій православній територіальній церкві. Деякі вислови на краще можна б додати у створенню двох православних єпархій на корінних українських землях — на Лемківщині та Холмщині.

Про праці присвячено діяльності УСКТ, єдиної організованої форми життя української меншости в Польщі. Зміна політики компартії у стосунку до української меншости відбивалася не лише на персоналіях цієї організації, але на цілій постановці організованого життя (скріплення або зменшення гуртків та місцевих організацій), на шкільництві (редукція пунктів навчання української мови та ліквідація чи реорганізація в напрямі зменшення тих небагатьох українських шкіл, що їх дозволено після 1956 р.), пресі, видавничій справі, а навіть на єдиній ділянці сяк-так видного українського життя і праці — в художній самодіяльності. За 35 років відновленого культурного життя українців в Польщі і тут видно зиг-заги розвитку й послаблення, але в цьому українська меншість ще найбільше виявилася. Дуже слабо стоїть господарська діяльність і не є певним, чи українська спільнота як така й окремі підприємчиві люди зуміють скористати з нових можливостей за коаліційного уряду. Так само українці були поза рамками якоїсь політичної самоорганізації. Але можуть заіснувати деякі можливості у зв'язку з "Солідарністю", деякі речники якої підносять нові думки про українсько-польські взаємини взагалі.

М. Трухан детально із скрупульністю дослідника подає аналіз польської суспільної думки щодо українства, зокрема ж підкреслює еволюцію в ній до ревізіонізму. Починають переважати голоси й переконання, що поляки повинні змінити свою традиційну настанову до східних сусідів. Зокрема це зауважується в історичній науці, політичній публіцистиці, але також в почуваннях людей, головню коли вже тон надають люди, не обтяжені спогадами минулого. Але і в цьому відношенні польська преса та інші засоби комунікації, а зокрема школа залишили дуже негативні наслідки навіть серед молодого покоління. Проте, дедалі більше приходить до слова інтелігентна генерація, яка не бажає жити ресентиментами минулого, уважає сьогодні укладені територіальні взаємини між Україною і Польщею за стабільні, а питання меншости в обидвох країнах бажає розв'язати на базі взаємности і добросусідства.

Серед нерозв'язаних не легких проблем української меншости згадує М. Трухан справу шкільництва і навчання української мови. Виростає в Польщі нове покоління польськомовних українців, що творить складну проблему, яка не є чужою для української діаспори деінде, а навіть для самого материка. Її прийдесть українському

проводів розв'язувати спільно, як українській спільноті, та окремо в кожному випадку у взаєминах із місцевою державною більшістю. У Польщі зокрема вимагає позитивного розв'язання справа видань і мінімальних інституційних та фінансових заходів з-боку урядових чинників, а також забезпечення українського населення іншими культурними програмами, включно з радіомовленням. Не розв'язано справи самоорганізації — письменників, молоді, студентства, жінок, а вже поготів економічної самоорганізації. Це все перебуває в пливкому стані переходовости з уваги на тимчасовому "неможливість" ці проблеми розв'язати. Видається, що в цій ситуації українці матимуть стільки, скільки самі собі здобудуть, навіть дорогою докonalаних фактів, прикладом чому може служити Греко-Католицька Церква.

Наболілим є питання лемків і їх регіональних прагнень розвивати своєрідну й самобутню культуру свого регіону. Не повинно бути застережень з-боку "найчистіших" українських патріотів щодо такого регіонального патріотизму, навпаки йому треба сприяти, бо це збагачує цілість української культури. Шкідливими, натомість, є тенденції до сепарування і намагання окремих одиниць з-поміж лемків творити ніби окрему етнічну групу в Польщі. Зрештою, це намагання призвело б не тільки до послаблення української меншости в Польщі, але може бути самогубним для самих локальних лемківських патріотів. Видається, що правильний шлях вибрали лемки в Україні, що заходяться зберігати і плекати регіональну лемківську культуру в рамках української національної духової творчости, в широких берегах єдиної могутньої української культурної течії з багатьма племінними струмками. До цієї свідомости приходять закарпатські лемки в Східній Словаччині, а останнім часом навіть войводинські русини в Югославії.

Останньою важливою справою буття-життя української меншости в Польщі є зв'язок і взаємини української меншости з Радянською Україною та з українськими спільнотами в інших країнах діаспори. Не є таємницею, як по-мачушиному дотеперішній режим в Україні трактував своїх співвітчизників за кордоном, а зокрема в Польщі. Автор дає на це ряд прикладів і доказів ігнорування та підозрілого ставлення до української меншости, а навіть відмови їм допомогти, коли ці такої допомоги очікували. Майже не було культурного обміну між польськими українцями та Радянською Україною. Так само лиш мінімальна співпраця існувала із сусідніми земляками — в Чехословаччині, Румунії, Югославії. В останньому часі помітні зміни на краще, але це ще далеко від нормального стану. За Україною є більша доза відповідальности, чи ці взаємини покращають і чи зможе материк вирішально допомогти своїм землякам, котрі перебувають у стані довго дискримінованої меншости, яка по-

требує і ще довго потребуватиме допомоги від материка. Та це стосується і заокеанської української громади, яка може нині внести більше у творення української діаспорної спільноти, зокрема у стосунку до українців у Польщі. Все це не повинно ніяк насторожувати демократичний польський уряд і майже одноцілу польську більшість в державі. Не йдеться бо тут про ніяку іреденту, а про задоволення елементарних і природних прав кожної спільноти плекати й розвивати свою самобутність. Поляки ж також до цього змагають скрізь у світі, плекаючи свою культуру й національну ідентичність у так добре відомій формі й концепції світової "Полонії".

Книга д-р М. Трухана може видатно причинитися до цього, насамперед тим, чого в нас часто бракує, служачи нам за джерело кращого пізнання життя і проблем однієї вельми цікавої трагічної діаспори. Читаючи книгу, мається враження, неначе людина мандрує краєм "зраненого брата", як назвав би нині М. Драгоманів корінні землі наших земляків у Польщі. Самопізнання і об'єктивне вивчення важкої долі української діаспори в кожній країні є початком до позитивного розв'язання її проблем у загальному й частковому плані. Книжка Трухана про українців у Польщі по Другій світовій війні нам у цьому допоможе. А в інтелектуальному плані вона і її автор досягли того, що сприятимуть детальному поширенню знання про чверть мільйона українського етносу. Пропонована книга це наче мала енциклопедія про людей, місця, організовані, особливо культурні заходи і справи майже півсторічної історії цього етносу, яка цілком певно стане цінною скарбницею знання при укладанні загальної Енциклопедії Української Діаспори.

А практично всім нам — українцям у Польщі, в Україні та у великій діаспорі — ця праця допоможе правильніше і більш реалістично розв'язувати наші злободенні малі і великі проблеми історичного буття нашого народу.

Василь Маркусь

Директор Історично-Філософічної Секції НТШ
Редактор Енциклопедії Української Діаспори

ВСТУП

Завданням цієї дисертації є дати картину життя українського населення в Польській Народній Республіці після Другої світової війни. Мабуть, матиме рацію той, хто скаже, що така дисертація повинна появитися не на Заході, а в Польщі, де є доступ до джерельних матеріалів і де живе чимало очевидців зображених подій. На жаль, цього роду публікація сьогодні не може в Польщі появитися, оскільки відомо, що об'єктивну працю неможливо опублікувати в умовах тоталітарної системи, зокрема на таку контрверсійну й непопулярну в Польщі тему, як українська національна меншість.

Свідомість цього факту спонукала автора дисертації, не зважаючи на численні труднощі та зумовлену браком доступу до польських архівів небезпеку закиду компліативности, взяти на себе це завдання. З другого ж боку, його реалізацію полегшував авторові факт, що протягом 20 років (1956-76) він був активним учасником суспільно-культурних процесів серед українського населення в ПНР і багато справ знає з автопсії.

Після 1945 р. у Польщі появилася чимало публікацій на тему польських українців, які однак у великій більшості не позбавлені односторонності й тенденційности. Крім цього, на них видно червоний олівець цензора. Водночас те все, що опубліковано на цю тему на Заході, має випадковий і фрагментарний характер. Немає досі публікації, яка спромогла б ся охопити сукупність цього питання.

На нашу думку, дозріла необхідність більш послідовно зайнятися проблематикою української національної меншости в Польщі, проте не як чимсь маргінесовим і другорядним на тлі польсько-українських взаємин, але як першоплановим, принциповим для обох народів питанням. Принциповим тому, бо саме ставлення польської громадськості до українців у Польщі, подіб-

но як ставлення української громадськості до поляків в Україні, а не солодкувато-нудна фразеологія різних теоретиків польсько-українського зближення, є показником реальності цієї ідеї. На прикладі ставлення більшості до меншості можна ствердити, чи існують передумови на те, щоб закласти фундамент зближення, чи може ця ідея передчасна й висить у повітрі як побожне бажання невеликого гурту чесних, проте позбавлених почуття дійсності людей. Усе вказує на те, що закладання цього фундаменту забере ще чимало часу.

Не секрет, що ставлення польської більшості до української меншості в багато чому залишає бажати кращого і не секрет, що люди доброї волі по обох боках залізної завіси можуть набагато більше, ніж досі, зробити, щоб цей стан змінити.

Слід подивляти відвагу та далекозорість людей, які після складного й болючого процесу переоцінки цінностей, з метою по-новому глянути на питання польсько-українських взаємин, ключове питання Східної Європи, протягом двох останніх десятиліть пробували й пробують вести польсько-український діалог. Не зважаючи на численні голоси про безперспективність цих зусиль і дотеперішні невеликі результати, вони створили важливий прецедент, зробивши перший крок у властивому напрямі.

Можливо, ця праця, що без прикрас змальовує складне становище українського населення в післявоєнній Польщі, спонукає людей небайдужих до проблеми нормалізації польсько-українських взаємин, серйозно задуматися над цими справами.

У цьому місці хочу подякувати за критичні зауваження і поради проф. д-рові Б. Осадчукові та проф. д-рові З. Соколюкові.

Мирослав Трухан

I. ЗЕМЛІ ПОТОЙБІЧ СЯНУ І БУГУ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Питання кордону між Польською Народною Республікою та СРСР великодержави антигітлерівської коаліції вирішили ще до закінчення Другої світової війни на Ялтинській конференції 4-11 лютого 1945 р. У протоколі конференції сказано, що східний кордон Польщі повинен проходити вздовж лінії Керзона, з невеликими відхиленнями (5-8 км.) в деяких місцях на користь Польщі. Водночас стверджено, що ПНР повинна одержати відповідні території коштом Німеччини, як компенсацію за втрачені землі на Сході. Остаточне вирішення польсько-німецького кордону залишено до часу мирової конференції після перемоги над Німеччиною. Як відомо, така конференція ніколи не відбулася.

В наслідок установлення нового польсько-радянського кордону, в межах Польщі опинилося кількасот тисяч українців Надсяння, Лемківщини, Холмщини і Підляшшя. Порівняно з національною мозаїкою передвоєнної Польщі, в якій національні меншості становили 1/3 населення (в тому біля 6 мільйонів українців), ця горстка ніколи не становила для польської держави серйозної проблеми.

Докладну кількість українського населення в ПНР неможливо встановити, оскільки післявоєнні польські переписи населення не брали до уваги ані національності, ані рідної мови мешканців країни. Тільки відповідні органи Міністерства Внутрішніх Справ мали такі дані, бо в анкеті на видання посвідки про особу (*dowód osobisty*) була рубрика про національність. Переписним викрутасам дивувався краківський історик Владислав Серчик, пишучи:

"Дані про чисельність національних меншостей зникли зовсім зі статистичних річників, зробилися державною таємницею. Служило

це з надмірною запопадливістю поширюваному поглядові, що після Другої світової війни Польща стала однонаціональною країною".¹

Вихідним пунктом для встановлення хоча б приблизного числа українців у ПНР не можуть бути обидва довоєнні переписи населення, бо вони не віддзеркалюють національного складу мешканців тодішньої Польщі. Про обережність, з якою слід користуватися цього роду статистикою, свідчить заява польського демографа Едварда Штурм де Штрема, в 1929-39 рр. директора Головного Статистичного Управління (ГСУ) у Варшаві, який авторитетно заявив:

"Обидва польські переписи населення в 1921 і 1931 рр. були пофальшовані, коли йдеться про національні відносини на сході Польщі. При цьому брехні в списі 1931 року набагато перевищали фальші 1921 року".²

На ненадійність польської демографічної статистики вказує факт, що за її підрахунками, проведеними після підписання у вересні 1944 р. між ПНР і УРСР угоди про репатріацію, на території ПНР мали проживати 497, 682 особи української національності.³ Два роки пізніше, під час акції "В" виявилося, що насправді українців у Польщі було на понад 200 тисяч більше.

Непридатні для дослідника дані першого післявоєнного перепису населення Польщі з лютого 1946 р., на який посилається познанський соціолог Анджей Квілецький. За даними, які вже на перший погляд не викликають довір'я, проживало в Польщі 2.288 тис. німців і біля 400 тис. іншого непольського населення.⁴ Загальновідомо, що цей перепис не міг охопити основної маси українського населення, бо опанована діями Української Повстанської Армії (УПА) територія не була доступна для переписних комісій.

Німецьким переписом населення Генеральної Губернії (ГГ) з 1943 р. годі користуватися з огляду на його некомплектність, натомість з деякими застереженнями можна спертися на німецьку статистику з 1940 р. За даними д-ра Арльта, начальника відділу для справ населення і суспільної опіки в уряді Ганса Франка, на території ГГ, східній кордон якої проходив більш-менш уздовж

1. Місячник "Наша культура" ч. 2, Варшава, 1983.

2. Журнал "Kwartalnik historyczny" Nr 3, Warszawa, 1973.

3. "Аннали Світової Федерації Лемків" ч. 2, Каміньс 1975, стор. 48.

4. Журнал "Przegląd Zachodni" tom II (Nr 3-4), Poznań, 1964.

теперішнього польсько-радянського кордону, проживало 744 тис. українців.⁵ З цим числом, по суті, згідний проф. В. Кубійович, який подає, що восени 1939 р. проживало в ГГ 720 тисяч українців (разом із спольонізованими).⁶ Будемо недалекі правди, прийнявши, що після закінчення воєнних дій, в кордонах комуністичної польської держави опинилося 700-750 тисяч українського населення, хоч різні польські дослідники подають інші цифри:

— Ю. Гольцер і А. Юзефович	550 тис.
— А. Маріанський	600 тис.
— А. Щесняк і В. Шота, ⁷ Г. Лукасевич ⁸	650 тис.
— В. Вольський, ⁹ Ч. Мадайчик, ¹⁰ Г. Копець ¹¹	700 тис.
— К. Пудло, ¹² І. Блюм ¹³	1.000 тис.

Для кращого розуміння демографічних проблем земель потойбіч Сяну і Бугу варто простежити найважливіші міграційні процеси українського населення у воєнні та перші післявоєнні роки.

Ось фактори, які вплинули на зменшення числа українського населення:

— добровільна репатріація з ГГ до УРСР в 1939-40 рр., під час якої виїхало 11 тис. осіб (в тому 5 тис. лемків), хоч після окупації України німцями велика частина переселенців повернулася до своїх сіл;

— вивезення тисячів молодих людей на роботи до Німеччини, де чимало з них загинуло внаслідок воєнних дій, а частина залишилася після війни на постійне проживання на Заході;

— мобілізація в 1944 р. до Червоної Армії (ЧА), коли напіввишколені рекрути мали на фронті великі втрати;

5. Torzecki R. -Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933-1945, Warszawa 1972, s. 194.

6. Кубійович В. -Українці в Генеральній Губернії 1939-41, Чикаго 1975.

7. Szczesniak A. B., Szota W. Z. -Droga do nikąd, Warszawa 1973, s. 213

8. Łukasiewicz G. -Wokół genezy i przebiegu akcji "Wiśła" (1947), "Dzieje najnowsze" Nr 4, Wrocław 1974, s. 35.

9. Lovell J. -Polska, jakiej nie znamy, Kraków 1970, s. 73.

10. Biernacka M. -Kształtowanie się nowej społeczności wiejskiej w Bieszczadach, Wrocław 1974, s. 37.

11. Перемишль західний бастион України — збірна праця, Нью-Йорк-Філадельфія, 1961, стор. 182.

12. Pudło Kazimierz -Osadnictwo łemkowskie na Dolnym Śląsku w latach 1947-69, Wieś Dolnośląska tom XX, Wrocław 1970, s. 82.

13. Blum I. -Udział Wojska Polskiego w walce o utrwalenie władzy ludowej -"Wojskowy Przegląd Historyczny" Nr 1, Warszawa 1959, s. 3.

— тисячі осіб, що загинули в рядах УПА, в результаті терору польського підпілля і пацифікаційних акцій польського війська;

— багато тисяч "православних" і "тутешніх" на Люблінщині, які з приходом німців подали себе за українців, а після постанови ПНР відrekliся від українства.

Розглядаючи протилежні чинники, які вплинули на збільшення українського населення ПНР, крім натурального приросту, слід згадати:

— кілька тисяч українців, колишніх громадян Польщі, які вступили до створеної в СРСР польської армії, а після війни залишилися в Польщі;

— кільканадцять тисяч українців, особливо з мішаних подруж, які приїхали до Польщі разом з польськими репатріантами в 1944-45 і 1957-59 рр.;

— кількадесят тисяч осіб, які в наслідок проведення польсько-радянського кордону (зокрема на Перемищині) на схід від німецько-радянської демаркаційної лінії з 1939-41 рр. опинилися під Польщею.

В результаті великої офензиви Червоної Армії в липні 1944 р., в її руках опинилася майже вся територія Польщі заселена українцями: 22-го липня був зайнятий Холм, 23-го Грубешів, а 27-го Ярослав і Перемишль.

З приходом ЧА й встановленням польської влади, українське населення, яке під час німецької окупації, хоч і в дуже скромних межах, могло розвивати своє культурне та економічне життя, опинилося в надзвичайно важкій ситуації. Відносно свobodно жилося йому доти, доки ця територія перебувала під військовим управлінням Червоної Армії.

У Перемишлі до 1 жовтня 1945 р., тобто до дня, коли командування ЧА передало владу польській адміністрації, функціонували дві українські середні школи (загальноосвітня і торговельна). Постала сітка українських початкових шкіл. В одному тільки Горлицькому повіті було їх 48.¹⁴ Однак, вже в першому році існування комуністичної Польщі, використовуючи виїзд більшості українців до УРСР, зліквідовано всі ці школи, дозволивши на існування при деяких польських школах пунктів навчання української мови. У навчальному році 1946/47 і ці пункти були зліквідовані.

14. "Анналі СФЛ" ч. 2, с. 211.

Поведінка польської громадськості, яка вважала всіх українців за німецьких коляборантів, обвинувачуючи їх у всяких дійсних і вигаданих провинах, створювала атмосферу напруження, в якій неможлива була організація будь-якого суспільно-культурного життя. До того, в українсько-польських взаєминах ще в останні місяці німецької окупації дійшло до дальшого загострення у зв'язку з інтенсифікацією діяльності боївок польського підпілля, які від літа 1943 р. під гаслом "відплати за Волинь," почали дедалі нахабніше дошкуляти українському населенню. Відділи самооборони, які по українських селах тоді щойно організувалися, не були спроможні дати належну відсіч переважаючим силам напасників, а розбиття українського націоналістичного руху на два табори, які себе взаємно поборювали, полегшувало полякам їхнє завдання.

Додатковим фактором, який впливав на особливу напруженість ситуації на Холмщині і Підляшші було те, що:

"в люблінському воевідстві скупчилися також маси "диких репатріантів" з-за Бугу, що втекли перед терором українських націоналістів".¹⁵

На наявну в той час атмосферу вказує листівка польського підпілля з датою 14 червня 1944 р. звернена до українського населення Сянїччини. У зрадагованій в ультимативному тоні листівці, в горішнім кінці якої стоять слова: "Смерть гайдамакам"! м.ін. написано:

"В рамках відплатної акції за прогнання поляків із східних земель ордами українських військ, вимагаємо негайного виїзду з польської сянїцької землі... Вигаданої німцями України ніколи не було і не буде".¹⁶

Про "успішні запобіжні та відплатні акції" згадується в ситуаційних звітах, що їх начальна команда Армії Крайової (АК) пересилала до польського еміграційного уряду в Лондоні інформуючи його також про дії українського підпілля. У звіті від 17 травня 1944 р. мовилося про "замітний натиск відділів УПА зі Східньої Малопольщі в напрямі пов. Томашів". Дещо детальніше повідомляв про ці акції звіт ген. Бора-Коморовського від 28 червня 1944 р.:

15. "Z dziejów stosunków polsko-radzieckich" tom XI-XII, Warszawa 1975, s. 226-227.

16. "Аннали Лемківщини" ч. 3, Нью-Йорк 1982, с. 154.

"З-за Бугу на терен повітів Грубешів і Холм перейшли відділи УПА в силі пару тисяч. Останньо звітовано про поважні удари УПА з нашими відділами".¹⁷

Перекинення весною і літом 1944 р. з Галичини на якийсь час кількох більших з'єднань УПА для стримання польського тиску виявилось тільки півзаходом, натомість "відплатні акції" польського підпілля спричинилися до виникнення настроїв паніки серед українського населення. З польських архівних матеріалів довідуємось, що вже від серпня 1944 р., тобто ще перед підписанням угоди про репатріацію між ПНР і УРСР, мешканці повітів Влодава, Холм, Замостя, Томашів і Новий Санч зверталися до польської влади з проханням про дозвіл на виїзд в Україну. За цими даними, мало бути 11 тисяч охочих.¹⁸

Ситуація майже безборонного українського населення почала поправлятися навесні 1945 р., коли організація українського підпілля набрала розмаху, а крім прив'язаних до своїх сіл кушів самооборони, на базі місцевих кадрів постали регулярні військові одиниці, рейдуючі по околиці сотні УПА. Іноді ці рейди мали пропагандивний характер і відбувалися по польських селах. Побіч демонстрації сили, їхнім завданням було на нашвидкуруч зорганізованих зборах польського населення, пояснювати полякам антикомуністичне, а не антипольське вістря українських акцій і з допомогою листівок закликати їх до мирного співжиття та спільної боротьби проти комунізму. Водночас новостворені сотні проводили збройні акції проти тих польських сіл, що були осідком антиукраїнських боїв.

Спроби командування УПА домовитися з керівництвом польського підпілля не мали більшого успіху, а спільна акція відділів УПА і організації "Wolność i Niezawisłość" (ВІН) в травні 1946 р. на Грубешів була винятковою подією і мала льокальний характер.

Варшавські спеціалісти від пропаганди, представляючи післявоєнні події, звичайно писали про гекатомби жертв, наприклад, В. Ярницький згадував у своїй книжці присвяченій боротьбі з українським підпіллям, яка, нотабене, появилася тиражем 210

17. Соколюк З. -Польське підпілля і український визвольний рух, Мюнхен, машинопис, с. 44.

18. Szcześniak A. B. -Droga do nikąd, s. 223.

тисяч примірників, про 8.800 забитих і 1.200 ранених поляків.¹⁹ За вірогідними даними Щесняка і Шоти загальні польські втрати на території ПНР в 1944-47 рр. у зв'язку з діями УПА були набагато менші та становили 2.199 забитих, в тому 997 вояків, 603 членів міліції, служби безпеки і партії та 599 осіб цивільного населення.²⁰

Ближча аналіза цього питання розвіває міт про закерзонські "дикі поля", а нижченаведене зіставлення показує, що на території воевідств, де діяло польське підпілля, втрати цивільного населення не були менші. Високі втрати Люблінщини спричинені тим, що побіч українських, тут з особливою активністю діяли польські збройні відділи. Водночас рубрика "вояки ВП" показує, що польське військо мало найбільші втрати на території Ряшівщини, де основною антикомуністичною силою була УПА.²¹

	Загалом осіб без війська	Робітники	Селяни	Працівники парт. апарату	Міліція, служба безпеки	інші	не працюючі	брак даних	Вояки ВП Військо польське
ПНП в тому воев:	7.963	589	1.739	245	4.028	964	226	172	2.403
Ряшів	854	58	225	16	443	98	9	5	881
Люблін	1.986	79	604	41	966	149	97	50	523
Білосток	1.359	131	393	22	522	211	55	25	201
Варшава	1.208	113	265	45	555	164	31	35	199

Польська влада ніколи не могла зрозуміти, чому українські селяни, які, на її думку, повинні вороже ставитися до УПА, бо через її діяльність зазнали чимало прикростей, відносилися до "тих з лісу" з симпатією. Не кажучи про те, що не одна родина мала в рядах повстанців своїх синів, братів і чоловіків, яким, про що варто пам'ятати, перехід у підпілля дозволив уникнути мобі-

19. Jarnicki W. -W pogoni za Burtakiem, Warszawa 1969, s. 109.

20. Szczęśniak A. B. -Droga do nikąd, s. 527-529.

21. Polegli w walce o władzę ludową. Materiały i zestawienia statystyczne. Warszawa 1970, s. 17.

лізації до ЧА й кривавої м'ясорубки на Дуклянському перевалі, або під мурами Берліна, Вроцлава і Праги. Селяни добре пам'ятали про те, що існування УПА багатьом із них врятувало життя. Не було б цієї збройної сили, перед котрою як ВП, так і польське підпілля мали респект, набагато більше українських сіл стало б жертвою польських екстермінаційних "відплатних" акцій. З цього приводу вони називали повстанців своїми оборонцями, що в очах польської влади було явним націоналізмом. Таким чином, тисячі українських селян, часто не розуміючи значення цього слова, стало "націоналістами".

У перші післявоєнні місяці, як польське, так і українське населення потойбіч Сяну і Бугу, спостерігаючи з задоволенням наростаюче напруження між Заходом і Сходом, жило думкою про збройний конфлікт, який у недалекому майбутньому здавався неминучим і повинен був принести кінець комуністичній системі. Надіючись на вибух третьої світової війни, українське село без ремствування несло на своїх плечах увесь тягар підпільної боротьби. Однак, щось інше зганяло сон з очей його мешканців — переселення до УРСР, під час якого, всупереч запевненням варшавського уряду, польське військо почало дедалі ширше застосовувати насильство.

II. ПЕРЕСЕЛЕННЯ ДО УРСР

Ще до закінчення Другої світової війни, 9 вересня 1944 р. в Любліні підписано договір між Польським Комітетом Національного Визволення (тимчасовим урядом) та урядами Української і Білоруської РСР в справі двосторонньої репатріації населення. З боку УРСР договір підписав Микита Хрущов.

Переселення стосувалося, з одного боку, тих мешканців в СРСР польської та єврейської національностей, які могли показати, що перед днем 17 вересня 1939 р. були громадянами Польщі, з другого ж — польських громадян "української, білоруської, російської та русинської національностей". Як видно, уряд УРСР не забув про те, що частина лемків у Польщі називала себе русинами. Закінчення переселенської акції передбачалося на 1 лютого 1945 р., що проте вже незабаром виявилось нездійсненним завданням.

Іструкція з 21 вересня 1944 р. видана для польських репатріаційних органів недвозначно стверджувала, що:

"Евакуація добровільна, тому не можна застосовувати ані безпосереднього, ані посереднього примусу. Згоду на евакуацію можна висловити усно або на письмі".¹

Всі витрати пов'язані з репатріацією в обидві сторони, зобов'язався покрити радянський уряд, особливо зацікавлений у швидкому її здійсненні, тому, не зважаючи на триваючі ще воєнні дії та нестачу транспортних засобів, уже місяць після підписання договору почали відправлятися перші ешелони з переселенцями. Очистивши Західню Україну від поляків, Кремль сподівався дістати в руки вирішальний козир при затверджуванні польсько-

1. Szcześniak A. B., Szota W. Z. Droga do nikąd, Warszawa 1973, s. 215.

радянського кордону на лінії Сян-Буг, на передбачуваній мировій конференції після закінчення війни. З другого боку, з переселенням польських українців до УРСР здійснювалася давня мрія Росії: зберігати контроль за всім українським населенням. Для нікого не було таємницею, що Надсяння і Лемківщина найдалше на захід висунені українські етнографічні території, відігравали немаловажну роль в структурі УПА, уможливлючи зв'язки з антикомуністичним рухом у Польщі та Чехо-Словаччині, а навіть контакти з Заходом.

Територію, населення якої підлягало репатріації, поділено на 15 районів. У них діяли мішані польсько-радянські комісії, а їхнє завдання було таке:

- встановити число українського і "русинського" населення в ПНР;

- вести агітацію за виїзд до УРСР;

- збирати зголошення на виїзд і реєструвати охочих;

- оцінити вартість маєтку осіб зголошених на виїзд;

- організувати транспорт переселенців.²

Неможливим виявилось встановлення докладного числа українського населення, тим більше, що багато українців намагаючись уникнути переселення, подавалось за поляків і римо-католиків. Різні партійні та державні інстанції не раз зверталися зі спеціальними відозвами до українського населення, закликаючи його "евакуватися на батьківщину", водночас управління Уповноваженого польського уряду для переселення розповсюджувало тисячі листівок із таким закликком по українських селах.

Однак, агітація за виїзд не давала бажаних результатів, тому члени репатріаційних комісій удавалися до різних форм тиску, водночас адміністративні органи накладали на селян великі податки й змушували здавати контингенти, обіцяючи їх скасувати тим, хто добровільно зголоситься на виїзд.

Від часу укладення договору про репатріацію, українське населення ПНР перебувало в стані нервового напруження, не довіряючи запевненням преси про добровільність виїзду. Коли стали були відомі випадки насильного переселювання деяких сіл військом і все настирливіше почали поширюватися чутки, що метою договору між Варшавою та Києвом є переселення всіх українців до УРСР, колишній посол до польського сейму Михайло

2. Kwilecki A. — Łemkowie. Zagadnienia migracji i asymilacji, Warszawa 1974, s. 93.

Вахнюк з Перемишля звернувся в травні 1945 р. до Міністерства Внутрішніх Справ у Варшаві з запитанням, чи під час переселювання обов'язує принцип добровільності. Відповідь міністра була однозначна: репатріація добровільна й про будь-який примус не може бути мови.³

Радянський дослідник І. Ф. Євсєєв твердив, що українське населення Надсяння само домагалось переселення, або зверталось до Уповноваженого уряду УРСР, який перебував у Любліні (був ним Микола Підгорний), з проханням приєднати ці землі до України. Євсєєв у своїй праці про переселення пише: "Евакуація проводилась на суцільно добровільних началах".⁴

На принцип добровільності переселення вказував міністер оборони ПНР маршал Міхал Роля-Жимерський, промовляючи в січні 1946 р. на одній із сесій Крайової Ради Народової (тимчасового парламенту).⁵ Багато років пізніше це саме ствердив уповноважений польського уряду для переселення міністер Вольський у розмові з редактором краківського тижневика "Жице літерацке". Після цієї розмови ред. Львовель занотував:

"Мін. Вольський наголошує на факті добровільності репатріації: ніхто з польського, ні радянського боку не натискав, ані не змушував до виїзду".⁶

Іншої думки про цю справу є польські науковці, які досліджували проблеми переселення. Спираючись на збережені документи, соціолог А. Квілецький ствердив, що

"у першому періоді репатріації, більш-менш до вересня 1945 р., переважали добровільні виїзди, пізніше переселення набрало примусового характеру".⁷

В. Шота і А. Щесняк писали, що "від 15 жовтня 1944 р. до кінця серпня 1945 р. виїздили ці, які цього бажали...",⁸ з чого виходить, що від вересня виїздили ці, які цього не бажали.

Підписавши договір про репатріацію, польська влада з нев-

3. Шанковський Л. — Дії УПА і українського збройного підпілля на терені Перемищини 1944-47 (Збірник: Перемишль — західний бастион України, Нью-Йорк 1961, стор. 190.

4. Евсєєв І. Ф. — Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики (1944-1960), Киев 1962 — *Аннали СФЛ* ч. 2, 1975, стор. 47.

5. Szcześniak A. B. — *Droga do nikąd...*, s. 223.

6. Lovell — *Polska, jakiej nie znamy*, Kraków 1970, s. 73.

7. Kwilecki A. — *Lemkowie...*, s. 95.

8. Szcześniak A. B. — *Droga do nikąd...*, s. 222.

доволенням спостерігала повільні темпи переселення й невелику кількість добровільних зголошень на виїзд. До 1 лютого 1945 р., тобто до дня, коли згідно з польсько-радянським договором, переселення мало бути закінчене, виїхало всього 63 тис. осіб. Внаслідок посилення тиску з боку адміністративних органів і війська, до кінця серпня переселено дальших 160 тисяч, що Варшава знову таки визнала незадовільним, бо, за її підрахунками, впродовж року переселенської акції виїхало 66,4% зареєстрованого на виїзд українського населення Люблінщини і тільки 28% Ряшівщини.⁹ Зробивши з цього відповідні висновки, польський уряд змінив тактику і проголосив, що населення хоче виїздити, однак, не може цього зробити з огляду на терор з боку УПА. Під приводом "охорони селян перед бандами" зосереджено велику кількість війська, яке зрозуміло інтенцію свого уряду та почало виселювати всі особи української національності.

Українське село поставилося до переселення вкрай негативно. Селяни, з діда-прадіда індивідуальні господарі, горді зі своїх загалом небагатих, проте ні від кого незалежних господарств, факт, який давав їм почуття самовпевненості і нерушимості, відкидали колгоспну систему, як щось їхньому способу мислення чуже й для них неприйнятне. До того, ті хто в 1939-40 рр. з тодішньої ГГ добровільно виїхали в Україну, а потім повернулися назад, розказували жажливі речі про життя сільського населення в УРСР. Страх перед колгоспами був побіч прив'язання до рідної землі головним фактором, який зумовив рішення величезної більшості селян: не виїздити!

А. Щесняк і В. Шота, спираючись на підсумки уповноваженого для справ переселення з 15 серпня 1945 р., вказували на невелику кількість добровільних зголошень на виїзд. В окремих повітах Надсяння ці зголошення становили ось який відсоток українського населення.¹⁰

повіт	%
Ярослав	31,1
Сянік	27,0
Любачів	18,8
Перемишль	18,2
Лісько	6,7

9. Szczesniak A. B. — Droga do nikąd..., s. 224.

10. Szczesniak A. B. — Droga do nikąd..., s. 224.

Автори праці "Дорога до нікуди" твердили, що найбільший відсоток охочих на виїзд занотовано на Лемківщині, тоді як соціолог Квілецький цитує слова представника адміністративної влади пов. Новий Санч писав: "Лемки шукають будь-якого приводу, щоб ухилитися від евакуації".¹¹ Про вороже ставлення лемків до переселення писала також інша дослідниця післявоєнних міграційних рухів у ПНР Геновефа Лукасевич. Траплялося, що все населення, особливо в гірських труднодоступних селах, разом з живим інвентарем утікало в ліси, іноді навіть на словацький бік кордону. Перечекавши там військову акцію, селяни поверталися до своїх сіл, таким способом багатьом із них пощастило залишитися на своїх господарствах.

На етнографічно мішаній території нерідко велику допомогу давали українцям місцеві латинські священники, особисто зацікавлені в тому, щоб в їхніх парафіях залишилося якнайбільше віруючих, зокрема мішаних подруж. Передумовою допомоги була зміна метрики з греко-католицької на римо-католицьку. До речі, римо-католицька метрика, яка вважалася доказом польської національності, врятувала від переселення не одну українську родину. При цій нагоді змінювалися імена, що мали непольське звучання: Володимир ставав Владиславом, Василь — Вацлавом, а Люба — Люциною. Вручення нової метрики означало не тільки формальний перехід на латинський обряд, а було пов'язане з обов'язком відвідування костьола й хрещення дітей у цьому ж обряді.

З метою дискредитувати противників виїзду в очах польського населення і польської влади, ворожі язики поширювали вістку, мовляв, усі чесні українці хочуть їхати до УРСР, натомість залишаються тільки ті, хто співпрацює з "бандами". Про важке становище українського селя, яке опинилося між фронтами, писав дослідник Люблінщини Микола Королько. За його словами "УПА в усякий можливий спосіб протидіяла переселенню", натомість:

"польське реакційне підпілля навпаки, погрозами, репресіями і фізичним терором, визначало строки виїзду, виганяло населення з хат і сіл, без огляду на пору року і погоду, а також на транспортно-залізничні можливості".¹²

11. Kwilecki A. — Fragmenty najnowszej historii Łemków, "Rocznik sądecki" t. 8, 1967.

12. "Український календар", Варшава 1985, стор. 160.

Деякі села Томашівщини змушено виїхати на станцію Угнів біля Рави Руської в лютому 1945 р., при чому з огляду на організаційний хаос і брак залізничних вагонів, їм довелося чекати у збірному місці на виїзд понад 2-3 місяці. На початку червня в Угнові зібралось біля 10 тисяч переселенців. Не інакше діялось на Лемківщині, де переселенці чекали на станції в Загір'ї під голим небом по кілька тижнів на вагони.

З особливою силою антиукраїнська акція велася на польсько-українському етнографічному пограниччі, де відділи польського підпілля палили українські села, інколи винищуючи все населення. Мешканці Павлокоми, Малкович, Люблінця, Курилівки, Пискорович і багатьох інших сіл стали жертвою цього геноциду.

Ці факти знайшли підтвердження у свідченнях багатьох поляків. Політичний офіцер ВП Станіслав Мисьлінський у своїх спогадах про 1945 р. записав: "На початку червня боївки НСЗ убили в селі Пискоровичі Ярославського повіту біля 300 українців".¹³

Про загибель цього села згадували автори праці "Дорога до нікуди", покликаючись на матеріали II наукової сесії присвяченої боротьбі польського народу за визволення в 1939-45 рр. Крім цього, вони занотували:

"Наприкінці 1945 р., наприклад, на заселену українцями Павлокому пов. Березів, напала диверсійна група ВІН під проводом "Вацлава" і забила кількост осіб".¹⁴

За українськими даними, наскок під час якого загинуло понад 300 осіб, мав місце 3 березня 1945 р.

Один із авторів, який на сторінках преси взяв участь у дискусії на тему польсько-української боротьби, ствердив:

"Адже звірячого морду в українському селі Малковичі під Перемишлем dokonали колоністи зі створеного до війни в українському морі чисто польського села, що мало милозвучну назву Орли".¹⁵

За таких умов стає зрозумілим, чому мешканці сіл з етнографічного пограниччя нерідко виїздили без жодного тиску з боку

13. Myśliński S. — Tropem leśnych cieni, Warszawa 1980, s. 55-56.

14. Szcześniak A. B. — Droga do nikąd..., s. 187.

15. Тижневик "Przegląd tygodniowy" Nr 32, 5 sierpnia 1984, Warszawa.

польської влади. Інакше справи виглядали на території, де українці жили компактною масою й де польські боївки не мали відваги показуватися. Там їхню роллю перейняло військо, проводячи численні пацифікаційні акції під проводом одягнених в польські уніформи радянських офіцерів. Одним із трагічних прикладів, застосованих військом репресій, є лемківське село Завадка Морохівська, мешканці якого рішуче відмовилися виїхати до УРСР. В часі від 24 січня до 30 квітня 1946 р. вояки 34 пп. (командир полку пполк. Плюто) зробили п'ять наскоків на село. Вони стріляли не тільки до тих хто втікав у ліс, але вибили до ноги тих, кого застали в селі — полювання на людей коштувало життя біля ста мешканців Завадки Морохівської".¹⁶

Про ці справи писалося згодом в одному з польських позацензурних журналів:

"Мало знаємо про пацифікації українських сіл, проведені відділами ВП від червня 1945 р. ... Ці пацифікації, можливо, мали на меті заохотити українців до репатріації до СРСР, може були відплатою за українські різні на Волині та Східній Галичині. В той час широко застосовувано засаду колективної відповідальності".¹⁷

І далі, згадуючи ці роки безправ'я, коли найвищою інстанцією, що рішала про життя і смерть громадян, була служба безпеки, а судівництво опинилося під її цілковитим впливом:

"За ці самі злочини були різні вироки. Так наприклад, на Білосточчині... виносили смертний вирок за переховування зброї (також тоді, коли її підкидала Безпека), пістолета чи рушниці нездатних до вжитку, в той самий час в інших районах підсудний отримував за це 2-3 роки в'язниці. Для засуджених за ці справи українців не було помилювання, навіть коли йшлося про малополітніх".¹⁸

За всіма ознаками антиукраїнська акція під час тривання переселення мала пляновий характер і відбувалася за мовчазною згодою, а то й допомогою радянських репатріаційних комісій. Таким способом Росії вдалося досягнути свою ціль:

— це більше загострити взаємини між поляками і українцями, не допустивши до їхнього об'єднання для спільної акції проти неї;

16. "Аннали Світової Федерації Лемків" ч. 2, Каміньс 1975, стор. 166-176.

17. Socha Ł. — O prawach i bezprawiu w Polsce w latach 1944-48, кварталник "Krytyka" Nr 6, Warszawa 1980, s. 142.

18. Socha Ł. — O prawach..., s. 143-144.

— примусити частину українського населення шукати порятунку перед польським терором у представників радянської влади і "добровільно" зголошуватися на виїзд.

Голосом вопіюючого в пустині виявився пересланий у жовтні 1945 р. на Захід відкритий лист "До цілого культурного світу", що його підписали представники всіх верств українського населення в ПНР. Покликуючись на гуманні принципи нещодавно створеної Організації Об'єднаних Націй, автори листа вказували на насильства польської комуністичної влади, які знайшли свій апогей у примусовому виселенні до УРСР.¹⁹

Командування УПА виступило проти переселення з усією рішучістю, усвідомлюючи те, що крім обов'язку оборони прав українського населення йдеться про матеріальну базу та людські ресурси, без яких дії партизанського руху неможливі. З метою протидіяти переселенню, відділи УПА вдарили по комунікаційній системі. Вони висадили в повітря десятки мостів і кільканадцять залізничних станцій, знищили в багатьох місцях залізничні рейки та сотки телеграфічних стовпів. Крім цього, dokonуючи наскоків на переселенчі комісії, нищили документи пов'язані з переселенням, а після виселення палили поукраїнські будинки, щоб не допустити до поселення туди поляків.

Ці акції значною мірою сповільнили темп переселення, хоч не були спроможні його спинити. Все таки опір українського села та енергійна контракція УПА спричинилися до того, що переселення не закінчено згідно з наміченим планом 31 грудня 1945 р., але щойно наприкінці липня 1946 р.

Зрозуміло, що в тому хаосі, коли нерідко вже після вимушеної реєстрації на виїзд населення ховалося перед військом по лісах, а виселене зі своїх сіл не завжди з'являлося на залізничних станціях, неможливо встановити докладну кількість переселених. За офіційними польськими даними, від половини жовтня 1944 до серпня 1946 р. переселено з Польщі до УРСР 482.880 українців.²⁰ Антоні Щесняк і Веслав Шота пишуть, що в останні місяці 1946 року мало місце додаткове переселення, яке охопило 6.400 родин; з чого виходить, що кількість переселених українців збільшилася до пів мільйона осіб.²¹

19. На Захід від тзв. лінії Керзона (Збірка матеріалів і документів ч. 27) 1946, стор. 36-41.

20. "Аннали СФЛ"... ч. 2, стор. 48.

21. Szcześniak A. B. — Droga do nikąd..., s. 223.

За даними авторів книжки "Дорога до нікуди", що як високі офіцери ВП мали доступ до всіх польських архівів (хоч їм не дозволено було використати радянських), до серпня 1945 р. виїхало до УРСР понад 222 тис. осіб, натомість від вересня 1945 до серпня 1946 дальших 260 тисяч.²² У світлі результатів досліджень польських науковців, згідно з якими до кінця серпня "переважали добровільні виїзди", а від вересня 1945 року репатріяція мала примусовий характер, стає ясным, що більшість українського населення ПНР виселено до УРСР насильно під багнетами польського війська.

Про завязяття, з яким українські селяни боронили своїх прав до прабатьківської землі свідчить факт, що деякі "добровільно" переселені родини поверталися назад уже з території УРСР, використовуючи при цьому транспорти польських репатріантів з Галичини. Невелика кількість виселенців, які не змогли акліматизуватися в УРСР повернулася до Польщі щойно в 1957-59 рр. разом з другою хвилею польських репатріантів, уже після приходу Гомулки і укладення 25 березня 1957 р. нового польсько-радянського договору про переселення, в результаті чого до ПНР повернулося понад 200 тисяч поляків.

Деякі польські дослідники твердили, що "з найбільшою неохотою ставилися до репатріації лемки" — сильне прив'язання мешканців гір до рідної землі загальновідоме. Лемки пробували використати те, що в договорі з 9 вересня 1944 р. була мова про переселення осіб "української та русинської національностей" і подаючи себе за лемків, твердили, що переселення їх не стосується. Польське військо та переселенські органи були іншої думки й хоча Гомулка офіційно заборонив застосовувати при виселюванні лемків примус, рідко дотримувалися цієї настанови.

Таким способом "прогресивна" народна польська влада наказавши застосовувати інші критерії до лемків, ніж до решти українського населення, стала на захист реакційної теорії, за якою лемки не є частиною українського народу. Водночас мимохіть призналася до того, чому офіційно заперечувала, що під час переселювання застосовувало насильство.

У цьому місці варто згадати, що громадян білоруської національності польська влада не примушувала до виїзду до БРСР. Охотничо виїхало лише невелике число білорусів. За даними "Малого словника історії Польщі", в роках 1944-46 з ПНР виїхало

22. Szcześniak A. B. — Droga do nikąd..., s. 222.

518 тисяч українців і білорусів, з чого виходить, що білорусів не могло бути більше, ніж кільканадцять тисяч.²³

Засуджуючи насильне переселення польських українців до УРСР, з майже 40-річної перспективи годі недобачати, що завдяки ньому врятовано від польонізації багато тисяч українського населення. Масова асиміляція розкинутих по всій Польщі українців після акції "В" є трагічним підтвердженням цієї тези. Безперечно, можна б тут спекулювати, що не було б виселення до УРСР, можливо, польська влада не мала б відваги провести акції "В" та депортувати 3/4 мільйона людей на західні землі. З цим поглядом можна полемізувати, пам'ятаючи про те, що ця сама влада спромоглася на виселення до Західньої Німеччини понад три мільйони німців і репатріацію з СРСР 1,5 мільйона поляків. У перші післявоєнні роки переселенські акції в небачених досі масштабах були нормальним явищем.

Поселені в основній масі на території Західньої України, на місці репатрійованого до ПНР польського населення, переселенці з Польщі швидко вросли в новий ґрунт, а загартовані в боротьбі з поляками за збереження своєї національності, виявилися національно стійким елементом, непіддатливим на русифікацію.

Чимало вихідців із Польщі стало визначними діячами української культури. Згадати б тільки ученицю Олексі Новаківського, графіка Стефанію Гебус-Баранецьку, скульптора Петра Кулика (автора пам'ятника Іванові Підкові на львівському ринку), композитора Івана Майчика, оперну співачку Теофілю Братківську, вокальне тріо сестер Байко, дириґента Степана Турчака, скрипаля Олега Крису, публіцистку Ганну Заєць, поетів Володимира Лучука, Петра Маха і Романа Кудлика, історика Івана Красовського, фолклориста Василя Хомика.

Сім'ю західньоукраїнських художників збільшила велика плеяда лемківських різьбарів і скульпторів, а серед них: Василь Одрехівський, Емануїл Мисько, брати Амбіцькі, Кишаки та Ористики, Лука Біганич, Антін Фіголь, Іван Мердяк та Андрій Сухорський. Цей останній — автор різьби "Додому", темою якої є переселення лемків до УРСР.

Переселенець з Лемківщини, Микола Горбаль, став одним із найбільш відомих в УРСР діячів руху опору, довголітнім в'язнем радянських концтаборів.

23. Mały słownik historii Polski, Warszawa 1964 s. 304.

III. ПЕРЕСЕЛЕННЯ НА ЗАХІДНІ І ПІВНІЧНІ ЗЕМЛІ ПОЛЬЩІ (АКЦІЯ "ВІСЛА")

Панує загальне переконання, що причиною брутального, санкціонованого правом безправ'я, відомого під назвою акції "Вісла" (акції "В"), під час якої відбулося насильне переселення українців Закерзоння на західні і північні землі Польщі, була діяльність УПА і смерть віцеміністра оборони ПНР ген. Кароля Свєрчевського, який 28 березня 1947 року під Балигородом попав у засідку сотні командира Хріна. З метою виправдати перед світовою громадськістю незгідну з нормами міжнародного права депортацію українського населення з його прадідівських земель, польська влада створила теорію, за якою, буцім то, без виселення цивільного населення неможлива була ліквідація УПА.

Це, всупереч здоровому глуздові, поширюване твердження, неважко спростувати, порівнявши кілька цифр. За даними польського командування, на початку 1947 року чисельність збройних відділів УПА на території ПНР (військова округа "Сян"), без цивільної сітки не перевищала 2 до 2,5 тисяч осіб. Силам 20 упівських сотень, які давно вже не мали повного бойового стану, протиставлено з'єднання оперативної групи "Вісла" в силі 7 дивізій (за польськими, мабуть, заниженими даними, біля 20 тисяч вояків), які користувалися найновішими засобами зв'язку й підтримкою розвідувальної авіації (ескадрилья літаків ПО-2). Не треба бути військовослужбовцем, щоб зауважити велику диспропорцію сил і прийти до висновку, що при такій кількісній і технічній перевазі, можна було зліквідувати УПА, не вдаючися до негуманного переселення.

Вістка про смерть популярного генерала, в той час, коли військовий орган "Polska Zbrojna" постійно писав про переможні

акції ВП проти УПА, шокувала не тільки комуністів, а й противників варшавського уряду. Ці останні, заскочені українським успіхом, яким ніколи не могло похвалитися польське протикомуністичне підпілля, розпустили чутки, ніби Сверчевського, щирого польського патріота, який не погоджувався з політикою Берута, вбили самі комуністи. З таким поглядом можна зустрітися в Польщі по сьогоднішній день.

Безперечно, польські військові копа вже віддавна прагнули взяти реванш за невдачі ВП у боротьбі з УПА, а особливим бажанням відплати запалали після компромітації з генералом, якому не зуміли запевнити належної охорони й безвідповідально виставили його в загроженому терені під упівські кулі. Військова команда вважала, що найкраще реабілітує себе швидкою ліквідацією УПА, при чому з вдовolenням прийняла директиву уряду про виселення українців, вважаючи, що очищення території військових дій від українського населення полегшить війську виконання оперативних завдань.

Переселення великої маси людей не було для польської влади якоюсь новою та незвичайною концепцією, адже вона знала про переселення Сталіном у Сибір за "зраду" та співпрацю з німцями північнокавказьких народів і кримських татар, до того ж, в неї був також достатній досвід у зв'язку з виселенням багатьох тисяч німців до Західньої Німеччини і півмільйона українців до УРСР.

Дані польської розвідки, що основна маса українського населення підтримує УПА, не були позбавлені достовірності. Для нікого не було таємницею, що українське село було для повстанських сотень резервуаром людських ресурсів, становлячи матеріальну базу, яка забезпечувала їх прохарчуванням. Співпраця цивільного населення уможливлювала організацію розвідки й зв'язку (популярні "штафети", завдяки яким повстанська пошта діяла не гірше державної). Як командування ВП, так і міністерство безпеки добре запам'ятали про те, що серед українського населення їм ніколи не вдалося створити своєї розвідувальної сітки.

Варшава була занепокоєна ростом воєнних настроїв серед українського населення, на посилення яких вплинули виступи двох видатних західніх політиків, спрямовані проти СРСР — промова Вінстона Черчіля з 5 березня 1946 року у місті Фултон (США), де вперше впали слова "залізна завіса" і промова міністра закордонних справ Сполучених Штатів — Бірнеса з 6 вересня

1946 року в Штутгарті (ФРН). Тон обох промов був чимсь новим у взаєминах між вчорашніми союзниками та вказував на початок політичної поляризації повоєнного світу, розбудивши серед населення опанованих комуністами країн нові надії. Звичайно стриманий Сталін назвав Черчіля, з яким ще недавно при одному столі ділив Європу, палієм війни та порівняв його з Гітлером. Натомість часопис "Polska Zbrojna", усвідомлюючи моральне значення промови англійського політика для антикомуністичного підпілля, помістив статтю під промовистим заголовком: Черчіль загриває бандерівців.¹

Автор публікацій про боротьбу з УПА ген. Ігнаци Блюм згадує, а науковець Казімеж Пудло підтверджує, що смерть Сверчевського вплинула на прискорення рішення уряду про депортацію українського населення. Як видно, рішення вже було, а подія під Балигородом стала для польських комуністів вигідним приводом для здійснення цього плану. Варшава була явно розчарована тим, що виселення 2/3 польських українців до УРСР не вплинуло на послаблення діяльності українського підпілля, а створена польським генеральним штабом під командою ген. Яна Роткевича оперативна група "Rzeszów", основним ядром якої стали 8 і 9 дивізії піхоти, впродовж півроку (від квітня до жовтня 1946 р.) безуспішно намагалася виконати поставлене перед нею завдання знищити діючі на Ряшівщині курені УПА "Рена", "Байди" і "Залізняка".

Усе говорить за тим, що план переселення постав задовго до смерті генерала. На зорганізованій центральною владою конференції з 24 липня 1945 року, під час розмов українських делегатів з представником польського уряду у Варшаві, останній натякнув на евентуальність переселення українського населення на інші території Польщі, додавши, що той, хто співпрацює з підпіллям, буде відповідно покараний і переселений примусово.²

Влучно висловилися на тему цієї, проведеної під гаслом "мета виправдує засоби" переселенської акції, автори голосної статті "10 років неіснування" Е. Голда і Є. Літвінюк, ствердивши, що акцію проведено "під претекстом рішучої розправи з підпіллям УПА". Цю думку підтримує історик В. Серчик. Він пише:

1. "Анналі Лемківщини" ч. 3, Нью-Йорк 1982, стор. 220.

2. Szcześniak A. B., Szota W. Z. — Droga do nikąd, Warszawa 1973, s. 225.

"Багато тисяч українців змушено до переселення, посиляючись на необхідність відірвати українське підпілля від його підґрунтя-сімей і земляків, але в дійсності, так принаймні можна тепер судити, бажаючи розбити стислі до того часу етнічні скупчення і перешкодити всіляким солідарним спробам забрати голос в обороні прав меншости".³

Серчик має рацію, бо ж переселення відбувалося за суто етнічним критерієм, тобто переселявано всіх українців, без огляду на те, чи на території їхнього поселення діяла УПА, чи ні. Переселявано навіть колишніх комуністичних партизанів, членів Комуністичної Партії Західньої України (КПЗУ), Польської Робітничої Партії (ПРП) і працівників урядів безпеки (УБ) української національності. Проти тези центральної влади, мовляв, переселення українського населення на Захід було спричинене діяльністю УПА, виступив навіть чільний ідеолог УСКТ — Микола Щирба.

"Оскільки відомо, в таких повітах, як Біла Підляська, Влодава та Парчів взагалі не було, або майже не було діяльності УПА. Пощо ж тоді було охоплювати і ці повіти акцією "В"?⁴ —

з гіркотою запитував на сторінках тижневика "Наше слово" український комуніст Щирба, не добавляючи глузду в цьому безглузді й дивуючись, на його думку, нелогічному, а по суті, аж надто логічному рішення польських комуністів.

Усе вказує на те, що причиною трагедії Закерзоння була не УПА, а давно виношена польськими політиками концепція раз назавжди позбутися звідти українського населення. Реалізуючи цю концепцію, позбавлено українців власної території й розкинуто невеликими групами в морі польського населення так, щоб вони в майбутньому вже ніколи не змогли стати компактним організмом, здатним становити в державі національну меншість. Маштаби переселенської акції плюс брутальна рішучість, з якою варшавський комуністичний уряд узявся за цю справу — промовисте свідцтво того, що він був готовий, на зразок політиків III Райху, хоч і без крематоріїв, з залізною послідовністю провести в життя "Endlösung" українського питання в Польщі.

Не є таємницею, що з давніх-давен "лемківський клин" у Карпатах, що сягав майже під Краків, зганяв сон з очей вар-

3. "Наша культура" ч. 2, Варшава 1983.

4. "Наше слово" ч. 15, 25 листопада 1956.

шавських політиків. Польські дослідники не раз звертали увагу на етнічну ендегамію лемків, підкреслюючи, що польсько-лемківські подружжя були там рідкістю, а мовний кордон між польським і українським населенням впродовж останніх ста років майже не змінився. На думку багатьох поляків, які залюбки говорять про експансивність українців, нагадуючи при кожній нагоді, що 50 років тому Львів, а 150 років тому також Київ були польськими містами, виселення українського населення позбавляло українців у майбутньому аргументів для претенсій до території потойбіч Сяну й Бугу.

17 квітня 1947 р. польський уряд вирішив провести військову акцію на території південносхідньої Польщі, надавши їй криптонім "Вісла" і з цією метою створив спеціальну оперативну групу, яку очолив ген. Стефан Моссор. Перед командуванням групи, бойові дії якої почалися 24 квітня 1947 р., поставлено два основні завдання:

- зліквідувати УПА;
- допомогти державним адміністративним органам у переселенні українського населення на західні і північні землі Польщі.

Для проведення цієї задуманої у великому масштабі операції командування ВП зосередило 5 дивізій піхоти (3, 6, 7, 8, 9), 1 дивізію Корпусу Внутрішньої Безпеки (КБВ), 3 додаткові полки (піхотний, автомобільний і саперний) — разом 7 дивізій. Війську помагало багато сотень членів місцевих органів міліції та служби безпеки, що мало неабияке значення, оскільки вони знали місцеві обставини й територію воєнних дій. Концентрацію великих польських сил проти УПА полегшував той факт, що внаслідок ухваленної сеймом 22 лютого 1947 р. амністії (вона не охоплювала УПА), польське збройне підпілля фактично перестало існувати.

План переселення українського населення на понімецькі землі був опрацьований Міністерством Відзисканих Земель, яке тоді очолював Владислав Гомулка, а його проведення доручено Державному Репатріаційному Управлінню (Państwowy Urząd Repatriacyjny — PUR), якому повинні були допомагати військо, міліція та уряди безпеки. Територію акції "В", яка охопила 12 повітів Краківського, Ряшівського і Люблінського воєвідств поділено на 4 оперативні райони: Ряшів, Люблін, Сянік і Горлиці.

Переселення, що як грім з ясного неба впало на українське населення, почалося 28 квітня 1947 р. о 4 годині ранку, а вже наступного дня зі станцій Команча і Шавне-Куляшне від'їхали перші ешелони переселенців на Захід. Ще цього самого тижня

почали відходити ешелони з великих залізничних станцій Сянік і Загір'я. Переселенців скеровували до одного з розподільних пунктів нпр. Ольштин, Щецінек, Познань, Вроцлав), а щойно звідтіля до місць призначення.

Протягом перших шістьох тижнів головним чином переселявано мешканців повітів Сянік, Лісько, Перемишль і почасти Любачів. У дальшу чергу (місяць червень) акція зосередилася на повітах Ярослав, Любачів, Грубешів і Томашів Люблінський. В липні депортовано українське населення інших повітів.

З метою придушити в зародку евентуальний опір, військове командування заборонило населенню появлятися на вулицях від 21 до 4 години ранку. По селах розповсюджувалися листівки, в яких наказувався беззастережний послух та пересторога, що "той, хто не підпорядкується цим наказам і залишиться в околицях, охоплених переселенською акцією, вважатиметься бандитом УПА".⁵ Про брутальність і хаотичність акції "В", під час якої, за евфемістичним висловом авторки праці про переселення Геновефи Лукасевич "мали місце різні жалюгідні події", свідчить факт що разом з українцями на Захід переселено певну кількість польських родин, яким проте вже незабаром дозволено повернутися на свої господарства.

Офіційно говорилося про те, що влада дає населенню 1-2 дні часу для підготовки до виїзду, в дійсності українські селяни мали на це тільки кілька годин. Як правило, вранці приїздило до села військо, а вже після обіду валка переселенців під військовим конвоем їхала в сторону залізничної станції, щоб перед настанням ночі, коли була небезпека наскоку УПА, доїхати до мети. Кожній родині дозволено забрати один-два вози з рухомим майном. Становище ускладнював факт, що багато родин не мало коней і вони були змушені шукати допомоги родичів і сусідів. Холодна дощова весна 1947 року з низькими нічними температурами спричинилася до додаткових труднощів.

Ось потрясаючий своєю лаконічністю опис переселення мешканця Холмщини Якова Самошука:

"15 червня 1947 року село оточило військо — чотири години на підготовку і в дорогу! Куди? За що? Благали, просили — нічого не помагало. Вивезли".⁶

5. Łukasiewicz G. — Wokół genezy i przebiegu akcji "Wisła" (1947 r.), "Dzieje najnowsze" Nr 4, Wrocław 1974, s. 43.

6. "HC" ч. 19, 23 грудня 1956.

За польськими даними, подорож переселенців на Захід тривала в середньому 3-7 днів, проте часто траплялося, що з огляду на післявоєнний комунікаційний хаос ешелон знаходився в дорозі значно довше. Лемківський діяч Микола Дупляк писав, що його подорож із Команчі над Балтицьке море тривала 2 тижні, натомість мешканці села Будри (Ольштинщина) розповідали, що їхні транспорти з Ряшівщини (Лісько, Сянік) на місці нового поселення опинилися щойно після трьох тижнів.

Про антисанітарні умови подорожі переселенців в товарних вагонах, разом з живим інвентарем, читаємо в одному зі звітів щецінського відділу ПУР за травень 1947 року:

"Транспорти охоплені акцією "В" приїхали в жалюгідному стані. Виявлено загальну вошивість, чирякуватість і сверблячку. Запаси харчів вичерпані".⁷

Це саме підтверджує К. Пудло, цитуючи в своїй праці рапорт одного з конвоїрів:

"Не мають достатньої кількості харчів. Дуже завошивлені, так, що треба було мобілізувати повітову дезінфекційну колону... Під час їзди поводитися бездоганно, хоч спочатку виявляли знервованість, бо не вірили, що їдуть на Одзискані землі, але, як твердили чутки, в Сибір".⁸

Голод дошкуляв не тільки людям. Нерідко під час транспорту, з огляду на брак паші, селяни були примушені різати або за дешеві гроші продавати свої корови. Під час їзди на Захід, переселенці залишалися під наглядом конвоїрів ПУР, функціонерів УБ і під охороною війська. Конвоїри мали поіменний список осіб і запечатані коверти, в яких було подано характеристику окремих родин і директиви, куди їх секувати. Ці коверти військовий командант ешелону віддавав переселенським органам на місці призначення. Згідно з директивами, родини підозрілі в співпраці з УПА мали бути поселені поодинокі; при поселюванні всіх інших обов'язував принцип, за яким в жодній місцевості українці не могли становити більше ніж 10% місцевого польського населення. Заборонено поселювати їх у приморській і прикордонній зонах, а також поблизу воевідських міст.

7. Kwilecki A. — Łemkowie. Zagadnienia migracji i asymilacji, Warszawa 1974, s. 112.

8. Pudło K. — Osadnictwo łemkowskie na Dolnym Śląsku w latach 1947-69, "Wiśń Dolnośląska" tom XX, Wrocław 1970, s. 91.

Більшість польських дослідників акції "В" сором'язливо замовчує існування концтабору Явожно. Це місто недалеко Катовиць, де знаходився табір, в якому після війни нова влада в'язнила німців, а також поляків за співпрацю з німцями, стало для українського населення символом знущань і терпінь на міру Талергофу і Берези Картузької. Вже напис *Prasa uszlachetnia człowieka* при вході до табору, офіційно названого центральним табором праці, створював гірку асоціацію з написом, який вітав в'язнів на брамі гітлерівських концтаборів: *Arbeit macht frei*.

Ген. Блюм, описуючи військову акцію проти УПА, занотував:

"Загалом у результаті дій оперативної групи "Вісла" зліквідовано 1509 бандитів, що становило 75% стану банд з квітня 1947 року. Водночас зліквідовано всю цивільну сітку ОУН, знищивши таким чином соціальну й матеріальну базу банд УПА. До табору відокремлення виспано 2.781 активних українських фашистів".⁹

Під поняттям "табір відокремлення" генерал розумів концтабір Явожно, а фашисти, про яких мова — це українські селяни, підозрілі в співпраці з УПА. Про одного такого "фашиста" згадував польський журналіст Мацей Козловський у своїй статті про лемків на сторінках тижневика "Solidarność":

"Під час акції не було найменшого опору, проте багатьох лемків, як "бандити" помандрувало до табору в Явожні. Теодор Дзямба вийшов з книжкою в ліс помолитися. Без суду, без вироку провів у Явожні три роки".¹⁰

За словами Козловського, інколи сам факт знайдення військом у хаті української книжки або газети вистачав, щоб бути зарахованим до симпатиків УПА.

Лемківський діяч Лев Галь з Вроцлава в своєму листі до центральної влади від 2 лютого 1976 року, в якому вказував на те, що під час акції "В" ув'язнено безневинних людей, проти яких органи влади не мали жодних обвинувальних матеріалів, писав:

"Безсумнівний факт, що біля 70% тих, що сиділи в таборі Явожно, звільнено без судового розгляду через 6-12 місяців від часу їхнього затримання. Біля 15% померли внаслідок поганих, не тільки санітарних і харчових умов".¹¹

9. Blum I. — *Udział Wojska Polskiego w walce o utrwalenie władzy ludowej*, "Wojskowy Przegląd Historyczny" Nr 1, Warszawa 1959, s. 20-22.

10. Тижневик "Solidarność", Nr 20, 14 sierpnia 1981, Warszawa.

11. Копія листа в приватному архіві автора.

У своєму листі Галь натякнув на фізичні знущання над інтернованими, які спричинилися до того, що велика їх частина вийшла з табору з підірваним здоров'ям. Особливо переслідувано членів УПА і греко-католицьких священиків.

31 липня 1947 року, після трьох місяців акції, коли основна маса українського населення була вже на Заході, наказом міністра оборони оперативну групу "Вісла" розпущено. Характерний для тоталітарної системи факт, що обидва головні безпосередні винуватці, проведеного, далекими від гуманності методами, переселення, ген. Моссор і його заступник полк. Корчинський (в 1946-48 рр. віцеміністер публічної безпеки) через три роки були заарештовані і як "вороги народу" засуджені до довічного ув'язнення. Така ж доля зустріла командира зненавидженого лемківським населенням 34 полку — пполк. Герарда.

Після виселення в роках 1945-46 півмільйонної маси українського населення до УРСР, у Польщі повинно було залишитися 200-250 тисяч українців, натомість, за даними Мін. Відзисканих Земель, в рамках акції "В" переселено на західні землі всього 33.066 родин — 137.880 осіб.¹²

З цим числом не можна погодитися. Згадана вже Г. Лукасевич, посилаючись на дані центрального військового архіву подає, що від 29 квітня до 12 серпня 1947 року переселено 140.575 осіб. Водночас Лукасевич пише:

"Переселення продовжувалося в серпні, вересні, а навіть жовтні 1947 року. Окремі особи, тимчасово затримані, або відлучені від своїх родин, приїздили на західні та північні землі ще в січні 1948 року... Останньою групою переселенців були 32 родини, переселені між січнем, а квітнем 1950 року з пов. Новий Торг до Щецинського воєводства. Це були родини, які не отримали дозволу на перебування в прикордонній смузі, головню мішані подружжя".¹³

У своїй праці про діяльність ПУР в 1945-47 рр. С. Банасяк твердить, що за даними, отриманими з відділу статистики ПУР, "1947 року з території Ряшівського та Люблінського воєвдств переселено в рамках т.зв. акції "В" біля 150 тисяч осіб підозрілих у співпраці з бандами". У своїх даних Банасяк не взяв до уваги переселенців з Краківського воєвдства.¹⁴

12. Biernacka M. — Kształtowanie się nowej społeczności wiejskiej w Bieszczadach, Wrocław 1974, s. 38.

13. Łukasiewicz G. — Wokół genezy..., s. 46.

14. Banasiak S. — Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945-1947, Poznań 1963.

Враховуючи додаткове переселення, про яке згадує Г. Лукасевич, тобто після 12 серпня 1947 року, можна прийняти число 160 тисяч переселених на Захід українців за близьке правди. Слід пам'ятати, що ще багато років після закінчення акції, постійно приїздили на західні землі особи звільнені з концтабору Явожно та різних в'язниць.

Незважаючи на весь ригоризм акції "В", частині українського населення пощастило залишитися на своїх землях. Це стосувалося головним чином мішаних подруж і тих, хто працював на залізниці, в лісовій або нафтовій промисловості. Переселенська акція значною мірою пощадила територію північної Люблінщини і західньої Лемківщини, де іноді неможливо було визначити національну приналежність населення. Певне число родин, яким удалося уникнути переселення, згодом виїхало на західні землі добровільно, почувавши себе на старих землях погано після виїзду сусідів.

Акція "В" через дев'ять років стала головною темною на I Організаційному З'їзді УСКТ. Представник центральної влади — міністер освіти Вітольд Ярославський у своїй привітальній промові до учасників З'їзду, хоч і не засудив самої акції "В", бо, за його словами, без переселення неможлива була ліквідація УПА, проте засудив методи, якими її проведено. З метою розрядити душну атмосферу З'їзду, міністер випередив закиди делегатів визнанням гріхів польської влади з горезвісному 1947 році, заявивши:

"Однак це все ніякою мірою не може виправдати методів і форм, що їх було застосовано в переселенській акції. Ніякою мірою не можна виправдати також кривду, заподіяну невинному населенню під час перебігу акції".¹⁵

Основною темою майже кожного з виступаючих на З'їзді делегатів була акція "В". Дещо пізніше, вже після того, як учасники З'їзду виявили всю жорстоку правду про переселення, навіть Міністерство Внутрішніх Справ (МВС) — один із головних винуватців лиха, у своїй інструкції в українській справі від 23 серпня 1956 року змушене було згадати про переселення, "яке проведено методами, що їх ніяк не можна виправдати, невинна людність зазнала тяжкої і нічим незаслуженої кривди".¹⁶

15. "НС" ч. 2-3, 26 липня 1956.

16. "НС" ч. 12, 7 листопада 1956.

В липні 1957 року про акцію "В" заговорили в польському парламенті під час дебатів присвячених проблемам національних меншостей. Головний промовець-посол Г. Скок (ПОРП) з високої трибуни сейму заявив, що "саме переселення не раз рясніло фактами беззаконности й кривди". Взявши слово в цій справі, згаданий уже ген. Блюм написав у своїй статті, присвяченій боротьбі з УПА:

"Є в історії кожного народу події, що їх не можна повністю виправдати, якщо застосувати критерії абсолютної абстрактної гуманности, які проте з усякого погляду заслуговують на розуміння нащадків і позитивну оцінку історії. До таких подій належить переселення українського населення в Польщі 1947 р."¹⁷

Безперечно, генерал мав рацію, твердячи, що переселення "не можна повністю виправдати", хоч можна серйозно сумніватися в тому, що ця акція отримає будь-коли "позитивну оцінку історії".

Нечисленні польські голоси самокритики й публічного каяття затихли наприкінці короткого періоду лібералізації після жовтня 1956 року. Комуністична влада, яка не раз гостро засуджувала принцип колективної відповідальности, який в 1930 р. під час пацифікації в Галичині Пілсудський застосовував до українського населення за підпільну діяльність ОУН, ніколи не здобулася на те, щоб визнати акцію "В" результатом застосування принципу колективної відповідальности супроти цивільного населення Закерзоння за діяльність УПА. Інша справа, що в цьому випадку влада також не сказала б правди, бо діяльність УПА була лише приводом до переселення, а не його причиною.

17. Blum I. — *Udział Wojska Polskiego...*, s. 26.

IV. ПЕРЕСЕЛЕНЦІ НА ЗАХІДНИХ ЗЕМЛЯХ

Приїхавши, проти своєї волі, на понімецькі землі, українські переселенці, серед яких було 95% селян, опинилися у винятково тяжкій ситуації. Вони отримали найгірші, напівзруйновані господарства та землю, яка вже 2-3 роки лежала перелогом. Господарські будинки були знищені в 50-70%, а вибору не було, бо всі інші були вже зайняті польськими репатріянтами з СРСР. Родини, які мали живий інвентар (1 кінь припадав на 2-3 родини), отримали власні господарства, а в разі їх недостатньої кількості, кілька родин поселялося на спільному господарстві. Тих, хто не мав живого інвентаря, звичайно приміщали на працю в організованих на взір радгоспів державних господарствах (ПГР).

Становище ускладнював брак паші для тварин, бо сінозбирання було закінчене до їхнього приїзду, до того, не було вільних пасовиськ. Лемки мали додаткові клопоти з гірськими коровами, які часто хворіли в низинному кліматі. Бракувало зерна для засіву й бараболі тощо. Годі дивуватися, що в цих умовах багато переселенців за марні гроші наймалися до праці в польських селян або в колективних господарствах.

Багато років пізніше, згадана вже інструкція МВС від 23 серпня 1956 року, спираючись на промову мін. Ярославського, який на I З'їзді УСКТ заявив, що "було й так, що українці мусіли займати господарства вкрай спустошені, нездатні до вжитку", стверджувала:

"Виселену українську людність у багатьох випадках поселено в бараках непридатних до вжитку, в чвораках, стодолах, бункерах. Виселені, як правило, були залишені самі собі. Окремі ланки народної влади бачили в переселених мало що не бандитів, не турбувалися про матеріальні потреби переселених, а що гірше, то

тут, то там стосували дискримінацію. Зanedбано культурні і освітні потреби українського населення".¹

Згідно з законом, всі переселенці мали право на відшкодування за залишені на Сході господарства, тобто повинні були отримати такі самі господарства на Заході. Практично це не завжди було можливе, бо часто таких господарств у даній місцевості не було, або господарські будинки не надавалися до вжитку. Таким чином, велика частина українських селян ніколи не отримала відповідної компенсації.

Утворена з членів Польської Об'єднаної Робітничої Партії (ПОРП) комісія, яка десять років після переселення, в серпні 1957 року перевіряла умови життя українських селян на території повіту Гурово, відвідавши 167 українських родин в 5 селах, ствердила, що "коло 30% селян не має де тримати своєї худоби. Коло 60% не має своїх стоділ".²

На першому етапі акції "В", послідовно реалізуючи постанову центральної влади (розміщенням селян на західних землях займалися міністерства внутрішніх справ і озисканих земель при співучасті міністерства публічної безпеки), українців поселювано так, щоб вони в жодній місцевості не становили більше, ніж 10% місцевого польського населення. Цікаві матеріали відносно розпорошення переселенців зібрав А. Квілецький. За його даними 30-35 тисяч лемків з п'ятих повітів південної Польщі (Новий Санч, Горлиці, Кросно, Ясло і Сянік), переселено до 45 різних повітів західньої і північної Польщі.

Досліджуючи долю переселенців із села Фльоринка (звідти походять скульптор Г. Пецух, диригент М. Дуда і єпископ О. Дубець), польський соціолог подає, що 169 родин з цього села поселено на території 2 воєвідств (Вроцлав і Зелена Гора) в 32 різних місцевостях. Однак, дбайливо зіставивши цифри щодо розпорошення фльоринчан в окремих місцевостях, Квілецький не проаналізував їх. А шкода, бо вже перший погляд на його таблицю дозволяє прийти до цікавого висновку. Виявляється, що аж у 10 випадках мешканців Фльоринки розкинено по одній родині на польські села, з чого виходить, що влада трактувала їх як підозрілих у співпраці з УПА, хоч Фльоринка знаходиться на території, де не було більшої діяльності українського підпілля. У 17 польських селах поселено по 2-3 фльоринські родини, а

1. "Наше слово" ч. 12, 7 листопада 1956.

2. "НС" ч. 37, 15 вересня 1957.

тільки в 5 випадках кількість поселених в одному селі родин була більша. Дані Квілецького, з одного боку, суперечать пропагованій лемко-самостійниками тезі, що мешканці західньої Лемківщини зовсім не підтримували УПА, з другого підтверджують асиміляційні мотиви акції "В".

Загальновідомо, що внаслідок акції "В" українське населення опинилося кількисот кілометрів від рідних земель у західніх і північних регіонах польської держави, розкинене велетенською підковою від Вроцлава по Ольштин, одначе, дані про його розміщення ніколи не були опубліковані Головним Статистичним Управлінням у Варшаві. В результаті — важко зібрати відповідні статистичні матеріали, а тимі, що їх зібрано, належить користуватися з великою обережністю.

Зіставлення зібраних з різних джерел фрагментарних даних дає ось яку картину розміщення українців в окремих воєводствах Польщі безпосередньо після закінчення переселенської акції. Для порівняння другий стовпець цифр показує дещо пізніші дані, опубліковані науковим працівником Західного інституту в Познані А. Квілецьким.³

Воєводство	Українське населення в тис.	
	1947	1960/61
1. Ольштин	60-70	51
2. Кошалін	30-40	29
3. Вроцлав	20	16
4. Гданськ	10	4,5
5. Щецін	10	10
6. Зелена Гора	10	9
7. Познань (пов. Тшчянка)	3	1
8. Ополе	2 1,5	
9. Біпосток (пов. Голдап)	5	5
Разом західні землі	150-170	127,0
На старих землях залишилися:		
Краків (пов. Новий Санч)	10	брак даних
Ряшів	20	26
Люблін	20-30	брак даних
Разом східні землі	50-60 тисяч	
Разом усіх українців	200-230 тисяч	

Беручи до уваги те, що в статистиці Квілецького вже нема 20-30 тисяч осіб, які в 1956-58 рр. повернулися на старі землі,

3. "Przegląd Zachodni", tom II Nr. 3-4, Poznań 1964.

статистичні дані в обох випадках майже ідентичні.

Основну масу переселенців направлено на Ольштинщину, головню в північні повіті цього воевідства, де воєнні знищення сягали 80% і з цього приводу вони були слабо заселені польськими репатріантами. Решту українського населення розкинено в околицях Гданська, Кошаліна, Щеціна, Зеленої Гори і Вроцлава.

Ще під час переселення виявилось, що приступаючи до акції "В", адміністративні органи мали в своєму розпорядженні занижені статистичні дані щодо числа українського населення. Згідно з пляном переселенської акції, на Захід мало переїхати 90 тисяч осіб, натомість в дійсності треба було переселити 60-70 тисяч більше. Внаслідок далекої від точности статистики, окремі воевідства були змушені прийняти додаткові контингенти переселенців, яких поселювано всюди там, де були вільні господарства, нерідко відступаючи від наказаного 10% ліміту. Дещо пізніше такі самовільні рішення місцевої влади були на вимогу Варшави змінені, в результаті чого в кількох повітах Ольштинського воевідства ще раз переселювано вже поселених селян. За даними польського дослідника Станіслава Жиромського, повторне переселення охопило біля однієї тисячі українських родин у повітах Бартошиці, Бранево, Венгожево, Ілава і Пасленк.⁴

Кінець-кінцем внаслідок післявоєнного хаосу та дезорганізації адміністративного апарату, а перш за все труднощів з транспортними засобами, польській владі не вдалося повністю здійснити свого пляну, розрахованого на цілковите розпорошення українського населення. Після закінчення акції в деяких місцевостях західних і північних земель опинилося багато більше, ніж 10% українців. В результаті — за даними з грудня 1947 р., в кількох повітах Ольштинщини українці становили значний процент населення.⁵

повіт	% українців
1. Гурово Ілавецьке	48,8
2. Венгожево	41,5
3. Бранево	37,2
4. Пасленк	31,7
5. Бартошиці	30,3
6. Кентшин	22,9

4. Żyromski S. — Procesy migracyjne w woj. Olsztyńskim w latach 1945-1949, Olsztyn 1971, s. 98.

5. "Український Календар" 1965, Варшава, стор. 57.

У деяких місцевостях Ольштинського воєводства та сусіднього повіту Голдап (Білостоцьке воєводство), передусім в таких селах як Острі Бардо, Пенцішево, Бані Мазурські, Будри, Ліси, Врубле, Сонґніти, Лельково і Круклянки — переселенці з акції "В" становили навіть більшість населення.

Докладнішу картину розселення українців на Ольштинщині дає нижченаведене зіставлення, опрацьоване на підставі двох різних джерел, уже після повернення частини українського населення на свої землі.

Повіт	Кількість українського населення	
	за "НС" ⁶ (1958)	за А. Квілецьким ⁷ (1960/61)
1. Пасленк	6.010	6.000
2. Бранєво	5.600	7.000
3. Венґожево	5.500	4.400
4. Гурово Ілавецьке	5.500	6.000
5. Кентшин	5.300	3.500
6. Моронґ	4.600	3.500
7. Ґіжицько	3.580	3.200
8. Біскупец	2.980	2.300
9. Ілава	2.970	2.100
10. Лідабарк	2.890	2.300
11. Бартошиці	2.700	5.700
12. Оструда	1.770	2.000
13. Нідзіца	1.300	1.000
14. Щитно	780	780
15. Мронґово	740	600
16. Піш	570	570
17. Ольштин	330	300
18. М. Ольштин	160	150
Разом воєводство	53.280	51.400 чол.

Незважаючи на наявні в деяких повітах різниці між цифрами Квілецького, а статистикою зібраною діячами УСКТ, спричинені неповними й неточними даними, що їх мали в своєму розпорядженні органи місцевої адміністрації, загальне число українців Ольштинського воєводства в обох випадках майже ідентичне.

Коло 5 тисяч переселенців опинилося на території сусіднього Білостоцького воєводства в пов. Голдап, де вони становили біля 15% усього населення повіту. Їх поселено в 20 селах і 18 дер-

6. "НС" ч. 20, 18 травня 1958.

7. "Przegląd Zachodni", tom II...

жавних сільських господарствах (ПГР), а центром їхнього організаційного й культурного життя стало містечко Бані Мазурські.

Великий статистичний матеріал щодо поселення українців на західних і північних землях зібрав не раз уже згадуваний А. Квілецький. Головне статистичне управління у Варшаві не мало жодних даних, тому він був змушений шукати їх з допомогою Міністерства Внутрішніх Справ. Враховуючи те, що експозитури МВС при воевідствах і повітах мали настанову вести облік українського населення на потреби органів публічної безпеки, відповідальних за нагляд за "непевним елементом" з акції "В", немає сумніву, що отримані Квілецьким цифри — це найдокладніші статистичні дані, які можна було зібрати. У зв'язку з цим, при обговорюванні окремих воевідств, в яких поселено українців, буде доцільним користуватися даними польського соціолога, що їх він зібрав у 1961-62 рр. і опублікував у праці: "Число та розміщення груп національних меншостей на західних землях". Це тим більше, що, як виникає з попередніх таблиць, його цифрові дані в основному згідні з даними зібраними діячами УСКТ, поміщеними на сторінках українського тижневика.⁸

Друге після Ольштинщини найбільше скупчення українського населення на західних землях — це Кошалінщина, де українців розселено в таких повітах:

Повіт	Число українців
1. Члухів	4.000
2. Щецінек	3.300
3. М'яско	3.200
4. Кошалін	3.000
5. Славно	3.000
6. Колобжеґ	2.900
7. Валч	2.300
8. Битів	2.000
9. Слупськ	1.900
10. Дравсько	1.300
11. Сьвідвін	650
12. Бялогард	250
13. Злотів	110
14. м. Кошалін	300
15. м. Слупськ	100
	28.310

8. "Przegląd Zachodni", tam II...

На території Кошалінського воєводства до сіл, в яких переселенці з акції "В" становили більшість населення, належали Білий Бір і Надажиці.

75% українців, які опинилися на території Щецінського воєводства, поселено в повітах Старгард, Грифіце і Лобез, натомість у сімох інших повітах вони становили тільки незначний відсоток всього населення.

Повіт	Кількість українців
1. Старгард Щецінський	3.030
2. Грифіце	2.500
3. Лобез	1.326
4. Пижице	695
5. Хошно	640
6. Новогард	482
7. Мисьлібуж	232
8. Голенюв	217
9. Щецін	57
10. Хойна	33
11. м. Щецін	140
	9.352

Варшавський соціолог Збігнев Вежбіцький, який в 1969-1973 рр. досліджував Щецінщину, писав, що в цьому воєводстві поселено біля 8 тисяч українських селян в 135 селах, тобто в середньому припадає 12 родин на одно село, натомість 2 тисячі переселенців проживали в містах.

За його даними, тільки в кількох селах, таких як Бяла (пов. Старгард), Гожислав, Роби і Тшенсач (пов. Грифіце) і Сосново (пов. Лобез) українці становили більшість населення.

На території Гданського воєводства літом 1947 р. опинилося 10 тисяч українців. Більшість українського населення поселено в повітах Новий Двір (1400 осіб) і Ельблонґ (1200). Крім цього, їх можна було зустріти в повітах Квідзинь (700), Штум (650), Лемборк (600) і в невеликому числі в багатьох інших місцевостях воєводства.

У воєводствах Вроцлав і Зелена Гора 90% українського населення становили переселенці з Лемківщини. Ось їх розміщення на території окремих повітів:

ВРОЦЛАВСЬКЕ ВОЄВІДСТВО

повіт	кількість переселенців
1. Любін	3.770
2. Волів	2.740
3. Лігниця	1.950
4. Сьрода	1.450
5. Злоторія	1.060
6. Олесьніца	870
7. Олава	700
8. Тшебніца	650
9. Міліч	600
10. Гура	600
11. Болеславець	500
12. Явор	130
13. Стшелін	120
14. м. Вроцлав	600
15. м. Лігниця	250
16. м. Валбжих	60
	16.100

ЗЕЛЕНОГІРСЬКЕ ВОЄВІДСТВО

повіт	кількість переселенців
1. Шпротава	2.200
2. Стшельце Краєнське	1.400
3. Сьвєбодзін	1.200
4. Глогув	1.050
5. Сквежина	750
6. Зелена Гора	620
7. Нова Сіль	600
8. Гожів	440
9. Мендзижеч	400
10. Суленцін	250
11. Всхова	250
12. Жагань	150
	9.310

2-3 тисячну групу лемків з повітів Горлиці та Новий Санч поселено в Познанському воєвідстві на території пов. Тшчянка, де вони створили найбільші скупчення в селах Стобно, Нікорськ, Страдом-Рихлін і Дзеронжно. Невелика чисельно група переселенців (1-2 тис.) опинилася на території двох повітів Опольського воєвідства.

Безсумнівно, якщо врахувати прогресуючу денаціоналізацію та міграційні рухи населення, зокрема великий відплив молоді з сіл до міст, наведені цифрові дані з 1961-62 рр. сьогодні можуть мати тільки орієнтаційний характер.

Польське населення поставилося до переселенців з акції "В", яких в розмовах між собою називало бандерівцями, неприхильно, а то й вороже, особливо та його частина, яка приїхала на західні землі в рамках репатріації з УРСР. Годі цьому дивуватися, адже саме цим людям у першу чергу урядникам, священикам, учителям і військовим осадникам перед 1939 р. польська держава визначила ролію бастіону польськості на українських землях. Водночас не можна забувати, що вони на власній шкірі відчули всю безпощадність українсько-польської боротьби, яка охопила Волинь і Галичину під час німецької окупації. Відносно добре ставилися до переселенців поляки з Познанщини. Місцеві органи влади звичайно дивилися на "тих з акції "В", як на громадян другої категорії, в багатьох випадках безправно домагаючись від них заплати за одержані на Заході господарства.

У 1947-1955 рр. переселенці могли змінювати місце проживання тільки за спеціальним дозволом влади. На практиці це було можливе лише в цьому випадку, коли окремі члени родини загубилися під час переселення. І так в XX столітті, в країні народньої демократії, як польські комуністи з гордістю називали свою державу, панували феодальні порядки, а українські селяни протягом 8 років були "glebae adscripti".

Автори згаданої вже статті "10 років неіснування" так бачили безправне становище українців на нових місцях поселення:

"Перед приїздом переселенців скликувано зібрання й перестегігалось польське населення, нотабене, переважно з-за Бугу, отже вже обізнане з проблематикою, що приїжджають бандити з УПА. Їм унеможливили свободу рухів, зміну місця проживання. Вони підлягали спеціальній контролі УБ".⁹

Це саме підтверджує польський журналіст Мацей Козловський пишучи, що після приїзду на Захід, українці

"далі залишилися під пильним наглядом УБ, їм заборонено залишати місце проживання, а при кожній нагоді давали їм зрозуміти, що вони щось гірше".¹⁰

9. Двотижневик "Po prostu" Nr 9, 3 marca 1957.

10. Тижневик "Solidarność" Nr 20, 14 sierpnia 1981.

Також К. Пудло, описуючи перші місяці перебування лемків на західних землях згадує, що "в акції розміщення бере участь ПУБП... організують над ними нагляд".¹¹

Місцевих поляків зобов'язано слідувати за переселенцями й регулярно давати органам влади письмові звіти про їхню поведінку. Ось уривок одного з таких звітів, що заховався в державному архіві у Вроцлаві:

"Сходяться вечорами кожного разу в іншій хаті. В неділю роблять збірні екскурсії до сусідніх громад... Всі вони збираються в Й., з'їжджаються до нього з усіх громад. Він часто їздить до Вроцлава та в інших невідомих напрямках...

У декого з них помітна апатія та знеохочення. До К. приходять українські газети з Америки. Відчувається в них вороже ставлення до старих поселенців, які мають великі будинки й гарні господарства... Дружина Б. повернулася з їх сторін, тепер усі її відвідують".¹²

Переселенці, яких мучила носталгія та які мали труднощі з акліматизацією в новому середовищі, при чому особливо серед лемків помічалися симптоми меланхолії і порушення психосоматичного ладу; тішили себе надією, що їх перебування на Заході матиме тимчасовий характер і після закінчення боїв вони зможуть повернутися на свої господарства. Надії на повернення вони не втрачали протягом багатьох років після ліквідації УПА, тому не хотіли звертати переселенських карт і приймати актів власності на понімецькі господарства, побоюючись, що це унеможливить їм у майбутньому повернення "на своє". З цього самого приводу відмовлялися від державних кредитів.

Це почуття тимчасовості, до речі, не чуже також місцевому польському населенню, яке довгі роки вірило, що на ці землі незабаром повернуться німці, спричинилося до того, що в перші роки перебування на Заході як українці, так і поляки мало дбали про ремонт та розбудову своїх господарств. Довгий час слово "інвестиція" було тут незначимим поняттям, а ремонтувалося тільки найнеобхідніше.

Одначе, минали роки й суворі закони життя підказували тверезо глянути на дійсність. Завдяки вродженій працьовитості, а також фактові, що вони весь час відчували на собі пильний

11. Pudło K. — Osadnictwo Łemkowskie na Dolnym Śląsku w latach 1947-1969, "Więś Dolnośląska" tom XX, Wrocław 1970, s. 91.

12. Pudło K. — Osadnictwo Łemkowskie..., s. 104.

погляд органів влади й місцевого польського населення, мало-вимогливі українські селяни, як правило, працювали краще від своїх польських сусідів і вже незабаром в економічній ділянці домоглися непоганих результатів. Порушуючи це питання, дослідник Ольштинщини Олександр Колянчук писав:

"Багато селян, які роками мріяли про власне господарство з достатньою кількістю землі, вже через 2-3 роки обробляло по 15-20 га. й мали по 6-10 штук худоби та чимало свиней і домашнього птаства. Згодом багато з них замінило свої господарства на кращі, залишені принагідними поселенцями або провело докладні ремонти. В п'ятдесятих роках чимало українських хліборобів стало членами сільсько-господарських кооперативів, а кооператив у Брушинах Ілавського повіту, до якого належали майже виключно українці, став найкращим господарством у воєвідстві".¹³

Недовірливі до селян з акції "В" представники місцевої влади поступово почали позитивно висловлюватися про них, указуючи на їхню працьовитість і високі показники рілничого виробництва. Завдяки цьому багатьох переселенців уже в другому десятилітті свого перебування на Заході стали заможними хліборобами. На воєвідській конференції УСКТ в Ольштині, обговорюючи економічні проблеми, представник ВК ПОРП з признанням ствердив:

"Середня врожайності 4 зернових культур у повітах, де господарюють українці, набагато вища в порівнянні з повітами, в яких їх немає".¹⁴

Публіцист Єжи Львовель, який у 1960-тих рр. об'їхав українські поселення на західних землях також зауважив:

"До речі, всюди де я був останнім часом, на Білосточчині, Ольштинщині, Зеленогірщині та Кошалінщині — загалом хвалять українців за господарність, порядок, заможність".¹⁵

Так само схарактеризував поселених у західній Польщі українських селян на сторінках журналу "Przegląd Zachodni" науковий працівник Познанського університету Юзеф Буршта:

Виявилось, що в господарській ділянці вони дуже здібні й гнучкі. За короткий час, завдяки цим здібностям, а особливо властивій їм працьовитості, запобігливості та старанності, вони

13. "УК" 1974, Варшава, стор. 85-86.

14. "НС" ч. 18, 30 квітня 1967.

15. Lovell J. — "Polska, jakiej nie znamy", Kraków 1970, s. 80-81.

зуміли засвоїти високий рівень агротехнічних знань. Сьогодні це найчастіше зразкові хлібороби".¹⁶

Цікавий матеріал для кращого розуміння економічного становища переселенців на Заході дає зіставлення карти розміщення українського населення в ПНР з картою якості ґрунтів. Виявляється, що з економічної точки зору найкориснішою була зміна місця проживання для лемківського й бойківського населення. Переселені з малородючих прикарпатських околиць, вони в більшості опинилися на корисних або дуже корисних ґрунтах Вроцлавщини і Зеленогірщини (передусім околиці Вроцлава, Любіня і Зеленої Гори). Непогані ґрунти отримала невелика частина селян Надсяння поселена в околицях Щеціна, Гданська і Ельблонга, натомість переселені в околиці Венґожева, Гіжицька, Бань і Битова опинилися на більш-менш подібних щодо родючості ґрунтах.

А проте основна маса українського населення поселеного на Ольштинщині і Кошалінщині прогнала на цій заміні, отримавши гірші ґрунти т.зв. середні. Це стосується повітів, в яких проживає відносно багато українців (Бартошиці, Гурово, Лідзбарк, Біскупец, Моронґ і Оструда (Ольштинщина) та Члухів, Мястко, Щецінек і Валч (Кошалінщина).

Безперечним фактом є те, що переселення на Захід означало для багатьох українських селян, зокрема з бідніших підгірських околиць, великий крок уперед в економічному й культурному розвитку. Контакти з новими сусідами, передусім з відомими з раціональної обробки землі автохтонами (колишніми німецькими громадянами) і поляками з Познанщини, допомогли багатьом переселенцям поставити свої методи господарювання на вищий рівень. Розвинена комунікаційна сітка та близькість міст уможливили кращий збут сільсько-господарських продуктів і купівлю технічного устаткування, водночас індустріально розвинені по-німецькі райони давали молодим людям з багатодітних українських родин можливість знайти працю в місті й здобути нову професію.

16. "УК" 1980, стор. 32-33.

V. КУЛЬТУРНЕ ПІДПІЛЛЯ

Зліквідувавши за допомогою акції "В" українське питання, у Варшаві почали дедалі голосніше подейкувати про однаціональну Польщу, в якій уперше в її історії нема проблеми національних меншостей. На перший погляд це твердження не було позбавлене логіки, бо всі меншості становили малочисельні й малоактивні групи, майже непомітні в морі польського населення. Здавалося, що також українці цілковито зникли з демографічної карти ПНР. Розпорошені по всій країні та залякані польським оточенням, вони нерідко відрікалися від українства, іноді навіть дітям не згадуючи про своє походження. Були випадки, що діти вже як дорослі люди від третіх осіб випадково довідувалися про те, що їхні батьки українці. А. Квілецький писав про лемківську жінку, яка не хотючи признатися своїй доньці, чому хреститься три рази, пояснювала їй такими словами: один раз за себе, другий за тата, а третій за тебе.

Пропагуючи міт про однаціональну Польщу, внаслідок чого про меншості не згадувалося в засобах масової інформації, центральна влада довгий час недобачала українців. Творці цього міту були переконані, що в результаті величезного розпорошення й зумовленого ним прискорення асиміляційних процесів, незабаром час сам розв'яже українське питання. Випробувана стара метода "totschweigen" — цілковите промовчання проблеми, здалася владі найбільш відповідним тактичним способом. Тим часом, незважаючи на розкиданість і заляканість, серед спраглих рідного слова й рідної культури переселенців почало щось діятися. На початку 1950-их рр. появились паростки руху, який увійшов в історію польських українців під назвою культурного підпілля, звернувши на себе увагу не тільки органів безпеки, а й найвищих партійних інстанцій.

Охолонувши від жахливого удару, яким була для нього акція "В", українське населення спочатку несміливо, а потім щораз відважніше почало організувати своє культурне життя. Покидаючи батьківські пороги, переселенці взяли зі собою на чужину "євшан-зілля" — рідну пісню. Замкнена в чотирьох стінах хат пісня стала першою формою протесту людей приречених державою на денаціоналізацію, а багатьом із них допомогла пережити важкі і принижуючі роки "неіснування". З особливим пієтизмом культивувалися козацькі, стрілецькі та упівські пісні.

Хрестини, весілля та похорони, а також Маланки й танцювальні заходи використовувалися для зустрічей з колишніми односельчанами та знайомими, плекання рідного слова й рідної пісні, для маніфестування національної спільноти. Незалежно від себе, у кількох студентських осередках постали невеликі молодіжні групи, які усвідомлюючи всюдисущість органів безпеки в комуністичній системі, відмовилися від створення підпільної організації та кинули гасло: бути організованими, не створюючи організації. Допити й процеси в 1960-тих рр. довели правильність цього рішення.

Молодіжні гуртки поставили перед собою такі завдання:

- вишукувати молодих українців, особливо студентів, з метою познайомити їх з рештою земляків і зацікавити українською проблематикою;

- плекати рідну мову й пісню;

- проводити дискусії на українознавчі теми;

- шукати слідів української культури в польських бібліотеках і музеях;

- віднаходити і відвідувати могили українських діячів і вояків;

- спільно відвідувати виступи ансамблів з УРСР і фільми Київської кіностудії;

- організувати розважальні вечори т.зв. приватки, з метою нав'язання ближчих контактів між представниками обох полів;

- розповсюджувати українські книжки, при чому важливу роль відіграла багата на передвоєнні львівські видання приватна бібліотека о. Ріпецького (Хшаново).

До найактивніших осередків і студентських діячів належали:

Гданськ (Т. Бабій, М. Козак)

Щецін (С. Заброварний, О. Дорох, М. Трухан)

Краків (Я. Грицков'ян, В. Мацко)

Лодзь (І. Душкевич, Л. Кузьмак)

Варшава (Б. Боберський, В. Бунда, Б. Сєроцький)

Познань (М. Гасюк, П. Кравчук)

Помешкання багатьох свідомих громадян стали відомими в усій Польщі місцями зустрічей молоді. Згадати б тільки Олену Вальковську — Сопот, Ольгу Криванську-Загребельну — Лодзь та подружжя Салуків — Щецін.

Витворилася дещо дивна й для комуністичної влади незручна ситуація. Вона спостерігала оживлену напівлегальну діяльність меншости не реєстрованої, крім картотек служби безпеки, в жодній офіційній статистиці, що гірше, діяльність, про яку мала неповні й недокладні дані. Нервовість влади, змушеної мобілізувати своїх інформаторів, була тим більша, що в цьому культурному русі вона вбачала руку українських націоналістів із Заходу.

Стурбована таким розвитком подій, Варшава вирішила взяти слово в українській справі, проявом чого була видана в квітні 1952 р. постанова політичного бюро ЦК ПОРП. Автори постанови, визнавши національну та економічну дискримінацію українців, що, на їхню думку, використовують вороги соціалізму, які організують мовне та культурне підпілля, писали:

"В положенні українського населення повинні бути проведені невідкладні зміни, які сприятимуть повній нормалізації його господарських умов, втягненні цього населення в активне громадське життя та дозволять задовольнити його культурні потреби".¹

Видаючи цю гуманну постанову, партія забула про найважливіше — зліквідувати антигуманне розпорядження, яким переселених на Захід українців прикріплено до місць нового поселення, не дозволяючи їх змінити без згоди місцевої влади. Скасування цього розпорядження, яке принижувало людську гідність переселенців, прийшло щойно через три роки, вже після того, як 8 грудня 1954 р. зліквідовано Міністерство Безпеки.

Рішення квітневої постанови тільки незначною мірою вплинули на поліпшення долі українського населення, а єдиним конкретним досягненням був дозвіл на організацію при польських школах пунктів навчання української мови та кількох художніх гуртків. Окремі партійні інстанції ігнорували постанову й вона, по суті, залишилася постановою на папері.

1. M. S. Sprawa, domagająca się rozwiązania, щоденник "Trybuna ludu", 16 czerwca 1956, Warszawa.

Після цієї невдачі, пробуючи рятувати своє інтернаціональне обличчя, секретаріат ЦК ПОРП, спираючись на постанови III пленуму ЦК партії (1954), на якому порушено справи національних меншостей, видав у червні 1955 р. спеціальне письмо до партійних інстанцій, в якому вказував на незадовільну реалізацію постанови з квітня 1952 р. Одначе, це звернення також залишилося без більшого відгону.

Багато років пізніше на фіяско політики партії вказував на сторінках "НК", зі зрозумілих причин дещо зм'якшивши тон своєї статті, Степан Макух, особа компетентна, яка стояла близько цих справ, будучи нештатним інструктором ЦК ПОРП. Макух писав:

"У багатьох випадках ця постанова не була доведена до відома всіх низових партійних комітетів і в зв'язку з цим не скрізь були помітні її результати".²

Зрештою, сам мін. Ярославський признався на I З'їзді УСКТ, що політика партії зазнала невдачі, заявивши:

"Були рішення ЦК в 1952 і в 1955 роках, треба одначе, сказати, що все те, що ми робили до цього часу було неповне, не доведене до кінця, зустрічалося з опором і перешкодами з боку бюрократів і людей злої волі".³

Все таки перед лицем стихійного прагнення українського населення до власного культурного життя, яке помітно посилювалося після смерті Сталіна (1953) і перспективи певної лібералізації в СРСР, "бюрократи і люди злої волі" змушені були поступитися. Заскочені рішучістю українців, а нерідко поставлені перед доконаним фактом, льокальні адміністративні органи, хочаби освіжити задушливу атмосферу в мішаних польсько-українських середовищах, інколи йшли їм на руку. За згодою влади по більших скупченнях українського населення почали спонтанно виникати хори й драматичні гуртки. Довго до постанови УСКТ створилися хори в таких місцевостях як Варшава, Вроцлав, Зелена Гора, Кошалін, Новий Двір, Кути і Врубле. Цікаво, що цей рух охопив деякі осередки на старих землях, де умови праці були набагато гірші, наприклад, в лемківському селі Команча навесні 1954 р. постав вокально-танцювальний гурток, який виступав під час центральних обжинків у Варшаві. Навіть серед

2. "Наша культура" ч. 5, 1976.

3. "Наше слово" ч. 2-3, 26 липня 1956.

назагал національно малосвідомого населення Люблінщини в той час діяли 8 драматичних і 4 хорові гуртки.

Восени 1955 р. група вроцлавських студентів-лемків створила Культурну Комісію, яка зорганізувала у Вроцлаві та Лігніці зустрічі делегатів лемківського населення. На початку 1956 р. краківські студенти створили при місцевому відділі Товариства Польсько-Радянської Дружби (ТПРД) "Гурток Молодих Українців". В лютому 1956 р. воєвідська влада в Зеленій Горі дала дозвіл створити в цьому місті комісію для справ української культури, при якій негайно почали діяти хор і танцювальний колектив. Не інакше було в багатьох інших українських скупченнях. До речі, кошалінський хор під керівництвом В. Серкіза та варшавський хор (диригент П. Мішук) виступили на Організаційному З'їзді УСКТ у Варшаві.

Однаке, ці прояви ліберального ставлення місцевої адміністрації до переселенців виявилися тільки півзаходами. Некоординована діяльність, коли кожна воєвідська чи повітова рада діяла на власну руку, по суті, не знаючи, як далеко сягають її компетенції, мала хаотичний і непостійний характер. Водночас центральна влада усвідомлювала те, що адміністративні органи мають контролю тільки над невеликою частиною цього, що діється в українських середовищах на підлеглий їм території. У зв'язку з цим ЦК ПОРП вирішив охопити в організаційні рамки все українське життя в ПНР і з цією метою створити Українське Суспільно-Культурне Товариство.

Як видно, рішення про покликання до життя УСКТ не було жестом доброї волі з боку партійної верхівки, але життєвою необхідністю, зумовленою бурхливим, водночас неконтрольованим державою, розвитком українського культурного підпілля. Підтвердженням цієї тези є факт, що від задуму створення УСКТ (постанову про покликання організацій національних меншостей політбюро ПОРП винесло ще в 1952 р.), до його здійснення минули чотири роки, під час яких партія спостерігаючи з неспокоєм за інтенсифікацією діяльності українців, дійшла до остаточного переконання, що мусить серйозно змінити свою дотеперішню політику супроти національних меншостей.

Питання культурної діяльності українського населення до 1956 р. порушила напередодні I З'їзду УСКТ "Trybuna ludu", згадав про неї на самому з'їзді міністер Яросінський, за словами якого:

"Товариство повинно діяльно розгортати свою культурну роботу, яка почалася ще раніше. Вже зараз українська художня самодіяльність має деякі досягнення. В люблінському воевідстві організовано 12 художніх самодіяльних гуртків, у кошалінському — 10, опльшинському — 8, вроцлавському — 4".⁴

Одначе, ствердивши в своєму виступі, що "зневажалась українська мова, традиції, культура", а в "багатьох місцевостях виникла мовна і культурна конспірація", міністер не згадав про те, що саме ця конспірація змусила владу, яка ще донедавна цілковито промовчувала факт існування українців у Польщі, дати дозвіл на організацію українського Товариства.

Через кілька років, вже після постанови УСКТ, в обороні атакованих з різних сторін "підпільників" виступив на сторінках "НС" активний учасник цього руху, краківський студент Я. Грицков'ян пишучи:

"Українська інтелігенція в той тяжкий час не признавалася офіційно до своєї нації, але не забувала, ким вона є і до якого народу належить. Збиралась в таємниці перед владою в таких містах як: Щецин, Познань, Гданськ, Варшава; збиралась там, де було кільканадцять або кілька осіб, збиралась тому, щоб не забути своєї мови... співати українські пісні. Робила то в таємниці тому, що боялась репресій. Ще не так давно, бо в день І З'їзду УСКТ "Трибуна Люду" виразно зазначала, що "українські націоналісти організували мовне і культурне підпілля". Тими "націоналістами" названо інтелігенцію, котра любила своє слово, пісню, свою культуру".⁵

Велика частина студентів і молодих інтелігентів, які надовго перед 1956 р. організували культурну діяльність українського населення, згодом віднайшла себе в уєскатівській роботі, ставши в перші ряди діячів Товариства.

4. "НС" ч. 2-3, 26 липня 1956.

5. "НС" ч. 13, 11 листопада 1956.

VI. БОРОТЬБА ЗА ПОВЕРНЕННЯ НА РІДНІ ЗЕМЛІ

Після закінчення акції "В" і виселення українців, польська влада стала перед проблемою загосподарювання опустілої території. Частину поукраїнських земель зайняли місцеві поляки, невелику частину перейняли державні сільські господарства, однак, польських селян з інших районів країни та репатріантів з СРСР важко було намовити до поселення на цих землях. Малородючі ґрунти Лемківщини і Бойківщини не заохочували польських осадників до приїзду, тому вони поселялися передусім у повітах Перемишль, Ярослав і Любачів, де могли отримати кращі ґрунти і де були кращі комунікаційні шляхи. Небагато допомогла спізнена, бо проведена щойно в 1951-54 рр. на кошт держави акція ремонтів поукраїнських господарств. Користали на цьому звичайно всякі комбінатори, які з'являлися на короткий час і награвивши всякого добра, безслідно зникали.

Поширювані невідомими людьми вістки про можливість повернення українців з Заходу не сприяли стабілізації життя на Ряшівщині і Люблінщині. Дещо заспокоїливо вплинуло на польське населення розпорядження, видане рівно два роки після закінчення акції "В". Згідно з декретом Державної Ради ПНР від 27 липня 1949 року, земля, яка після 1947 р. на території 4 воєвідств південносхідньої Польщі (Краків, Ряшів, Люблін, Білосток) залишилася без власника, переходила на власність держави. На основі цього декрету президії повітових народних рад перейняли сільсько-господарські нерухомості по виселених, позбавивши багатотисячну масу українських селян права власності на залишені на старих землях господарства.¹

1. Dziennik Ustaw R.P. z dnia 10.VIII.1949 Nr. 46, poz. 339.

Вже після виникнення УСКТ українське населення на численних зборах домагалося анулювання цього декрету, вказуючи на те, що тимчасове невикористання господарств в 1947-49 рр. постало не з вини переселенців, а внаслідок примусової акції "В", яка викинула їх з прадідівських земель.

Ці протести не залишилися без наслідків. 2 серпня 1956 р. міністер рільництва видав інструкцію, яка передбачала можливість повернення українським селянам сільсько-господарських нерухомостей. Згідно з інструкцією, не можна було звертати господарств тільки тоді, "коли ними користуються осадники, виробничі кооперативи, пегеери чи інші установи".² Теоретично беручи, ніщо не стояло на перешкоді, щоб усі вільні господарства повернути назад їх законним власникам, за умови, що вони віддадуть державі свої господарства на західніх землях. На жаль, невдовзі виявилось, що в дійсності ця проблема набагато складніша, а поведінка повітової адміністрації, до компетенції якої належало рішення, чи господарство може бути звернене його колишньому власникові, в багато дечому залишала бажати кращого.

Хоч і як дивно, але найбільші труднощі постали на Ряшівщині, де були великі можливості поселення повертаючих родин і потрібні тисячі рук до праці для відбудови "бещадських диких піль", вигорілих і опустілих після недавніх боїв.

Неекономічну господарку на поукраїнських землях не раз критикувала польська преса. Журналіст Т. Томкевич писав на цю тему на сторінках часопису для селян у статті "Між Сяном, а Ославою":

"20 мільйонів куб. метрів дерева гние серед гір і долин південно-східної Ряшівщини... З 143 сіл і лісових селищ на сьогодні залишилося лише 26, в яких живе по 30-40 родин... Ведеться поселенську акцію, але, як досі, з малим успіхом. З так званих долин, з південної Люблінщини, чи північної Ряшівщини люди не вміють господарювати в умовах гірського клімату... По двох роках поселенської акції поселилося тут ледве 50 родин".³

Об'їхавши лемківсько-бойківську територію, цю невідрадную картину підтвердив інший журналіст Яцек Снопкевич у статті, заголовок якої зраджує її зміст: "Гори чекали на людину".

2. "Наше слово" ч. 1, 6 січня 1957.

3. Часопис "Gromada-Rolnik Polski" Nr 99, 3/17 sierpnia 1957, Warszawa.

"В результаті кривавих боїв і переселення українського населення, заселення району Бескидів зменшилося на 150 тисяч людей. Випалено було 21 тисячу господарств, а по 121 селі залишився слід лише на карті. Від головного комунікаційного тракту, від лінії Сянік-Лісько-Устрики, які включено до Польщі в результаті прикордонних поправок, починалася пустеля. В 1957 році густота населення в громаді Воля Міхова, що охоплювала 8 сіл, становила 0,3 чол. на 1 кв. км., в громаді Команча, що охоплювала 11 сіл — 3,5 чол. на 1 кв. км., а в громаді Цісна (16 сіл) 1 чол. на 1 кв. км. Стільки людей мешкало в цих місцях через 10 років по трагічних подіях".⁴

З численних публікацій виходить, що з проблемою господарського освоєння залишеної українцями території, центральна влада не справилася по сьогоднішній день. Польський етнограф Марія Бернацька, яка в 1960-тих рр. провадила наукові дослідження на території кол. повітів Лісько і Устрики Долішні (Бойківщина), вказувала на повільність процесу загосподарювання поукраїнських земель. Нагадавши, що тільки невеликій частині українського населення пощастило уникнути виселення та залишитися на своїх землях, а ще меншій після польського жовтня повернутися назад, вона підкреслила:

"Найбільшу ініціативу та витривалість у проведенні капітальних ремонтів при старих будинках і будові нових домів виявляє населення місцевого походження".⁵

Уряд планував поселити в гірських прикарпатських околицях горян-гуралів з околиць Закопаного і Нового Торгу, життя яких в багато чому подібне до життя лемків. Умова між Краковом і Ряшевом передбачала переселення 2,5 тис. гуральських родин, однак, ця широко розпропагована акція не дала очікуваних результатів. Гуралі приїхали, оглянули залишки полемківських господарств і поїхали, не показуючись тут більше. На зарезервованих для них господарствах поселилося всього 200 родин. Зацікавлення гуралів Лемківщиною обмежилось до випасу овець. Від 1953 р. вони щороку довозили сюди залізницею свої вівці, які залишалися на тутешніх полонинах усе літо.

Перед лицем невикористання тисячів гектарів поукраїнських земель, як місцева адміністрація, так і місцеве польське населення серйозно занепокоїлися вісткою про можливість повернення укра-

4. Тижневик "Walka młodych" Nr 25, 22 czerwca 1969, Warszawa.

5. Biernacka M. — Kształtowanie się nowej społeczności wiejskiej w Bieszczadach, Wrocław 1974, s. 139.

інців і ця вістка викликала настрої паніки серед польського населення. Незабаром стало ясно, що ці дестабілізуючі панічні настрої ширилися небезпідставно. Не чекаючи на створення спеціальної комісії для справ поворотів, про що було повідомлено 16 грудня 1956 р. на пленумі ГП УСКТ у Варшаві, українські селяни на власну руку масово почали повертатися на Схід. Небагато допомогли заклики в "Нашому слові", яке рішуче виступало проти неузгоджених дій, вказуючи на те, що повернення без згоди компетентної влади неможливе. Газета цитувала відповідну інструкцію МВС, за якою бажані повернутися на свої господарства повинні в цій справі обов'язково звертатися до президії повітової ради того повіту, з якого їх виселено.

Неузгоджені з владою повороти часом доводили до різних авантур і бійок повертаючих українців з польським населенням. Інколи погромні настрої підсилювала польська преса, наприклад, "НС" писало: "є така газета (в Новому Санчі), яка закликає розправлятися з українцями, що хотіли повертатися на старі місця "по-хлопськи". За даними українського тижневика в деяких селах пов. Біла Підляська мали місце підпали та вбивства. Становище ускладнював факт, що більшість селян хотіла повертатися тільки на свої господарства, відкидаючи інші пропозиції адміністрації. На адресу органів влади й польських селян, які займали поукраїнські господарства, приходили анонімні листи з погрозами та вимогою негайно їх звільнити. Як згодом виявилось, деякі аноніми мали провокативний характер, а їх авторами були місцеві поляки.

З наміром допомогти українським селянам повернутися на свої землі, ГП УСКТ добилося права перевірити стан поукраїнських господарств на території Ряшівського воєводства. Поїздки членів ГП дали чимало викривального матеріалу, який суперечив офіційним статистичним даним.

Член президії ГП УСКТ Станіслав Сосна, який досліджував ці справи на місці й не раз указував на те, що "органи місцевої влади створюють штучні перешкоди для тих осіб, які мають умови до повернення", написав про те на сторінках "НС" у великій статті, під промовистим заголовком: "На Ряшівщині обдурюють уряд і українських селян". За його словами, міська рада в Горлицях, не зважаючи на контролі різних воєвідських і міністерських комісій, увесь час уперто твердила, що не може прийняти українців, бо в повіті залишилося всього-на-всього 6 вільних полемківських господарств. Об'їхавши тільки одну третину повіту, Со-

сна виявив 120 вільних господарств, водночас ствердив, що 50-60% землі в повіті лежить перелогом. При цій нагоді виявилося, що зараз після організаційного з'їзду УСКТ якісь неznані особи ночами почали розбирати поукраїнські будинки.

У свою чергу Степан Макух провадив подібні дослідження в Сяніцькому повіті. Свої спостереження він зібрав у поміщеній в "НС" статті "Сяніцькі перелоги чекають". Ствердивши, що в Сяноці органи місцевої адміністрації за всяку ціну намагаються не допустити до повернення українців з Заходу, мовляв, нема де їх поселити, Макух писав:

"Наприклад, в селі Велике Поле залишилось коло 150 га. ґрунтів, а держава перейняла тільки 15 га... В селі Куляшне на 1000 га. ґрунту загосподарьовано аж 50 га., а решта лежить від 10 років перелогом".⁶

Макух доказав, що аналогічна ситуація панувала в Ліському повіті, де на 90 тис. га. землі оброблено приблизно 15 тисяч, при чому державні господарства з перейнятих 30 тис. га. загосподарювали лише 2 тисячі гектарів.

Відомості з інших повітів дають підставу до твердження, що аналогічна ситуація панувала скрізь, а не тільки на території повітів Горлиці, Сянік і Лісько.

Редакція "НС" довгий час вагалася, чи помістити матеріали Макуха і Сосни, які виявляли махінації органів місцевої адміністрації, компромітуючи її в очах громадськості. Зробила це щойно після бурхливої конференції ВП УСКТ у Вроцлаві 4 листопада 1956 р., на якій делегати в гострій формі домагалися опублікування обох статей.

Через десять років дані Макуха знайшли підтвердження у статті Едварда Зайонца про проведення земельної реформи на території Сяніцького повіту в 1944-47 рр. опублікованої в 1967 р., в якій читаємо: "По суті, території заселені українцями, повністю не загосподарьовано по сьогоднішній день".⁷

Тактика застосована органами місцевої влади була нескладна, проте ефективна. Вона зводилася до таких починань:

— подавати до публічного відома незгідні з правдою свідомо занижені статистичні дані про кількість вільних поукраїнських господарств;

6. "НС" ч. 15, 25 листопада 1956.

7. Zając E. — Przyczynek do dziejów reformy rolnej w powiecie Sanockim w latach 1944-47, "Rocznik Sanocki" II/1967 Kraków, s. 217.

— не допустити до приділення українцям землі по розв'язаних після жовтня 1956 р. виробничих кооперативах і нерентабельних державних сільських господарствах;

— в разі отримання інформації про можливість повернення українця на вільне господарство, негайно поселяти на ньому першого-ліпшого польського осадника;

— продавати поукраїнські будинки (до речі, за смішні гроші) місцевому польському населенню як будівельний матеріал або дрова;

— нелегально повернувши українських селян притримати якийсь час в арешті з метою відстрашити від цього кроку інших.

Через багато років згадував про ці справи краківський науковець Володимир Мокрий, батьків якого під час акції "В" переселено на Ольштинщину:

"Знаю людей, яких тричі відсилали назад на Одзискані землі, коли вони з своїм майном появлялися на своїх колишніх господарствах і хотіли відбудувати свої обійстя та загосподарювати землю, що часто лежала перелогом".⁸

Місцеве польське населення на свій спосіб протидіяло поверненню колишніх власників господарств. Використовуючи пасивність державної адміністрації та міліції, пробувало залякати повертаючих із Заходу селян і застосовуючи силу, не впускати їх до своїх хат або рідні, яка погодилася їх прийняти. В ці неспокійні дні не одно незайняте поукраїнське господарство підпалене невідомою рукою пішло з димом.

В 1956-58 рр. ГП УСКТ на сторінках свого пресового органу енергійно заступалося за українське населення, наголошуючи на його праві на повернення на свої землі. Натякаючи на аналогію між українцями в ПНР, а народами СРСР, які стали жертвою сталінської демографічної політики, "НС" писало, що після XX З'їзду КПРС в Радянському Союзі виправляють порушення принципів ленінської національної політики. Одна із статей великими буквами вказувала на те, що "Виселені народи Кавказу повертають на старі місця".

Водночас газета інформувала своїх читачів про згоду румунського комуністичого уряду на повернення з Західної Німеччини тих німців, які після 1945 року покинули Румунію, як втікачі або переселенці.

8. "Tygodnik Powszechny" Nr 46, 15 listopada 1981, Kraków.

Жертвою боротьби за повернення на свої землі став перший голова УСКТ — Степан Макух, який своїми безкомпромісними виступами в обороні прав переселенців наразився центральній владі і був змушений відійти. Не могла подобатися в ЦК ПОРП, який від самого початку намагався гальмувати хвилю поворотів, стаття "Кривди треба виправити", в якій Макух писав:

"Тому то кожний виселений українець вважає конфіскацію його особистого майна, як і саме виселення за факти беззаконня... Уряд ПНР не спромігся досі поладити підставову справу, а власне, щоб виселені українці, які хочуть, могли свobodно вертати в свої сторони і на свої господарства... Взагалі тільки право повернення всім українцям, які хочуть вернутися, може зліквідувати цей ненормальний стан, коли розсіпані в 8 воєвідствах по 2-4 родини по селах не можуть зорганізувати свого культурного життя та навчання дітей рідної мови".⁹

Незабаром після відходу Макуха зрікся членства в Президії ГП УСКТ С. Сосна — один із головних викривальників махінацій органів влади. Жоден з наступників Макуха, який згідно з пануючим у комуністичних країнах звичаєм "відійшов з огляду на поганий стан здоров'я", вже не пробував так самовіддано захищати прав переселенців. А втім, змінена політична ситуація в Польщі у зв'язку з кінцем періоду лібералізації не дозволяла керівникам УСКТ на дотеперішню свободу рухів.

"А Бескиди далі ждуть"... писав журналіст Л. Радловський на сторінках ряшівської щоденної газети, вказуючи на реальну можливість повернення багатьох тисяч колишніх мешканців Ряшівщини, чого не хотіла добавчати місцева влада.

Своєрідну тактику, яка, на їхню думку, мала їм уможливити повернення на рідні землі, застосовували деякі лемківські середовища. Вони остентаційно відокремилися від українського населення заявивши, що вони по національності лемки і тільки українці, які підтримували УПА, винні в цьому, що безневинних лемків перенесено на Захід. Одначе, ця тактика принесла "твердим лемкам" тільки частковий успіх.

9. "НС" ч. 13, 11 листопада 1956.

VII. КОНТРАКЦІЯ ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ

Перед лицем дедалі частіших випадків ні з ким не узгодженого покидання українськими селянами понімецьких господарств, уряд повів енергійну акцію з метою припинити їхні самовільні виїзди на Схід. Одним із важливих елементів задуманих контрзаходів мала стати нова кредитова політика, завданням якої було поліпшити матеріальні умови переселенців на Західніх землях.

Видано постанову ч. 504/56 президії уряду від 16 серпня 1956 р. відносно кредитів і будівельних матеріалів, призначених для заспокоєння потреб переселенців з акції "В".¹ Приділену державою допомогу в сумі 15 млн. злотих призначено на розвиток сільських господарств, ремонт старих будинків і будову нових будинків та на купівлю сільсько-господарських тварин. З цієї суми 1/3 призначено для Ольштинщини, де, за даними "НС", на 10 тисяч українських господарств 3 тисячі вимагали ремонту, а 860 вже навіть не оплачувалося ремонтувати.²

З фінансового боку ці кредити, будучи краплею в морі селянських потреб, не були жодною ефективною допомогою, проте годі недобачати їх морального значення для переселенців. Вже сам факт признання допомоги тільки для українців зміцнював їхню самовпевненість і почуття національної гідності. Після років безправ'я їх почали вважати повноправними громадянами польської держави. З другого боку, подаючи заяву на признання кредиту, вони були змушені офіційно признатися до своєї національності, чого досі публічно ніколи не робили.

Розподіл кредитів у багато дечому залишав бажати кращого, відбувався мляво, до того, бракувало будівельних матеріалів і

1. "Наше слово" ч. 5, 26 серпня 1956.

2. "НС" ч. 5, 26 серпня 1956.

селяни не завжди могли як слід використати одержані гроші. Всупереч постанові уряду, кредити нерідко признавалися також полякам, буцім то, щоб не розпалювати національних пристрас-тей і не кривдити польського населення. У зв'язку з тим "НС" писало:

"Є такі факти, що понад 60% приділеного кредиту ПНР само-вільно призначає на іншу ціль. Приміром, ППНР в Квідзиню з 500 тис. зл. призначила тільки 190 тис. на ремонті українських будин-ків. А 310 тис. зл. призначено на іншу ціль".³

В 1956-57 рр. українське населення могло також користати з іншого фонду, згідно з постановою президії уряду ч. 260/56 від 2 червня 1956 р. відносно кредитів для забезпечення деяких потреб автохтонного і непольського населення на західніх землях. На ці беззворотні кредити, передбачені головно для автохтонів-ко-лишніх німецьких громадян, було призначено державою 55 млн. злотих.⁴

Центральна влада добре знала про те, що згадані кредити не можуть задовольнити найнеобхідніших потреб непольського населення, тому передала з передбаченого на 1957 рік централь-ного бюджету до розпорядження окремих воєвідств дальших 70 млн. злотих на ремонті.⁵

Внаслідок бездарности адміністративного апарату та його негативного ставлення до неполяків, а також пасивности окремих правлінь УСКТ, зобов'язаних до участі при розподілі кредитів, ці гроші повністю не використовувалися, хоч Варшава натискала на воєвідства та повіти, вбачаючи в кредитах важливий інстру-мент своєї політики стабілізації селянських родин на понімець-ких землях.

За даними "НС", за перші 3 квартали 1957 р. на західніх землях розділено ледве 23 млн. із призначеної для непольського населення суми 45 млн. злотих, з чого Ольштин, де проживає найбільше українців, із 13 млн. використав усього 6 млн. злотих. Тільки частинний ефект дала особиста інтервенція віцепрем'єра З. Новака, який зобов'язав представників окремих воєвідств представити конкретні плани розподілу кредитів.⁶

3. "НС" ч. 30, 28 липня 1957.

4. "НС" ч. 12, 7 листопада 1956.

5. "НС" ч. 23, 9 червня 1957.

6. "НС" ч. 1, 5 січня 1958.

На першому етапі нової кредитової політики в 1956-57 рр., перед лицем грізної хвилі самовільно повертаючих на Схід селян, признавалися всім тим, хто вирішив залишитися на Заході, беззворотні кредити натомість в 1958-60 рр., після ухвалення декрету про продаж землі й опанування селянської стихії, вже тільки зворотні (погасимі) кредити.

Переломне значення для переселенців мала постанова секретаріату ЦК ПОРП з квітня 1957 р. Згідно з політичним курсом партії, постанова наголошувала на необхідності господарської стабілізації основної маси переселенців на Заході — при чому зобов'язувала Комісію Розвитку Західних Земель при Раді Міністрів та воевідські народні ради до опрацювання плану стабілізації та допомоги українському населенню (у формі кредитів) впродовж 1957-60 рр. На жаль, такий план ніколи не був опрацьований.

25 квітня 1957 р. у Варшаві відбулася нарада центрального активу УСКТ, на якій Александер Слав, секретар створеної в січні цього ж року при ЦК ПОРП комісії для справ національних меншостей, широко обговорив нову постанову, вказуючи на її велике значення для українського населення. Однак, вже через три тижні "НС", пам'ятаючи фіяско постанови політбюро ЦК ПОРП в українській справі з квітня 1952 р., мусило ствердити, що "ні польська преса, ні радіо не приділяють належної уваги цій важливій постанові партії".⁷

В результаті квітневої постанови створено пост уповноваженого уряду до справ загосподарювання занедбаних територій. Уповноваженим став селянський діяч віцеміністер С. Ткачов, а до його обов'язків належало:

- виявити кількість вільної землі в трьох воевідствах південно-східньої Польщі;
- не порушуючи прав польських осадників на поукраїнських землях, дослідити можливість і опрацювати план повернення туди українців;
- протидіяти самовільним поворотам українців з західних земель;
- протидіяти нищенню невикористаних поукраїнських будинків.

Вже незабаром виявилось, що незважаючи на постанову партії, невідомі люди далі розбирають і нищать поукраїнські

7. "НС" ч. 20, 19 травня 1957.

хати, а місцева влада вдає, що цього не бачить. До того, надзвичайно складним завданням було виявлення кількості вільної землі, бо органи повітової адміністрації подавали неправильні дані, занижуючи кількість незайнятих господарств. Численні статті в "НС" в роді: "За повну реалізацію квітневої постанови партії" та "А все ж таки руйнують" були голосом вопіючого в пустині. Українській стороні вдалося залучити до деяких повітових комісій, завданням яких було виявлення вільної землі, представників УСКТ, що незначною мірою вплинуло на покращання їх праці.

Підтримуючи зусилля селян повернутися на свої землі, керівники Товариства головну увагу присвятили тим, хто був змушений залишитися на Заході. Враховуючи те, що велика частина українських селян, яким держава гарантувала еквівалент за залишене на Сході майно, з різних причин досі його не отримала, ГП УСКТ вживало всіляких заходів з метою полегшити цю справу та не допустити до того, щоб селяни залишилися без власної землі та господарств. Ця акція не мала більшого успіху внаслідок бюрократичних труднощів свідомо створюваних адміністративним апаратом.

Як згодом виявилось, Міністерство Рільництва провадило власну політику та, не перебираючи в засобах, намагалося гальмувати реалізацію квітневої постанови. Знаючи вже про підготовлюваний проєкт декрету про продаж землі (згодом затверджений на засіданні уряду 17-19 грудня 1957), згадане міністерство у виданому 18 жовтня 1957 р. обіжнику ч. 3 постановило:

"Землю на власність можуть отримати виключно осадники, введені в посідання на підставі оселеної карти та репатріянти".⁸

Обіжник не згадував про будь-яку компенсацію для українців, які залишили на Сході господарства, про що мовилося в письмі міністерства з 19 червня 1957 р., водночас наказував припинити розподілювання землі з державного земельного фонду. Таким чином, Міністерство Рільництва при мовчазній апробації голови уряду, який не міг не знати змісту обіжника підлеглого йому міністерства, з повною свідомістю кривди, яка діялася тисячам українських селян, ще на п'ять місяців до схва-

8. "НС" ч. 1, 5 січня 1958.

лення сеймом декрету про продаж землі, позбавило переселенців можливості отримати відшкодування за свої колишні господарства. Без будь-якого еквіваленту залишилася також ця частина українців на Заході (10-20%), які поселилися в містах, або пішли до праці в державних сільських господарствах.

Не зважаючи на протести українського населення й письма ГП УСКТ до ЦК ПОРП і маршала сейму, польський парламент ухвалив закон про продаж землі, в результаті чого від 12 березня 1958 р. землю можна було від держави тільки купувати. Постала парадоксальна ситуація: не тільки ці селяни, які поверталися на Схід, а й ті що залишалися на Заході, були змушені купувати господарства, якщо не мали на них права власності. На практиці березневий декрет означав припинення поворотів українців на свої землі. Своїх господарств на західних землях (на які мали право власності), вони не могли продати, бо їх там ніхто не купував, через те не мали грошей на купівлю господарств на Сході.

На заключному засіданні комісії віцеміністра Ткачова, представники УСКТ критикували її діяльність, заявивши, що:

"комісія не виконала вповні своїх завдань... Адже всі знали про те, що коло 5 тисяч виселених не одержали на Заході рекомпенсати і саме їх у першу чергу треба було влаштувати, поки ввійшов в життя закон від 12 березня".⁹

Вказуючи на скандальні недоладності, пов'язані з реалізацією квітневої постанови, уповноважений для справ загосподарювання Ряшівщини Домінік Зімон у розмові з представником преси звернув увагу на те, що

"відповідні ресорти не видали ані одного виконавчого розпорядження, яке давало б змогу реалізувати господарські напрямні ухвали секретаріату ЦК. Цю ситуацію використовують бюрократичні одиниці, які мають вплив на полегдження тих справ і утруднюють їх".¹⁰

Дволична політика органів влади з усією очевидністю виявилася тоді, коли негайно після ухвалення декрету про продаж землі появилось повідомлення, що воєвідська народна рада в Ряшеві має в своєму розпорядженні 1200 господарств, що їх

9. "НС" ч. 29, 20 липня 1958.

10. "НС" ч. 47, 24 листопада 1957.

можна купити. До березня 1958 р. про ці вільні господарства нікому не було відомо.

Ще в перші роки після акції "В" деяким переселеним родинам, зокрема з Люблінського воєвідства, вдалося поодинокі та без розголосу повернутися на свої господарства. Йшлося головню про північні повіти воєвідства, де до війни були сильні впливи КПЗУ, під час війни діяли комуністичні партизанські загони, а після війни не було більшої діяльності УПА. Місцева влада дивилася крізь пальці на спорадичні випадки повернення цього національно безбарвного елементу, тим більше, що повертаючі знайшли протектора в особі партійного потентата з Любліна Василя Голода.

Масового характеру акція "повернення на своє" набрала щойно після 1956 р. Саме тоді вдалося великій частині переселенців з Люблінщини, у протилежність до виразно дискримінованих переселенців з Ряшівщини, повернутися назад. У цьому успіху годі недобачати зусиль Миколи Королька, якого в 1957 р. назначено уповноваженим для справ загосподарювання Люблінщини. Для тих, хто повернувся легально з Заходу на територію повітів Біла Підляська, Парчів і Влодава, держава, яка недвозначно фаворизувала мешканців цих околиць, приділила на 1957 рік 5 млн. злотих довготермінових кредитів на побудову хат.¹¹

4 липня 1958 р. на нараді комісії для загосподарювання занедбаних територій віцеміністер Ткачов подав деякі статистичні дані відносно населення, якому дозволено повернутися на свої землі.¹² За цими даними, які годі прийняти без застережень, бо вже на перший погляд видно, що поважно занижено кількість родин переселених в рамках акції "В" на Захід:

— з 9.479 виселених родин з Люблінщини повернулося 3.878 родин, з чого до окремих повітів:

Біла Підляська	1.940 родин
Влодава	1.320 родин
Парчів	365 родин
інші повіти	253 родин
Разом	3.878 родин

11. "НС" ч. 29, 20 липня 1958.

12. "НС" ч. 29, 20 липня 1958.

— 17.000 виселених родин з Ряшівщини (складено 9.134 заяви про дозвіл на повернення) повернулося тільки 1.089 родин, з чого до окремих повітів:

Горлиці	350 родин
Устрики	170 родин
Лісько	110 родин
Сянік	65 родин
Любачів	120 родин
інші повіти	274 родин

Разом	1.089 родин
-------	-------------

Як видно, до липня 1958 р. повернулося з Заходу біля 20 тис. українців, з чого близько 80% на Люблінщину. Якщо навіть урахувати, що певній кількості селян з акції "В" пощастило повернутися після липня 1958 р. то число тих, які повернулися, становить менше, ніж 20% усіх переселенців. З колишніх мешканців Ряшівщини, які склали заяву з бажанням повернутися, на своїх землях опинилася тільки кожна дев'ята родина. Краківське воєвідство не погодилося на повернення українського населення. До цього воєвідства повернулися тільки одиниці.

Вже після розв'язання комісії віцеміністра Ткачова виявилось, що нова кредитова політика центральної влади, метою якої була стабілізація українських селян на західних землях, зазнала фіяско, а більшість селян почала користуватися кредитами щойно тоді, коли остаточно переконалася в неможливості повернення на свої землі.

Промовляючи 12 жовтня 1958 р. на III пленумі ГП УСКТ, голова Товариства Г. Боярський був змушений ствердити:

"Хоч для українських господарств приділено близько 60 млн. злотих беззворотної позики, поміч та як в своєму розподілі, так і в використанні внаслідок браку контролю не принесла сподіваних результатів".¹³

Слушність цих слів найкраще видно на прикладі Ольштинщини. За даними, опублікованими воєвідським управлінням рільництва в Ольштині, в другій половині 1958 р., тобто після 2 років нової кредитової політики, з 8256 українських господарств половина вимагала більшого або меншого ремонту, на що потріб-

13. "НС" ч. 43, 28 жовтня 1958.

но було 62 млн. злотих, тобто пересічно понад 15 тис. зл. на одно господарство. Крім цього, потрібні були 53 млн. зл. на інвестиції. Особливо важким було положення селян в повітах Гурово, Бранєво, Венґожєво і Пасленк, в яких укрїнці становили більше 1/3 населення.¹⁴

Маючи на меті принаймні частинно заспокоїти маси розчарованих політикою уряду переселенців, Рада Міністрів постановою ч. 468 від 4 грудня 1958 р. додатково приділила 50 млн. злотих "на ремонти і побудову житлових і господарських будинків та на купівлю живого інвентаря для автохтонів і непольського, зокрема українського населення". Користати з цього погасимого кредиту могли виключно селяни на західних і північних землях, при чому кредит на одно господарство не міг перевищати 70 тис. злотих.¹⁵ Беручи до уваги те, що велику частину цієї позики отримало автохтонне населення, вона тільки незначною мірою вплинула на поліпшення економічного становища українських селян.

Віцеміністер Шнек, підкреслюючи на II З'їзді УСКТ (січень 1960 р.) в котрийсь із черг раз необхідність стабілізації переселенців на західних і північних землях, заявив, що в 1956-59 рр. держава признала українським селянам беззворотних і погасимих кредитів у сумі 77 млн. зл. Водночас, бажаючи зміцнити їхні зв'язки з новими місцями поселення й дати їм почуття повноправних господарів цих земель, за словами віцеміністра, 1200 українців обрано в народні ради різного щабля, починаючи від громадських до воевідських.¹⁶

Для основної маси українського населення боротьба за повернення на рідні землі закінчилася відчутною поразкою. Після постанови секретаріату ЦК ПОРП з квітня 1957 р., коли остаточно стало ясно, що тільки невелика частина переселенців зможе повернутися на свої господарства, українська сторона виступила з новою концепцією. В її основі лежало створення на Заході компактних українських поселень. Усвідомлюючи той факт, що розпорошення переселенців на території 90 повітів Польщі означає неминучу швидку денаціоналізацію, поставлено вимогу поселити українців більшими групами в кількох повітах західних земель. Розуміючи незручність свого становища та не знаходячи

14. "НС" ч. 42, 19 жовтня 1958.

15. "НС" ч. 15, 12 квітня 1959.

16. "НС" ч. 5, 31 січня 1960.

контраргументів, центральна влада збула мовчанкою пропозицію керівництва УСКТ, внесену 7 жовтня 1957 р. на нараді присвяченій проблемам українського населення, що відбулася під керівництвом віцепрем'єра Новака. На цій нараді представники Товариства запропонували:

Уможливити українському населенню скупитися більшою кількістю родин в одних якихсь пунктах, де б можна було мати мінімальні умови до заспокоювання шкільних, культурно-освітніх та релігійних потреб".¹⁷

Навівши приклади "націоналістичних виступів" у своїй великій статті про українську проблематику на сторінках "НС", А. Слав не без сарказму писав, що на зборах членів УСКТ в Гурові і Оструді дехто домагався "повернення на давні господарства, створення українського автономного району або переселення до УРСР".¹⁸

Розчарувавшись в політиці влади, багато людей зверталось до редакції "НС" з проханням уможливити їм виїзд в Україну.

"Прошу Тебе, Дорога Редакціє, дати мені відповідь, чи є можливість згрупування українського населення на західних землях? Якщо ні, то прошу мене поінформувати, які є можливості виїзду на Радянську Україну".¹⁹

Це фрагмент листа одного з переселенців, а подібних листів було чимало.

В українському тижневику неодноразово появлялися замітки, які інформували про те, що в справі виїзду до УРСР слід звертатися безпосередньо до радянського посольства у Варшаві. На Ольштинщині ходила навіть чутка, що вже працює комісія, яка реєструє людей на виїзд. На жаль, нема жодних статистичних даних скільки охоплених відчаєм людей, незважаючи на вороже ставлення до колгоспів і радянської системи, вирішило в ці дні покинути Польщу.

Польська преса неодноразово писала про те, що більшість переселенців з акції "В", замінивши почуття тимчасовості почуттям стабілізації, не виявляла бажання повернутися на старі землі. Навіть, здавалося б, компетентна в цих справах особа, як не раз згадуваний А. Слав твердив, що несповна 30% переселенців

17. "НС" ч. 41, 13 жовтня 1957.

18. "НС" ч. 51, 20 грудня 1959.

19. "НС" ч. 40, 6 жовтня 1957.

зареєструвалося на повернення. Цей сам погляд відносно лемків обстоював варшавський соціолог Владислав Маркевич.

Інші думки на цю тему були учасники засідання сеймової комісії внутрішніх справ, присвяченого проблемам національних меншостей 8 липня 1957 р. Під час засідання авторитетно стверджено, що 80% українського населення (біля 130 тисяч осіб) виявило бажання повернутися на свої землі, на що влада не погодилася, заявивши, що на Сході нема вільних господарств.

З досліджень проведених соціологом З. Вежбіцьким у 1969 р. серед переселенців із Грубешівщини в одному з сіл Гданського воєвідства виникає, що навіть 22 роки після акції "В" на 12 опитуваних селян 11 виявили бажання повернутися на старі місця проживання.

VIII. УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ТОВАРИСТВО (УСКТ).

Дехто пов'язує виникнення УСКТ з польським Жовтнем 1956 р., забуваючи про те, що Товариство постало 4 місяці перед VIII пленумом ПОРП і приходом Гомулки до влади. Ще навесні 1956 р. колишній член КПЗУ Степан Макух дістав доручення ЦК ПОРП підготувати матеріали для проведення організаційного з'їзду УСКТ, водночас двом іншим старим комуністичним діячам Миколі Щирбі і Адріанові Гошовському було доручено скомплектувати склад редакції часопису українською мовою. Міністерство Внутрішніх Справ, яке диспонувало даними щодо розміщення українського населення в Польщі, доручило українцям-членам партії організувати в окремих місцевостях збори своїх земляків і вибрати, точніше, формально затвердити намічених партією делегатів на з'їзд до Варшави.

З метою забезпечитися перед вибором невикладних людей, МВС відряджувало до більших скупчень українського населення своїх працівників, які звертали увагу на те, щоб кандидати на делегатів мали рекомендацію місцевих адміністративних органів. Відносно легко пішло з членами партії. Як правило, вони погоджувалися поїхати на з'їзд без опору, розуміючи, що до цього їх зобов'язує партійна дисципліна. Чимало труднощів було з безпартійними, які побоювалися виходити зі своїм українським походженням назовні, а в варшавському з'їзді пронохували якусь інтригу служби безпеки. В результаті делегатами з'їзду стало багато людей випадкових, які, відігравши наказану партією роллю, незабаром безслідно зникли з українського горизонту.

Напередодні з'їзду в партійному органі "Трибуна Люду" появилася стаття "Справа, яка вимагає розв'язання", підписана ініціалами М.С. Автор статті, а був ним М. Щирба, процитувавши

постанову ЦК ПОРП з квітня 1952 р., яка вперше звернула увагу на нерівноправність і дискримінацію українського населення, ствердив, що протягом 4 останніх років для виправлення становища зроблено небагато й основні проблеми польських українців далі чекають на розв'язання.¹

З'їзд делегатів українського населення, який відбувся 16-18 червня 1956 р. у Варшаві, покликав до життя Українське Суспільно-Культурне Товариство, ставши в житті польських українців поворотним пунктом як у політичній, так і психологічній площинах. Згідно з ухваленим на I З'їзді статутом, УСКТ повинно, стоячи на ґрунті соціалістичного ладу і народньої влади, виховувати своїх членів і все українське населення ПНР на свідомих будівників соціалізму, плекати та поширювати українську культуру соціалістичну за змістом, національну за формою.

Згідно зі статутними принципами, роботою Товариства керує Головне Правління (ГП), а фактично президія ГП УСКТ з головою, 2 заступниками, секретарем і кількома членами. До президії ГП, в основному, вибираються тільки члени партії, хоч безпартійні становлять величезну більшість членства, а навіть на I З'їзді Товариства, не зважаючи на відповідну селекцію, партійні становили тільки 28% усіх делегатів. Головному правлінню підпорядковано воєвідські правління (ВП), а тим у свою чергу повітові правління (ПП) і гуртки. Найменша клітина Товариства — це гурток, для створення якого потрібне було зголошення 10, а після зміни статуту в 1964 р. — 7 осіб.

У зв'язку з невеликою активністю повітових правлінь, більшість із них зчасом зліквідовано (в Щецінському воєвідстві вже в 1959 р.), підпорядкувавши гуртки воєвідським правлінням. Для створення ВП потрібно було 20, а від 1964 р. 10 гуртків.

В 1976 р., посиляючись на введення 1 червня 1975 р. нового адміністративного поділу Польщі, згідно з яким були зліквідовані повіти, а на місце дотеперішніх 17 постало 49 воєвідств, Товариство перейшло на двощаблеву організаційну структуру. Це означало ліквідацію всіх ПП і ВП, при чому місце штатних воєвідських секретарів зайняли штатні інструктори ГП, а всі гуртки УСКТ безпосередньо підпорядковано варшавському центрові.

Ліквідація ВП виявилася непродуманою концепцією. Спостерігаючи занепад діяльності УСКТ, спричинений цим кроком,

1. "Trybuna ludu", 16 czerwca 1956.

актив Товариства постійно домагався повернення до попередньої організаційної системи. Врешті-решт зусилля уескатівських низів мали успіх і 1 грудня 1984 р. на виїзному засіданні ГП УСКТ у Білому Борі вирішено створити 11 воєвідських і міжвоєвідських відділів Товариства. Ці відділи, які перейняли завдання колишніх воєвідських правлінь, постали в місцевостях Варшава, Ольштин, Венгожево, Ельблонґ, Слупськ, Кошалін, Щецин, Гожів, Лігниця, Сянік і Перемишль.

Величезна більшість гуртків УСКТ — це сільські гуртки, з яких тільки невелика частина проявляє будь-яку діяльність. Як правило, вся культурно-суспільна робота в гуртках спирається на невеликій групці ентузіастів, при одночасній пасивності більшості членів. Нерідко всю організаційну роботу веде одна особа, а коли її забракне, діяльність гуртка занепадає. Пожвавлена культурна діяльність в селі Сосново (Щецинщина) велася доти, доки жив голова місцевого гуртка Товариства Антін Бушинчак, а в селі Осецко (Гожівщина) доти, доки в ньому хором керував пізніший диригент хору "Журавлі" Ярослав Полянський.

15 грудня 1958 р. на нараді секретарів ВП у Варшаві поінформовано, що "з 70 повітових правлінь працює менше, як одна третина, по селах працює не більше 50 гуртків УСКТ".² Ця інформація по відношенні до сільських гуртків актуальна по сьогоднішній день. Виявляється, 2/3 сільських гуртків нежиттєздатні, або бездіяльні.

Лемківський діяч Теодор Гоч, після перебування в одному з сіл на Лігниччині, ляпідарно зауважив: "Гурток є, тільки нічого не робить". Інший кореспондент, нарікаючи, що мешканці Горлиць тримаються старої поговірки "моя хата скраю", писав: "Є в нас повітове УСКТ, але працює в нім тільки одна особа".

У зв'язку з поступовим процесом урбанізації та втечею великої частини молоді з сіл до міст (шкіл і фабрик) дедалі більше зростає значення міських гуртків УСКТ, які в 1980 р. об'єднували 51,2% загального числа членів. Після закінчення шкіл молодь звичайно не повертається до своїх сіл, тому сільські гуртки швидко старіються, а серед їх членів щораз більше пенсіонерів. Позбавлені припливу свіжих сил, ці чисельно невеликі гуртки часом приречені на самопліквідацію.

2. "Наше слово" ч. 51, 21 грудня 1958.

На основну причину нежиттєздатності більшості гуртків УСКТ вказує наведена таблиця, виготовлена на підставі зіставлення гуртків з 1980 р.

	Кількість членів в гуртку	Кількість гуртків	Місцевість
1.	10-20	87	
2.	21-30	31	
3.	31-50	22	
4.	51-100	15	
5.	101-200	9	Кошалін, Слупськ, Лем- борк, Ольштин, Гіжицько, Варшава, Гожів, Вроцлав, Краків
6.	201-300	2	Гданськ, Щецин
7.	понад 400	1	Перемишль
Разом			167

Вражає лаконічна промовистість цифр, які вказують на те, що понад 50% гуртків нараховують ледве 10-20 членів. Силою обставин ці маленькі гуртки чисельно за слабкі, щоб активно брати участь в уєскатівському культурному процесі. Неспроможні власними силами вести будь-яку діяльність, вони змушені бути пасивними споживачами культури. Єдині в їхніх умовах конкретні форми праці — це збирання членських внесків, передплата "Нашого слова" і кольпортаж "Українського календаря". Водночас слід пам'ятати, що саме члени цих гуртків становлять велику частину аудиторії на виступах хору "Журавлі" та інших уєскатівських ансамблів, нерідко поконуючи при цьому відстань кількох сот кілометрів. Їх завжди можна зустріти серед публіки на фестивалях української пісні.

З виникненням УСКТ з "конспірації" вийшли тисячі українців, вступаючи в ряди Товариства. Однак, тільки в небагатьох із них мотивом цього кроку було бажання після "10 років неіснування" кинутися у вир легальної суспільно-культурної роботи. Більшість переселених на західні землі селян вступили до УСКТ тому, що сподівалися з його допомогою повернутися на свої господарства. За цих умов на першому етапі свого існування Товариство могло похвалитися імпозантною кількістю 270 гуртків, які згуртовували понад 10 тисяч членів. Після постанови ЦК ПОРП з квітня 1957 р.,

коли стало ясно, що основна маса переселенців змушена на-
завжди залишитися на Заході, число членів в короткому часі
зменшилося до 7 тисяч, при чому кількадесят гуртків зникло з
поверхні уєскатівського життя. Втеча від УСКТ була помітна
перш за все в лемківських середовищах.

Дальший великий вплив з рядів Товариства, спричинений
переслідуванням його діячів під приводом боротьби з націона-
лізмом, мав місце на початку 1960-их років. Ця друга втеча, під
час якої число членів зменшилося майже наполовину, загрожувала
підставам існування УСКТ. Від 1963 р. помітна певна стабілі-
зація членських кадрів, а від половини 1970-их рр. датується
дуже повільне, проте систематичне збільшування кількості
членів.

Динаміку розвитку УСКТ ілюструє хронологічна таблиця
стану гуртків і числа членів від початку існування Товариства,
складена на підставі даних публікованих у різному часі на
сторінках "НС".

Рік	Кількість гуртків	Число членів	Рік	Кількість гуртків	Число членів
1956	119	3.000	1970	—	—
1957	270	10.000	1971	202	4.500
1958	—	7.000	1972	191	4.595
1959	—	—	1973	—	4.486
1960	—	6.000	1974	—	—
1961	201	5.000	1975	—	5.000
1962	170	3.466	1976	175	5.600
1963	187	4.125	1977	—	—
1964	—	—	1978	171	5.948
1965	—	—	1979	—	6.000
1966	220	4.600	1980	167	6.233
1967	205	4.771	1981	168	6.500
1968	220	4.600	1982	—	—
1969	205	4.753	1983	172	6.300
			1984	173	6.501

Головне Правління УСКТ публікувало подібні статистичні
дані нерегулярно, до того, часто вони мали тільки фрагментарний
і орієнтаційний характер. Не зважаючи на некомплектність зі-
ставлення, таблиця виконує свою роль, даючи уявлення про
розвиток УСКТ і недовозначно вказує на стабільність уєскатів-
ських кадрів за останні роки, а що дивніше — на невеликий ріст

числа членів.

Уескати́вці проживають на території 22 воевідств, тому краще уявлення про організаційний стан Товариства дає аналіза окремих воевідств (у кордонах після адміністративної реформи проведеної в 1975 р.).

Таблицю зіставлено на підставі неопублікованих даних ГП УСКТ за 1978 р. і I квартал 1980 р.³

Воевідство	Кількість гуртків		Кількість членів		Кількість членів (за станом 1980 р.)	
	1978	I кв. 1980	1978	I кв. 1980	в столиці воев.	інших гуртках воев.
1. Суwalkи	25	25	693	748	—	748
2. Ольштин	26	26	660	774	115	659
3. Ельблонґ	25	24	807	752	61	691
4. Піла	6	5	97	81	—	81
5. Слупськ	20	21	553	605	108	497
6. Кошалін	12	13	470	484	179	305
7. Щецин	16	16	583	605	242	363
8. Гожів	5	5	134	178	122	56
9. Ліґниця	10	9	278	251	85	166
10. Новий Санч	7	6	119	84	—	84
11. Кросно	5	4	149	162	—	162
12. Перемишль	3	3	447	506	444	62
13. Замостя	1	1	30	16	—	16
14. Зелена Гора	2	1	47	41	41	—
15. Гданськ	1	1	277	278	278	—
16. Люблін	1	1	93	68	68	—
17. Краків	1	1	127	141	141	—
18. Варшава	1	1	105	109	109	—
19. Лодзь	1	1	46	36	36	—
20. Вроцлав	1	1	128	133	133	—
21. Познань	1	1	25	25	25	—
22. Катовиці	1	1	80	77	77	—
	171	167	5.948	6.154	2.264	3.890

3. Зіставлення в приватному архіві автора.

УСКТ, подібно як і суспільно-культурні товариства інших національних меншостей, підпорядковано суспільно-адміністративному департаментові Міністерства Внутрішніх Справ. Зусилля діячів Товариства добитися того, щоб УСКТ перейшло під опіку Міністерства Культури й Мистецтва, яке за своїм характером більше підходило до цієї ролі, не дали результату.

Факт підпорядкування товариств національних меншостей МВС не міг залишитися без наслідків на їхній стиль праці, а централізоване керування всіма проявами культурного життя позбавило їхні правління свободи дій. З великою дозою скептицизму поставився до них автор однієї зі статей в сувальсько-мазурському тижневику "Krajobrazy" пишучи:

"Створено товариства, признано дотації на культурний розвиток. Можна б навіть сказати, що ці середовища якоюсь мірою фаворизовані. Водночас централізована система управління позбавила ці товариства незалежності. І тому, серед діячів багатьох товариств, прийнявся дискусійний погляд, що це не є їх власні організації".⁴

Центральна влада завжди старанно добирала людей до керівництва УСКТ, пропускаючи кандидатів крізь густе ідеологічне сито. Цю тезу підтверджує короткий перегляд осіб, які в різні роки очолювали президію Головного Правління Товариства.

1. Степан Макух — 1956-57, член КПЗУ, позаштатний інструктор ЦК ПОРП.
2. Григорій Боярський — 1957-62, випускник партійної школи в Лодзі, працівник партійного апарату.
3. Костянтин Лащук — 1962-67, член КПЗУ, партійний функціонер.
4. Микола Королько — 1967-1980, член КПЗУ, партійний функціонер.
5. Євген Кохан — 1980-1984, партійний функціонер.

Формально вибрані в демократичних виборах, а фактично заздалегідь назначені партією в рамках номенклатурної політики (згідно з засадами номенклатури про призначення на посади голови, заступника голови і секретаря ГП УСКТ вирішає Центральний Комітет ПОРП), партійні діячі принесли зі собою до Товариства стиль праці, який згодом doprowadив до відомих криз в лоні польської комуністичної партії. Цей стиль, характер-

4. Тижневик "Polityka" Nr 29, 16 lipca 1983.

ний закостенілим рутинерством, що не рахується з кривими потребами населення й голосом громадської думки, фатально відбився на всій діяльності української організації. Просякнуті духом опортунізму, задивлені на задні колеса, керівники Товариства не тільки самі тупцювали в місці, але й, посилаючись на статутні обмеження, гальмували діяльність ініціативних одиниць.

Перший голова УСКТ — лемко С. Макух (1901-1984) був в українських справах малограмотною людиною. Не розуміючи, що поділ на русинів і українців — виключно справа ступня національної свідомості, а не двох різних національностей, в одній із своїх статей твердив, що в Сяниському повіті жили русини та українці, при чому скритикував тих, хто не визнавав окремої руської нації.⁵ Водночас Макух виявився людиною з характером, відважно виступаючи в обороні права переселенців на повернення на свої землі, через що після ледве одного року головування, змушений був відійти.

Г. Боярський, перебуваючи багато років на постах голови УСКТ і головного редактора "НС", був слухняним знаряддям партії, виявляючи небагато власної ініціативи перед лицем організаційного занепаду Товариства та ліквідації українського шкільництва. Він виявився спеціалістом від лакування дійсності, хоч будівля УСКТ тріщала, загрожуючи на початку шістдесятих років цілковитим заваленням. Характерним для поведінки Боярського було його ставлення до "релігійної війни" в Полянах, де місцеві поляки під проводом свого ксьондза зайняли відремонтовану православними лемками церкву. Не хочачи зачіпати поляків, голова Товариства дав цьому спорові своєрідну інтерпретацію, про що правління гуртка УСКТ в Полянах згадувало в своєму листі до І секретаря ЦК ПОРП — Герека в справі "дискримінації українського населення клеро-націоналістичними елементами", пишучи м.ін., що Боярський "провокативно намагається пояснити дискримінацію нашої меншості в Полянах спором між українцями православного і греко-католицького віровизнання, що є очевидною брехнею".⁶

К. Лашук (1905-1969) — не відрізнявся нічим особливим, а серед членства УСКТ не користувався авторитетом.

Покликання М. Королька на пост голови УСКТ було черговим трагічним непорозумінням. Очолюючи протягом 10 років ВП УСКТ

5. "Наша культура" ч. 4, 1964.

6. "Аннали Світової Федерації Лемків" ч. 2, Кампіюс 1975, с. 199.

в Любліні, Королько, який у довоєнній Польщі просидів 9 років за комунізм і для якого, за його словами, "УСКТ було потрібне, як трансмісія партії до мас", відповідальний за цілковиту ліквідацію українського культурного життя на Холмщині і Підляшші. Перед лицем складних уєскатівських проблем, він у багатьох випадках виявив цілковиту безпорадність. Не зважаючи на те, після відходу на пенсію його обрано досмертно почесним головою Товариства.

Людина середнього покоління — Є. Кохан, як добрий партійний функціонер, завжди ставляв партійну дисципліну вище блага українського населення, хоча своєю ініціативністю в організаційно-культурних справах, безперечно, перевищав свого попередника. За останні роки деякі складні проблеми вдалося розв'язати завдяки злагодженим діям тріо в складі Кохан-Гнатюк-Вербовий (голова і секретар ГП УСКТ плюс гол. редактор "НС") та їх спільним зустрічам з представниками органів влади.

Позбавлена рішучості й послідовності діяльність варшавського центру не раз опинялася у вогні критики низів Товариства, які слухно, чи неслухно, причини неуспіхів у праці УСКТ бачили в незадовільній діяльності людей, що його очолювали. На воевідських конференціях і при інших нагодах рядові члени УСКТ неодноразово закидали його керівникам брак оперативного керування низовими ланками Товариства й брак контролі праці штатного апарату, який інколи своє неробство прикривав фіктивними звітами. У листах до редакції окремі гуртки писали про брак опіки з боку Головного Правління, нарікаючи, що вже 10 років не бачили в себе нікого з Варшави. Порушивши 29 грудня 1966 р. на нараді в Ряшеві справу діяльності сяніцького гуртка УСКТ, і секретар ПК ПОРП в Сяноці Домінік Зімон відмітив "недостатню зацікавленість і брак контролі з боку ГП".⁷

В результаті — більшість осередків УСКТ в культурно-освітній праці були змушені покладатися виключно на свої сили. Однак, це мало також свою добру сторону, бо давало гурткам більшу незалежність від ГП УСКТ. Не маючи відповідної кількості кваліфікованих інструкторів, ані достатньої кількості грошей на відрядження, Варшава не могла надмірно втрутати в їхню діяльність. Через те керівники Товариства, які слідом за своїми хлібодавцями з Міністерства Внутрішніх Справ у своїй роботі

7. "НС" ч. 2, 8 січня 1967.

спиралися на засади строгого централізму (нічого без нашої попередньої згоди!), мусили іноді хоч-не-хоч толерувати в гуртках діяльність відцентрових сил. Свідомі немочі варшавського керівництва й позбавлені його "опіки", патріотичні елементи отримали, таким чином, можливість певної свободи дій. Це використовували передусім ці воєвідські правління, які хотіли й могли самостійно працювати, гаслом яких по відношенні до президії Головного Правління було: хай не допомагають, щоб тільки не перешкождали. Ці останні, зі свого боку, діючи згідно з партійною лінією, застосовували випробувану радянську методику, лякаючи невігідних діячів, а навіть окремі гуртки, націоналізмом. У більшості випадків ця метода виявилася надзвичайно ефективною.

Знаючи позицію центральної влади, яка не забула еuforia українського населення з 1956 р. на вістку про створення УСКТ і боялася його надмірного росту, ГП дозволяло організувати нові гуртки тільки там, де цього виразно домагалося населення. Іншими словами, уєскатівським діячам заборонено агітувати по селах за творенням нових гуртків Товариства, що автоматично елімінувало тисячі малосвідомих переселенців, які, проживаючи між поляками, часто навіть не знали про існування УСКТ, з українського культурного процесу. Офіційно наказувалося "концентрувати увагу Товариства на тих середовищах, де люди хочуть працювати", підкреслюючи, що в соціалістичній державі не може бути будь-яких форм тиску на мешканців польського походження, які вирішили вибрати польську національність.

В наслідок організаційного безладдя й безпорадності людей на найвищому щаблі, багато починань Головного Правління кінчалось невдачею, що серйозно підривало авторитет Товариства серед українського населення. Покликана до життя в березні 1957 р. Комісія Культури при ГП УСКТ (голова М. Королько), разом зі своїми численними секціями: історії, фолкльору і літератури в скорому часі померла природною смертю. Не виправдало надій української інтелігенції в Польщі постале в квітні 1959 р. Літературне Об'єднання (голова А. Середницький). Зникла з горизонту, не розгорнувши конкретної діяльності, створена в січні 1961 р. Лекторська група (кер. В. Бунда), завданням якої було забезпечити доповідями більші гуртки Товариства й поєднувати лекторською діяльністю. Небагато причин до гордості, натомість багато до сорому було на шкільному фронті, при чому анемічну діяльність проявляла Комісія Освіти (гол. Т. Щерба),

хоча з огляду на катастрофічний стан українського шкільництва саме її праця повинна була опинитися в центрі уваги керівництва УСКТ.

Впродовж перших двох років існування Товариства проблемою номер один вважалася економічна ситуація українських селян на Заході та справа їхнього повернення на рідні землі. Деякі діячі Товариства дуже енергійно, інколи самовіддано (О. Васильків, С. Макух) пробували допомогти селянам здійснити цей задум. Після фіяска цієї акції, ГП переключилося на культурно-освітню роботу. Водночас паралельно з частими персональними змінами та відходом з керівництва УСКТ "націоналістів" і приходом опортуністів дедалі відчутніше притуплювалося вістря його виступів в обороні прав українського населення.

Дедалі частіше читачі "НС" з почуттям несмаку знаходили в газеті вірнопіддані заяви лояльності, підписані Президією ГП УСКТ, в яких наголошувалося на тому, що УСКТ у всьому солідаризується з політикою партії. Керівники Товариства виступили не тільки проти канадського прем'єра Діфенбейкера, який твердив, що український народ позбавлений права вільних виборів, за "втручання у внутрішні справи УРСР", але з надмірного лоялізму також проти інвазії Ізраїля на Йорданію, "антигромадської" діяльності польських літераторів П. Ясеніци та С. Киселевського та китайських маоїстів, які закликали народи СРСР до проведення в себе нової жовтневої революції.

Беручи під сумнів популярність Товариства серед українського населення, історик В. Серчик писав:

"Постає 1956 року УСКТ нараховує ледве біля 6 тис. членів і, як виникає із зондувальних досліджень проведених на території Низького Бескиду, не є чинником, який, на думку самих українців, повністю репрезентує їхні інтереси".⁸

Скромні досягнення УСКТ в культурно-освітній праці не перешкоджали ЦК ПОРП надавати його керівникам високих державних відзначень. У цей спосіб партія хотіла показати своє інтернаціоналістичне обличчя, мовляв, українці-рівноправні громадяни ПНР, водночас пробувала ще міцніше прив'язати до себе провідний актив української організації, щоб він слухняно виконував її директиви. Тому, коли 31 липня 1965 р. державні відзначення отримали М. Королько, В. Ільчишин, С. Контропевич і Є.

8. "Serczyk W. — Ukraińcy, tygodnik "Więści" Nr 39, 27 września 1981.

Кохан — усім було ясно, що ці відзначення надано не за досягнення в праці, бо Королько був відповідальний за цілковитий занепад діяльності УСКТ на Люблінщині, а Ільчишин за серйозні недоліки в праці Ольштинщини. При нагороджуванні людей, які дбали про дотримування партійної лінії, центральна влада, усвідомлюючи психологічний ефект на членство, не забувала час від часу відзначити автентичних уескатівських діячів — у даному випадку Степана Контролевича, хоч і знала про його минуле в рядах УПА.

Виконання основних завдань Товариства доручено штатному апаратові. За даними з 1969 р. в УСКТ було на стані 24 штатних працівників, з чого 13 в більших скупченнях українського населення поза Варшавою; в 1980 р. після довгих розмов з владою приділено додатково три штати. Увесь час були великі труднощі з набором штатних працівників. З одного боку, важко було знайти охочих до цієї праці з огляду на дуже низьку платню (вона весь час була нижча від середньої платні в ПНР), з другого, кандидати мусіли мати бездоганну репутацію в МВС. Г. Боярський, вказуючи на клопоти з персональним складом, вже на пленумі ГП УСКТ в жовтні 1958 р. нарікав:

"Якщо врахуємо, що протягом двох років в праці 8 воевідських правлінь, з таких чи інших причин, змінилося аж 10 секретарів, то матимемо картину труднощів у цій ділянці роботи".⁹

Як при наборі до керівних органів, так і штатних працівників Товариства, зверталось більшу увагу на ідеологічне обличчя, ніж на моральну вартість і організаторські здібності кандидата. Звичайно рішав партійний квиток і рекомендація первинної партійної організації (ПОП). Внаслідок застосування цього критерію, серед штатних працівників нерідко опинялися люди невідповідні, які згодом в організаційній праці виявилися цілковитими невдахами. В грудні 1967 р. на IV З'їзді УСКТ мовилося про те, що "треба добитися, щоб штатні працівники ефективніше працювали". Через 11 років, даючи інтерв'ю редакції "НС", подібні претенсії мав до них, тодішній заступник голови Товариства Є. Кохан. Серед уескатівського активу іноді говорилося, що найгірше працюють ті, хто за працю в УСКТ бере гроші.

Поведінка деяких штатних працівників характерна своєю стереотипністю. Усвідомлюючи цілковиту залежність ГП УСКТ

9. "НС" ч. 43, 26 жовтня 1958.

від МВС і знаючи про те, що центральній владі не йдеться про особливі досягнення в культурно-освітній праці, а про беззастережне додержування директив партії, вони намагалися перш за все здобути прихильність органів МВС, щоб таким чином стати незалежними від керівників УСКТ. В результаті успішного здійснювання цієї тактики, ці останні були змушені толерувати бездіяльність і бездарність деяких своїх працівників тільки тому, що вони користувалися особливим довір'ям згаданого міністерства. З цього приводу, не зважаючи на неодноразову критику їхньої праці, Товариство довгі роки не могло позбутися таких малопродуктивних штатних працівників, як С. Бортник з Кошаліна, В. Ільчишин з Ольштина і Б. Сютрик з Перемишля.

З проблемою штатних працівників пов'язана справа фінансування УСКТ, про що однак в уескатівських виданнях бракує вичерпних інформацій. Через поступове зменшування державних дотацій (за даними "Нашого слова", в 1967 р. бюджет Українського Товариства на культурно-освітню роботу зменшено з 400 на 100 тисяч злотих) фінансове становище УСКТ катастрофічно погіршувалося, а воевідські правління не мали грошей, щоб висилати своїх діячів у службу відрядження й допомагати сільським міні-гурткам в розгортанні роботи.

За даними 1969 р., річний бюджет УСКТ становив понад 2 мільйони злотих. 75% витрат покривала дотація держави, решта — це власні доходи.

Сторону доходів балансу Товариства становили такі позиції як сплата членських внесків, власні доходи ланок і прибутки з видавничої діяльності. Членський внесок становив смішно малу суму — 12 зл. річно (від 1976 р. — 24 зл., а від 1983 р. — 96 зл.), проте через малу активність штатного апарату, часто були клопоти з зібранням внесків. План доходів з культурно-освітніх імпрез виконували тільки нечисленні гуртки, тобто ті, що мали власні художні ансамблі, під час виступів яких могли продавати квитки вступу. Набагато краще виглядала справа з прибутками з видавничої діяльності, бо "Український календар" був завжди повністю розпроданий.

Фінансові труднощі були перманентним явищем у діяльності Товариства, на що вказувалося на численних зборах його членів. Учасники зборів домагалися негайного відновлення зліквідованих в 1960-их рр. після короткочасної діяльності уескатівських кооператив, які зі своїх доходів частинно фінансували культурне життя. Інформуючи про засідання президії ГП УСКТ з 10 лютого

1979 р., український тижневик писав:

"Усі промовці підкреслювали, що цьогорічний бюджет тільки в мінімальній мірі дозволяє втілювати в життя статутні завдання УСКТ, а призначені ліміти не покривають витрат гуртків і Товариства в цілому".¹⁰

Вирішивши перекинути частину тягару видатків на культурно-освітню діяльність УСКТ на плечі української громадськості, в травні 1967 р. влада дозволила провести публічну збірку грошових датків на культурні цілі Товариства. Це саме повторилося в 1980 р. (збірка на хор "Журавлі" дала понад 800 тис. зл.) і в 1983-84 рр., коли одночасно мали місце збірки на художні колективи та гуртожиток школи в Білому Борі.

Постійне погіршування економічної ситуації ПНР наприкінці 1970-их рр. примусило центральну владу ще більше обмежити витрати на культурні цілі. 5 листопада 1981 р. на нараді в Міністерстві Культури і Мистецтва поінформовано про засаду самофінансування, згідно з якою доходи всіх культурних імпрез повинні покривати їхні витрати. У той самий час, з метою заохотити окремі гуртки до активнішої діяльності, ГП УСКТ видало фінансову інструкцію, яка дозволяла гурткам видавати гроші зароблені виступами своїх художніх ансамблів на власні потреби.

З виникненням УСКТ патріотичні елементи в його керівництві, повіривши в правдивість гасел про деєсталінізацію і демократизацію, пробували надати Товариству такий напрям, який відповідав би прагненням українського населення в ПНР і уможливив задовольнити його найбільш пекучі потреби. Ці спроби викликали гістєричні атаки з боку відданих партії уєскатівських функціонерів. Націоналізмом названо вимогу виправлення кривд заподіяних переселенцям під час акції "В" і прагнення надати Товариству виразне національне обличчя.

В одній із своїх передових статей пресовий орган УСКТ гостро виступив проти "ухильників", закидаючи їм, що вони:

"повели атаку проти членів партії в Головному Правлінні і редакції "Нашого слова". Це яскраво виявилось на II пленумі Головного Правління (грудень 1956), коли то націоналістичним елементам, при помочі деяких хитких членів президії, вдалося змінити склад президії Головного Правління. Та політична і ідеологічна хиткість деяких членів президії і неприборкане в час зухвальство недобитків

10. "НС" ч. 7, 18 лютого 1979.

українського націоналізму розбестило їх так, що з черги старались охопити часопис "Наше слово" і зробити з нього трибуну антисоціалістичних і антирадянських поглядів".¹¹

Водночас автор передовиці нарікав на те, що становища воевідських секретарів в Любліні, Вроцлаві та Ряшеві були обсажені людьми позбавленими організаторських здібностей або ідеологічно чужими. Ішлося про те, що на поширеному пленумі від 16 грудня 1956 р. (75 учасників) шляхом кооптації поповнено Головне Правління УСКТ деякими невідгідними для партії людьми (загалом кооптовано 7 осіб), а на пост генерального секретаря, на місце апаратника Г. Боярського прийшла Ольга Васильків, яка користувалася довір'ям членства. Однак, партія не дозволила скривдити свого ставленика й через півроку після відсунення Макуха, Боярський став головою Товариства. На початку 1960-их років, з відходом О. Васильків і проведенням чистки в українській організації, на керівних посадах опинились люди, до яких ЦК ПОРП не мав застережень.

Величезна більшість українського населення з різних причин поставилася до Товариства негативно, не пробуючи налагодити з ним контакту. Цікаво, що серед цих людей було чимало інтелігентів. Небагато допомогли численні статті в тижневику, які закликали ставати до громадської праці. У своїй відозві "До нашої інтелігенції" гданська діячка Олена Вальковська писала: "Вашим обов'язком не допустити до того, щоб були між нами люди без обличчя".

У статті "Геть зневір'я і недовір'я" "Наше слово" повідомляло, що читачі часто запитували редакцію, "чи створення УСКТ не є якоюсь пасткою, до якої хочеться загнати українців, щоб після мати кращу можливість розправитися з ними".¹² Невідомо хто, проте відомо з якою метою поширював вістку, мовляв, УСКТ потрібне Міністерству Внутрішніх Справ тільки для цього, щоб воно мало для своїх потреб на обліку всіх українців. До речі, таке підозріння збуджувала також поведінка деяких органів місцевої влади, які умудрилися пред'явити собі докладні поіменні списки членів Товариства, щоправда, вже незабаром були змушені відкликати це розпорядження перед лицем рішучого опору з боку членства. Характерно, що тоді, коли в очах багатьох українців

11. "НС" ч. 32, 11 серпня 1957.

12. "НС" ч. 5, 26 серпня 1956.

УСКТ було експозитурою варшавського уряду, в очах великої частини поляків воно було експозитурою Москви.

Вступаючи до Товариства, національно свідомі українського населення перш за все прагнула за його допомогою врятувати своїх дітей від польонізації, з другого боку, численний табір скептиків ставився до нього недовіркою, вважаючи його організацією, головним завданням якої є прищепити українській молоді комуністичну доктрину. А проте переважна більшість противників УСКТ бачила небезпеку в чомусь іншому. Вона побоювалася, що українці після виявлення своєї національності стануть предметом атак з боку польських шовіністів. З цього приводу вони обрали вибітну позицію, а коли після жовтня 1956 року їхні передбачення значною мірою збулися, вирішили не виходити назовні з своїм українством.

Зміну ставлення поляків до українців після постанови УСКТ відчувало на власній шкірі багатьох його членів, між ними член літоб'єднання, популярний фейлетоніст "Нашого слова" Василь Гірний з Лемборка, який зазнав різного роду переслідувань із звільненням з праці включно. "Поки мене не вибрали головою ПП УСКТ, то все було добре" — писав у листі до редакції українського тижневика І. Гавран з Кошаліна, нарікаючи на прискання польського оточення.

Шукаючи причин росту шовінізму серед польського населення, орган Товариства писав:

"Деякі українці, а ще більше неукраїнці, головну причину вбачають в заснуванні УСКТ. Вони говорять: жили українці до 1956 року і ніхто не відчував до них ворожості: мали римо-католицькі метрики, ходили до костьола, подавали себе поляками. І було добре".¹³

Виявляється, в усьому винні самі українці, а їхня вина в тому, що вони вирішили залишитися при своїй національності.

Несподіване виявлення багатьох тисяч українців, людей, які в своїх, зокрема міських середовищах, досі вважалися поляками, було своєрідним шоком для польського населення, викликавши гостру реакцію, яка знайшла свій вираз в антиукраїнських виступах. Один із працівників редакції "НС", після перебування в службовому відрядженні на Ольштинщині, зауважив: "Після I З'їзду УСКТ ворожнеча ще більше загострилася, мовляв, українці

13. "НС" ч. 25, 23 червня 1957.

приїхали на Захід будувати Україну". Безперечним фактом є те, що перші чотири місяці існування УСКТ (червень-жовтень 1956 р.), коли ЦК ПОРП очолював Едвард Охаб, були сприятливішими для розгортання уескатівської діяльності, ніж пізніші місяці після приходу Гомулки.

Із закликом, якому, на жаль, не приділено належної уваги, звернувся до центральної влади письменник і публіцист Анджей Мандаліян, вказуючи на потребу проведення великої усвідомлюючої акції серед польської громадськості, бо суспільно-культурні товариства національних меншостей безсилі супроти посилення національних антагонізмів. Згадавши на сторінках варшавського тижневика "Nowa Kultura" про цькування єврейських дітей у Валбжиху та побиття єврейських робітників у Дзержоньові, Мандаліян писав:

"Що ж зробить УСКТ з ненавистю до "гайдамаків", з тим, що в кінці листопада в Білій Підляській польський осадник замордував українця Комаху, а його жінка тиждень пізніше кинулася під поїзд?... Бачу єдиний вихід, напевно зрештою непопулярний: зібрати заново це населення, систематично творити кілька українських повітів".¹⁴

Погромна атмосфера була особливо відчутна над Сяном і Бугом. Студентський діяч Іван Душкевич, який літом 1957 р. побував у Ліському повіті, занотував:

"Люди дуже бояться. Як я показав їм "Наше слово", то вони говорили, що дуже охоче читали б, однак, бояться передплатувати. Трудно покищо заснувати УСКТ, бо там шовінізм такий, з яким я не стрінувся ніде на Західніх землях".¹⁵

Навіть посол Г. Скок, промовляючи 8 липня 1957 р. в польському сеймі, змушений був ствердити:

В Ряшівському і Люблінському воєвідствах панує недоброзичливе відношення до діяльності УСКТ, трактується його деколи як провісника націоналізму і прихильника поворотів виселеного населення".¹⁶

Серед українців Ряшівщини і Люблінщини злі язики розпускали поголоски про нове переселення на Захід, що створювало

14. Тижневик "Nowa kultura" Nr 2, 13 stycznia 1957, Warszawa.

15. "HC" ч. 38, 22 вересня 1957.

16. "HC" ч. 29, 21 липня 1957.

настрій непевності і люди боялися контактів з Товариством. Не допомогли замітки в "НС", мовляв, членство в УСКТ не свідчить про приналежність до української національності, бо до нього можуть належати і подекуди належать також поляки. На сторінках тижневика "Нашеслово" свої побоювання на цю тему не без гіркоти дуже обережно висловив один із уескатівців словами: "бо приналежність до УСКТ ще нікому не забезпечила кар'єри, не поліпшила матеріальні умови".

Безперечно, переборщив В. Полтавець, варшавський автор статті, надрукованої в одному з канадських журналів, що, "бути в Польщі інтелігентом і признаватися до української національності — це героїзм", бо за сам факт приналежності до українського народу нікого в Польщі не посадили до в'язниці, хоч напевно для цього потрібно мати характер і чимало громадської мужності.

ІХ. З'ЇЗДИ І МІЖ З'ЇЗДАМИ

В 6-му розділі § 13 статуту УСКТ з 1956 р. мовилося про те, що "найвищим органом Товариства є Крайовий з'їзд делегатів". Варто прослідити, якою мірою уескатівські з'їзди, що відбувалися у Варшаві кожні 3-4 роки, виконували це почесне завдання і як реалізовано їхні постанови.

Організаційний З'їзд УСКТ відбувався у Варшаві в Палаці Культури в днях 16-18 червня 1956 р. при участі 239 делегатів з цілої Польщі. З'їзд нагадував судовий процес, на якому на лаві підсудних опинилася польська комуністична влада, відповідальна за незаконну депортацію українського населення з його прадідівських земель. Від імени жертв акції "Вісла" — українських селян в ролі обвинувача виступили делегати З'їзду. Як згодом виявилось, був це в історії Товариства єдиний З'їзд, на якому, не наражаючись владі, можна було говорити правду.

Партію і уряд ПНР репрезентував на З'їзді міністер освіти Вітольд Ярославський. Признавши під гучні оплески делегатів, що українці зазнали багато кривд, які треба направити, міністер заявив: "Уряд і партія закликають українське населення не вертатись на старі місця, бо там немає умов, щоб поселитися". Ці останні слова представника центральної влади викликали зрозуміле обурення присутніх.

Після міністра виступив новоспечений головний редактор "Нашого слова" Микола Щирба з програмною доповіддю про ідеологічні настанови, на яких повинна спиратися культурно-освітня діяльність Товариства. Потім розгорнулася бурхлива дискусія, до якої зголосилося 69 делегатів, проте з огляду на брак часу промовляло тільки 29. Основною темою всіх виступів було виселення й справа повернення на рідні землі. Делегати гостро критикували незаконні дії окремих представників влади, говорили про своє важке економічне становище, давали десятки

прикладів шовінізму польського населення. Дискусія тривала так довго, що передбачений на два дні З'їзд треба було продовжити ще на один день.

А ось фрагмент опису З'їзду, що вийшов з-під пера присутнього на ньому польського журналіста К. Залейського:

"Потрясаючі промови. Розв'язалися язики, вибухли стримувані жалі. Дехто обвинувачує владу та всіх поляків. Спалені села, грабунки, засуди невинних — врешті виселення. Дістали найгірші господарства. Пакості чинені новими сусідами-поляками при мовчазній згоді влади. Лявіна прикладів. Адже ж це делегати з цілої Польщі... Домагаються шкіл, книжок, газет, церков, домів культури... Хочуть вертатися на давні місця в околиці Ліська, Сянока, Горлиць, Грубешова... З палацу виходжу потрясений. Коли тільки половина, хоча б частина цього, що сказано є правдою — то як ми поляки виглядаємо? Звідки в нас стільки шовінізму, холерного презирства для інших, звідки брутальна польонізація?"¹

Дискусію коротко підсумував Щирба, з'ясувавши питання діяльності УПА, що, за його словами, стало причиною виселення і підкреслив необхідність викорчовувати залишки націоналізму серед українського населення. Третього дня З'їзду ухвалено статут, вибрано 39-особове Головне Правління і п'ятиособову ревізійну комісію. На першому пленарному засіданні ГП вибрано 9-особову президію, при чому першим головою Товариства став С. Макух, а генеральним секретарем Г. Боярський.

На хвилі післяжовтневої лібералізації діячі УСКТ з розмахом забралися до організації суспільно-культурного життя, ставлячи владі низку вимог. Вроцлавські студенти домагалися власної студентської організації, натомість учасники пленуму ВП УСКТ в Зеленій Горі 30 грудня 1956 р., подібно як учасники воевідської конференції УСКТ в Ольштині 10 січня 1957 р., звільнення з в'язниць українців, безпідставно заарештованих в роках культу особи. На жаль, ліберальний період в ПНР не тривав довго. Процес десталінізації був незабаром загальмований, зробивши місце неосталінізму, що не залишилося без впливу на життя української меншості.

10 січня 1960 р. відбувся II З'їзд УСКТ, який, за словами "НС", "став переломним етапом в роботі Товариства". У зв'язку з негативним ставленням партії та уряду до справи повернення українського населення на рідні землі, помітно впав авторитет

1. Двотижневик "Prawo i życie" Nr 7, 29 lipca 1956, Warszawa.

УСКТ, а на 142 обраних у передз'їздівській кампанії делегатів, 16 на З'їзд не приїхало.

На другому З'їзді повіяло духом інквізиції, а ролі помінялися — влада, яка на першому З'їзді змушена була захищатися, перейшла в наступ. Ця контратака була дуже дбайливо підготована секретарем Комісії ЦК ПОРП для справ національних меншостей А. Славом, який ще в 1958 р., прибравши позу знавця української проблематики, написав на цю тему дві статті в партійному ідеологічному журналі "Nowe Drogi". Напередодні II З'їзду Слав помістив у трьох чергових номерах "НС" велику розгромну статтю проти українських націоналістів, якою дав сигнал до боротьби з патріотичними елементами в рядах УСКТ. Він скритикував деяких діячів Товариства, головно Івана Дегтяренка з Вроцлава і Михайла Вахнюка з Варшави за націоналістичні ухили, поставивши Товариству закид, що окремі ланки УСКТ не поборюють націоналістів у своїх рядах, а "Наше слово" їх поіменно не атакує.²

II З'їзд проходив під знаком вимушеної урядом стабілізації українських селян на західних землях і розрахунку з українськими націоналістами, рішучої боротьби з якими домагався від активу Товариства представник центральної влади віцеміністер внутрішніх справ Зигфрід Шнек, заявивши, що "в діяльності УСКТ проявляється невідповідний стиль праці". Натякаючи на численні статті і замітки про шовінізм польського населення, які появлялися в "Нашому слові", Шнек наголосив на тому, що боротьба з польським націоналізмом не належить до Товариства, але до польської влади, натомість УСКТ повинно боротися з українським націоналізмом. Роздратований до краю міністер кричав з трибуни з'їзду до делегатів:

"Чи вашим єдиним ворогом є польські націоналісти? ...вашим важливим завданням є бачити ворога на власному подвір'ї і це власне подвір'я вичистити від сміття залізною мітлою".³

Головою УСКТ надалі залишився обраний в червні 1957 р. Г. Боярський, секретарем, на місце звільненої Ольги Васильків, став маловідомий в українських колах Юрій Гаврилук.

2. Sław A. — "Niektóre głosy wymagają odpowiedzi", "Наше слово" ч. 50, 51, 52, 13, 20, 27 грудня 1959.

3. "НС" ч. 5, 31 січня 1960.

Пишучи багато років пізніше про післявоєнний період діяльності УСКТ, коли ще в Польщі була відносна свобода думки й слова, що для добра української справи пробували використати патріотичні елементи в лоні Товариства, Є. Львовель ствердив, що до 1960 р. в рядах УСКТ йшла боротьба різних політичних орієнтацій. І додав: "В цих роках доходило до явної гльорифікації банд УПА".

Саме цього закиду вжито, як підстави для звільнення Ольги Васильків, скритикованої на II З'їзді віцеміністром Шнеком. За словами Шнека, на кількох уескатівських зборах вона не зареагувала на виступи людей, які домагалися реабілітації УПА. Ольга Васильків (1919-1978) донька старшини УГА, педагог з покликання, своїм першопланим завданням поставила організацію українського шкільництва, здобувши серед членів Товариства велику популярність завдяки безкомпромісній обороні прав українського населення, що не могло подобатися владі, яка використала першу нагоду, щоб позбутися її з керівництва УСКТ.

Атмосфера II З'їзду спричинилася до того, що в "НС", почали появлятися звернені на адресу правлінь УСКТ статті з вимогою "більше уваги присвятити ідеологічній роботі Товариства".

За винятком перенесення українського ліцею зі Злоторії до відремонтованого шкільного будинку в Лігниці, не здійснено жодних істотних постанов II З'їзду (табір для українських школярів з Польщі в Україні, охорона українських пам'яток, створення професійного театру).

Початок 1960-их років увійшов в історію польських українців, як період полювання на українських націоналістів. Фіяско акції повернення на свої землі плюс боротьба з уявним націоналізмом стали причиною поважного загальмування праці Товариства та відпливу великої частини його членів. На їхню думку, справдилися пророцтва тих, хто свого часу твердив, що влада створила УСКТ на те, щоб "виловити українців".

В 1960-63 рр., тобто в період між другим і третім З'їздом, число членів УСКТ зменшилося наполовину. В 1962 р. чисельний стан членства осягнув найнижчий рівень в історії української організації — 3,5 тисячі чоловік.

III З'їзд, на який приїхало тільки 79 делегатів, відбувся 29 грудня 1963 р. На відміну від попереднього, цей З'їзд мав цілком інший характер. Влада здавалася бути задоволена загальним розвитком подій, а промова представника МВС віцеміністра Шнека, перед лицем факту, що започаткована партією "боротьба

з націоналізмом" загрожувала основам існування УСКТ, була в чомно стриманому тоні. Перед Товариством поставлено завдання: поглибити роботу в соціалістичному дусі та зміцнити його організаційно.

У звітній доповіді голова УСКТ розправився з лемківськими сепаратистами, які пробували з існуючої при ГП лемківської секції зробити незалежну організацію.

Новим головою Товариства обрано К. Лашука. З важливіших постанов III З'їзду невдачею закінчилася спроба активізації і втягнення до співпраці українських вчителів; тільки частинно зреалізовано постулат збільшення тиражу уескатівського тижневика.

IV З'їзд відбувся 10 грудня 1967 р. при участі 95 делегатів. З'їзд проходив у задушливій атмосфері характерній для останніх років влади Гомулки, коли відчутно давався знаки поворот до "замордизму" (в 1964-68 рр. міністром внутрішніх справ був прихильник політики твердої руки ген. Мечислав Мочар). Водночас помічався ріст ксенофобії, кульмінаційним пунктом якої стала хвиля антисемітизму, що перекотилася Польщею після студентських заворушень у березні 1968 р. Цей дух відчувалося у виступі новопризначеного на місце А. Слава секретаря Комісії ЦК ПОРП для справ національних меншостей Владислава Скшипчака, за словами якого "основним завданням Товариства є тепер зміцнення і посилення ідеологічної і політичної праці".

Скритикувавши двох делегатів З'їзду — Йосипа Черепу (Сянік) і Володимира Погорецького (Катовиці), які жалілися на польських шовіністів і назвавши їх виступи демагогічними, Скшипчак нагадав делегатам, що критика польського націоналізму є справою партії. Він наголосив на необхідності швидкої інтеграції українського населення в польському суспільстві шляхом ширшого включення гуртків УСКТ в проблеми польських середовищ та міцнішого їх пов'язання з партійними інстанціями і органами місцевої влади. Відповідаючи деяким делегатам, Скшипчак заявив, що не бачить потреби запроваджувати обов'язкове навчання рідної мови для всіх українських дітей в польських школах. Здивування делегатів, яке межувало з обуренням, викликали його слова: "В нашій країні ніхто не був і не може бути переслідуваний".

Використовуючи створену Скшипчаком погромну атмосферу, М. Щирба поіменно заатакував вроцлавського діяча Дегтяренка, мовляв, він домагається, щоб редакція друкувала його статті

писані "в душі історії Антоновича".

На З'їзді порушено також церковні справи. Представники Ряшівщини Йосип Череп і Михайло Донський жалілися на агресивність римо-католицького духовенства, при чому лемківський діяч Донський не забув і про непольський клер та, не називаючи прізвищ, заявив: "не хочемо священиків, які ведуть націоналістичну українську роботу".⁴

Президія З'їзду пропустила повз вуха важливе зауваження у виступі мовознавця Михайла Лесіва: "Нас однак хвилює те, що на Люблінщині, де проживає 20 тис. українців, на селі є лише 2 гуртки УСКТ". Вона "недочула" пропозицію Лесіва призначити на Люблін штатного інструктора для організації гуртків Товариства.

Головою УСКТ обрано М. Королька, секретарем Г. Боярського. Багатьох постанов IV З'їзду не зреалізовано. Ішлося головню про створення професійної естрадної групи, видання каталогу пам'яток української культури в Польщі і організацію літніх таборів для української молоді.

V З'їзд, який відбувся 23 квітня 1972 р. при участі 108 делегатів, був класичним прикладом з'їзду радянського типу, де заздалегідь усе вже відомо, а постанови ухвалюються через аклямацію. Представник партії В. Скшипчак, нагадавши про конечну "чистоту рядів Товариства", закликав "протидіяти настроям бачення в чорних барвах", натомість представник уряду З. Книзак, не атакуючи нікого поіменно, згадав про якихсь "бешкетників, що стоять на націоналістичних або сепаратистських позиціях". Загалом З'їзд пройшов спокійно, а серед його постанов залишилися ніколи не зреалізовані постуляти: літні табори для дітей і радіопересилання українською мовою на всю Польщу радіостанцією Варшави. Позитивним симптомом слід уважати дещо більше зацікавлення Товариства занепадаючим українським шкільництвом. Президію Головного Правління очолив М. Королько, секретарем став Олександр Гнатюк.

VI Ювілейний З'їзд відбувся 12-13 червня 1976 р. в 20-ту річницю постанови УСКТ, при участі ледве 112 на 144 обраних делегатів. У З'їзді взяла участь делегація Культурної Спілки Українських Трудящих з Пряшева. Найактивнішим членам Товариства вручено ювілейні медалі (отримала їх 71 особа). З'їзд мав чисто

4. "НС" ч. 53, 31 грудня 1967.

формальний характер, а промови представників партії і уряду були безбарвні і беззмстовні. У звіті М. Королька багато істотних недоліків і труднощів промовчано, або обговорено поверхово, прикриваючи їх успіхами художніх гуртків, які за звітний період виступали 380 разів, тобто в середньому давали щороку 95 концертів.

На 3'їзді ухвалено новий статут, згідно з яким зліквідовано повітові і воєвідські правління, підпорядкувавши всі гуртки безпосередньо Варшаві. Між V і VI 3'їздом помічалися два діаметрально протилежні явища: з одного боку, дальший поступовий занепад пунктів навчання української мови (ліквідація понад 50% пунктів), з другого — повільне, проте систематичне збільшування числа членів Товариства (ріст біля 20%). Головою УСКТ утретє обрано М. Королька, секретарем удруге став Олександр Гнатюк.

Хоч і як дивно, але Товариство, якому скептики передвіщали максимально 20 років життя, саме напередодні свого срібного ювілею почало проявляти гідну подиву живучість і ознаки організаційного росту. На VI 3'їзді зі звіту Королька делегати довідалися, що в 1971-1976 рр. кількість членів УСКТ зросла на одну тисячу чоловік. Не заперечуючи ваги квантитативного росту, набагато більше значення мали квалітативні зміни — в його ряди влилося кілька сотень активної молоді, нерідко з вищою та середньою освітою, що помітно поліпшило перспективи дальшого існування Товариства.

VII 3'їзд відбувся 29 червня 1980 року при участі 113 делегатів напередодні важливої в історії Польщі ери "Солідарности". 3'їзд характеризувався беззмстовними виступами представників партії і уряду, поведінка яких зраджувала, що вони не дуже зацікавлені діяльністю УСКТ, бо мають інші, важливіші проблеми. Використовуючи період відносної лібералізації, Королько вказав у своєму звіті не тільки на досягнення художніх гуртків (протягом 4-ох років 570 концертів), а й доволі широко обговорив їхні труднощі (брак музичних інструкторів, строїв і інструментів). Не ціпаючи головного винуватця, тобто шкільної влади, голова УСКТ пробував виправдати катастрофічний стан українського шкільництва демографічним спадом, шкільною реформою і байдужістю батьків.

Безперечним досягненням Товариства між VI і VII 3'їздами було збільшення тиражу "Нашого слова" (з 9 на 11 тисяч) і деяке збільшення числа членів, головно молоді (понад 600 осіб). З постанов 3'їзду слід відмітити пункт 4, в якому мовиться: "особ-

ливу увагу звернути на справи зв'язані з навчанням дітей української мови". Цей пункт постанови був доволі послідовно реалізований керівництвом Товариства, завдяки чому вдалося затримати процес занепаду українського шкільництва, а навіть незначно збільшити кількість пунктів навчання української мови. Головою Товариства обрано Євгена Кохана, секретарем утретє став Олександр Гнатюк.

Хоча за останні роки загальне число членів УСКТ не виявляло більших коливань, впадали в око зміни якісного характеру: до активної праці в його рядах дедалі частіше включалися молоді віком особи, випускники середніх і вищих навчальних закладів.

Бурхливий період діяльності польської незалежної профспілкової організації "Солідарність" (серпень 1980 р. — грудень 1981 р.) і роки після нього не спричинилися до більшої дестабілізації уєскатівського життя, а в жовтні 1983 р. Є. Кохан, хоч і з необґрунтованим оптимізмом, ствердив, що "умови та політичний клімат сприяють роботі Товариства". Водночас він перелічив досягнення останнього періоду: ремонт школи в Білому Борі та інтернату в Гурові, відновлення праці редакцій усіх українських радіопрограм, збільшення кількості пунктів навчання української мови, одержання 8 світлиць для міських гуртків УСКТ і проведення першого літнього табору для українських шкільної молоді (1983).

VIII З'їзд УСКТ відбувся 23-24 червня 1984 р. при участі 121 особи, тобто приїхало 90% вибраних на З'їзд делегатів. У зв'язку з цим "НС" занотувало: "делегати підсумували чотирирічну роботу, здійснену гуртківцями для України і Товариства періоді. Накреслили для нього чергові завдання, схвалили доповнення до статуту і вибрали нові керівні органи УСКТ".⁵

В промовах представників центральної влади як ЦК ПОРП (В. Клімек), так і МВС (С. Дем'янюк) повторялися загальновідомі беззмістовні фрази.

Важливим організаційним досягненням З'їзду було рішення про повернення до трищаблевої організаційної структури та покликання до життя воевідських і міжвоевідських відділів на місце зліквідованих у 1976 р. воевідських Правлінь.

Головою Товариства вдруге обрано Є. Кохана, секретарем учетверте став Олександр Гнатюк.

5. "НС" ч. 21, 29 липня 1984.

Х. РІЗНІ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ УСКТ

1. УКРАЇНСЬКІ РАДІОПРОГРАМИ

Згідно з постановою комітету для справ радіофонії, "Польське Радіо" від 29 січня 1958 р., в радіостанціях Кошалін, Люблін, Ольштин і Ряшів впроваджено українське радіомовлення.

Радіо Кошалін, яке ще перед цією постановою в 1956-57 рр. надало 35 українськомовних радіопересилань, щотижня транслювало 30-хвилинну українську програму, яка більшість часу присвячувала музиці. Довголітніми редакторами радіомовлення були тут Яків Мушинський і його дружина Катерина. У серпні 1980 р. на початку ери "Солідарности" радіопрограму припинено, обґрунтовуючи це рішення її низьким рівнем. Після майже дворічної перерви і багатьох інтервенцій в місцевих адміністративних органах, передачі відновлено. Відтоді 20-хвилинна програма транслювалася двічі на місяць.

Обсяг українського радіомовлення радіо Люблін (ред. Ілля Матвійчина та Іван Ігнатюк) був невеликий, його було чути по гучномовцях на території тільки двох повітів (Грубешів і Томашів). В 1957-60 рр. 20-хвилинна програма транслювалася двічі на місяць, згодом щотижня. Наприкінці шістдесятих років її зліквідовано.

Найбільш систематично працювала українська програма радіо Ольштин, звідки від 29 квітня 1958 р. по сьогоднішній день транслюється півгодинне українське радіомовлення. Штатними працівниками ольштинської радіопрограми в різний час були Петро Боднар і Юрій Квятковський, напівштатними Богдан Радванецький і Олександр Колянчук. Коли в 1962 р. зліквідовано штат редактора, його заміняли місцеві активісти Товариства з Степаном Демчуком на чолі. Завдяки їхнім зусиллям трансляції велися безперервно, а 4 серпня 1981 р. пішло в етер тисячне

пересилання українською мовою. Нині ольштинська радіопрोगрама (ред. С. Демчук), обсяг якої колись не перевищав 40-50 км., транслюється на ультракоротких хвилях двічі на місяць, причому чути її не тільки на території Ольштинщини, але також суміжних районів.

20-хвилинна програма радіо Ряшів охоплювала своїм обсягом всю Ряшівщину. Українське радіомовлення весь час мало штатного працівника в особі Ярослава Чорнобая. Після понад річної перерви, спричиненої неспокійним періодом "Солідарности", а потім воєнним станом, на початку 1983 р., після переборення багатьох труднощів, українську програму відновлено.

Від березня 1958 р. радіо Щецін щомісяця транслювало 15-хвилинну, а від 1968 р. 20-хвилинну радіопрограму про українські справи польською мовою. Дирекція "Польського Радіо" відкинула пропозицію місцевого гуртка УСКТ перейти на українську мову, мотивуючи своє рішення невеликим числом українського населення на Щецінщині. Редакторами радіопрограми в 1958-76 рр. були Степан Заброварний (А. Вігорний) і Мирослав Трухан (Ю. Крилач), від 1976 р. С. Заброварний. Безперечний плюс радіопрограми польською мовою — це можливість охопити її обсягом також неукраїнців, впливаючи таким способом на поліпшення атмосфери в мішаних польсько-українських середовищах.

Спільною рисою всіх радіопередач було те, що вони широко інформували як про життя українського населення в Польщі, так і про те, що діялося в УРСР, наголошуючи на історичній тематиці та проблематиці польсько-українських культурних контактів. Згідно з бажанням селян, усі радіостанції передавали багато української музики хоч завжди були великі труднощі зі здобуттям нових пісенно-музичних матеріалів.

Корисним почином виявилася проведена 24 лютого 1984 р. у Варшаві перша нарада працівників українського радіомовлення, завдяки чому став можливим безпосередній обмін досвідом між редакторами окремих радіопрограм.

Всупереч проханням українців, центральна влада не хотіла погодитися на загальнопольські пересилання українською мовою радіостанцією Варшава, хоч усім відомо, що невеликий радіус дії льокальних станцій унеможливорює чутність їхніх пересилань у багатьох скупченнях українського населення.

2. ПЕРЕСУВНЕ КІНО

У 1965-69 рр. під керівництвом Теодора Валюся діяло уеска-тиське пересувне кіно, назване населенням "установою на колесах". За 4-річний період своєї діяльності кіно побувало в 600 селах і дало 1060 сеансів для близько 90 тис. глядачів. За цей час висвітлено 116 різних фільмів, з чого 36 радянських, переважно Київської та Одеської кіностудій. Мікроавтобус з написом "Кіно УСКТ" проїхав 175 тис. км.¹

Найбільшою популярністю користувалися документальні картини "Україна співає", "Свято на Тарасовій горі", "Танці українського народу" і "Дніпрові етюди". З фабулярних фільмів особливе визнання глядачів здобули "Тарас Шевченко" з Сергієм Бондарчуком в головній ролі, "Тіні забутих предків" і комедія "Літа молодії", завдяки пісні "Рідна мати моя", яка здобула в Польщі велику популярність і була перекладена на польську мову.

Пересувне кіно працювало доволі хаотично, а на його керівника було чимало скарг і нарікань, бо замість українських, він часто демонстрував польські та американські фільми, які відвідувало також польське населення, через що вони давали більшу фінансову користь. Інша справа, Валюсь мав у своєму розпорядженні тільки кільканадцять українських фільмів. Довгий час на сторінках "НС" велася ніколи не закінчена дискусія про те, чи основним завданням кіно є ширення української культури, чи важливішими є фінансові прибутки з його діяльності. З приводу пасивності ГП УСКТ, занедбано цікавий задум використати виїзди мікроавтобуса на села для лекторської діяльності, що було передбачене в плані праці пересувного кіно.

3. КОЛЬПОРТАЖ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ

У цій ділянці деякі діячі УСКТ домоглися чималих результатів. Не зважаючи на свої сімдесят років, білобірський педагог Олекса Кутинський, співпрацюючи з польськими книгарнями, продав у 1958-66 рр. українських книжок на 15 тис. злотих, тобто два рази більше, ніж у той самий час продала книгарня в недалекому містечку Мяско. З особливим успіхом він продавав книжки в

1. "Український календар" 1971, Варшава, с. 88-89.

неділю перед церквою в Білому Борі та під час виступів шкільного хору, якого був диригентом.

Співпрацюючи в Щеціні з місцевою книгарнею імпортних видань "Святовід", Осип Бак продав у 1957-69 рр. книжок на 25 тисяч злотих. Після нього цю справу взяла в свої руки Ольга Ласка. Завдяки їх зусиллям щецінська книгарня побіч ольштинської весь час продавала найбільшу кількість томів українських видань.

Десяткам сіл Ольштинщини добре відома постать організатора уескатівського життя й розповсюджувача рідного слова Івана Павлика — селянина, який тільки в 1964 р., об'їхавши навколишні села, продав українських книжок на суму 12 тис. злотих. За 15 років кольпортерської діяльності він розпродав понад 10 тисяч томів.

У самому Ольштині з місцевою книгарнею, до якої кожного року з УРСР надходить біля 10 тисяч українських книжок, співпрацював Степан Демчук. За 23 роки плідної співпраці з місцевим УСКТ (1958-81) ольштинська книгарня продала понад 500 тис. примірників українських книжок, кільканадцять тисяч польських книжок на українські теми і понад 3 тисячі платівок з українськими піснями.

Крім Ольштина та Щеціна, де місцеві гуртки УСКТ постійно аналізували книжковий ринок і на підставі отриманих з Києва каталогів в порозумінні з книгарнями щороку опрацьовували списки замовлень нових видань, українські книжки можна було купити в книгарнях Варшави, Вроцлава, Гурова, Щецинка і Лігницьі.

У перші роки діяльності Товариства кращу орієнтацію в доборі відповідної лектури уможливив уескатівській читацькій масі "Каталог сучасних видань української художньої літератури на Україні", виготовлений Миколою Сивіцьким і виданий в 1958 р. завдяки співпраці ГП УСКТ з видавництвом "Dom Książki".

4. БІБЛІОТЕКИ

При всіх більших гуртках УСКТ створено бібліотеки, проте з них користало небагато членів, а їхній зв'язок з уескатівською читацькою громадою був мінімальний. Причиною цього стану речей був факт, що більшу частину книгозбірень становили тенденційні радянські видання, література колгоспно-виробничо-

го характеру, в якій чимало ідолопоклонництва й фальшу. Пишучи на цю тему, польський журналіст Залейський зауважив: "Щоправда, українські книжки є в бібліотеках, проте їх добір ненайкращий — майже самі класики марксизму і Шевченко. Нема української белетристики"²

Великою популярністю користувалися книжки на історичні теми, яких у бібліотеках обмалъ. Найбільше зацікавлення рідною книжкою було на Ольштинщині, де за даними "НС" з грудня 1962 р. в українських середовищах діяло 49 бібліотечних пунктів, які мали 1815 українських книжок, з яких користало 273 читачів.³

5. СПРОБИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Діячі УСКТ добре усвідомлювали те, що однією з головних причин анемії уескатівського життя є нестача грошей на культурно-освітню працю. З метою забезпечити фінансову базу Товариства, ГП докладало чимало зусиль, щоб зорганізувати власну економічну діяльність. Зродилася думка створення кооператив, доходи яких можна б частинно призначити на розвиток українського шкільництва, культури й мистецтва.

28 липня 1957 р. на скликаній у Варшаві нараді кооперативних діячів вирішено організувати кооперативи, яких "продукція матиме український національний характер — вишивки, національні строї, мистецькі вироби, видавнича діяльність".⁴

Восени 1957 р. в Любліні постала виробничо-торговельна кооператива української народної творчості, очолена колишнім співредактором львівського двотижневика "Сільський Господар" І. Матвійчиною (1908-1978).

У той самий час у Банях Мазурських українці спільно з поляками створили "Маслосоюз", натомість ольштинське ВП УСКТ з великим розмахом організувало наприкінці 1957 р. курси крою і шиття в 20 селах Ольштинщини, а в самому Ольштині створено різногалузеву виробничу кооперативу "Дружба".

Виробнича кооператива з завданням продукції черепиці і цегли постала в селі Кальників пов. Перемишль. Водночас у самому Перемишлі засновано подібну кооперативу, яка займа-

2. Dwutygodnik "Prawo i życie" Nr 7, 29 lipca 1956.

3. "Наше слово" ч. 48, 2 грудня 1962.

4. "НС" ч. 31, 4 серпня 1957.

лася вишиванням (на курсах відділу вишивання та гаптування було 35 ученець), крім цього, виробляла черепицю, килими та мала кравецький відділ. Через три роки засновано різногалузеве підприємство "Ферротекс", яке крім вишивання займалося продукцією фанери та килимів. Уескатівські хори Варшави, Перемишля і Осецка виступали на сцені у вишиваних сорочках "Ферротексу", кооператива отримувала навіть замовлення від канадських українців. Великою несподіванкою для всіх стало повідомлення в "НС", яке, інформуючи про засідання президії ГП УСКТ від 30 червня 1963 р., лаконічно сповіщало, що на пропозицію Головної Ревізійної Комісії президія прийняла прибутковий баланс підприємства "Ферротекс", яке припинило свою діяльність.⁵ Це повідомлення заскочило всіх, тим більше, що підприємство непогано розвивалося, даючи працю багатьом українцям.

Розпочата з ентузіазмом праця не дала сподіваних результатів, а уескатівська "кооперативна республіка" перетривала ледве кілька років. Для продовження гарних традицій довоєнної української кооперації забракло достатніх фондів і відповідних фахівців. Остаточню долю кооператив вирішила зміна політики держави, яка прийшла до висновку, що суспільно-культурні товариства не повинні займатися економічними, але виключно культурними справами. З цього приводу товариствам національних меншостей відібрано концесію на ведення підприємств, що повністю підкосило їхню й так слабу фінансову базу. Ліквідація українського кооперативного руху означала перехід на цілковите фінансування УСКТ з державних дотацій, а тим самим збільшення його залежності від органів влади.

6. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ КУРСИ

В 1956-61 рр. при допомозі Міністерства Культури і Мистецтва ГП УСКТ організувало чотири місячні курси, на яких підготовлено до культурно-освітньої праці понад 120 осіб. З цих потенціальних організаторів культурного життя тільки невелика частина включилася в роботу Товариства, зрештою, на коротких курсах з їхньою різнобічною програмою неможливо було підготувати диригентів і хореографів, тобто фахівців найбільш потрібних в

5. "НС" ч. 27, 7 липня 1963.

уєскативських осередках. В наступні роки, з огляду на фінансові труднощі, подібні курси відбувалися рідко й тривали тільки 1-2 тижні.

Організовані принагідно деякими воєвідськими відділами культури дводенні семінарі, присвячені проблемам культурно-освітньої діяльності серед національних меншостей, більше займалися ідеологічними настановами, ніж поглибленням фахового знання їх учасників.

7. СПОРТ

Українська молодь в ПНР завжди виявляла велике зацікавлення спортом, однаке, з різних причин не взялася за організування власних спортивних команд. Єдина серйозна спроба відновити діяльність футбольної команди "Сян" в Перемишлі закінчилася невдачею.

Ініціатором спортивного життя серед членів УСКТ став гурток в Щеціні, організувавши футбольні й волейбольні зустрічі кавалерів з жонатими. Пізніше щеціняни знайшли гідних конкурентів в командах Кошаліна та Інська, а навесні 1977 р. футболісти Кошаліна стали переможцями змагань за кубок "Нашого слова".

Під час матчів з польськими командами, футболісти київського "Динамо" мали серед членів Товариства чимало прихильників, а київська "Спортивна газета" своїх постійних читачів. У 1958 р. під час роверових змагань (велегонки) Варшава-Берлін-Прага, вроцлавські українці на руках винесли зі стадіону переможця етапу — київського спортсмена Миколу Колумбета.

Після змагань з репрезентацією Польщі в Щеціні, баскетболісти луганського "Будівельника" мали зустріч при каві з місцевими українцями в домівці УСКТ, натомість уєскативці Кракова зустрічалися з присутніми на змаганнях у цьому місті київськими футболістами.

XI. "НАШЕ СЛОВО"

Вже на Організаційному З'їзді УСКТ делегати мали в руках перший номер "Нашого слова" з датою 15 червня 1956 р., однак, часопис почав регулярно виходити щойно через шість тижнів. Спочатку він появлявся як двотижневик, а від 7 жовтня став тижневиком. Редакцію очолили М. Щирба (гол. редактор) і А. Гошовський (заступник гол. редактора), які мали чималі труднощі з укомплектуванням складу редакції; не було навіть машиністки, яка знала б добре українську мову.

Згідно з офіційною версією, в наслідок післявоєнних міграційних процесів Польща стала однопонаціональною країною, тому можна зрозуміти, чому поява часопису українською мовою так заскочила як друзів, так і недругів української справи. Свідома частина українського населення прийняла його з ентузіазмом. Під враженням першого номеру газети селянин з Кошалінщини Михайло Риганич написав до редакції:

"Якось дійшов до нас часопис "Наше слово", ходив від хати до хати і з села в село і у кожного хто його читав, показалася сльоза в оці, бо ми думали, що наша мова тут на Заході загине, говорили собі люди своєю мовою хіба тишком і то в хаті".¹

На адресу редакції посипалося безліч листів від читачів, які на першому етапі навіть допомагали редагувати газету, надсилаючи чимало цікавих пропозицій. За перші два роки свого існування редакція отримала 10.500 листів, а "Поштова скринька" стала одним із найцікавіших відділів тижневика. Беручи до уваги те, що адресантами листів були переважно селяни, а більшість надісланих матеріалів як під мовним, так і стилістичним оглядом

1. "Наше слово" ч. 5, 26 серпня 1956.

недопрацьовані, можна собі уявити величезні труднощі редакційної колегії.

Завдяки періодові лібералізації після жовтня 1956 р. та зменшенню компетенції органів цензури, редакція "НС" писала про багато справ, від яких пізніше була змушена відсахнутися. Наприклад, вона вела полеміку з варшавським часописом "Русский голос" на тему реакційної суті підтримуваного царським урядом галицького москвофільства, відверто закликала до боротьби за збереження свого національного обличчя, наголошуючи на тому, що належить припинити швидко поступаючий процес денационалізації українських дітей, виступала в обороні Української Католицької Церкви і права українців мати своїх представників у Сеймі.

Беручи під сумнів слушність погляду про необхідність виселення українського населення для ліквідації УПА, "НС" домогалося засудження владою "з ленінських позицій" акції "В", як негуманного, прийнятого на засаді колективної відповідальності, рішення. Газета пропонувала усунути наслідки цього рішення через анулювання декрету з 1949 р., згідно з яким залишені переселенцями на Сході господарства перейшли на власність держави, а передусім добивалася дозволу на повернення українців на свої землі. За перші роки існування тижневика, майже в кожному його номері публікувалися дописи читачів про різні високі польських шовіністів.

У великій статті "Пора покінчити з нерівноправністю українського населення", варшавський тижневик писав:

"У сотках листів до Редакції, на повітових і воєвідських нарадах українське населення пише й говорить про всякого роду факти нерівного трактування українців, про явища дискримінації".²

Водночас за допомогою широкого інформування про культурне життя УРСР і таких статей, як "Зміцнюється суверенітет республік", редакція пробувала зміцнити почуття національної гордості своїх читачів, підказуючи їм ілюзорну думку, що українці не гірші від поляків і також мають свою державу, в якій після смерті Сталіна почався процес віднови.

Післяжовтнева свобода слова для українського тижневика дефінітивно скінчилася на початку 1960 р. після появи в ньому голосного циклю статей А. Слава, який став виразником нової

2. "НС" ч. 12, 7 листопада 1956.

партійної лінії в національній політиці. Статті Слава, які закликали до боротьби з українським націоналізмом, появилися саме тоді, коли органи цензури вже відвоювали свою колишню позицію в державному апараті, а партія, яка в 1956 р. обіцяла польській громадськості оновлення суспільного життя, повернулася до попередньої "Maulkorbpolitik". В уєскатівських колах мовилося, що статті в "НС" проходять крізь потрійну цензуру: керівництва УСКТ, МВС і Уряду Контролі Преси.

Намагаючись додержувати політичного курсу партії і докзати свою "благонадійність", редакція поміщала відповідно спрепаровані статті, наприклад, появилася тенденційна передовиця "Приятелі з-за океану", звернена проти українських осередків на Заході, які присилали на адресу польських українців газету "Лемківські Вісті" та "старе шмаття й мізерні долярові подачки".³ Передовиця перекликала з подібною статтею Боярського "Допомога, яка не допомагає" проти посилок із Заходу неузгоджених з урядом та ГП УСКТ. Ішлося про те, що після створення УСКТ і виникнення українського шкільництва на адреси вчителів і діячів Товариства почали приходити посилки від заокеанської еміграції. Влада побоювалася, що ця "пакункова акція" може допровадити до ближчих контактів уєскатівських середовищ з відомою зі свого антирадянського ставлення українською громадськістю у вільному світі. Вона насторожилася тим більше, що разом з пакунками на приватні адреси приходили Інформаційні Бюлетені УГВР, у зв'язку з чим редакція "НС" закликала своїх читачів передавати їх владі.

Загострення політичного курсу в ПНР відбилосся негативно на вигляді українського тижневика, який ставав дедалі більше сірим і нецікавим. З його сторінок зникли цілеспрямовані передовиці, гостролезі фейлетони на злободенні теми і репортажі з діяльності гуртків УСКТ — складові елементи газети, які викликали широкий громадський резонанс. Погіршала об'єктивність інформації, а читач був змушений знову привикати до читання між газетними рядками. Не хочачи наразитися владі, редакція протягом багатьох років уникала старих українських назв місцевостей і замість Ряшів, Сянік і Холм писала Жешів, Санок і Хелм.

Промовчуючи багато справ, які мали істотне значення для української меншости в ПНР, на сторінках тижневика дедалі

3. "НС" ч. 26, 25 червня 1961.

частіше появлялися, наче скопійовані з радянських газет, довгежні статті про методи боротьби з бур'янами та годування і догляд корів, хоча редакція не раз отримувала від своїх читачів листи з проханням перестати друкувати "коров'ячу сторінку", бо про ці справи селяни довідуються з польської преси. Ця сама газета, яка нещодавно домогалася повернення українських селян на свої землі, змінивши фронт на 180 градусів, енергійно підтримувала політику уряду в справі стабілізації переселенців на західних землях, публікуючи передовиці в роді "Тут нам жити і працювати".

Раз назавжди зникли зі шпальт "НС" такі слова як польонізація, денаціоналізація і асиміляція — їх замінено милозвучними поняттями інтеграція і стабілізація. Зникло слово дискримінація, зникли польські шовіністи, натомість появились якісь ближче неідентифіковані хулігани. Тому уескатівський орган писав, що під час забави на Влодавщині, хулігани а не шовіністи порізали ножами українського вчителя Дейнеку, а окружна військова прокуратура, розслідивши справу вояка, який у Тшебяткові кинув сльозоточиву петарду на залю, де відбувалася українська забава, ствердила, що "вчинок капраля не мав націоналістичних замірів, а що це був хуліганський вибрик".⁴

В разі шовіністичних вискоків польського населення, газета тільки натякала на "невластиві людські відносини" або "не завжди приємне співжиття між українцями та поляками", при чому автори таких статей несміло зверталися до місцевих партійно-урядових органів з проханням поїхати до даної місцевості та пояснити мешканцям національну політику партії.

Той факт, що влада толерувала розперезаність шовіністичних елементів, а редакція "НС" це затаювала, фатально відбився на праці гуртків УСКТ, нерідко паралізуючи їхню діяльність. Як виходило зі звіту редактора Івана Зініча про сяніцький повіт:

"Негайно після заснування УСКТ організувалось кілька міцних осередків УСКТ, які довгий час вели тут культурно-освітню роботу, а потім, з необґрунтованих причин, припинили її".⁵

Роблячи добру міну при поганій грі, Зініч писав про необґрунтовані причини, добре знаючи про те, що вони обґрунтовані. Старі комуністи в редакції "НС", які так радо жонґлювали цитата-

4. Тижневик "Życie literackie" Nr 38, 22 września 1957, Kraków.

5. "НС" ч. 13, 26 березня 1967.

ми з марксових творів, забули про марксистський причинний зв'язок, тобто принцип, що нема наслідку без причини, а причиною зникнення гуртків були нестерпні умови, в яких довелося їм працювати.

Після виступів Слава і Шнека, редакторів огорнула паніка. У своїй статті, в якій видно було роздраження спричинене тим, що орган УСКТ надто гостро таврував польських шовіністів, Слав зробив редакції закид, мовляв, її "боротьба з українським націоналізмом за мало конкретна". Натомість Шнек у своїй промові на II З'їзді УСКТ ствердив, що деяким діячам Товариства бракує рис інтернаціоналіста й домагався від редакції конкретної та виразно адресованої боротьби з націоналістичними елементами.

Редакція швидко zareагувала на слова своїх хлібодавців з ЦК ПОРП і МВС, які всюди добавляли небезпеку ідеологічної диверсії, помістивши чимало матеріалів, скерованих проти різних форм "націоналізму". В рамках цієї акції появилися статті про "антинародну" діяльність Митрополита Шептицького, "воєнні злочини" батальйону "Нахтігаль", Дрогобицьке повстання проти влади ЗУНР в 1919 р. і цикл статей про процес курінного УПА Івана Шпонтака ("Залізняка") в Перемишлі. В червні 1960 р. "НС" почало друкувати написану в дусі радянського патріотизму повість В. Козаченка "Гарячі руки". Крім цього, газета вказувала на безідейність п'єс, ставлених деякими гуртками УСКТ, при чому дораджувала ставити п'єси "прогресивного" драматурга Ярослава Галана, дегенерата зліквідованого в жовтні 1949 р. у Львові підпіллям ОУН, широковідомого огидним памфлетом "Плюю на папу" і виступами проти української визвольної ідеї та УКЦ.

На хвилі боротьби з націоналізмом редакція "НС" на довгий час перестала друкувати матримоніальні оголошення, пам'ятаючи про нехіть, з якою органи влади ставилися до противників мішаних подруж. Стривожені процесом "націоналіста" Михайла Ковальського і обшуками в помешканнях кількох діячів УСКТ, редактори вирішили на свій спосіб виявити свою благонадійність. Ціллю своєї атаки вибрали один із найкращих осередків Товариства — гурток в Гданську, в якому ред. Гошовський, спираючись на даних якогось наклепника, відкрив "особливий гданський дух". За його словами, "там деякі "патріоти" славословлять неславне минуле і п'ють тости за те, що проминуло і ніколи не

вернеться".⁶ Сміливий і рішучий рипост чільного діяча гданського УСКТ Павла Кремінського, який вислав до редакції добре аргументований лист-протест в цій справі, врятував становище.

Велика частина польського населення поставилася до появи українського тижневика вороже. Якийсь час поштові уряди й листоноші не хотіли приймати грошей на передплату, твердячи, що "пошта про такий часопис нічого не знає". Необхідними виявилися численні інтервенції, починаючи від поштових урядів, до Міністерства Зв'язку у Варшаві включно.

Один із читачів писав у листі до редакції: "Українці в Пасленському повіті віддавна не читають "Нашого слова", яке десь зникло в шафах місцевої пошти". Продавці в газетних кіосках у місцевостях і кварталах міст, де проживало чимало переселенців з акції "В", нерідко твердили: "не беремо цієї газети, бо тут немає українців і ніхто її не читає". Траплялося, що продавці ховали часопис, навмисне не показуючи його у вітринах кіосків, а потім у великій кількості, як непроданий, звертали. За даними з 1962 р. біля 25% примірників "НС" (на Ольштинщині 34,2%, а на Кошалінщині навіть 38,6%) передані до продажу в кіосках поверталися назад. Редакція заохочувала до передплати тижневика, однак, читачі робили це нерado з огляду на своїх польських сусідів і воліли купувати й читати його так, щоб цього ніхто не бачив.

Діаграма "Тираж НС" (табл. 4) ілюструє динаміку розвитку українського часопису. Після еufорії перших місяців, коли він появлявся 16-тисячним тиражем, який, до речі, не заспокоював потреб читачів, настав серйозний спад, спричинений відходом від українського життя тисячів переселених на західні землі селян, розчарованих заборонаю уряду повернутися на рідні землі. На початку шістдесятих років від газети відійшло кілька тисяч читачів, застрашених гонитвою служби безпеки за "націоналістами". В результаті — в 1962-63 рр. стан передплати уескативського органу досягнув найнижчий рівень в майже 30-річній його історії. Щойно в другий половині шістдесятих років тираж газети почав повопі зростати, а на початку вісімдесятих років наблизився був навіть до свого колишнього найвищого рівня, проте 1984 рік в наслідок нерегулярної появи тижневика знову позначився серйозним спадом.

Дохід з невеликого тиражу "НС" не покривав коштів видавання газети, постійно зростаючих у зв'язку з дорожінням паперу, через що держава, за словами Г. Боярського, в шістдесятих

6. "НС" ч. 41, 14 жовтня 1962.

роках доплачувала до дефіцитного тижневика біля 2 млн. злотих річно. Посилаючись на брак паперу, ЦК ПОРП волів щороку покривати дефіцит, ніж дати дозвіл на проведення широкої акції за збільшення числа передплатників і збільшення тиражу газети, що допомогло б зменшити дефіцит, а, можливо, зробити її видавання рентабельним.

Партія нерado спостерігала явище висилки значної кількості примірників тижневика за кордон, зокрема факт величезного зацікавлення, з яким населення УРСР сприймало орган УСКТ, ставив Варшаву в клопітливe становище супроти Москви. Водночас партійне керівництво запліщувало очі на те, що поважна кількість варшавського тижневика висилалася до країн Заходу, вважаючи його за добру рекламу для себе і своєї національної політики. "Наше слово" мало бути доказом рівноправності української меншости в ПНР і спричинитися до неутралізації антипольських настроїв серед української еміграції.

За даними опублікованими керівництвом Товариства, газета розходилася таким способом:

	1966	1984
передплата	3.500 прим.	4.300
до кіосків	2.400 прим.	300
за кордон	1.600 прим.	2.400
разом	7.500 прим. ⁷	7.000 ⁸

Як видно, за останні двадцять років спосіб розповсюдження дещо змінився — майже цілковито зліквідовано продаж за посередництвом кіосків, незначно збільшилася кількість передплатників, водночас зросла кількість примірників висланих за кордон. За даними Головного Правління УСКТ з 1978 р., за кордон ішло аж 5.300 примірників, тобто біля половини тодішнього загального тиражу. Диспропорція між кількістю примірників, яка висилалася за кордон, а кількістю, яка розповсюджувалася в Польщі — промовисте свідoctво невеликого зацікавлення польських українців своїм часописом, нотабене, єдиним часописом українською мовою на території ПНР. Його передплачувала або купувала тільки кожна десята українська родина. Зрозуміло, що при відповідній рекламі і поліпшенні способів розповсюдження можна було знайти набагато більше число передплатників.

7. "НС" ч. 11, 13 березня 1966.

8. "НС" ч. 11, 11 березня 1984.

З редакційної статистики виникає, що тижневик читають в 44 воєводствах Польщі (на всіх 49), тоді як гуртки УСКТ діють на території 22 воєводств. Його популярність в окремих воєводствах ілюструє наведене зіставлення, виготовлене за неопублікованими даними ГП УСКТ за 1978 р., при чому не взято до уваги закордонних передплатників.⁹

воєводство	кількість гуртків	чис. членів УСКТ	передплата "НС" загальна; на 1 члена УСКТ	
1. Сувалки	25	693	673	0.97
2. Ольштин	26	660	925	1.40
3. Ельблонг	25	807	665	0.82
4. Піла	6	97	107	1.10
5. Слупськ	20	553	383	0.69
6. Кошалін	12	470	394	0.83
7. Щецин	16	583	260	0.44
8. Гожів	5	134	95	0.70
9. Зелена Гора	2	47	96	2.04
10. Лігниця	10	278	255	0.91
11. Новий Санч	7	119	122	1.02
12. Кросно	5	149	129	0.86
13. Перемишль	3	447	240	0.53
14. Гданськ	1	277	77	0.27
15. Замостя	1	30	17	0.56
16. Люблін	1	93	40	0.43
17. Краків	1	127	80	0.62
18. Варшава	1	105	106	1.00
19. Лодзь	1	46	25	0.54
20. Вроцлав	1	128	96	0.75
21. Познань	1	25	11	0.40
22. Катовиці	1	80	66	0.82
23. Інші воєв.	—	—	130	—
Разом	171	5.948	4.992	0.84

На перший погляд можна б прийняти, що 84% членів УСКТ були передплатниками "НС", проте аналізуючи це зіставлення слід пам'ятати, що в деяких українських родинах у Польщі 2-3 члени родини належать до Товариства й читають цей сам при-

9. Зіставлення в приватному архіві автора.

мірник газети, з другого ж боку, український часопис передплачують, що добре видно на прикладі Ольштина, не тільки члени Товариства. Ситуація в Ольштині вказує на далеко невикористану можливість збільшення числа членів УСКТ, бо біля 300 передплатників тижневика, які хоч і не є членами, проте небайдужі до українських справ, можна було, після відповідної підготовки, втягнути в ряди Товариства.

Найкращий показник передплати на 1 члена УСКТ в Зеленій Горі зумовлений ставленням багатьох лемків, які не хотіли належати до Товариства, проте читали газету, бо в ній друкувалася "Лемківська сторінка". Найнижчі показники передплати мали воевідства Щецін, Перемишль, Слупськ і Гожів та такі міські гуртки як Гданськ, Лодзь, Познань і Краків. Низькі показники у великих міських осередках, що з них деякі надавали тон праці Товариства, були спричинені значним відсотком студентської молоді, яка не завжди могла оплатити передплату, тому читала примірники газети, які приходили на адресу уескатівських світлиць.

Читачі "НС" мали до його редакторів чимало претенсій за низький рівень часопису, чому зрештою годі дивуватися, бо їх ідеологічні кваліфікації були набагато кращі, ніж професійні. Як М. Щирба, так і А. Гошовський до приходу до редакції журналістикою займалися принагідно. Про їхнє призначення вирішило те, що Щирба свого часу був членом ВКП (б), а пізніше КПЗУ, а Гошовський, який 16 років прожив в СРСР, був членом КПЗУ.

Діяльність Миколи Щирби (1902-1984), комуніста радянської школи, самовпевнена поведінка якого впливала зі свідомости підтримки радянського посольства у Варшаві, не викликала захоплення польської партійної верхівки. Його недолюбливали, бо попри непримиренну боротьбу з українськими націоналістами (десятки статей на цю тему), він з подиву гідною енергією боровся з проявами польського шовінізму, чим на думку керівництва ПОРП, повинні займатися, хоч в дійсності не займалися, партія і уряд.

Іноколи ці любові атаки Щирби створювали напружену атмосферу, приносячи більше шкоди, ніж користи. Через свої агресивні статті він вступив у конфлікт з редакціями різних польських часописів ("По prostu", "Глос щеціньські", "Панорама") і різними відомими й впливовими особами. До цих останніх належали Мельхіор Ванькович, який після видання своєї книжки про битву під Монте Касіно, став у Польщі недоторканою особою; відомий

зі своїх широких контактів в МВС — Войцех Сулевський і близька до ЦК ПОРП Марія Турлейська. До того, Щирба, якому годі було відмовити відваги, нагадав полякам те, про що вони дуже нерадо згадують, а саме польські поліційні батальйони на німецькій службі, які від весни 1943 р. пацифікували Волинь, охоплену полум'ям протинімецького повстання.

У дискусіях з поляками, які при кожній нагоді нагадували українцям антипольську діяльність УПА, Щирба, а за ним інші уескатівські публіцисти, вживали аргументу, що в ПНР було тільки кілька тисяч членів ОУН і УПА, натомість на території Польщі знаходяться могили понад 100 тисяч українців-солдатів Червоної Армії, які загинули, визволяючи її від гітлеризму.

Партійні можновладці у Варшаві добре запам'ятали те, що Щирба, всупереч їх політиці, обстоював погляд, за яким, сперта на засаду колективної відповідальності акція "В", була незгідна з принципами марксизму-ленінізму. Скінчилося на тому, що при якійсь нагоді головним редактором "НС" назначено випускника польських партійних шкіл Боярського, а Щирба став його заступником. В уескатівських колах говорилося півголосом про те, що з цих двох людей, які довгі роки задавали тон усьому організованому життю українців у Польщі, Щирба репрезентує промосковську, а Боярський проваршавську лінію.

Щирба дбав про те, щоби в "НС" провадилася перманентна війна з націоналізмом, уводячи на його сторінки так добре відомі в СРСР, а незрозумілі для мешканців вільного світу методи каяття і самообвинувачення, які принижують гідність людини. Тому в українській газеті "визнавали свої гріхи проти радянської влади", засуджуючи свою колишню діяльність, особи пов'язані з націоналістичним рухом: письменник Юра Шкрумеляк, дружина адвоката Володимира Горбового — Ганна, Іван Бисага, Василь Кук і Мирон Матвієйко.

Статті Щирби, які з огляду на факт, що еміграційні видання весь час не мали дозволу на розповсюдження в ПНР, нерідко були єдиним джерелом інформації як про історію націоналістичного руху, так і про життя української еміграції, виявилися двосічною зброєю, викликавши серед молоді зацікавлення українською визвольною боротьбою. Слід зазначити, що більшість молодих уескатівців дискутуючи про ці справи між собою, не сприймали тенденційних статей дослівно й безкритично.

У зв'язку зі статтями, в яких Щирба виступав проти українських націоналістів, редакція отримувала десятки анонімних

листів, автори яких виступали в обороні УПА, а редакторів називали лакеями Варшави і Москви. Автор одного з анонімів писав:

"Польська суспільність і польський уряд реабілітували АК, чому ж не можна цього зробити по відношенні до УПА".¹⁰

Симптоматично, що адресанти листів, порушуючи справи українського збройного підпілля, уникали широко вживаного польською пресою визначення "банди", заступаючи його словами відділи або загони. А ось відповідь редакції на один із таких листів у "Поштовій скриньці":

"К.В. листа одержали, не надрукуємо, бо анонімний. До того ж ще Вам з нами не по дорозі. Вам за компанію можуть бути пан Миколайчик, Бандера і їм подібні пани".¹¹

Заступник головного редактора Адріян Гошовський (1898-1967) зосередився в своїй публіцистичній діяльності на ері Скрипника і реабілітації зліквідованих Сталіном українських комуністів, а зокрема на проблематиці КПЗУ, яку знав з досвіду. Крім цього, він редагував "Лемківську сторінку", що було нелегким завданням, бо кожний лемківський кореспондент писав мовою "якою говорили в його селі".

Секретарем редакції до 1971 р. був Володимир Максимович, який також довгі роки проживав в УРСР.

Той факт, що керівництво часопису опинилося в руках людей "радянської школи", створив в редакції душну атмосферу, а після польського жовтня гальмував процес десталінізації. Неприятлива атмосфера була однією з головних причин швидкого відходу багатьох працівників з редакційного колективу. Недовго загрепи місце в редакції Микола Сивіцький і Василь Бунда, а в наслідок непорозумінь, після несповна двох років, відійшов перший мовний редактор Остап Лапський. Коротко втримався в редакції випускник Київського університету Степан Козак, подібно як Іван Шелюк і Михайло Кожушко. Ситуація не покращала з приходом Боярського, за якого під закидом націоналістичних ухилів усунено редактора "Лемківської сторінки" — Михайла Дзвінку. Часті персональні зміни в редакційній колегії негативно відбивалися на її праці.

10. "НС" ч. 24, 16 червня 1957.

11. "НС" ч. 3, 20 січня 1957.

Після смерті Гошовського (1967) та відходу на пенсію Щирби і Максимовича (1972), зі старого складу редакції залишилися тільки Іван Зінич і Анатоль Кобеляк. В 1970-тих рр. редакцію поповнили представники молодого покоління — Роман Галан, Анастасія Кравчук і Богуслава Мацієвич — всі вони мають вищу освіту. З відходом на пенсію Г. Боярського (січень 1980) керівництво редакції опинилося в руках перспективного випускника Київського університету Мирослава Вербового.

На першій хвилі ентузіязму, викликаного появою української газети, редакції вдалося без труднощів змонтувати сітку дописувачів. 10 лютого 1957 р. скликано у Варшаві нараду кореспондентів, на яку прибуло біля 30 осіб з цілої Польщі. В плідній дискусії взяли участь 22 учасники наради, подаючи чимало пропозицій, що їх редакція згодом використала для кращого редагування газети. Зчасом з огляду на фінансові труднощі ці наради припинено, а редактори самі почали виїждати на зустрічі з читачами, відвідуючи більші уєскатівські осередки. На думку багатьох читачів, ці зустрічі давали небагато користи, бо редакція рідко брала до уваги їхні пропозиції, метою яких було зробити часопис цікавішим.

До того, відчувалося дедалі більше обмеження свободи думки. За словами кореспондентів газети, панічний страх перед державною цензурою спричинився до того, що внутрішньоредакційна цензура часто була гірша від державної. На одній із зустрічей Боярського з членами Товариства в Гданську, дописувачі, говорячи про свої матеріали, нарікали на те, що "редакційна обробка позбавила їх усього, що справді могло зацікавити людей". Популярний серед кореспондентів "Нашого слова" вислів "кастрація" означав не що інше, як нерідко застосовуваний редакторами прийом, без згоди автора скорочувати, а інколи навіть зміняти вислані до публікації матеріали. Нічого дивного, що ця практика вихолощування статей з багатьох самостійних думок, відштовхнула не одного кореспондента від співпраці.

Все таки редакції вдалося згуртувати навколо себе чималу групу людей, представників різних професій, які вміли тримати перо в руках. Публіцистика стала тим жанром, в якому українські інтелектуальні сили в Польщі знайшли найбільші можливості самовияву. На сторінках тижневика та його місячного літературно-наукового додатку появилось багато сотень цікавих статей з усіх ділянок української культури.

Співробітники уєскатівського органу, які перш за все боро-

лися за те, щоб він мав національне обличчя, притому був часописом всебічним і цікавим, свої завдання бачили в кількох площинах.

1. У зв'язку з русифікаційним тиском в УРСР, публікувати статті в обороні української мови й культури.

2. Показуючи постаті визначних українців та їхній вклад у світову культуру, прищепити молодому поколінню почуття національної гордості.

3. Наголошуючи на занедбаній в УРСР історичній тематиці, нагадувати громадськості припорошені пилом забуття і навмисно промовчувані постаті української історії, в тому жертви сталінського терору.

4. Відвойовувати визначних людей українського походження неслухно зараховуваних до польської або російської культури.

5. Перед лицем нерідких випадків тенденційного і однобічного висвітлювання подій в історії польсько-українських взаємин польськими публіцистами, а навіть деякими авторами наукових робіт, публікувати полемічні статті-відповіді і в належний спосіб рецензувати контрверсійні видання. Водночас у протигагу шкідливій для співжиття обох народів тенденції роз'ятрування старих ран, наголошувати на моментах співпраці й контактів між представниками польської і української культури.

Під час відносно ліберальної "ери Хрущова" появилася чимало статей присвячених проблемам національної політики в СРСР, автори яких, цитуючи праці Леніна, вказували на відхилення від принципів ленінізму після його смерті. Ці статті розбурхали дискусію на тему сьогодення й майбуття української мови, появилися голоси проти проявів націонал-нігілізму і нехтування рідною мовою в щоденному житті. Часто критиковано засоби масової інформації УРСР, наприклад, у зв'язку з виступом якогось хору у львівському телебаченні, "Наша культура", парафразуючи слова польського поета Міколая Рея, мовляв, "Українці не гуси, свою мову мають", дивувалася: "Не знати також, чому львівський диктор не користується українською мовою". На сторінках "НС" хтось дорікав київській телестанції:

"Шкода тільки, що художня розповідь диктора про красу столиці України велася російською мовою. Чи ж українська мова така бідна, що нею не можна описати краси своєї столиці?"¹²

12. "НС" ч. 40, 3 жовтня 1965.

Справжнім відкриттям став для молодого читача українського часопису цикл статей лікаря Андрія Олеарчика (А. Керенка) про вклад українців у світову медицину, водночас, враховуючи технічні зацікавлення молоді в наш час, багато статей присвячено справам розвитку української технічної думки взагалі (О. Ливчак, М. Бенардос, Л. Мацієвич), а піонерам ракетної техніки зокрема (О. Засядко, М. Кибальчич, Ю. Кондратюк, Ю. Корольов).

Увесь час важливе місце займали в ньому питання історії України, занедбані в УРСР і по суті, викинені зі сторінок "Українського історичного журналу", який, за настановою КПРС, став економічно-історичним журналом епохи соціалізму. Цікаво, що авторами багатьох статей на історичні теми були не фахівці, але любителі і популяризатори історії; довгий час свій ренесанс переживала Козаччина. Появилися статті про видатних українців, які опинилися на проскрипційних списках і були приречені Москвою на забуття, прізвища яких даремно було б шукати в радянських, чи польських енциклопедіях. Публіковано поезії Б. Лепкого, Б. І. Антонича, В. Пачовського.

Завдяки "НС" не один український читач, а за його посередництвом не один поляк довідувалися про те, що герой облоги Відня 1683 року — Кульчицький, оперові співаки Мишуга та Менцінський і психолог Балей не були поляками, а українцями. Довідувалися також про те, що українцями були, нерідко зараховувані до росіян революціонер-капітан Андрій Потебня, математик Остроградський і скульптор Архипенко. В "НС" і "НК" розміщено сотки рецензій на польські видання, які стосувалися української проблематики.

Найплідніші співробітники органу УСКТ, хоч і писали статті на різні теми, зосередилися на таких ділянках:

- літературознавство: К. Кузик (К. Джуринка), С. Козак, В. Назарук, В. Мокрий;
- мовознавство: М. Лесів, Б. Струмінський, М. Балій;
- історія: О. Цинкаловський (О. Волинець 1898-1983), С. Заброварний (А. Вігорний), М. Сивіцький, Ірина Богун;
- сільсько господарство: І. Матвійчина, О. Колянчук;
- польсько-українські взаємини: А. Середницький (А. Верба), Я. Грицков'ян, М. Трухан (Ю. Криlach, Ю. Крилатий);
- український комуністичний рух: А. Гошовський, М. Щирба, М. Королько.

На різні теми пов'язані з українською культурою регулярно писали М. Вербовий, Р. Галан і С. Демчук (М. Запорожець). Цей

останній зосередився на національній політиці СРСР і культурі української мови.

На сторінках українських варшавських видань появлялися відомі в ЧРСР прізвища Миколи Мушинки, Михайла Мольнара, Миколи Неврлі, Юрія Бачі, Миколи Штеця і трагічно загиблого за нез'ясованих обставин Ореста Зілінського (1923-1976). Після 1968 р. кількість авторів з Праги, Братислави і Пряшева помітно зменшилася, активно співпрацювали тільки Микола Мушинка і Юрій Гривняк.

З Румунії дописували Всеволод Кармазин-Каковський і Микола Коцар. Довголітнім співробітником "НК" був передчасно померлий болгарський україніст, перекладач української літератури Петко Атанасов (1922-1975).

Попри багато закидів, що їх, безперечно, можна зробити варшавському тижневику, читачі цінують його за те, що в ньому "все на своєму місці", тобто він має багато постійних рубрик, які читач завжди знаходить на цій самій сторінці.

У перші роки існування "НС" можна було в ньому щотижня знайти передовиці, які порушували найбільш пекучі питання українського населення — вони перевелися з кінцем післяжовтневої лібералізації.

Подібна доля зустріла фейлетони, що почали появлятися на початку грудня 1956 р. З поступовим погіршенням політичної атмосфери в Польщі та посиленням цензури, цей жанр, який значною мірою оживляє газету, проте дуже вразливий на всякі обмеження в ділянці свободи слова, почав занепадати, а зчасом майже цілковито зник з її сторінок.

Впродовж кількох років, зокрема під час боротьби переселенців з акції "В" за повернення на свої землі, велику роль відігравав, уміло редагований юристом Михайлом Калиняком (1910-1974), "Куток юридичних порад", автор якого повчав селян, як боротися з адміністративними органами за свої права.

На першому етапі свого існування газета зуміла здобути чималий авторитет серед своїх читачів завдяки рубриці "Газета допомгла" — пізніша назва "Слідами наших інтервенцій", де інформовано про допомогу редакції в полегдженні скарг і прохань українського населення. Дописи про всі важливі злободенні його проблеми можна було в 1956-64 рр. знайти на сторінці "Трибуна читачів і кореспондентів".

Селяни нерідко починали читати "Наше слово" від останньої сторінки, на якій протягом повних 15 років (1956-71) герой

рисункової повісті з віршованим текстом — Петро Лелека в дотепній, хоч і невибагливій літературній формі, порушував актуальні проблеми уєскатівського життя, натомість з метою заспокоїти вимоги меломанів, систематично поміщалися народні (головно лемківські) пісні з нотами, а також коляди й щедрівки.

Успіхом читачок уєскатівського тижневика, який довгий час твердив, що на "Матримоніяльні оголошення" не має місця, закінчилася їхня війна з редакцією за введення цієї рубрики. 2 червня 1957 р. в "НС" появились три перші оголошення кандидатів до подружнього життя. Не одна українська пара в Польщі і за кордоном завдячує цим оголошенням своє подружнє щастя. В останні роки рубрика появлялася рідше. Завдяки ній увійшло в гарний звичай складати на сторінках газети побажання молодим уєскатівським подружжям.

Від березня 1958 р. нерегулярно появлялася подібна за своїм характером рубрика "Будьмо знайомі", в якій молоді люди, пишучи про свої зацікавлення, обмінювалися адресами з метою листування.

Від 1960 р. довгий час поміщувалася рубрика "Мовні поради", яка допомагала читачам познайомитися з нормами сучасної літературної мови, хоч, очищуючи від польонізмів і "галіцизмів", не звільнено її від русизмів. Коли нінащо здалися спроби видати "Самовчитель української мови" протягом двох років (1967-68) в газеті появлялися матеріали для початківців під заголовком "Вичаймо українську мову".

На сторінці "Голос молоді", яку згодом перейменовано в "Світ молоді", від 1960 р. друкувалися статті на молодіжні теми. З думкою про молодого читача появилася рубрика "Спорт", хоча спочатку редакція більше місця присвячувала польським спортсменам, ніж українським і не відразу почала виділяти українців із маси спортсменів СРСР.

Скромний "Жіночий куток" скоро розрісся в односторінкову "Нашу жінку", а від 1964 р. "Голос жінки", поміщуючи головні статті про виховування дітей, кулінарні справи й моду.

На початку 1960-их рр. ольштинський діяч С. Демчук став ініціатором рубрики "Варто придбати й прочитати", в якій відтоді постійно оголошуються нові цікаві видання УРСР, що їх можна купити в книгарнях імпортих видань, передусім Ольштина і Щеціна.

Справжньою скарбницею знань для дослідників польсько-

українських взаємин стала систематично публікована рубрика "Україніка в польській пресі".

В червні 1957 р. в тижневику появилася сторінка під назвою "Лемківське слово" (від липня 1964 р. "Лемківська сторінка"). Її завданням було стати трибуною всіх, хто пише лемківською говіркою, однак, в наслідок сильної контракції лемківських сепаратистів, сторінка тільки частинно виконувала своє завдання. Інша досі нерозв'язана й, мабуть, нерозв'язана проблема — це правопис лемківської говірки. Мешканці різних околиць Лемківщини дописують по-різному, а довгі дискусії на тему уніфікації правопису не дали результату.

На "Лемківській сторінці" появилася багато цінних матеріалів етнографічно-фолкльорного характеру, а також чимало статей про життя лемківських переселенців в Україні. Ці статті, що показували досягнення лемків і процес їхнього влиття до русла загальноукраїнського культурного життя, а також іноді публіковані листи львівських лемків, які засуджували сепаратистську позицію "Лемко-Союзу", деякою мірою полегшували діячам УСКТ працю в лемківських середовищах.

Знеохочене до сірої і тенденційної радянської літератури українське населення домагалось друкування в газеті історичних повістей давніх авторів. Голод на історичну повість був такий великий, що редакція, яка отримувала в цій справі багато листів, під тиском читачів поступилася й від червня 1965 р. почала друкувати повість Андрія Чайковського "За сестрою". Ця перша історична повість мала величезний успіх і 1 січня 1966 р. редакція знову таки "йдучи назустріч побажанням читачів", почала друкувати іншу повість Чайковського "На уходах". У дальшій черзі публікувалися: "Кримська неволя" Д. Мордовця, "Чорна рада" П. Куліша і "Захар Беркут" І. Франка.

Маючи зв'язані руки, редакція могла поміщати тільки ці твори, де українське козацтво, якому на сторінках тижневіка було заборонено воювати з поляками та росіянами, боролось проти турків і татар. Пізніше, хоч і друкувалися повісті радянських авторів (В. Малик, П. Загребельний, Раїса Іванченко), майже всі вони стосувалися історії України.

16 грудня 1956 р. вперше появилася в "НС" сторінка "Дитяче слово", а два роки пізніше цей цікаво редагований Зоєю Вербовою (Віра Чайка) додаток для дітей став самостійним журнальчиком і виходив щомісяця на окремих 8-ох сторінках як "Світанок". Завдяки ньому школярі з Польщі могли листуватися з

своїми однолітками в УРСР. Протягом багатьох років ролю Петра Лелеки виконував у "Світанку" Петрусь Кобзарчук.

Від травня 1958 р. почав появлятися щомісячний додаток до тижневика — "Наша культура". Цей, по суті, самостійний місячник, що має підзаголовок: літературний та науково-популярний журнал, своїм змістом вповні виправдує цю назву, а публікована на останній сторінці "Культурна хроніка" є важливим джерелом інформації для дослідників української культури. До появи місячника його ролю відіграла в газеті "Літературна сторінка", єдине місце, де могли публікувати свої твори українські літератори в ПНР. А проте також пізніше, хоч і сторінка появлялася нерегулярно, а кращі літературні твори друкувалися в місячнику, вона мала чимале значення для уескатівських початківців.

З бігом часу редакцією варшавського часопису зацікавилися як в УРСР так і в інших країнах. У вересні 1958 р., з метою усунути непорозуміння з газетою "Карпатська Русь" та знайти спільну мову з американськими лемками, у Варшаві відбулись розмови з делегацією "Лемко-Союзу", які проте не дали позитивних результатів. В 1966 р. редакцію відвідав канадський сенатор Павло Юзик, в редакції гостювали Максим Рильський та чимало київських і львівських літераторів. Побували у Варшаві гість з Югославії, редактор керестурського тижневика "Руске слово" Дюра Латак і болгарський україніст Петко Атанасов.

28-річне існування "Нашого слова" — це цікавий і важливий розділ у житті української національної меншости в Польщі. Будучи органом Головного Правління УСКТ і відносно точно реєструючи все, що діялося в українських середовищах, варшавський тижневик став справжнім літописом життя та діяльності польських українців після Другої світової війни, без якого немислиме дослідження їх післявоєнної історії.

В 1984 р. над єдиним українським часописом у Польщі нависла загроза ліквідації. У квітні цього року кілька номерів появилось в зменшеному об'ємі (4 сторінки замість 8), натомість від 13 травня газета взагалі перестала виходити. Як причину подано брак робітників-складачів у друкарні, хоч загальновідомо, що лінотипісти були, але не могли отримати помешкання і прописки, тобто права на проживання у Варшаві.

В наслідок численних інтервенцій керівництва УСКТ в найвищих партійно-державних інстанціях, після 10 тижнів перерви, 29 липня 1984 р. газета знову почала виходити. Після появи чотирьох номерів мала місце друга майже двомісячна затримка,

а наступний номер тижневика появився щойно з датою 14 жовтня. В ньому редакція просила, щоб, не зважаючи на існуючі труднощі, провести кампанію передплати газети на наступний рік.

В місяцях жовтні та листопаді видано тільки по одному номері газети, натомість в грудні вона появлялася нормально. Нерегулярна поява часопису (в критичному 1984 р. замість 52 вийшов тільки 31 номер "Нашого слова" і п'ять номерів літературно-наукового місячного додатку "Наша культура") негативно відбилася на кількості його передплатників.

XII. ЛІТЕРАТУРНЕ ОБ'ЄДНАННЯ

Літературне об'єднання при ГП УСКТ (скорочено ЛОБ) засновано 19 квітня 1959 р., а його виникнення значною мірою було зумовлене появою додатку до "Нашого слова", популярно-наукового місячника "Наша культура", що став трибуною людей пера, які творили в Польщі українською мовою. Дальшим поштовхом до його постання став літературний конкурс на оповідання, гумореску або нарис, проголошений редколегією "НК" в січні 1959 р., який подівав стимулююче на молодих adeptів літератури. В конкурсі взяло участь 14 авторів, надіславши 21 твір.

6 лютого 1964 р. в ряди Літоб'єднання влилися також художники та особи споріднених професій, у зв'язку з чим відтоді можна говорити про Літературно-мистецьке об'єднання, хоча, враховуючи факт, що літератори задавали тон його діяльності, надалі неофіційно вживалася скорочена назва ЛОБ. В його рядах ніколи не було більше 40-50 членів. Перші чотири роки Літоб'єднання очолював Євген Самохваленко; від 1963 р. його діяльністю керує Антін Середницький.

ЛОБ не користувався симпатією центральної влади, яка знала про вільнодумні й далекі від ідопоклонства погляди багатьох його членів. Представники системи, яка боїться людей думаючих і маючих відвагу свою думку публічно висловити, поставилися до угруповання, завданням якого було згуртувати українську інтелектуальну еліту в ПНР, стримано й від самого початку намагалися обмежити до мінімуму обсяг його діяльності. Передусім влада не погодилася надати Літоб'єднанню правний статус і зробити його українською філією Спілки Польських Письменників (СПП), так як це Спілка Словацьких Письменників зробила з літераторами пражського КСУТ.

З другого боку, ані СПП, ані Спілка Письменників України

(СПУ) ніколи не приділяли будь-якої уваги діяльності ЛОБ. Поведінка Києва дивує тим більше, що сусідній Мінськ цікавився діяльністю білоруського Літературно-Мистецького Об'єднання "Белавежа", а в 1973 р. видав антологію творчості білоруських літераторів у Польщі. Не допускаючи до ширших офіційних контактів, органи як польської, так і радянської влади з недовір'ям ставилися до приватних контактів членів СПУ з уескатівськими літераторами, всіляко утрудняючи їх. У період нагінки на діячів української культури в 1970-их рр., ці контакти майже цілковито припинилися.

Літераторам в комуністичних країнах Східної Європи не чуже поняття "данини часу", іншими словами, кожний із них якщо хоче, щоб його друкували, повинен своїми творами доказати, що він гідний сучасник соціалістичної епохи. Хоч і не в такій яскравій формі як в СРСР, ця засада обов'язувала людей пера в ПНР, а в загостреній формі стосувалася до всіх тих, хто писав українською мовою. Становище українського літератора в Польщі погіршував факт, що віддаючи "данину часу", він повинен був пам'ятати про дві батьківщини — цю за Бугом і цю над Віслою.

Сильний тиск влади та душевна роздвоєність уескатівських літераторів помітні в багатьох конформістичних, не позбавлених сервілізму, творах. Органи цензури, відносно ліберальні до публікацій польською мовою, нерідко застосовували до українських публікацій критерії набагато гострішої радянської цензури. Маючи на увазі той факт, редакція "НС" зі зведеною прискількивістю розглядала надіслані літературні та публіцистичні матеріали, безпардонно відкидаючи або обтинаючи ті, які, на її думку, могли б не сподобатися МВС і цензорам з Уряду Контролі Преси. З цього приводу годі було зорієнтуватися, чи зміни й поправки є справою офіційної польської, чи внутріредакційної цензури надто ревних редакторів. До речі, як під художнім, так і стилістичним оглядом ці зміни рідко допомагали надісланим матеріалам.

Від МВС, яке фінансує культурно-освітню діяльність УСКТ, нелегко було роздобути гроші на потреби Літоб'єднання. Брак фінансової бази плюс невелика активність варшавського осередку Товариства, який з огляду на свою центральну позицію в уескатівському житті (місце перебування голови ЛОБ, керівництва УСКТ, редакції "НС" і катедри україністики) повинен інспірувати всякі інтелектуальні починання, спричинилися до того, що об'єднання виявилось немічним і малооперативним

твором.

Розкинені по всій країні члени Літоб'єднання (тут у гіршій ситуації опинилися літератори, бо їхня українськомовна творчість була призначена виключно для українського споживача тоді, коли твори художників могли зацікавити також поляків), були змушені працювати ізольовано, без почуття ліктя, при тому не використано їхнього інтелектуального потенціалу, щоб за допомогою авторських зустрічей і доповідей в більших осередках УСКТ добитися підвищення культурного рівня українського населення. За винятком кількох більших гуртків Товариства, такі зустрічі відбувалися рідко, а й тоді їх ініціатором були окремі правління гуртків, а не ЛОБ. Факт, що в таких осередках як Гданськ, Щецін, Краків і Катовиці (в перші роки діяльності Товариства також Варшава і Вроцлав) організувалися зустрічі з членами ЛОБ, діячами УСКТ і представниками польської культури, однак, забракло центрального координатора цієї діяльності, що подвоїло б її ефективність.

Негативні результати відірваності літераторів, яких мучило почуття непотрібності, від життя української громади, стали особливо помітні після появи літературного альманаха "Гомін". Тоді виявилось, що українське населення не знає своїх літераторів і не цікавиться їхніми творами, а скромний 3-тисячний тираж альманаха важко було розпродати. Мабуть, не переборщив один із чільних прозаїків ЛОБ Петро Коваль, пишучи на сторінках "Нашої культури":

"Створене при ГП Літоб'єднання існує тільки з назви, а в дійсності діяльність його завмерла від перших днів існування".¹

Видання впродовж понад 20-річного існування ЛОБ кількох "метеликів" — тоненьких зошитів поезії (Є. Самохваленка, Я. Гудемчука, І. Златокудра та С. Сидорука і кількох томиків прози м.ін. А. Верби і С. Павлище) повністю підтверджують тезу про його немічність. До речі, перша в історії УСКТ збірка поезій появилась в 1974 р., тобто 15 років після створення Літоб'єднання. Для порівняння: в цьому самому часі білоруські літератори видали 14 томів поезії та прози.

Брак видавничої діяльності не тільки знеохочував членів ЛОБ до літературної праці, але також унеможливив їм стати

1. "Наша культура" ч. 1, 1975.

членами Спільки Польських Письменників (для цього авторіві потрібна публікація двох книжок). Незадовго до своєї смерті, членом Спільки став Євген Самохваленко, після появи його двох збірок поезій "Над Віслою" та "Паралелі". Видавничі труднощі спричинилися до того, що в рукописах залишилося чимало цікавих і цінних матеріалів м.ін. капітальна праця Ярослава Константиновича про ікони та "Стара Волинь і Волинське Полісся" (Краєзнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року) Олександра Цинкаловського. Цей другий рукопис мав дещо більше щастя, бо його опублікував у двох томах Інститут Дослідів Волині у Вінніпегу в 1984 і 1986 роках.

Одним із небагатьох ясних пунктів в історії Літоб'єднання було видання в 1964 р. під редакцією К. Кузика літературного альманаха "Гомін". На 304-ох сторінках цієї багатоілюстрованої книжки поміщено твори 43 осіб, в тому 22 поетів.

Не зважаючи на великий вклад праці А. Середницького, якому годі відмовити уміння налаштовувати особисті контакти з представниками польської культури, очолюване ним об'єднання не тільки не стало координатором українського інтелектуального життя в ПНР, але й не зуміло інспірувати та стимулювати діяльності невеликого гурту польських літераторів і науковців, які цікавилися українськими справами. Вони, хоч і публікувалися на сторінках "Нашої культури" і "Українського календаря", які читає горстка українців, по суті, не вийшли з українською проблематикою на загальнопольський форум та не представили її в засобах масової інформації, які читають, слухають і оглядають мільйони поляків, що мало б кардинальне значення для висвітлення не одного польсько-українського спірного питання, а перш за все створення прихильної українцям атмосфери.

Справедливість вимагає відмітити, що Літоб'єднання було співорганізатором кількох популярно-наукових сесій, присвячених видатним постатям української культури, зокрема Т. Шевченкові (1964), Лесі Українці (1971) і Г. Сковороді (1972). Співучасниками окремих сесій були українські науковці, які вищу освіту здобули вже в післявоєнній Польщі: М. Лесів, С. Козак, М. Балій, О. Лапський, А. Середницький, Тетяна Голінська, Данута Ярчак, Я. Грицьков'ян, С. Заброварний, М. Сивіцький і В. Назарук. В травні 1984 р. з нагоди 40 річчя ПНР в ГП УСКТ відбулася популярно-наукова конференція членів уескавівського Літоб'єднання. Характерний і багатозначний факт: усвідомлюючи дражливість теми та прискіпливість цензури, ніхто з молодих науков-

ців ніколи серйозно не взявся за дослідження життя української національної меншости в ПНР. Досі не появилася в Польщі на цю тему ні одна праця українського автора.

Немічність ЛОБ мала ще іншу причину, яку влучно визначив на сторінках "НК" Кость Джурилка:

"Маємо, правда, ще досить багато фахівців з різних ділянок, які займають часто навіть поважні позиції в польській науці і культурі, але у великій більшості вони, на жаль, не вважають потрібним і можливим удержувати зв'язок ані з "Н. Культурою", ані з українським громадським життям. Одні гордо відокремились і не дають до себе приступити, другі відмовчуються, інші покликаються на брак часу, незнання сучасної української мови і тп."²

Сумно, проте факт, що чимало творців духовних цінностей у Польщі, українців за походженням, продовжуючи безславні традиції *Düngungsvolk*-у, народу, який завжди щедро роздавав таланти сусідам, через що сам не зміг відігравати в світовій культурі ролі, на яку його стати та від кількох століть плентається у хвості інших народів, своїми творами збагачували й збагачують польську культуру. Стоячи осторонь, вони не взяли участі в українському культурному процесі, водночас у своїх творах не зуміли достатньою мірою проявити свого національного обличчя, що уможливило б майбутньому дослідникові доказати їхню духовну спільність з українством. Усе вказує на те, що в майбутньому про таких художників як О. Винницький, О. Кобздей, Б. Бутенко і десятки інших, не буде згадки в історії українського мистецтва. Таких прізвищ не бракує в інших ділянках культури.

Найактивнішу групу ЛОБ становлять поети, а серед них звертає на себе увагу кольоритна поезія Остапа Лапського, характерна оригінальністю форми й лаконічністю вислову.

Безпосередністю й патріотичним патосом відзначаються вірші прихильників традиційних форм віршування Євгена Самохваленка (Є. Сіромахи 1917-1984) і Якова Мушинського (Я. Гудемчука). Їхні вірші при різних нагодах радо деклямувала шкільна молодь.

Інтимними почуттями пройнята лірика поетес Ірини Рейт, Аделі Білоус і Мілі Лучак.

На "Лемківській сторінці" популярністю користувалися вірші лемківського народного поета Якова Дудри з Лося (1894-1974).

2. "НК" ч. 12, 1959.

Лемківщині присвятив свою поезію Павло Стефанівський, на-
томість Підляшшя було в "НС" репрезентоване віршами Степана
Сидорука та Івана Киризука.

До гурту тих, хто творив ритмізованою мовою, належали
також Євген Беднарчук, Іван Златокудр, Олександр Жабський
та Іван Шелюк (більша поема "Никифор"). Рідше друкували свої
вірші: Ольга Петик (Володимир Ольгович), Станіслав Колесар,
Петро Львович і Петро Трохановський (Петро Муранка), а поль-
ською мовою, нерідко на українські теми, краківська поетеса
Ніна Стика. Серед молодих поетів вісімдесятих років виділялися
Ярослава Хруник і Тадей Карабович. Більшість із них побіч ори-
гінальної творчості займалася перекладами, головню польських
поетів.

З виникненням "Нашого слова", в Польщі появилася багато
молодих adeptів поезії, хотіння яких не йшло в парі з умінням, а
які своїми віршами засипали редакцію. З метою допомогти
початківцям, Є. Самохваленко помістив у тижневику цикл статей
під назвою "Вивчаймо поезію", подаючи елементарні засади
віршування.

Поетам намагалися дотримувати кроку уескатівські прозаїки,
становлячи не менший кількісно загін, хоч їхнє становище було
набагато гірше, бо довших прозових творів вони не мали де
публікувати. До того, в багатьох оповіданнях помічалася неви-
сокий рівень мовної культури.

У творах найстаршого прозаїка Івана Маркова (І. Гребінчи-
шина 1891-1970) відчутний аромат галицького села початку ХХ
століття.

Низку оповідань на злободенні теми опублікували Антін
Середницький (А. Верба), Іван Шелюк (І. Шель), Петро Коваль
(Д. Галицький) і Степан Демчук (М. Запорожець), при чому
Середницький не раз сягав до історичної тематики. Нариси
Миколи Щирби (М. Тарасенка) про підпільне життя, побудовані
на автобіографічному матеріалі з часів його діяльності в КПЗУ.

Децо рідше публікувалися Кость Кузик (К. Джуринка) —
автор повісті "Павуки", Мирослав Трухан (Ю. Криlach) — повість
"Сповідь Андрія Сулика", Петро Боднар (А. Задума) — повість
"Перші дні", Юрій Олійник — повість "В лемківській тихій сто-
роні", Ольга Петик, Ярослав Грицков'ян (Г. Бойчук), Степан
Павлице і Михайло Струмінський (1909-1980).

Майстер їдкої іронії Василь Гірний (1902-1981), відомий як
автор повісті "Рузгублені сили" і фейлетоніст львівського щоден-

ника "Новий час" — Федь Триндик, змінивши псевдонім на Панька Щипавку, став автором багатьох дотепних фейлетонів. Інші популярні фейлетоністи — це Я. Грицков'ян (С. Перченко), Ярослав Зарічний (Я. Діброва), А. Середницький (А. Більчук), Роман Андрухович (Андрон) і М. Трухан (Ю. Кучерявий). На жаль, після гарних початків, з припиненням хвилі лібералізації в Польщі притупилися пера фейлетоністів, які мали зв'язані цензурою руки та яким не дозволено спрямовувати вістря сатири проти тих усіх, хто на це заслуговував.

У жанрі драматургії своїх сил пробували І. Марків, А. Середницький та І. Шелюк. Перекладами української прози на польську мову займався головню Степан Демчук, з польської на українську Галина Майстренко.

Ходяча енциклопедія українського театру, ексактор Теофіль Демчук помістив в "НК" довбезний цикл спогадів про роки свого "флірту з Мельпоменою" та свої зустрічі з видатними майстрами сцени. Дослідженню історії та етнографії Підляшшя присвятилися Іван Ігнатюк з Любліна та народжений на Гуцульщині Михайло Калиняк з Варшави.

Деякі твори членів ЛОБ друкувалися на сторінках київських і львівських журналів, а також у виданнях, публікованих українською мовою в Югославії та ЧРСР.

Український народ славиться своєю співучістю — не забракло музично обдарованих людей в рядах УСКТ. Продовжувачами багатих традицій української вокалістики на польських оперних сценах стали бас Володимир Денисенко (Варшава) і сопрано Марія Щуцька (Подзь). На короткий час до них приєднався молодий тенор Андрій Дудич (від 1981 р. на Заході). Усі вони не раз виконували сольові партії на Шевченківських святах та під час виступів хору "Журавлі".

Українську пісню пропагували при різних нагодах на естраді щецінські співаки опереткового жанру Ольга Табачник і Маріян Кравчук. Як солістки, при різних нагодах виступали Ая Мацігановська, Леся Лемішко і Тетяна Підпуська. За останні роки в українське життя включився тенор Любомир Мацюк, який переїхав до Польщі на постійне проживання з Заходу.

Загальновідомі серед польських українців прізвища диригентів Осипа Курочка, Ярослава Полянського, Людвіка Гладилевича, Ярослави Поповської, Аї Мацігановської, Михайла Дуди, Богдана Фіцака. Вдумливими хореографами виявилися Генрика Дмитрієва, Амелія Романчук, Євген Могила, Юрій Галушка.

У виконанні уєскатівських ансамблів при різних нагодах прозвучали пісенні композиції Л. Гладилевича, О. Курочка, Я. Поповської, Анастасії Лемішко, Володимира Ярмуловича і Я. Полянського. Цей останній відомий як збирач лемківських пісень (записав понад 3 тисячі), постійно публікованих в "НС" на "Лемківській сторінці".

Високого мистецького рівня домоглися проживаючі в Польщі українські майстри пензля і різця. Найвидатніший із них, вояк легіону УСС і засновник музею "Лемківщина" в Сяноці — Лев Гец (1896-1971) залишив у спадщині біля 3,5 тис. картин і рисунків, порозкиданих по різних музеях. В липні 1966 р. він передав властям міста Кракова 446 рисунків пам'ятних споруд міста, над якими працював 8 років і які зберігаються в Історичному Музеї Кракова. Він — автор залишених у рукописі багатьох томів власноручно ілюстрованих спогадів. У біографії мистця, якого Рада Міністрів у 1967 р. відзначила "за особливі заслуги на полі мистецтва ПНР" є одна подія, яку у Польщі промовчується. Після закінчення війни, Гец, який політикою ніколи не займався, був переслідуваний і в'язнений органами безпеки як український націоналіст і коляборант. Доведений допитами й цькуванням до нервового розладу, в 1953 р. вирішив разом з дружиною заповіяти собі смерть, відкривши кран газопроводу. Дружина мистця отруїлася, його самого вдалося відрятувати.

У Кракові жила й працювала оригінальна художниця, яка почала малювати, маючи вже 53 роки — Яніна Гадяк-Стикова (1907-1984). Художниця м.ін. створила серію рисунків: Портрети славних українців.

Третій представник українського художнього Кракова — маляр і графік Тирс Венгринович, подібно як Гец, добре відомий з кількох виставок на Заході. Він є автором багатьох сотень екслібрисів. Як у графіці, так і малярстві, в центрі уваги Венгриновича, сина греко-католицького священика, були церкви рідного Підкарпаття.

Надзвичайно своєрідна творчість лемківського скульптора — анімаліста Григорія Пецуха з курорту Закопане, який, за словами одного з мистецьких критиків, "різьбою відкриває природу". В 1960-их рр., коли уєскатівські діячі планували поставити на могилі Уляни Кравченко в Перемишлі, Пецух виготовив оригінальний проєкт нагробного хреста, який скритиковано, мовляв, він має форму тризуба.

Окремий розділ становить творчість анексованого польською

культурою лемківського самоука Никифора Дровняка (1895-1968). Виселений разом з усім українським населенням під час акції "В" на Захід, він три рази втікав назад до рідної Криниці, поки влада погодилася на те, щоб його тут залишити. Мальовані на клаптиках паперу та папіросних коробках "никифори" можна сьогодні знайти в багатьох музеях світу, один тільки Етнографічний Музей у Варшаві має їх кількасот.

Інші популярні в українських колах члени Об'єднання — це художники Андрій Ментух, Мирослав Смерек, Михайло Саванюк, Володимир Паньків, Ігор Кузик та архітект і графік Богдан Боберський. Наймолодше покоління мистців репрезентує варшав'янка Арета Федак.

Деякі контакти з українськими середовищами утримували, хоч ніколи не маніфестували свого українства, загальновідомі художники Зиновій Подушко (1887-1963), Вацлав (Вячеслав) Васьківський (1902-1975), Юрій Новосельський і Ярослав Кириленко.

Основним місцем творчого самовиявлення членів ЛОБ став "Український календар", який відіграв велику роль в процесі формування духовного обличчя українського населення в ПНР. Його початки були скромні, а два перші календарі (1957 і 1958) мали кишеньковий формат і в основному складалися тільки з календарної частини. Календар на 1959 р. був більший обсягом, проте змістом не різнився від попередніх. Щойно від 1960 р. "УК" став відомим у своїй теперішній формі літературно-науковим альманахом.

Починаючи від 1963 р., незмінним редактором "УК" є А. Середницький, який зумів притягнути до співпраці людей пера не тільки з Польщі, але також з УРСР та інших країн Східного блоку. За 20 років у ньому появилися статті понад 500 різних авторів, у тому 70 поляків. Друкувалася поезія і проза всіх членів ЛОБ, поміщалися знімки картин і скульптурних робіт українських мистців. На думку багатьох селян, календар має дещо однамнітний, енциклопедичний характер і перевантажений біографіями.

Польська влада знала про те, що офіційні кола в Києві нерадо спостерігали за популярністю Календаря УСКТ в УРСР, куди польські українці щороку висипали багато сотень примірників своїм рідним і знайомим. Це стало однією з причин, що МВС, посилаючись на брак паперу, не допустило до збільшення його тиражу, хоч із комерційної точки зору, в протизагадо до дефіцитного "Нашого слова", він був завжди рентабельним і весь

його тираж повністю розходився.

Деякі статті в "Українському календарі" були приємною несподіванкою для читачів в комуністичній системі. Таким матеріалом була стаття відомого філателіста, члена хору "Журавлі" Ю. П. Подлуського (1922-1974) про українську філателістику ("УК" — 1964), де на кількох поштових марках не один молодий читач міг уперше в житті побачити, як виглядає тризуб. Натомість, у статті "Українські гетьмани" ("УК" — 1969) було подано коротку характеристику й портрети всіх гетьманів, серед яких знайшлися також ті, що на них Москва кинула анатему: Виговський, Дорошенко і Мазепа.

Не дивлячись на скромні досягнення членів Літоб'єднання в ділянці друкованого слова, сильні цього світу в Москві та Києві занепокоїлися їхньою діяльністю, а за даними позацензурного журналу "Український вісник":

"В січні 1974 року Маланчук зустрівся з генеральним консулом ПНР в Києві Томашевським і вимагав посилити цензуру над видавничою діяльністю українців у Польщі".³

Ці цензурні обмеження стали тривалим елементом української дійсності в ПНР.

3. "Український вісник", випуск 7-8, 1975, с. 371.

XIII. ШКІЛЬНИЦТВО

З виникненням ПНР на території Лемківщини і Надсяння спонтанно організувалося українське початкове шкільництво, а в Перемишлі постала українська гімназія. Всі ці школи зліквідовано після виїзду українців до УРСР, мотивуючи тим, що той, хто після переселення залишився в Польщі, вважається поляком. З аналогічною мотивацією зліквідовано білоруське шкільництво на Білосточчині.

Постанова ЦК ПОРП з квітня 1952 р. означала зміну ставлення влади до українського питання. В багатьох місцевостях шкільні інспекторати, спираючись на розпорядження міністра освіти з серпня 1952 р.,¹ дали дозвіл відкрити при польських школах пункти навчання української мови. Ось відповідні дані шкільної влади:²

Навч. рік	кількість пунктів	кількість учнів
1952/53	24	487
1953/54	18	330
1954/55	19	424
1955/56	82	1.625

Усвідомлюючи вирішальне значення українського шкільництва для існування УСКТ, організатори Товариства вставили до його статуту пункт, в якому мовиться, що одним із завдань УСКТ є "підключатися про українські школи, курси української мови", у

1. Zarządzenie Ministerstwa Oświaty z dn. 20.08.1952 w sprawie programu nauczania i języka urzędowego w szkołach ogólnokształcących z niepoliskim językiem nauczania Nr. SO-S-6157/52. Kwartalnik "Przegląd Zachodniopomorski" Nr. 4, Szczecin 1972, s. 20.

2. "Український календар" 1966, Варшава, с. 71.

зв'язку з чим при ГП створено штат інструктора для справ шкільництва. Вже на I З'їзді УСКТ делегати домагалися введення в польських школах обов'язкового навчання рідної мови для всіх українських дітей. Влада не погодилася на те, заявивши, що пункти навчання української мови можна організувати виключно на домагання батьків.

Кілька місяців після I З'їзду, Міністерство Освіти, спираючись на постанову VII пленуму ЦК ПОРП з липня 1956 р., видало обіжник №. 30, який регулював справи організації навчання української мови.³ Згідно з обіжником, належало:

— в більших скупченнях українського населення на бажання достатньої кількості батьків відкривати початкові і середні школи з українською мовою навчання, або українські паралельні класи в польських школах;

— при оголошенні принаймні 7 учнів (від 1981 р. тільки 4 учнів) відкривати при початкових школах пункти навчання української мови як предмету (починаючи від II класу, по три години на тиждень), при чому для оголошення учня потрібна була писемна заява батьків. До відкриття такого пункту в середній школі вимагалася оголошення 10 учнів.

В обіжнику зазначено, що місцева шкільна влада (кураторії та інспекторати освіти) зобов'язана забезпечити згадані школи учительською кадровою зі знанням української мови. В разі нестачі вчителів, дозволено приймати до праці некваліфікованих т.зв. суспільних учителів.

Одначе, тільки на українське шкільництво почало ставити перші кроки, воно наткнулося на брак розуміння, а то й перешкоди з боку органів шкільної влади; з другого ж боку, заходи керівництва УСКТ в цій ділянці мали половинчастий і нерішучий характер. Особливі проблеми виникли в лемківських середовищах. Частина лемків відмовилася посилати своїх дітей до українських шкіл, мовляв, там не навчають лемківської мови. Як доносив на сторінці "Лемківське слово" один із дописувачів у статті "Вісти з Горлиць", на свою пропозицію відкрити пункт навчання рідної мови в Гладисові дістав відповідь, "що они руснаки і по-українськи учить діти не дадут".⁴

3. Okólnik Ministerstwa Oświaty Nr. 30 z 4.12.1956 w sprawie organizowania nauki języka ukraińskiego w szkołach podstawowych i liceach (Nr. 505 6451/56) — Dz.Urz. Ministra oświaty Nr. 15, poz. 148; "Наше слово" ч. 3, 20 січня 1957.

4. "НС" ч. 39, 29 вересня 1957.

На обліку Міністерства Освіти були 2 тисячі вчителів, які знали українську мову, проте до праці в українському шкільництві зголосилися тільки одиниці. Пишучи в лютому 1957 р. про Лігницький повіт, один із кореспондентів "НС" занотував: "Я нарахував у повіті 10 українців-учителів, але жоден з них не вчить української мови — стидуються признатись, що вони українці".⁵ Ствердження дописувача поза всяким сумнівом вірогідне, якщо слово "стидуються" замінити словом "боятися".

Поведінка шкільної влади не вказувала на те, що вона має намір розмістити вчителів зі знанням української мови так, щоб вони опинилися в скупченнях українського населення. За даними опублікованими під час конференції в Міністерстві Освіти 16 березня 1957 р.

"В Зеленогиршині на 22 школи фахівцями забезпечено лише 2, в Щецинському на 11 шкіл є лише 2 спеціалістів. В 10 школах Кошалінщини навчання ледве шкутильгає. На 25 шкіл у воевідстві немає ні одного фахівця з української мови".⁶

З огляду на брак кваліфікованих учителів, на першому етапі діяльності українського шкільництва в Польщі вирішальну роль відіграли суспільні вчителі. Були це люди різних професій, які мали тільки практичне знання української мови та яким педагогічні кваліфікації заступав ентузіазм і хотіння прищепити молоді любов до рідного слова. Впродовж 5 років вони несли на своїх плечах основний тягар виховання українських дітей. Згідно з розпорядженням Міністерства Освіти, з кінцем навчального року 1961/62 всі некваліфіковані вчителі змушені були відійти.

При окружних методичних осередках в Ольштині, Кошаліні, Вроцлаві і Ряшеві створено секції української мови, завданням яких було подавати методичну допомогу вчителям і що якийсь час організувати вчительські курсоконференції. Практика підтвердила необхідність існування таких секцій для справного функціонування пунктів навчання української мови. З поступовим зменшенням кількості пунктів зліквідовано секцію у Вроцлаві, згодом у Ряшеві (1960) і Кошаліні (1965), залишивши сільських учителів без фахової допомоги й можливості поповнювати свої кваліфікації. Врешті-решт у 1972 р. під час однієї з чергових реорганізацій зникла секція в Ольштині. Наприкінці 70-тих років

5. "НС" ч. 8, 24 лютого 1957.

6. "НС" ч. 14, 7 квітня 1957.

її відновлено, в наслідок чого ситуація дещо покращала, а під керівництвом Емілії Лучак, нині єдиного в Польщі візитатора-методиста д/с навчання української мови, майже щороку відбувалися центральні 2-3 денні методичні конференції вчителів української мови, на які приїздили педагоги з цілої Польщі. На становищі інструктора української та російської мови при повітовому методичному осередку в Бартошицях багато років успішно працював випускник щецінської україністики Дмитро Трояновський.

Велику роботу в окремих методичних секціях у свій час провели Олекса Кутинський і Ярослав Грицков'ян (Кошалін), Лев Щирба і Теофіль Щерба (Ольштин) та Олена Лебедович (Ряшів).

В 1965-66 рр. Я. Грицков'ян щомісяця публікував у "НС" на окремій сторінці "На допомогу учителям" матеріали до методики навчання української мови в польських школах. Він же був автором виданої польською мовою книжки "Як вчити української мови" (1968). Нінащо здалися спроби видати у Варшаві підручник-самовчитель української мови, хоча київське видавництво "Радянська школа" до 1964 р. випустило два видання самовчителя польської мови для громадян УРСР.

Для підвищення кваліфікацій учителів української мови Міністерство Освіти влаштувало в роках 1956-69 в різних містах Польщі місячні вакаційні курси, на які приїздило в середньому 30-40 осіб. Викладачами української мови і літератури на курсах були звичайно філологи з УРСР.

Від 1957 р. на базі домовленості між міністерствами освіти ПНР і УРСР літом кожного року виїздила група вчителів української мови (15-20 осіб) на місячний курс підвищення кваліфікацій до Києва. До 1983 р. на цих курсах побувало біля 400 вчителів (дехто 2-3 рази). Витворилася гарна традиція, за якою курсанти завжди відвідують Канів та інші історичні місця України, зустрічаються з київськими науковцями і літераторами, а іноді також з перебуваючими на подібному курсі українськими вчителями зі Словаччини.

Спочатку українські школи користувалися радянськими підручниками, які не завжди відповідали вимогам польських шкіл. З метою заповнити цю прогалину, група педагогів (О. Курочко, О. Лапський, Т. Голинська, А. Середницький, М. Сивіцький, К. Кузик) опрацювала 19 підручників до навчання української мови в початковій школі, в тому читанки до II-VIII клас, граматику української мови і пісенник. Аналізуючи ці читанки, А. Верба зауважив,

що "у всіх читанках цілком пропущено... оповідання з історії України", отже їх автори забули про те, що загубленим у польських середовищах українським дітям найбільше потрібне. Характерно, що під час авторського вечора Я. Гудемчука в січні 1958 р. в українському ліцеї в Злоторії, молодь просила поета писати більше віршів на історичні теми. Від 1982 р. опрацьовувалися й поступово приходили до шкіл і пунктів навчання нові підручники, в яких діти знаходили деякі матеріали з рідної історії.

В грудні 1958 р. при ГП створено стипендіальний фонд для української молоді. Фонд становили добровільні пожертви українського населення та грошові надходження з продажу "цеголок". — УСКТ видало "цеголки" по 5, 10 і 50 злотих, загальної вартості понад 100 тисяч злотих. За даними "УК" на 1960 рік

"вже за перше півріччя своєї праці Стипендіальна Рада розподілила між учнів початкових та середніх шкіл і студентів понад 50 тис. зл. готівки та більш як на 600 тис. зл. текстильними матеріалами надісланими українцями з Америки".⁷

Крім цього, з США приходили десятки пакунків на приватні адреси членів Товариства. Однак, вже незабаром під тиском МВС, мовляв, за пакунками починає приходити "націоналістична література", акцію перервано, а багатьох діячів УСКТ, які займалися розподілом заокеанських посилок, допитувала служба безпеки.

На першому етапі існування Товариства організовано 6 початкових і 2 середні школи. Початкові школи для українських дітей (разом понад 200 учнів) відкрито в місцевостях:

Чахово, Тшенсач — Щецинщина

Ярошівка — Вроцлавщина

Сонґіти — Ольштинщина

Бані Мазурські — Білосточчина

Білий Бір — Кошалінщина

Серед них були дві школи з гуртожитками (Білий Бір і Чахово). Згідно з бажанням батьків, у Ярошівці і Тшенсачу навчання відбувалося польською мовою, при чому на українську мову припадало 5 годин тижнево. У всіх інших школах навчання більшості предметів велося українською мовою.

1 вересня 1957 р. відкрито семикласну збірну школу в селі Лабунь Великий (пов. Лобез). Після одного року праці цієї школи,

7. "УК" 1960, с. 61.

керівником якої був пізніший секретар ГП УСКТ Олександр Гнатюк, перенесено її до недалекого Чахова. Брак фінансової допомоги, тобто етипендій з боку інспекторатів освіти тих повітів, з яких походили учні що жили в гуртожитку школи, став причиною її самоліквідації (1964).

Впродовж кільканадцятьох років провадила навчання в школі маленького прибалтицького села Тшенсач випускниця щецінської україністики Галина Кошинська. В половині шістдесятих років школу замінено на пункт навчання української мови, який перетривав до 1973 р.

Понад десять років діяла в лемківському середовищі, єдина на Вроцлавщині, українська школа в Ярошівці.

Сумно, проте факт, що тільки кілька років відбувалося навчання в семикласній школі з українською мовою навчання в Сонгнітах, повіту Гурово Ілавецьке, хоча в цьому селі проживали майже самі українці, а в околиці переселенці з акції "В" становили добру половину населення. І цю школу в листопаді 1962 р. замінено на пункт навчання української мови.

9 років проіснувала початкова школа в Банях Мазурських (1956-65), де навчалося біля ста дітей. Вона була першою, а в навчальному році 1956/57, побіч Ярошівки, єдиною українською початковою школою в ПНР. Використовуючи перехід місцевих шкіл до новозбудованого шкільного будинку, українську школу об'єднано з польською, при якій створено паралельні українські класи. Водночас, не подаючи причини, службово перенесено з Бань до іншої місцевості вчительку Катерину Піддубчишин-Никеруй, яка в українській школі навчала кількох предметів і була душею дитячого гуртка художньої самодіяльності. Від часу об'єднання шкіл навчання в паралельних класах почало кульгати. В навчальному 1983/84 було в них тільки 36 учнів, а стільки ж дітей українських батьків навчалося в польських класах.

Від вересня 1958 р. існує збірна початкова школа (з інтернатом) в Білому Борі, в якій щороку навчалося пересічно 60-70 учнів. 19 березня 1961 р. у присутності київського шевченкознавця Євгена Кирилюка надано їй ім'я Тараса Шевченка.

Піонерську роботу в перших роках існування школи провели Володимир Шупльган (керівник школи) з дружиною Стефанією і Олекса Кутинський (керівник інтернату та диригент шкільного хору). У пізніші роки керівниками школи були Андрій Вашенко, Данило Древко та Ірина Дрозд. У навчальному році 1983/84 у школі працював відданий справі виховання дітей 9-особовий

педагогічний колектив при чому всі вчителі мали вищу освіту.

Впродовж кільканадцятьох років ішла вперед боротьба кошалінських активістів УСКТ за ремонт школи, іншими словами, за врятування її від ліквідації, бо з приводу щораз гірших умов навчання і перебування в інтернаті, батьки поступово забирали зі школи своїх дітей. Ці зусилля, підтримані солідарно батьківським комітетом (29 батьків білобірських учнів підписали листа до міністра освіти й виховання), учительським колективом, а також ГП УСКТ і редакцією "НС", які не раз у цій справі стукали до дверей центральної влади у Варшаві, закінчилися успіхом і в 1982-83 рр. школу відремонтовано. Від вересня 1983 р. в цілій Польщі триває збірка грошей на фонд будови інтернату для молоді білобірської школи — до кінця 1984 р. зібрано понад 5 млн. злотих.

Святування срібного ювілею єдиної української початкової школи в ПНР 22 жовтня 1983 р., яке співпало з відкриттям відремонтованого шкільного будинку, стало великим здвигом українського населення з участю хору "Журавлі" і численних діячів УСКТ з цілої Польщі. З нагоди ювілею дирекція школи могла не без гордості повідомити, що за 25 років з її стін вийшли 452 випускники, з яких 233 склали іспит на атестат зрілості, а 53 здобули дипломи вищих шкіл.

Поряд із початковим організувалося також українське середнє шкільництво. Педагогічний ліцей у Бартошицях, точніше українські паралельні класи Бартошицького педліцею No. 2, в яких навчалося біля 150 учнів, проіснував 14 років (1956-70). За весь час свого існування ліцей дав 10 випусків, разом понад 250 осіб, у величезній більшості дівчат. Спочатку навчання всіх предметів, за винятком української мови, велося по-польськи, згодом після доповнення педагогічного колективу, частина предметів викладалася рідною мовою учнів.

В перші роки існування ліцею результати навчання залишали бажати кращого, наприклад, з 70 учнів, які в 1956 р. починали навчання (були 2 паралельні перші класи), п'ять років пізніше до атестату зрілості дійшло тільки 26, щоправда, всі вони склали цей іспит. Більшість молоді, яка приходила до середньої школи, слабо володіла рідною мовою, крім цього, мала багато труднощів з іншими предметами з огляду на загальний низький рівень навчання в сільських школах, що створювало додаткові ускладнення для педагогічного колективу. Варто відмітити: від 1965 р. при розподілі місць праці для випускників ліцею брали участь

представники УСКТ, які допомагали майбутнім учителям вибирати такі місцевості, де проживає українське населення.

До вчительського колективу в Бартошицях належали між іншим фізик О. Сеньків — організаторка культурного життя серед учнів, І. Брук (українська мова і література), І. Тимчина, Г. Криванська. Ліцей перестав існувати в 1970 р. в наслідок реформи шкільництва, згідно з якою були зліквідовані всі педагогічні ліцеї в ПНР.

У зв'язку з передбаченою ліквідацією педліцею в Бартошицях, шкільна влада дала дозвіл відкрити в навчальному році 1968/69 українські паралельні класи при загальноосвітньому ліцеї в Гурові Ілавецькому. В українських класах ліцею щороку навчалось в середньому біля 150 учнів. Брак гуртожитку для учнів ліцею, який протягом п'ятих років (1978-83) ремонтувався, став причиною втечі частини молоді. За останні роки важко було скомплектувати необхідну кількість учнів до українських клас і доводилося доповнювати їх поляками, створюючи мішані класи. Не зважаючи на несприятливі умови в навчальному році 1983/84 в цих класах навчалися 82 учні, в тому 18 першокласників.

Тільки 7 років (1957-64) утрималися українські паралельні класи при польському ліцеї в Перемишлі, які мали стати зачатком української гімназії. Їхню долю вирішив факт, що більшість українців Перемишля та околиць не посиляли туди своїх дітей, хоч свого часу якийсь ура-патріот писав в "НС", що в Перемишлі живе біля 12 тисяч українців. Серед мешканців міста поширювалися татарські вісті, мовляв, випускників українських клас не приймуть ані на студії, ані до праці. Українське населення виявило слабу психічну стійкість перед лицем цієї цілеспрямованої акції, щоправда, через якийсь час життя підтвердило, що в цих поголосках було дещо правди.

В навчальному році 1960/61 в Перемишлі вже не відкрито І класи, бо було тільки 10 кандидатів. Це повторилося також у наступних трьох роках, в наслідок чого паралельні класи перетворено на пункт навчання української мови. Перемиська шкільна влада, яка в справах українського шкільництва виявила чимало злої волі, після трьох років існування замкнула український інтернат, а молодь перенесено до польських гуртожитків, що до решти зіпсувало й так уже погану атмосферу. В навчальному році 1964/65 востаннє відбувся вступний іспит до української класи перемиського ліцею, при чому на 11-ох учнів іспит здали тільки двох. Безперечно, коли б до будь-якої польської

гімназії вступний іспит здало несповна 20% кандидатів, цією справою зайнялася б спеціальна комісія Міністерства Освіти, чого в Перемишлі не сталося.

Особливе місце в історії українського шкільництва в ПНР займає Лігницький ліцей. З огляду на ремонт шкільного будинку в Лігниці, перші три роки (1957-60) українські класи, тоді під дирекцією Марії Павенцької, знаходилися в містечку Злоторія. Після переведення до Лігниці, протягом двох років ліцей підлягав директоріві місцевої єврейської школи (М. Таненцапф). Щойно з днем 1 вересня 1962 р. він став окремою адміністративною одиницею, як IV Загальноосвітній ліцей з українською мовою навчання в Лігниці, хоч де факто навчання відбувалося польською мовою, а українська мова викладалася як предмет (кожна класа 4 години в тиждень). Виховання в гуртожитку велося по-українськи і на щодень учнів обов'язувала рідна мова.

Під умілим керівництвом Ірини Снігур (вона директорувала в 1962-77 рр.) ліцей здобув добру репутацію серед українського населення, тому ніколи не було клопотів з набором учнів до першої класи. Кожного року до ліцею зголошувалося стільки кандидатів, що можна було відкрити паралельні класи. Це було однак неможливе з огляду на тісноту в школі та гуртожитку.

Спочатку школа та гуртожиток (на 40 місць) були в одному будинку. В 1968 р. збудовано нове шкільне приміщення, у зв'язку з чим побільшено інтернат, який міг прийняти до 100 дітей. Не зважаючи на те, тіснота в ньому надалі залишилася нерозв'язаною проблемою, а сам будинок вимагає негайного ремонту. В середньому в ліцеї навчалася щороку 120-150 учнів, а за перше 20-річчя (1957-77) успішно закінчив його 351 учень.

Лігницький ліцей згуртовував здібний педагогічний колектив, до якого крім Ірини Снігур та Івана Співака (від 1962 р. учитель української мови і літератури), належало ще кількох здібних педагогів. Ліцей завжди зараховувався до шкіл, з яких великий відсоток молоді потрапляв до вищих навчальних закладів різного напрямку. Серед його випускників чимало осіб, які згодом зайняли відповідальні позиції в різних секторах українського життя в Польщі (м.ін. В. Мокрий, Р. Галан, С. Мігус, Б. Гнатюк, М. Іванек).

Високий рівень шкільних художніх ансамблів уможливив виникнення в Лігниці гарної традиції. Кожного року тут влаштовувався спеціальний концерт для батьків учнів ліцею, що стало для нього найкращою рекламою.

Позицію школи послабила зміна на посаді директора, бо як писав орган УСКТ, "після багатьох років успішного вчителювання, в наслідок необґрунтованих і до кінця нез'ясованих закидів мгр Снігур увільнено від обов'язків директора",⁸ а на її місце прийшов директор-поляк. За 15 років свого керівництва І. Снігур не раз була змушена боротися за збереження існуючої відрубності ліцею No. 4, щоб не допустити до його приєднання до польської гімназії.

Крім Бартошицького педліцею, підготовкою українських учительських кадрів займалася Учительська студія в Щеціні. Ці дворічні піввищі педагогічні студії (викладач української мови і літератури Володимир Посацький) згуртовували на двох курсах біля 40 осіб. Всі студенти, серед яких не бракувало людей з чималим педагогічним стажем, були забезпечені стипендією та гуртожитком. Щецинська україністика проіснувала 6 років (1957-63), даючи 5 випусків учителів, разом 99 осіб. Згідно з офіційною версією, вона перестала існувати з-за браку кандидатів. У 1963 р. були тільки 4 зголошення. З цієї самої причини не вдалося відкрити в Щеціні заочної україністики.

Заочний відділ української мови та літератури при Вчительській студії в Ольштині в 1966-69 рр. закінчило 30 осіб. Його також зліквідовано з огляду на недостатню кількість кандидатів.

Постановою Міністерства Шкільництва⁹ восени 1953 р. при Варшавському університеті створено катедру української філології, яку впродовж 18 років очолював відомий славіст Пшемислав Зволінський (1914-1981). Від 1971 р. цей пост займає також поляк, випускник Київського університету Флоріян Неуважний.

З огляду на брак постійних зв'язків між Товариством і керівництвом катедри, ніколи не використано її великих можливостей. Вже в жовтні 1958 р. на III пленумі ГП УСКТ Г. Боярський нарікав, що:

"не можемо знайти спільної думки з кафедрою україністики при Варшавському університеті. Кафедра наставляється на підготовку наукових працівників, а нам потрібні вчительські кадри".¹⁰

Це життєве для польських українців питання ніколи не було розв'язане.

8. "НС" ч. 30, 26 липня 1981.

9. "УК" 1973, с. 139.

10. "НС" ч. 43, 26 жовтня 1958.

В 1953-83 рр. диплом магістра української філології здобуло біля 180 студентів (50 мовознавців і 130 літературознавців). В наслідок хибної системи набору кандидатів (згідно з розпорядженням міністра вищого шкільництва від 24 червня 1957 р., вони були змушені здавати вступний письмовий іспит з російської мови,¹¹ що практично унеможливлювало подолати цей бар'єр абітурієнтам з Лігниць та Гурова), від початку 1970-их рр. більшість студентів катедри становили поляки, яким не пощастило дістатися на інший напрям студій. В результаті, не маючи наміру стати українцями, вони займали місце випускникам українських середніх шкіл. Упертість, з якою обстоювано засаду складання іспиту з російської мови тим більше незрозуміла, що кандидати на білорутеністику, тобто найближчі сусіди українців, з цього самого факультету русистики і славистики, складали вступний іспит з білоруської мови, натомість з російської складали тільки ті, хто не знав білоруської.

Треба було 30 років на те, щоб Міністерство Вищого Шкільництва дійшло до цього, здавалося б для всіх логічного висновку, що випускники українських середніх шкіл повинні здавати вступний іспит на українську філологію з рідної, а не російської мови. Завдяки цьому рішення зарисовується зміна національного складу студентів варшавської україністики, що в майбутньому може мати істотне значення для української громадськості в ПНР. Вже в першому році після зміни екзаменаційної системи, в навчальному році 1983/84, на україністику дісталось кількох випускників Лігницького ліцею, натомість в наступному році серед вісьмох першокурсників було вже семеро українців.

Про відірваність варшавської україністики від українського життя в Польщі свідчить факт, що тільки небагато понад 10% її дотеперішніх випускників є вчителями української мови або працюють у ділянках, що пов'язані з УСКТ.

В 1973 р. з ініціативи Товариства студентам української філології створено можливість побіч звання україніста здобувати кваліфікації русиста. Йшлося про те, щоб там, де вони не матимуть відповідної кількості годин української мови, могли вчити також російської. Це корисне для студентів рішення мало для Товариства фатальні наслідки, бо від того часу величезна більшість випускників не зважаючи на те, що протягом п'ятих років

11. "НС" ч. 32, 11 серпня 1957.

займали місце на україністиці, звичайно ставали русистами, навчаючи в школах тільки російської мови. Як видно, безпродуктивність випускників катедри україністики для українського організованого життя в Польщі, заздалегідь запрограмовано цією двоїстістю студій.

Віддаючи належне варшавській альма матер, годиться згадати, що з її стін вийшов чималий гурт осіб, які відігравали або відіграють важливу роль в українському житті. Вистачає згадати літературознавців (В. Починайло, В. Назарук, М. Іванек), редакторів "Нашого слова" (М. Кожушко, Р. Галан, С. Мірус, Б. Мацієвич, А. Кравчук) та загальновідомих педагогів (М. Лучак, А. Предко-Гнатюк, М. Мандрик-Філь, І. Співак, Б. Фіцак, І. Олійник, С. Бень).

Наукові працівники української філології Варшавського університету — це невеликий гурт літературознавців і мовознавців, крім завідуючого катедрою Ф. Неуважного — Гражина Паздро, Ельжбета Васяк, Ірена Свенцька, Тетяна Голинська, Василь Назарук, Мирослав Іванек. Серед педагогічного колективу троє останні — українці. З катедрою співпрацювали М. Якубець, С. Козак, М. Юрковський і А. Середницький. Здібним мовознавцем виявився передчасно померлий, колишній вояк УПА — Михайло Балій (1927-1981). В 1982 р. через хворобу змушений був перервати довголітню співпрацю О. Лапський.

Перший керівник катедри Пшемислав Зволінський був співредактором виданого в 1957 р. у Варшаві "Українсько-польського словника" (30 тисяч слів, тираж 10 тисяч примірників), авторами якого були тодішні працівники катедри О. Лапський, Т. Голинська і К. Олещук. Працівники варшавської україністики є авторами багатьох цінних статей в українських виданнях у Польщі, їхні публікації поміщалися також у польських і закордонних наукових журналах. Вони співробітничали з Міністерством Освіти і Виховання під час складання програм і підготовки підручників для навчання української мови і літератури в школах, крім цього, взяли участь в праці над виданням "Антології української поезії" польською мовою (Варшава 1976).

Від 1972 р. ведеться в Кракові практичний курс української мови в Ягйлонському університеті. В 1972-77 рр. українську мову в 9 групах вивчав там 121 студент (керівник В. Мокрий).

В навчальному році 1984/85 лекторій української мови створено при Вищій Педагогічній Школі в Ольштині — його керівником став люблінський мовознавець М. Лесів.

25 серпня 1957 р. 6-особова група студентів-українців з Польщі виїхала на студії до Києва. В наступних роках виїхали дальші невеликі групи. П'ятирічні студії української філології закінчило 14 осіб, при чому дехто з київських випускників став загальновідомим своєю науковою, літературною та культурно-суспільною діяльністю (С. Козак, С. Колесар, М. Вербовий, С. Павлице).

Не зважаючи на численні перешкоди, на першому етапі свого існування в 1956-59 рр. українське шкільництво могло похвалитися чималими досягненнями, що підкреслив секретар комісії для шкільництва з непольською викладовою мовою в Міністерстві Освіти — С. Мауерсберг на одному з засідань комісії 14 серпня 1959 р. За його словами:

"Минулий навчальний рік, мимо багатьох труднощів, позначився дальшим розвитком шкільництва національних меншостей, особливо українського, яке виявило найбільшу динаміку свого розвитку".¹²

Однаке, вже через рік-два не було підстави до оптимізму, а на хвилі започаткованої партією на початку 1960-их років гонитви за українськими націоналістами почався швидкий занепад українського шкільництва. Шкільна влада зрозуміла боротьбу з націоналізмом на свій спосіб, ліквідуючи при першій-ліпшій нагоді пункти навчання української мови, наприклад, а навчальному році 1959/60, мов на команду перервано навчання в усіх пунктах при педагогічних ліцеях Ольштинщини. Про ці справи широко дискутувалося на пленумі ГП УСКТ 2 жовтня 1960 р. Вказуючи на прояви злої волі з боку кураторій на інспекторатів освіти, представник Ольштина Б. Радванецький ствердив:

"Створилася парадоксальна ситуація. Розвитком українського шкільництва, як відомо, повинні займатися шкільні органи, а Товариство повинно їм тільки помагати. Тим часом є навпаки — Товариство займається цією справою, а шкільна влада тільки помагає. Крім цього, деякі пункти навчання існують тільки у звітах кураторій, а в дійсності навчання в цих пунктах не ведеться".¹³

Під час згаданого пленуму доповідь про актуальний стан українського шкільництва в ПНР мав Я. Грицков'ян, заявивши між іншим:

12. "НС" ч. 35, 30 серпня 1959.

13. "НС" ч. 41, 9 жовтня 1960.

"Дивно, що в Перемишлі на 30 кандидатів до 8 класи прийнято 10 учнів, тоді, як до польського на 30 прийнято 20. Випускників Щецинської студії приймають до праці не в українських середовищах. Болючим є факт, що батьки разом з 45 дітьми в Кемблові (пов. Волув) домагаються вже третій рік введення української мови. В Мястку було 11 пунктів навчання, а зараз немає ні одного".¹⁴

Навіть досі оптимістично настроєний Мауєрсберг змушений був ствердити:

"заледве кожний десятий учень української національності вчиться в школі рідної мови. Натомість у білоруському середовищі кожний другий учень вчиться рідної мови".¹⁵

Зіставлення даних опублікованих в органі Товариства¹⁶ і уєскатівських календарях на роки 1966 і 1971 свідчить про поступовий занепад пунктів навчання української мови в окремих воєвідствах.

Воєвідство	Кількість		пунктів	
	1956/57	1958/59	1964/65	1969/70
Зелена Гора	22	13	—	—
Вроцлав	27	17	7	4
Кошалін	25	37	15	10
Ряшів	9	11	6	6
Ольштин	37	60	84	60

Відносно непоганої ситуації на Ольштинщині слід пояснити тим, що більшість випускників Бартошицького педліцею походила з цього воєвідства й після закінчення навчання йшла вчити на ольштинські села.

Вже в першому десятилітті існування Товариства з шістьох українських початкових шкіл залишилися тільки дві, в тому ж часі розв'язано паралельні українські класи при гімназії в Перемишлі. Ліквідація Щецинської україністики та Бартошицького педліцею цілковито позбавила українське шкільництво допливу молодих педагогів.

Окремі етапи розвитку шкільництва ілюструє таблиця динаміки українського шкільництва в Польщі на стор. 148, хоча з

14. "НС" ч. 42, 16 жовтня 1960.

15. "НС" ч. 13, 26 березня 1961.

16. "НС" ч. 11, 28 жовтня 1956; "УК" 1966, с. 73 і "УК" 1971, с. 73.

огляду на брак відповідних статистичних даних вона неповна. Крім цього, отримані з різних джерел цифрові дані щодо пунктів навчання української мови, нерідко різняться між собою, передовсім через те, що кількість пунктів протягом навчального року мінялася. Мова наведених у таблиці цифр однозначна — зіставлення не потребує окремих коментарів.

Неуважне ставлення керівництва УСКТ до ключового питання, яким для українців у Польщі є шкільництво, демобілізувало й знеохочувало як батьків, так і вчителів. Обидва довголітні голови Товариства Боярський і Королько, йдучи по лінії найменшого опору, намагалися представити занепад українського шкільництва, як явище неминуче й природне, з чим треба погодитися, мовляв, не можна зупинити закономірного ходу історичного розвитку. Замість того, щоб ужити енергійних протизаходів для рятунку становища, ставлячи своїм землякам за приклад литовське середовище (число литовських шкіл не зменшувалося), Боярський заспокійливо ствердив, що не слід робити з цього трагедії, бо поступова асиміляція української молоді — це логічно обґрунтований, закономірний процес. З цією зродженою в кабінетах ЦК ПОРП логікою не хотіли погодитися патріотичні елементи в рядах УСКТ.

Фактором, що мав вирішальний вплив на регресивні явища в українському шкільництві в Польщі, була шкільна влада, а її антиукраїнська політика стає повністю зрозуміла, якщо врахувати наявність серед працівників кураторій, інспекторатів і шкіл багатьох репатріантів з Волині та Галичини. Учителюючи та працюючи в шкільній адміністрації до 1939 р. на українській етнографічній території, ці люди йшли в авангарді тих, хто реалізував польонізаційну політику санаційного уряду, а зустрівшись після війни з українцями на Західніх землях, дістали змогу продовжувати свою діяльність. Наприклад, вроцлавська кураторія, знаючи, що таке рішення означатиме кінець ліцею в Лігниці, видала розпорядження, щоб до нього приймати молодь тільки з території Вроцлавського воєводства, де українців небагато. Анулювання цього розпорядження коштувало діячів УСКТ чимало зусиль.

Навіть на Ольштинщині, де українське шкільництво мало найбільші досягнення, Комісія для справ нацменшостей при ВК ПОРП в Ольштині на своєму засіданні дня 18 листопада 1958 року була змушена ствердити

"випадки шовіністичного ставлення деяких керівників шкіл до навчання української мови (Бесаль, Ігналін, Паусдри), невластиве

ставлення до цієї проблеми інспекторів освіти (Пасленк, Венгожево)".¹⁷

Водночас виявилось, що Ольштинська кураторія погано зорієнтована в справах українського шкільництва, про яке має неповні та неактуальні дані.

Згаданий уже Мауерсберг у своїй статті в "Трибуні люду", присвяченій справам непольського шкільництва, наводить виступ одного з шкільних інспекторів, слова якого звучать як відлуння шляхетської ментальності в польській психіці: "Навчання українською мовою видумує Варшава і Кошалін, але в мене в повіті цього не буде".¹⁸

Кадрова політика шкільної влади звичайно йшла в цьому напрямку, щоб не дати змоги вчителям-українцям опинитися там, де вони були потрібні. "Наше слово" подавало численні приклади випускників Щеціна і Бартошиць, що їх шкільна влада скерувала на чисто польські села.

На першому З'їзді УСКТ міністер освіти Ярославський ствердив, що в Польщі є 2 тисячі вчителів, які володіють українською мовою. Слова міністра знайшли підтвердження в підрахунку дослідника Ольштинщини Олександра Колянчука, згідно з яким тільки на території Ольштинського воевідства в різних школах працювало 600 учителів українців. Ствердивши, що на Ольштинщині існувало в різному часі 40-90 пунктів навчання української мови, Колянчук констатував:

"з проведеної Ольштинською кураторією анкетизації в 1958 році виявилось, що на Ольштинщині було 278 місцевостей, в яких були умови організувати таке навчання"¹⁹

Не інакше виглядала ситуація в інших воевідствах і на IV З'їзді УСКТ (1967) представник Кошаліна В. Серкіз жалівся, що на Кошалінщині

"є також 19 пунктів навчання української мови і вчиться в них коло 300 дітей. Але є ще 47 місцевостей, в яких можна б відкрити пункти навчання рідної мови, але бракує вчителів".²⁰

17. "НС" ч. 50, 14 грудня 1958.

18. "НС" ч. 38, 20 вересня 1959.

19. "УК" 1970, с. 73.

20. "НС" ч. 2, 14 січня 1968.

Про несприятливу ситуацію на шкільному фронті мовилося в інформації інструктора для справ шкільництва Люби Кобеляк на засіданні Президії ГП УСКТ 26 вересня 1970 р.:

"як виникало з інформації, а це підтвердила й дискусія, в ділянці українського шкільництва виступає цілий ряд разючих недоліків, як наприклад, неповагодування інспекторами освіти заяв батьків в справі введення навчання української мови (Томашів Люб., Пасленк, Новий Двір, Перемишль, Горлиці)".²¹

На становище на Лемківщині вказує письмо Повітового Правління в Горлицях з листопада 1971 р. до VI З'їзду ПОРП, з якого виходить, що, не зважаючи на зусилля батьків, у повіті нема ні одного пункту навчання української мови. До того

"були та є такі факти дискримінації, як в селах Білянка, Лосє, Ганчова, Зиндранова, Поляни, де вчителі в школах забороняють українським дітям під час перерв розмовляти між собою рідною мовою".²²

Траплялося, що діти репатріантів з Галичини не хотіли в школі сидіти в одній лавці з українськими дітьми, при чому нерідко доходило до бійок.

В різний час в "НС" появилися десятки статей про самоволю шкільних органів, які, на думку авторів цих статей, діяли всупереч директивам партії та уряду. Між іншим писалося про:

— "непослідовну реалізацію деякими інспекторами політики держави на цьому відтинку" (Г. Боярський);²³

— "прикладі невідповідного ставлення до справ навчання дітей української мови деякої частини освітніх працівників нижчого щабля"... (М. Вербовий);²⁴

— "шкільну владу, яка, маючи і заяви батьків і вчителів української мови, не поспішає з відкриттям пунктів навчання" (Є. Кохан);²⁵

— "відсутність розуміння деякими директорами шкіл та шкільними інспекторами потреб зв'язаних з навчанням рідної мови" (М. Королько).²⁶

21. "НС" ч. 40, 4 жовтня 1970.

22. "Аннали Світової Федерації Лемків" ч. 2, Камілюс 1975 с. 211.

23. "УК" 1971, с. 73.

24. "НС" ч. 49, 3 грудня 1972.

25. "НС" ч. 30, 28 липня 1974.

26. "НС" ч. 27, 4 липня 1976.

І хоч у цитованих словах чільних діячів УСКТ, для зм'якшення закидів, обачливо вжито слово "деякі", ця антиукраїнська шкільна політика стосувалася не деяких, а величезної більшості працівників шкільної адміністрації. Член редакції "НС" С. Мігус дозволив собі навіть написати про "часто негативне ставлення шкільних влад до справи українського шкільництва",²⁷ натомість його редакційний друг І. Зінич занотував, що пункт навчання в Кальнікові не може відновити своєї діяльності в наслідок "маніпуляцій (інакше цього не назвеш) місцевих освітніх влад".²⁸

Керівники шкіл нерідко не враховували того, що той, хто відвідує лекції української мови звільнений від вивчення російської, в наслідок чого подеколи діти були змушені вивчати обидві мови. Крім цього, згідно з розпорядженням Міністерства Освіти від 12 грудня 1959 р. №. СО 4-4816/59, після зголошення дитини на навчання рідної мови вона стає для неї протягом цілого шкільного року обов'язковим предметом, натомість дирекції шкіл часто трактували її, як предмет необов'язковий. Навчання української мови відбувалося звичайно після закінчення інших лекцій, а інколи після обіду, через що багато дітей, які доїздили до школи, не мали можливості повернутися автобусом додому.

В 1970 р. в Польщі почали здійснювати реформу шкільництва, яка мала фатальні наслідки для українських шкіл і пунктів навчання. В наслідок реформи поступово ліквідовано малі сільські школи, а учнів згуртовувано у збірних школах в більших місцевостях, де не скрізь створено умови для дальшого навчання української мови. Частину шкіл, в яких навчалися українські діти, не забезпечено вчителями-українцями, виникли нові труднощі з доїздом дітей до далеких збірних шкіл автобусами й узгодженням планів навчання, щоб знайти в них місце на лекції української мови. 10 лютого 1980 р. на звітно-виборчих зборах гуртка УСКТ в Кошаліні повідомлено, що "від реорганізації шкільництва кількість пунктів навчання в Кошалінському й Пільському воєводствах постійно зменшується".²⁹

Стара істина, що найлегше битися в чужі груди, звалюючи вину за все зло на "воріженьків" і несприятливі обставини, хоч

27. "НС" ч. 50, 14 грудня 1980.

28. "НС" ч. 47, 22 листопада 1981.

29. "НС" ч. 8, 27 лютого 1980.

напевно не за всі гріхи в ділянці українського шкільництва відповідає шкільна влада. У багатьох невдачах польські українці в першу чергу повинні звинувачувати себе самих, а занепад шкільництва значною мірою зумовлений низькою національною свідомістю батьків та їхнім легковажним ставленням до рідної мови. Наприклад, у Кальникові, майже чисто українському селі недалеко Перемишля, де годі говорити про якийсь тиск ззовні, як писало "НС" в жовтні 1973 р. "на загальне число 250 дітей тільки 45 користує з навчання рідної мови".³⁰ Незрозуміла поведінка частини українських батьків у Баях і Гурові, де при польських школах є українські паралельні класи, проте багато батьків посилає своїх дітей до польських клас.

Всупереч політиці партії, активісти Товариства інколи ходили від хати до хати, намовляючи батьків записувати своїх дітей на навчання рідної мови, проте їхня жертвенна праця рідко приносила успіх. Побойуючись репресій, батьки не хотіли підписувати декларації з домаганням відкрити пункт навчання рідної мови. Крім цього, вважали, що свідоцтво, в якому побіч інших предметів стоятиме українська мова, утруднить дітям поступити в середню школу.

Не без гріха тут також окремі ланки УСКТ, постійної опіки яких бракувало українським школам і пунктам навчання. Як правило, вони мало цікавилися життям учителів та їхніми проблемами. ГП УСКТ, зі свого боку, хоч і в своєму пресовому органі часто писало про konieczність активізації українських учителів, не знайшло способу на те, щоб заохотити їх до праці в пунктах навчання української мови та широким фронтом включити в уєскатівську роботу.

Сумно, проте факт, що на всю Польщу вдалося виховати тільки кілька десятків свідомих своєї ролі вчителів-суспільників, які пішли вчити там, де була потреба, при чому, побіч навчання не забували про організацію культурного життя на селі, зумівши здобути довір'я селян, від яких чейже залежить, чи посилатимуть своїх дітей на навчання рідної мови. Незрозуміла пасивність і брак почуття обов'язку великої частини вчителів стала одним із чинників до домовини українського шкільництва.

Небагатьох наслідників знайшов Михайло Брилинський, який у Кальникові довгі роки провадив найбільший пункт навчання

30. "НС" ч. 40, 7 жовтня 1973.

української мови в Польщі (свого часу понад 100 дітей). Доїжджаючи щоденно 12 км. до школи, він протягом 20-ох років проїхав 60 тис. км., при чому знищив 7 роверів.

Життя показало, що саме індивідуальність учителя вирішальною мірою визначає обличчя школи, наприклад, до 1961 р., тобто доти, доки до школи в Семпополі (Ольштин) не прийшов Дмитро Трояновський, в ній навчалося 8 учнів — рік пізніше було їх уже 43. Так діялося всюди, де працювали жертвенні вчителі — "безіменні плугатарі" народньої ниви.

Тадей і Стефанія (Божик) Крайні після закінчення Щецинської україністики впродовж трьох років (1959-62) успішно працювали в селі Добри (Пасленк), де заснували гурток УСКТ, провадили пункт навчання української мови й організували хор. Без подання причини їх службово перенесено до села Кронін, де жили тільки дві українські родини. Ніколи не з'ясована справа вбивства Тадея Крайного в цьому селі стала причиною багатьох різних по-голосок.

Подружжя Богдан і Євгенія (Галагіда) Назаровичі кілька-надцять років учили в селах Ліси і Домбрувка Польська, керуючи там художньою самодіяльністю. Потім протягом багатьох років вели плідну педагогічну й культурно-освітню діяльність в Банях Мазурських.

Перенесена службово з Бань Мазурських до Грижева вчителька Катерина Піддубчишин-Никеруй стала разом із своїм чоловіком Михайлом організатором культурного життя на селі, створивши драмгурток, хор і дитячу художню групу.

Випускниця Бартошицького педліцею Стефанія Кулик-Яворницька, чотири роки вела успішну педагогічну працю в селі Лельково (Ольштин), а після зміни місця проживання, відкрила пункт навчання української мови в Зеленій Горі.

По всій Польщі можна нині зустріти молодих людей, які з пошаною вимовляють прізвища своїх колишніх учителів, а серед них прізвища Олекси Кутинського, Ірини Снігур та Івана Співака повторюються чи не найчастіше.

Квалітет українського шкільництва в Польщі інколи виправдується браком учителів, хоч, логічно беручи, їх не повинно бракувати. За даними уєскатівського тижневика з листопада 1969 р., педагогічну освіту здобуло понад 380 осіб, з чого припадало на:

Педліцей у Бартошицях	230 випускників
Учительську студію в Щеціні	99 випускників

Українську філологію у Варшаві 40 випускників

Українську філологію в Києві 12 випускників

Ці цифри красномовно свідчать про те, що при відповідній політиці шкільної влади та добрій волі випускників навчальних закладів, не повинно бути клопотів з педагогічними кадрами до навчання української мови. Практика довела щось інше.

Не секрет, що з огляду на низьку платню в шкільництві багатьох випускників Бартошиць і Щеціна, подібно як тисячі їх польських товаришів, втікали від учительської професії, шукаючи праці деінде. Крім цього, молодих людей не приваблювала праця в глухих, віддалених від міст і залізничних шляхів, селах, в яких опинилася велика частина переселенців з акції "В", тому докладали зусиль, щоб влаштуватися в місті. За даними соціолога З. Вежбіцького з 1973 р., в шкільництві працювало тільки 60% випускників педліцею в Бартошицях і всього-на-всього 20% колишніх студентів Щецинської україністики.³¹ Деякі випускники Бартошиць і Щеціна, хоч і пішли працювати в шкільництві, проте, знаючи вороже ставлення польського оточення до українців, в наслідок малодушної розгубленості воліли відмовитися від навчання української мови й вчили інші предмети.

Немалоістотним чинником, що мав негативний вплив на українське шкільництво, була фемінізація вчительської професії. За офіційними даними з 1960 р., в початкових школах Польщі працювало 70,8% жінок. Нерідко після одруження, вчителька, йдучи за чоловіком, змінювала місце проживання, натомість з приходом на світ дитини брала довгу відпустку, що часто на практиці означало ліквідацію пункту навчання української мови.

31. Щорічник "Lud" tom LVIII, Wrocław-Poznań 1974, s. 19.

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА В ПОЛЬЩІ

Навч. рік	Школи			Учні			Пункти навч. укр. мови	Разом	
	поч.	сер.	разом	поч.	сер.	разом		Учні	учнів
1956/57	2	1	3			56	141	2.590	2.646
1957/58	5	3	8	121	258	279	142	2.377	2.656
1958/59	6	3	9	218	223	441	152	2.602	3.043
1959/60	6	3	9			497	133	2.256	2.753
1960/61	6	3	9			600	130	2.200	2.800
1961/62	6	3	9			603	132	2.166	2.769
1962/63	5	3	8			568	129	2.241	2.809
1963/64	4	3	7			572	137	2.711	3.283
1964/65	3	2	5	161	301	502	129	2.365	2.867
1965/66	3	2	5			501	136	2.667	3.168
1966/67	3	2	5	167	241	408	111	2.056	2.464
1967/68	3	2	5			475	132	2.569	3.044
1968/69	2	3	5	206	253	459	99	1.900	2.359
1969/70	2	3	5	222	214	436	96	1.906	2.342
1970/71	2	2	4		140				2.105
1971/72	2	2	4			435	78	1.537	1.150
1972/73	2	2	4	139	301	440	62	1.200	1.640
1973/74	2	2	4	126	301	427	53	950	1.377
1974/75	2	2	4	138	291	429	36	721	1.150
1975/76	2	2	4				34		
1976/77	2	2	4			370	36	778	1.148
1977/78	2	2	4	132	250	382	31	600	982
1978/79	2	2	4		218		30		1.020
1979/80	2	2	4				31		985
1980/81	2	2	4	120	194	314	28	551	865
1981/82	2	2	4			294	27	528	822
1982/83	2	2	4	85	218	303	42	855	1.158
1983/84	2	2	4	106	223	329	43	900	1.229
1984/85	2	2	4	126	207	333		720	1.053

XIV. ХУДОЖНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

Хронічною хворобою, яка паралізувала спроби УСКТ розгорнути ширшу художню діяльність, був брак фінансових засобів. З цієї причини провалився план створення українського професійного театру, не зреалізовано багатьох інших цікавих починань. До того, на самому початку постала проблема музичних інструкторів, у зв'язку з чим в грудні 1956 р. "Наше слово" писало:

"Молодь Кемблова хоче співати, можна б заснувати й танцювальний гурток, але нема кому вчити. Питання кваліфікованих інструкторів для праці серед українського населення досі нерозв'язане".¹

Пишучи через кілька років про konieczність підвищення рівня художніх колективів, музичний інструктор ГП УСКТ Я. Полянський бачив ці самі труднощі: "На жаль, великою перешкодою для відповідної діяльності наших художніх гуртків є кадрові й фінансові труднощі Товариства".

ГП УСКТ докладало чималих зусиль, щоб виправити становище в цій ділянці, проте організовані в перші роки існування Товариства 2-3 тижневі курси для керівників хорових і танцювальних ансамблів тривали за коротко щоб дати якісь видимі ефекти, при тому тільки невелика частина курсантів включилася в уескатівську роботу. Тим часом ситуація гіршала з кожним роком, бо поступово відходили старі фахівці, виховані перед війною товариством "Просвіта". Літом 1981 р., мабуть, боячись баципі "Солідарности", радянська влада в останній хвилині відкликала своє запрошення для двох уескатівських хореографів (Є. Могили і Ю. Галушки) на місячний курс до Києва.

1. "Наше слово" ч. 51, 20 грудня 1959.

Справа музичних інструкторів наново стала темою дня після VIII Фестивалю в Сопоті (1983), коли появилися критичні голоси відносно його художнього рівня, а "НС" у великій передовиці "Фахівці вкрай необхідні" вказувало на те, що "справа кваліфікованих кадрів для аматорського руху Товариства — це від років його "ахіллесова п'ята". Виявилося, що більшість гуртків від багатьох років не підвищують художнього рівня, тупцюючи на місці, а на рівні гідному сопотської Лісної опери виступили тільки три учасники фестивалю — чоловічий хор "Журавлі" та ансамблі з Лігниць і Білого Бору, тобто ті, які мають опіку загальнонавчаних фахівців.

На думку критиків Фестивалю, після майже 30-річного існування УСКТ час скінчити з аматорством і керівників ансамблів-аматорів замінити фахівцями. Для керівників Товариства це питання по сьогоднішній день залишилося квадратурою кола, адже годі сподіватися, щоб ситуацію в цій ділянці змогли поправити вжиті ними півзаходи, в роді організованого в лютому 1984 р. 5-денного курсу для інструкторів художніх колективів у Лігниць (32 учасники). Клопоти з пісенним репертуаром частинно вдалося подолати виданням кільканадцятьох "Репертуарних збірників" для хорів.

На першому етапі існування УСКТ найпопулярнішою формою культурно-освітньої діяльності була драматургія. Діяльність уескатівської Мельпомени досягла свого апогею в 1960-их рр., коли активно діяло понад 40 драмгуртків.

Міські осередки УСКТ в Гданську, Щеціні, Перемишлі, Вроцлаві і Гурові, маючи найкращі умови праці, задавали тон цій діяльності. Інші міські скупчення українського населення, в яких діяли любителі сцени — це Кошалін, Ельблонґ, Лігниця, Мясцо і Тшебятів.

Найбільше сільських драмгуртків постало на Ольштинщині. За даними інструктора ГП УСКТ Івана Демковича, вони діяли в селах: Асуни, Будри, Мазухівка, Сонґніти, Пенцішево, Глембоцьк, Войцехи, Ожехово, Чарнівка, Яжень, Стопки, Пйотровец, Галіні, Лісиська, Дрєвниця, Якунівка, Ліси, Домбрувка Польська і Грижево.

По 2 гуртки діяли на Гданщині (Кшевськ, Осташево), Вроцлавщині (Кемблів, Пісець) і Кошалінщині (Мендзибуж, Надажиці). Не зважаючи на багато гірші умови праці, кілька драмгуртків постало на рідних землях, а саме на Ряшівщині в селах Кальників, Молодовичі, Новиця і Зиндранова та на Люблінщині в селах

Межилистя, Хворостита, Кліщелі і Гребенне.²

З міських гуртків найбільших досягнень на сцені добився Перемишль, який має великий театральний зал. Завдяки запалові перемиських діячів (Я. Поповська, В. Пайташ, Н. Волошинська-Ожибко, О. Лебедович і Л. Кот-Павлище (1923-1976) поставлено багато п'єс м.ін. дитячі опери "Коза Дереза" М. Лисенка і "Дивний сон" Р. Завадовича, а навіть такі складні для аматорів п'єси як "Лісова пісня" і "Наталка Полтавка". За оперу "Коза Дереза" (реж. Олена Лебедович), поставлену в травні 1963 р. на перегляді драмгуртків національних меншостей у Варшаві, в якому брали участь білоруси, словаки, литовці, греки і євреї, перемиські діти отримали нагороду міністра культури і мистецтва.

Маючи в своєму складі добрі голоси, під керівництвом Катерини Заболотної діяла в Кракові кільканадцять років музично-театральна трупа, яка їздила по більших зкупченнях українського населення з монтажем опери "Запорожець за Дунаєм".

Артисти-аматори Кошаліна (реж. Володимир Серкіз) ставили перші кроки на сцені навесні 1956 р. п'єсою "Назар Стодоля". Багато років успішно працював у Вроцлаві драмгурток під рукою Ольги Гошовської. Щецинські любителі театального мистецтва під проводом Івана Завадського дали до 1965 р. біля 70 вистав. Чималу популярність здобув на Балтицькому побережжі драмгурток у Гданську, очолений Оленою Вальковською. Від 1976 р. діяв протягом кількох років у Любіні, під керівництвом Романа Телєпа, єдиний в Польщі український ляльковий театр "Зайчик", який декілька разів виступав у Сілезії та на Лемківщині.

Пишучи про уєскатівський театр, годі не згадати успішної діяльності Івана Демковича. — Від 1959 р. він був інструктором драмгуртків УСКТ, допомагаючи своїм фаховим знанням розкритим по цілій Польщі колективам.

На початку 1966 р. у Перемишлі відбувся центральний огляд уєскатівських драмгуртків, в якому взяли участь 23 ансамблі. Найкращими визнано гуртки Кліщель, Гданська і Гурова, дальші місця зайняли Кальників, Бартошиці і Мендзибуж (драмгурток з Перемишля виступав поза конкурсом).

Найчастіше ставилися не надто складні своїм змістом п'єси, до яких не було потрібно великої кількості виконавців, зокрема "Будка ч. 27", "На перші гулі", "Сватання на Гончарівці", "Мартин

2. "НС" ч. 32, 9 серпня 1981.

Боруля", "Наймичка", "Безталанна", а з радянських п'єс комедія "Фараони".

Деякі лемківські осередки ставили "Лемківське весілля" В. Гунянки, натомість вихідці з Томашівщини "Корнівське весілля".

Іноді керівництво УСКТ мало претенсії до репертуару гуртків, а Г. Боярський не без рації писав, що в "деяких гуртках проявляються тенденції уникати колгоспної тематики, тематики боротьби з націоналізмом, відсталістю, темнотою".³ Такі заяви голови УСКТ режисери драмгуртків пропускали повз вуха й не давали намовитися на ставлення тенденційних п'єс Я. Галана та інших лакувальників комуністичної системи, добре знаючи про те, що в таких випадках важко буде знайти охочих до виступів на сцені, а українська громада збойкотує ці вистави.

Про напрям, який влада намагалася надати культурній діяльності свідчать слова директора департаменту Міністерства Культури на семінарі в Кошаліні 23 жовтня 1963 року: "Немає значення, якою мовою ми будемо ставити п'єсу, чи пісню співати, а найважливішим є зміст". Тому, хоч і зі сцени звучала українська мова, в репертуарі драмгуртків забракло п'єс на історичну тему, а домінуюче місце займала соціальна тематика, часто повторювана тема боротьби чесних злидарів з поганими багачами.

На прикладі уєскатівських драмгуртків можна добре прослідити не чужий кожному суспільству "конфлікт поколінь". Доки життям УСКТ керувало покоління виховане на традиціях галицької "Просвіти", драмгуртки задавали тон культурній діяльності Товариства, а за статистичними даними "НС" у 1963 р. діяв 41 драмгурток, 22 хори, 9 інструментальних і танцювальних гуртків. У зв'язку з браком припливу молодих сил в другій половині 1960-их рр. число драмгуртків почало різко меншати.

Негативне ставлення молоді до виступів на сцені було зумовлене двома основними причинами. Поперше, більшість молодих людей погано володіла рідною мовою, що утруднювало вивчення якоїсь ролі, подруге, вони мали застереження до репертуару — їм була не всмак побутовщина й мелодраматичний характер більшості ставлених п'єс, посталих наприкінці XIX століття. Саме тому нечисленні уєскатівці, які в 1970-их рр. займалися драматичним мистецтвом, звичайно відмовлялися від цього репертуару сягаючи по складніші п'єси з підтекстом.

3. "Український календар" 1962, Варшава, с. 61.

У Щеціні, де свого часу місцеві аматори з успіхом ставили "Сватання на Гончарівці", через 20 років їхні діти поставили "Оргію" Лесі Українки та "Дорогу в казку" О. Олеся. Подібно було в Гданську, де колись великою популярністю користувалася п'єса "Мартин Боруля", зі знаменитим Володимиром Романчуком в ролі Омелька, наприкінці сімдесятих років молодь поставила фрагменти "Патетичної сонати" М. Куліша. Такий крок уперед був можливий тому, що колишні артисти мали здебільшого початкову й середню освіту, натомість представники молодого покоління артистів-аматорів закінчили середні й вищі школи.

В деяких уєскатівських середовищах були несмілі спроби творення груп "живого слова" (мистецьке читання, деклямації), щоправда, вони не імпонували живучістю. Коротке життя мала діяльність театру мініатюр в Кошаліні та молодіжної естради в Ольштині. Впродовж кількох років відносно велику активність проявляло організоване студентами україністики Варшавського університету кабаре "Самакума". У 1980-их рр. в Гданську діяло уєскатівське кабаре "Шпиля". Впадає в око, що шукаючи нових форм діяльності, молоді драмгуртківці фаворизували ті, до яких потрібна мінімальна кількість виконавців і які вимагають небагато часу на підготовку репертуару.

Не маючи продуманої концепції щодо напрямку художньої діяльності, Головне Правління замість активізувати українські середовища й там шукати талантів, дало оголошення до варшавської преси й організувало 20-особовий танцювальний ансамбль майже з самих поляків, під керівництвом хореографа-поляка. Цей невдалий експеримент в 1962-64 рр. тривав доти, доки були гроші, а коли їх забракло — безслідно зникли польські любителі української культури. Подібна історія була з естрадним ансамблем "Троянда" в Любліні, в якому співали переважно поляки і який у 1975 р. перестав існувати, бо "співачки перейшли до польського ансамблю". Ці невдачі стали для уєскатівського активу красномовним свідомством, що національну культуру можна будувати тільки на власних кадрах.

Музичне життя українців немислиме без бандури. В 1963 р. під керівництвом Петра Лахтюка засновано в Тшебятіві перший у Польщі ансамбль бандуристів. Майстер на всі руки, член цього 7-особового ансамблю Степан Шумка змайстрував для тшебятівських аматорів 6 бандур. До 1971 р. ансамбль дав 70 концертів. Переїхавши на постійне проживання до Щеціна, Лахтюк зорганізував кількаособову капелю бандуристів у цьому місті. Крім

Щеціна і Тшебятова український національний інструмент спопуляризував у різних осередках молодіжний дует з Варшави Анна і Левко Сивіцькі.

В 1977 р повернулася до Польщі після закінчення класу бандури Київської консерваторії Анна Сивіцька-Хранюк, яка, працюючи на становищі музичного інструктора ГП УСКТ, навчала гри на цьому інструменті. Спроби плекання мистецтва гри на бандурі мали місце в гуртках Білого Бору, Перемишля, Лігниць, Кракова і Гданська.

Ще до виникнення УСКТ в різних районах країни почали поставати українські хори. Після якогось часу деякі з них перестали діяти, щоб згодом знову відродитися, інші цілковито зникли з поверхні уескатівського життя, а на їх місце появились нові. З різних причин, а головню через брак диригента, перервали діяльність хори в місцевостях Оструда, Новий Двір, Надажиці, Слупськ і Мяско.

З виїздом диригента Я. Полянського на студії до Варшави, після чотирирічної діяльності (1957-61) перестав діяти 40-особовий хор в Осецьку (Зелена Гора). Після виїзду диригента П. Лобачевського це саме сталося з хором з Любліна, який у червні 1985 р. відбув успішне 10-денне турне по Волині. Протягом двох років (1962-64) пробував рятувати становище Я. Полянський, доїжджаючи на репетиції хору з Варшави.

Занімів, проспівавши декілька років, складений з лемків хор в Зеленій Горі (диригенти П. Гарасименко, Д. Сидорович).

Завдяки зусиллям 70-літнього диригента і композитора Людвика Гладиловича (1885-1967) довгий час утримався хор при невеликому гуртку УСКТ в Катовицях. В тамошньому хорі ставила перші кроки на вокальній ниві солістка Леся Лемішко.

В 1969 р. свій перший виступ дав збірний хоровий і танцювальний ансамбль "Лемковина", очолений випускником середньої музичної школи в Лігниць Ярославом Трохановським. Після кількох років ансамбль припинив свою діяльність, її відновлено в 1978 р. Члени цього 50-особового ансамблю (в тому 10-музикантів) проживають розкинені від Сянока по Вроцлав (300 км.) і з'їжджаються на проби з різних місцевостей південної Польщі.

Гідно продовжували багаті музичні традиції Перемишля вокальні ансамблі, що в різні роки під різними назвами виступали під незмінним керівництвом невтомної Ярослави Поповської, в жилах якої з боку матері пливе кров музично обдарованої сім'ї Крушельницьких. Від початку існування Товариства молодіжними

вокально-музичними ансамблями займався Володимир Пайташ, а в останніх роках він керував перемиським хором церковної музики.

Мішаний гданський хор "Чайка" (диригент Ая Мацігановська), хоч і не виступав систематично, проте брав участь у багатьох починаннях ініціативної гданської молоді, а його чоловіча частина належить до основного ядра "Журавлів".

У Варшаві ентузіясти Полігимнії ще в січні 1956 р. згуртувалися в мішаному хорі "Дума", маючи весь час кваліфікованих диригентів в особах П. Міщука, П. Доманчука (1902-1973), О. Курочка (1911-1968) і Я. Полянського. Літом 1967 р. варшав'яни виступили на Фестивалі Української Пісні в Свиднику (ЧРСР).

Самобутнім оригінальним характером відрізнявся художній ансамбль села Бобровники (Ольштин), де створено 7-особову капелю "Сусідойки" (керівник Стефанія Лесик), яка спеціалізувалася в бойківській музиці. Восени 1982 р. з ліквідацією гуртка УСКТ в Бобровниках, опіку над ансамблем перейняв новопосталий гурток в Лідзбарку Вармінському.

За 12 років свого існування (1972-84) вокально-танцювальний ансамбль "Ослав'яни" з села Мокре на Лемківщині керований Євгеном Могилою, дав 70 концертів на території всієї Польщі.

Окремий розділ в історії УСКТ становлять шкільні хори. Від 1959 р. діяв ансамбль пісні і танцю в Бартошицях (кер. Олександра Сеньків), який зник разом зі зліквідованими педліцеєм (1970).

Безперечно серед шкільних хорів найбільших досягнень добився лігницький хор "Полонина" під керівництвом Михайла Дуди. В наслідок нещасного випадку, позбавлений зору диригент уже 20 років керує музичним життям ліцею (крім хору М. Дуда провадив естрадну групу "Струмочок" і музичний гурток "Мрія"), поставивши його на високому художньому рівні. Завдяки досвідченому хореографові Генриці Дмитрієвій, лігницький ліцей від багатьох років має найкращий в Польщі уескатівський танцювальний колектив.

Учні українських паралельних клас ліцею в Гурові були згуртовані в ансамблі "Думка" (кер. Т. Щерба, В. Богун), який в 1968-83 рр. дав 350 виступів, тобто щороку пересічно 23 концерти. Шкільні ансамблі Лігниці і Гурова, колективи які важко було б знайти в польських школах, стали пропагаторами української пісні і танцю в багатьох мішаних польсько-українських сиредицях.

Від 1972 р. душею музичного життя в початковій школі в Білому Борі є випускник Варшавської україністики Богдан Фіцак. Крім праці з учнями (шкільний хор "Проліски") він створив з навколишніх селян мішаний хор "Верховина". В цьому місці варто нагадати, що праця з шкільними ансамблями вимагає особливих зусиль, бо щороку частина найбільш досвідчених хористів і танцюристів покидає школу і з новим навчальним роком керівник ансамблю змушений починати працю з іншим складом учнів наново.

В 1970-их рр. переможно торує собі шлях мода на естрадні ансамблі, які мають величезну притягальну силу на молодь. Ці ансамблі легше організувати з огляду на невелику кількість учасників, крім цього, на думку молодих, їхні виступи дають більший музичний ефект. Справою честі кожного більшого гуртка УСКТ стало створити власну групу.

Перший уєскатівський естрадний ансамбль "Трембіта" (кер. Ярослав Томин) постав у Вроцлаві в 1967 р., одначе, тоді він не знайшов наслідників. Щойно через кілька років подібні ансамблі постали в Щеціні ("Чумаки"), Любіні ("Водограй"), Гіжицьку ("Канни"), Гданську ("Білі круки") та деяких інших місцевостях — в 1980-их рр. їх число зросло до 20. Появилися здібні естрадні співаки, а навіть композитори, наприклад, лігницький "Струмочок" виконував композиції члена колективу Романа Дрозда, а щецінський "Сім струн" композиції Алі Козак.

Розвиток естрадних колективів був зумовлений, з одного боку, даниною моді на естрадну музику й виникненням багатьох польських ансамблів цього типу, з другого появою цікавого пісенного репертуару в Україні. Прізвища Майбороди, Сабадаша, Михайлюка та Івасюка скоро стали відомі в усіх уєскатівських середовищах, а мелодії "Рушничка", "Марічки", "Черемшини" та "Червоної рути" притягали до світлиць Товариства сотні молодих людей, серед яких звичайно зроджувалася ідея створення власного ансамблю.

Успішні концерти естрадних груп в уєскатівських осередках, а перш за все перед кількатисячною публікою на фестивалях української пісні, відкрили естрадній пісні шлях у маси. Відтоді навіть малі гуртки УСКТ, неспроможні власними силами вести будь-яку культурно-освітню роботу, намагалися організувати в себе Маланку, щоб привітати Новий Рік під звуки українських мелодій котрогось із запрошених уєскатівських ансамблів.

З постановм естради почався в Польщі своєрідний культ

Володимира Івасюка. Члени новоствореного ансамблю в Любіні охрестили його "Водограєм", естрадна група в Гурові прийняла назву "Червона рута", а пісні Івасюка належали до залізного репертуару більшості вокально-інструментальних груп. Виконувана польською та українською мовами "Червона рута" знайшлася навіть в репертуарі відомого польського ансамблю "No to so". Трагічна смерть молодого композитора в травні 1979 р. спричинилася до ще більшої популярності його творів.

Безперечно, найбільше досягнення польських українців у ділянці вокального мистецтва — це чоловічий хор "Журавлі". Феномен явища, якому на ім'я "Журавлі" в тому, що його члени проживають в кільканадцятьох різних місцевостях Польщі, репертуар вивчають самостійно, а що кілька місяців з'їжджаються до вказаної диригентом місцевості на так званий табір, щоб зіспіватися й після кількадечних проб дати 2-3 концерти. Не зайвим буде додати, що хористи, які на ці концерти присвячують частину своєї відпустки, часто мали труднощі з отриманням звільнення з праці на час виступів.

За перші 10 років існування (1972-82) хор дав 82 концерти як у великих міських центрах, так і сільських скупченнях українського населення, маючи в репертуарі понад 70 творів, побіч української класики також народні, козацькі й церковні пісні. Диригент київської капелі бандуристів Олександр Мінківський, який живо цікавився культурним життям польських українців і побував серед них, спеціально для "Журавлів" опрацював козацьку пісню "Ревуть, стогнуть гори-хвилі" й надіслав її до Варшави з проханням включити до репертуару хору. Наявність в репертуарі багатьох патріотично-релігійних пісень стала причиною втручання в справи хору органів МВС.

Невідомий сільський диригент Ярослав Полянський став після закінчення Вищої Музичної Школи у Варшаві загальноновизнаним керівником репрезентаційного хору УСКТ, очолюючи його впродовж 10 років. Високий художній рівень ансамблю, за словами одного з музичних критиків, це "аматори, які співають як професійні артисти", уможливив "Журавлям", вийти з рідною піснею поза українське середовище й зацікавити нею польську громадськість. З уєскатівськими аматорами інколи виступали оперні співаки Бернард Ладиш (поляк), Володимир Денисенко і Марія Щуцька, хористка варшавської "Думи", а від 1972 р. солістка опери в Лодзі. Крім цього, "Журавлі" мали в своїх рядах хористів, які виконували сольові партії (С. Білянський, Я. Юрчак,

М. Дмитрик, З. Баєр, Ф. Пшемєлевський — два останні — поляки). В 1982 році, після відходу Полянського, керівництво хору перебрав інший випускник Вищої Музичної Школи у Варшаві, Роман Ревакович. Про духовну спаяність хористів свідчить факт, що за перші десять років існування хору, відійшло з нього тільки вісім осіб.

В 1977-78 рр. МВС дало дозвіл провести грошову збірку на потреби хору — зібрано тоді понад 800 тис. злотих. В 1983 р. почалася нова збірка на ростучі потреби уєскатівських художніх ансамблів, при чому до червня 1984 р. зібрано біля 1,2 млн. злотих. Визнанням високого рівня "Журавлів" була видана в 1980 р. тиражем 10 тисяч штук платівка, на якій записано 12 пісень хору. Комплект, який складається з двох платівок з піснями хору, видано також на Заході.

Виступ "Журавлів" є гідним фінальним акордом кожного уєскатівського фестивалю. В червні 1975 р., після переборення багатьох труднощів, хорові дозволено виступити на Фестивалі Пісні і Танцю в Свиднику (ЧРСП), а два роки пізніше він здобув одну з нагород на Міжнародному злеті хорів у прибалтицькому курорті Мендзиздрое.

Увінчанням праці художніх колективів стали фестивалі української пісні. Літом 1967 р. зусилля уєскатівських діячів мали успіх — влада дала дозвіл організувати центральний огляд вокальних і музичних ансамблів УСКТ, який в народі дістав назву фестивалю. З принципових мотивів Товариство планувало організувати фестивалі в Сяноці або Перемишлі, крім цього, з огляду на близькість радянського й словацького кордонів, там могли б також приїздити українські ансамблі зі Львова та Пряшева. Ця пропозиція не отримала апробації влади, а фестиваль в Сяноці був першим і zarazом останнім оглядом уєскатівських художніх колективів на старих землях. Чинені в 1976 і 1983 рр. спроби організувати фестиваль в Перемишлі зазнали фіаско. До того, заслонюючись фінансовими труднощами, центральна влада не погодилася влаштовувати фестивалі щороку.

Значення фестивалів, на які десятки автобусів привозять організовані уєскатівські прогульки з цілої Польщі, неможливо переоцінити. З одного боку, вони уможливають тисячам українців контакт з рідною культурою, водночас пропагують її серед польського населення, з другого, мобілізують художні ансамблі до систематичної праці та підвищування художнього рівня, не дозволяючи на послаблення діяльності. Згідно з правилами

кваліфікаційної комісії, у міжфестивальних періодах ансамблі повинні давати максимальну кількість виступів в українських середовищах, що береться до уваги при їх оцінці, значною мірою збільшуючи їхні шанси бути зарахованими до участі в центральному огляді.

На підтвердження сказаного варто прослідити статистичні дані, опубліковані в різний час на цю тему в "НС":

— В 1960-63 рр. 85 художніх колективів УСКТ дали біля 500 виступів, на яких побувало 150 тисяч глядачів.

— В 1972-76 рр. уескатівські ансамблі дали 380 концертів, з чого 96 по селах (45 тис. глядачів) і 284 по містах (120 тис. глядачів).

— В 1976-80 рр. впродовж 4 років — хори, танцювальні і естрадні ансамблі дали 570 концертів, в тому понад 100 в сільських середовищах.

З року на рік збільшувалася вимогливість журі, яке кваліфікує ансамблі на передфестивальних оглядах. На перший Фестиваль в Сяноці поїхали всі 14 тоді існуючі художні гуртки. На другий Фестиваль в Кентшині закваліфіковано 16 з 26 ансамблів, на третій 18 з 40, а на четвертий тільки 14 з 46 діючих ансамблів.

Даючи дозвіл на організацію фестивалів, центральна влада мала на оці свої власні цілі. Спів і танець вважала за менше зло, тому різними способами відвертаючи увагу українського населення від основних завдань, які мають життєве значення для дальшого існування українства в Польщі, тобто творення нових і зміцнювання вже існуючих гуртків УСКТ та розбудову українського шкільництва, вирішила дати українцям можливість більше співати і танцювати. Використовуючи їхню вроджену музикальність, знайдено напрям, в якому, на думку партії, найкорисніше випустити надмірний запас енергії українського населення. Варшава послідовно реалізувала цю політику, а не щедра на фінансування будь-яких витрат, МВС знайшло чималу суму грошей на купівлю строїв для хору "Журавлі". Зі звіту Є. Кохана на VIII З'їзді УСКТ виникає, що дотації держави на Сопотський фестиваль винесли 800 тис. зл., а на потреби хорів "Журавлі" та "Лемковини" відповідно 1,5 і 1,1 млн. зл.

В результаті — художня діяльність стала ділянкою культурно-освітньої роботи, в якій УСКТ домоглося найбільших успіхів, водночас перебільшене зосередження уваги гуртків УСКТ на цій діяльності спричинилося до занедбання інших форм праці, що зокрема впадало в око в Перемишлі та Любліні. Згідно з добре

продуманим пляном партії, художня діяльність, що мала бути одним із елементів праці УСКТ, зчасом стала основною ділянкою діяльності Товариства. Щобільше, стала засобом духовної наркотизації українського населення, водночас фасадом "успішної діяльності УСКТ", за якою криється організаційне безсилля та руїна українського шкільництва. Дійшло до такої неприродної ситуації, що в багатьох гуртках УСКТ, по суті, вся діяльність зводилася до співу й танцю.

Кажуть, найбільша трагедія раба в цьому, що він не усвідомлює свого рабства і саме тому неспроможний його скинути. Ось і танцює та співає уєскатівський "sclavus saltans" усміхнений і на перший погляд щасливий, не здаючи собі справи зі своєї трагікомічної ролі. Він вдячний польській державі, яка позбавила його рідної землі, забрала школи й доми молитви за те, що дозволяє йому вбрати сині шаравари й на сцені гопака танцювати. Шаленіє в присюдах, мов не розуміє, що українському населенню належаться набагато більші права, ніж ці, що їх йому признала польська влада.

Ці сповнені гіркоти критичні зауваження не слід розуміти як спробу цілковитого знецінення художньої діяльності, бо не один український юнак, щойно почувши потрясаюче Симоненкове "Виростеш, ти сину" у виконанні "Журавлів", усвідомив своє походження, одначе, навмисна і цілеспрямована діяльність комуністичної влади — наголошування на фолклорі, що довело до гіпертрофії художньої діяльності зі шкодою для інших форм суспільно-культурної праці, належить уважати за явище для української справи шкідливе.

ФЕСТИВАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСНІ

Дата	Місце проведення фестивалю	Кількість ансамблів	Кількість виконавців	Коротка характеристика
I. 22-23 липня 1967	Сянік	14	190	У Фестивалі взяли участь усі 14 існуючі ансамблі УСКТ. Як запрошені гості виступили ансамбль "Карпатяни" з Пряшева і польський ансамбль з Сянока.
II. 29-30 червня 1968	Кентшин	16	300	Заповіджений львівський танцювальний ансамбль

III. 28-29 червня 1969	Кошалін	18	300	"Мрія" не дістав дозволу на виїзд до Польщі. Взяли участь професійні артисти О. Табачник, А. Ма- цігановська, В. Де- нисенко. Біля 800 глядачів. Виступили солісти О. Табачник, А. Ма- цігановська, В. Де- нисенко. Серед гос- тей харківські літе- ратори Р. Полонсь- кий і Ю. Стадни- ченко.
IV. 27 червня 1971	Варшава	14	брак даних	З нагоди 15- ліття УСКТ на фе- стивалі присутні представники ТОУК з Канади, КСУТ з Пряшева і БСКТ. Виступили профе- сійні артисти В. Де- нисенко, подружжя Ладисів, М. Крав- чук.
V. 30 червня 1 липня 1973	Варшава	21	419	Взяли участь добре відомі уескатівський публіці оперні спі- ваки М. Щуцька і В. Денисенко.
VI. 1-2 липня 1977	Кошалін	12	300	4 тисячі глядачів на суботньому і по 7 тисяч на кожному з двох недільних кон- цертів. Лігницький шкільний ансамбль здобув нагороду мі- ністра культури й мистецтва (20 тис. зл.).
VII. 13-14 червня 1981	Кошалін	20	понад 700	5 тисяч глядачів. Фестиваль об'єд- нано з оглядом ди- тячих колективів (16 дитячих гуртків, 277 виконавців). Новиз- на: нічний концерт церковної музики у виконанні "Журав-

VIII. 9-10
липня
1983

Сопот

26

486

лів" і Камерної молодіжної групи з Варшави під керівництвом Я. Полянського при свічках, біля ікон.

5 тисяч глядачів на кожному з трьох концертів. Фестиваль відбувся у відомій Лісній опері, в курорті Сопот біля Гданська.

ВИСТУПИ ХОРУ "ЖУРАВЛІ"
(1972-1984)

1972	Колобжеґ	1981
Варшава	Мястко	Варшава
Гданськ	Щецін	Зелена Гора
Перемишль	Слупськ	Краків
Лосє	1977	Кошалін (2)
Мокре	Варшава	Тшебятів
Битів	Гданськ	Щецін
Кошалін	Мендзиґозе	1982
1973	Гожів Вел.	Варшава
Тшебятів	Кошалін (2)	Криниця
Щецін	Мокре	Перемишль
Варшава	Перемишль (2)	1983
Пененжно	Зелена Гора (2)	Гданськ (2)
Ольштин	1978	Сопот (2)
Круклянки	Стегна	Білий Бір
Кентшин	Лельково	Валч
Бартошиці	Ельблонґ	Гайнівка (2)
Сопот (2 конц.)	Битів	1984
Слупськ	Щецінек	Бані Маз. (2)
Кошалін	1979	Кентшин
1974	Білий Бір	Ольштин (2)
Лігниця	Кошалін	Гурово Іл.
Вроцлав	Ґіжицько	Пененжно
Щецінек	Кентшин	Бартошиці
Гданськ	Ольштин	Білосток
Кошалін	Лігниця	Більськ Підл.
Сянік	Вроцлав	Луги
Мокре	1980	Гожів
Перемишль (2)	Люблін	Стшельце Краєнське
1975	Варшава	Мендзиґече
Варшава (3)	Тшебятів	Познань
Краків (2)	Щецін	Гайнівка (2)
1976	Члухів	
Варшава	Слупськ	

XV. ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ

До часу переселенської акції до УРСР, українські католики в ПНР проживали компактною масою на Ряшівщині та південній Люблінщині, а достатня кількість священників забезпечувала можливість заспокоєння релігійних потреб. Становище діаметрально змінилося, коли разом із півмільйонною масою українського населення, на Схід виїхала більшість греко-католицького духовенства. День 27 червня 1946 р., коли польське військо насильно усунуло єп. Коциловського з єпископської палати в Перемишлі, фактично означає кінець Перемиської греко-католицької єпархії.

Одначе, справжня катастрофа прийшла щойно літом 1947 р. разом з акцією "В", коли величезне розпорошення на західних землях, дискримінація з боку органів влади й польського оточення, брак заборонених до концтабору в Явожні священників і власних храмів, на довгі роки паралізували релігійне життя українського населення.

Спочатку позбавлені релігійної опіки, селяни сходилися в неділі та дні свят в одній із хат на спільну молитву. Частина з них брала участь в римо-католицьких відправах, розуміючи, що це прихильно настроює до них місцеве польське населення. По містах переселенці нерідко відвідували православні церкви. Поступово почали віднаходитися й повертати з концтабору та в'язниць священники, а тодішній примас Польщі кардинал Гльонд дозволив їм працювати в римо-католицьких костельох. Деякі з них, роз'їжджаючи по найближчій околиці, тайкома правили Службу Божу в приватних помешканнях. Пишучи про цей каткомбний період в житті українських католиків (лауреат Нобелівської премії, польський поет Чеслав Мілош назвав Греко-Католицьку Церкву "Церквою мучеників") один із журналістів ствердив:

"Нонсенсом було довести до того, що в деяких околицях відбуваються конспіративні гр.кат. Богослуження, що римо-католицькому, а також православному духовенству залишено справу душпастирства серед українців".¹

З легалізацією українського життя в Польщі, церковні справи опинилися в центрі уваги членів Товариства. Вже на I З'їзді УСКТ деякі делегати вказували на необхідність урегулювати справи віровизнання й виконання релігійного культу згідно з бажанням віруючих. Ця тема повторилася на багатьох зборах новоорганізованих гуртків Товариства вже в перших днях його існування.

2 вересня 1956 р. на зборах членів УСКТ в Перемишлі поставлено вимогу повернення греко-католицького собору Івана Хрестителя, що його після переселення українців зайняв чернечий орден босих Кармелітів. Краків'яни домогалися відкриття церкви св. Норберта, справа Богослужень була темою воевідських конференцій УСКТ у Вроцлаві та Зеленій Горі.

Під тиском членства, ГП УСКТ багато разів зверталося до уряду до справ віровизнань з меморіалами "в справі вільного виконання практик в греко-католицькому обряді". Балянсування між рим.кат. єпархіями і відділами до справ віровизнань при повітових і воевідських радах належало до постійних завдань українських священиків і церковних діячів, а на засіданні сеймової комісії 8 липня 1957 р. представник УСКТ заявив, що "в справі Церкви треба ходити від уряду до єпископату, від єпископату до уряду і трудно щось полагодити". А проте ці зусилля дали деякі позитивні результати, що знайшло своє відображення на сторінках "НС", яке впродовж 1957 р. регулярно інформувало своїх читачів про церковні справи:

— 21 квітня відбулася перша Служба Божа в Гурові, яку відправив о. Іван Булат;

— в квітні почалися відправи в гр.-кат. обряді в містечку Дзежгонь (Гданськ) і в селі Остре Бардо (пов. Бартошиці). У цій останній місцевості, в заміненому на церкву понімецькому костьолі відправляв о. Василь Ощипко, який після десятирічного ув'язнення повернувся з СРСР;

— 19 травня вперше відправлено Службу Божу в костьолі св. Варфоломея в Гданську;

1. Двотижневик "Prawo i życie" Nr 7, 29 lipca 1956.

— від 8 вересня в кожну другу неділю відбувалися Богослуження в рим.-кат. костьолі в Рудній пов. Любін;

— 22 вересня відбулася перша Служба Божа в костьолі св. Альберта в Щеціні. Відправляв о. Володимир Борівець (1888-1980), що повернувся нещодавно з Сибіру після багаторічного заслання, а студенти щецінської україністики спонтанно створили церковний хор;

— 10 листопада при співучасті кількох священників відбулося посвячення каплиці в Білому Борі;

— 24 листопада о. Борівець відправив перше Богослуження для українців містечка Тшебятів.

У кількох місцевостях м.ін. в Гурові, Доброму Місті і в Циганці (біля Ельблонга) українські віруючі, діставши від влади дозвіл, відремонтували невикористані понімецькі храми, хоч інколи це було можливе тільки завдяки фінансовій допомозі земляків із-за океану.

Небайдужою до церковних справ виявилася молодь, а учасники наради молодшої інтелігенції у Варшаві 15 березня 1958 р. звернулися до ГП УСКТ з проханням домагатися

“від зверхників Православної Церкви, щоб священники шанували національність парафіян і там, де більшість парафіян українці, виголошували проповіді по-українськи. Була мова також про те, щоб в гр.-кат. церкві у Варшаві проповіді виголошувалися українською мовою”.²

Феноменом в діяльності Української Католицької Церкви в ПНР була каплиця о. Мирослава Ріпецького (1889-1974) в Хшанові, пов. Елк. Щасливо оминувши Явожно, він організував її негайно після переселення в липні 1947 р. У той час, коли велика частина гр.-кат. священників, намагаючись перечекаати сталінське лихоліття, поховалася по польських парафіях і монастирях, о. Ріпецький — колишній духовник УГА, працюючи в складних умовах, заспокоював релігійні потреби тисячів своїх земляків, які приїздили до його каплиці з різних сторін Польщі. Тільки завдяки надзвичайній стійкості характеру та дипломатичному хистові, вдалося йому виходити переможцем із численних конфліктів з рим.-кат. клером і урядом до справ віровизнань. За його власними словами, легше було домовитися з польськими комуністами, ніж з клером.

2. “Наше слово” ч. 15, 13 квітня 1958.

Після польського жовтня, коли деінде щойно починало організуватися церковне життя, о. Ріпецький урочисто святкував десятиріччя діяльності своєї каплиці. 12 липня 1957 р. у відправленій ним з цього приводу Службі Божій взяло участь 5 священників, а 400 віруючих приступило до Св. Причастя.

Автор багатьох виданих на Заході популярно-наукових розвідок з історії Церкви, завдяки вмінню поєднувати церковні справи з громадськими, заснував у Хшанові гурток УСКТ, будучи протягом 18 років надхненником усіх його починань. Про працю цього небуденного священника "Наше слово" писало:

"Найактивнішим членом гуртка є однак о. митрат М. Ріпецький, організатор культосвітніх доповідей і лекцій, бібліофіл, популяризатор українського друкованого слова між селянами".³

Крім о. Ріпецького "НС" в різному часі згадувало про суспільно-культурну діяльність таких священників як о. Вергун (Гданщина), о. Бозюк, о. Труш, о. Булат (Ольштинщина), та о. Володимир Пирчак (Кошалін). Цьому останньому призначено навіть почесну грамоту УСКТ, натомість після організованих ним в 1981-84 рр. прощ до Риму, під час яких багато молодих українців залишилося у Відні, о. Пирчак мав чимало неприємностей зі службою безпеки, яка заборонила йому дальших виїздів.

Ідучи українським католикам на деякі поступки, ані уряд, ані польські церковні кола, не хотіли підняти жодних конкретних рішень в справі легалізації УКЦ. Даючи дозвіл правити Богослуження в гр.-кат. обряді та проповідувати українською мовою, примас Польщі підпорядкував гр.-кат. священників юрисдикції латинських єпископів, причому деякі з них дістали дозвіл відправляти як в римському, так і в грецькому обряді (біритуальні священники). Українцям не дозволено на створення окремих повноправних парафій, проте вони дістали дозвіл творити тзв. душпастирські осередки. Греко-католицькі священники могли відправляти Богослуження в латинських костьолах і каплицях, під умовою, що отримали на це згоду місцевого польського пароха. На практиці, парохі не завжди погоджувалися на те, або дозволяли на відправи в годинах невігідних для гр.-кат. вірних, що було причиною багатьох спорів і непорозумінь. До прикрих зіткнень дійшло в багатьох місцевостях, причому яблуком незгоди

3. "НС" ч. 52, 26 грудня 1971.

були не тільки Богослуження, а й христини та катехизація дітей, виконання шлюбних і похоронних обрядів.

Примас Польщі є одночасно ординарієм українських католиків, тобто фактичним керманичем УКЦ в Польщі. Він назначає генерального вікарія для вірних греко-католицького обряду, яким в 1967 р., після 20-літнього душпастирювання на західніх землях, став о. митрат Василь Гриник (1896-1977), а якого українці-католики вважали своїм єпископом. Подолавши чимало труднощів, у 1972 р. йому вдалося скликати в Перемишлі, де проживав і звідки керував українським церковним життям у Польщі, соборчик священників УКЦ (30 учасників).

Після смерті о. Гриника, кард. С. Вишинський назначив його наступником о. Степана Дзюбину, не беручи до уваги кандидатів, запропонованих на цей пост кардиналом Йосифом Сліпим. Між обома церковними достойниками доходило до непорозумінь, причиною яких була важка ситуація українських католиків у Польщі, причому кардинал Й. Сліпий не раз звертався в цій справі до Ватиканської Курії, а навіть до самого Папи. Ці інтервенції тільки незначною мірою вплинули на поліпшення ситуації.

З приходом нового примаса Польщі, кардинала Глемпа, одноцільне керівництво УКЦ в Польщі розбито, причому генеральним вікарієм для вірних греко-католицького обряду в північній Польщі став протоігумен польської провінції отців Василіян о. Йосафат Романик з Варшави, натомість у південній Польщі о. митрат Іван Мартиняк з Лігниць. Ця децентралізація означала дальше послаблення становища УКЦ. Серед польських українців панує переконання, що рим.-кат. Єпископат, знаючи про не-найкращі взаємини підтримуваних Папою оо. Василіян з кардиналом Сліпим та про їх стремління бути в лоні УКЦ "державою в державі", використав послаблення української Церкви після смерті о. митрата Гриника, щоб розбити її. Слід додати, що велика частина гр.-кат. священників у Польщі — це члени ордену оо. Василіян, а за даними каталогу, виданого в 1983 р. головним зарядом отців Василіян у Римі, "Василіянська делегатура в Польщі нараховує сьогодні 17 членів".⁴

Нині неможливо встановити докладне число українців-католиків у ПНР. Навчені сумним досвідом останніх десятиліть, тисячі українців пильно приховували та приховують свою національ-

4. Тиждень "Християнський голос" ч. 9, 26 лютого 1981, Мюнхен.

ність і віровизнання. За далекими від точности даними, біля 50% з-понад 200 тисячної маси українського населення в Польщі — це греко-католики. З цього числа приблизно половина — це практикуючі вірні УКЦ, хоч брак власної церковної організації унеможлиблює їх статистичне охоплення.

На жаль, в ролі дезінформатора інколи виступає українська еміграційна преса, подаючи перебільшені дані в роді:

"українців-католиків (або, як їх в Польщі називають греко-католиків) за офіційними статистиками є 350 тисяч, хоч душпастирі твердять, що їх є до пів-мільона".⁵

Як відомо, в ПНР нема жодної "офіційної статистики" греко-католиків. Інша справа, що також деякі польські католицькі часописи, не посилаючись на джерело, подають недостовірні дані, згідно з якими в Польщі проживає 200-300 тисяч українських католиків.

За даними варшавського католицького місячника "Вензь", в 1982 р. УКЦ мала в Польщі 45 священників, які обслуговували біля 80 душпастирських осередків.⁶ З огляду на великий брак священників, інколи один духовний змушений обслуговувати кілька місцевостей. Богослуження відбуваються в костьолах, бо, як писав згаданий журнал, для власного вжитку мають тільки біля 20 храмів. Невтішне становище УКЦ в Польщі погіршує факт, що вона позбавлена власної духовної семінарії, а через те припливу свіжих сил тоді, як більшість священників переступила 60 рік життя. Щойно в 1975 р., після багаторічних старань о. Гриника висвячено в Польщі перших гр.-кат. священників. Відтоді прибуло несповна 20 молодих душпастирів.

Кільканадцять молодих українців студіює теологію на Католицькому університеті в Любліні, одначе, приплив кандидатів на гр.-кат. священників був деякою мірою стриманий після конфлікту семінаристів з університетською владою та відмовою підписати заяву про згоду на celibat.

Напівлегальний статус УКЦ в Польщі створив під релігійним оглядом неприродну ситуацію: всім відомо, що в ПНР живуть греко-католики і відправляються для них Богослуження, проте в правно-канонічному відношенні така Церква не існує. Щойно в

5. Часопис "Вісті з Риму" ч. 1, 5 липня 1983.

6. Turian — Matka wszystkich narodów, місячник "Więź" Nr 10, Warszawa 1982.

ліберальному періоді "Солідарности" М. Лесів виявив на сторінках преси, що донедавна була спеціальна настанова цензури, щоб взагалі не згадувати про існування гр.-кат. Церкви в Польщі.⁷

За цих умов годі дивуватися, що у виданій в 1971 р. у Варшаві книжці А. Токарчика про іновірців у Польщі "30 віровизнань" нема жодної згадки про тисячі греко-католиків, хоч автор праці детально пише про всі інші віровизнання, навіть такі, що згуртовують кількасот віруючих. Нема про них згадки в праці А. Пекарського, яка появилася у Варшаві під крикливим заголовком "Свобода сумління і віросповідання в Польщі" (1979).

Також А. Міцевський у своїй монографії про кардинала Вишинського промовчав справу УКЦ в Польщі, хоч і лаконічно згадує про зустріч примаса Польщі з кардиналом Сліпим та про папу Павла VI, який просив кардинала Вишинського "про наświetлення проблеми греко-католиків у Польщі". В іншому місці книжки довідуємося про те, що директор уряду до справ віровизнань Скаржинський в 1969 р. в розмові з єп. Домбровським "рішуче висловився проти Греко-Католицької Церкви".⁸

Промовчуючи існування греко-католиків в Польщі, преса використовувала кожную нагоду, щоб нагадувати полякам про буцімто "реакційний характер УКЦ" та її "співпрацю з гітлерівцями". Літом 1972 р. до цієї нагінки включився часопис "ВТК", який носить підзаголовок "тижневик католиків", використовуючи справу затриманого органами КГБ члена СУМ з Бельгії Я. Добоша. На думку газети, УКЦ несе відповідальність за виховання "авантюриста Добоша", бо він свого часу був учнем Малої семінарії в Римі. При цій нагоді газета з задоволенням зауважила, що Ватикан негативно поставився до пропозиції кардинала Сліпого створити український Патріархат.⁹

Церковне життя українського населення в Польщі має ще одно болюче місце. На Ряшівщині десятки церков зникли з поверхні землі, а більшість тих, що залишилися, знаходяться в катастрофічному стані, хоч на цю тему за останнє 30-ліття написано чимало тривожних статей в різних часописах і журналах. У цій акції перед вів український варшавський тижневик, який, починаючи статтю М. Сивіцького від 21 жовтня 1956 р.

7. "Tygodnik Powszechny" Nr 46, 15 listopada 1981.

8. Micewski A. — Kardynał Wyszyński prymas i mąż stanu, Paryż 1982, s. 283.

9. Тижневик "ВТК" Nr 28, 9 lipca 1972 Warszawa-Wrocław.

п.н. "Час покінчити з нищенням пам'яток української культури" по розпачливий заклик Богдана Мартинюка від 21 серпня 1983 р. "Прошу... благаю", пробував промовляти до сумління органів центральної влади і керівництва римо-католицької Церкви. З польського боку про ці справи писали Р. Бриковський, Є. Фріман і кількох інших авторів. Про нищення церков писалось в українській пресі на Заході, чимало статей на цю тему, нпр. "Припинити вандалізм", опублікував Іван Гвань.

Ще під час післяжовтневої лібералізації 1956 року, коли про ці справи вільно було писати, представник редакції "НС" довідався під час розмови в Міністерстві Культури і Мистецтва у Варшаві, що:

"На Ряшівщині реферати до справ вірувань повітових рад народових продавали на будівельні матеріали певну кількість церков — старовинних пам'яток культури. З церкви в Дошні одна спритна людина побудувала собі дім. В пов. Лісько в 1955 р. продано церкви в Янківцях та Стежниці, збудовані ще в XVIII сторіччі. В селі Лопинка знято з церкви цинкову бляху, а муровані стіни самі розвалюються. В повіті Перемишль церкву з села Крайни закупив гром. Ромік з Коженця, а в Ломні в 1955 р. церкву продали виробничій кооперативі в Бірчі, яка побудувала з цього матеріалу стайню. Одним з "передовиків" в цій беззаконній роботі є керівник реферату до справ вірувань в Ліську гром. Мазур".¹⁰

В 1960-их рр. знищено хрест-пам'ятник в Пикуличах під Перемишлем, збудований на честь померлих в 1919-21 рр. в тамошньому таборі інтернованих українців.

Будучи господарем більшості поукраїнських храмів, Римо-Католицька Церква мало цікавилася їх консервацією та ремонтами, натомість ті, що їх використовувала для польського населення, були перебудовані до тої міри, що втратили характер церков. Про трагічне становище лемківських та бойківських церков, нищення яких українське населення в ПНР розуміє як акцію спрямовану на ліквідацію його історичної пам'яті, нагадала польській громадськості виставка фотографій студентки Академії Мистецтв Еви Заремби "Бещадський реквієм" (Краків, червень 1981 р.). Виставка спровокувала краківського науковця В. Мокрого до статті "Панахида Бещадська" та розбурхання дискусії на цю тему.

10. "НС" ч. 2-3, 26 липня 1956.

Відізвався в цій справі вразливий на прояви кривди та несправедливості поет Єжи Гарасимович:

"На тему руйнування церков і нищення пам'яток візантійського мистецтва в Польщі говорив я і говорю в своїй поезії вже майже 30 років. Релігійна толерантність в Польщі не є надто великою... Письменники, наприклад, католицькі могли б виступити до громадськості з петицією в справі варварських дій, які заводяться в нас відносно пам'яткових церков".¹¹

На захист нищених церков, а зокрема проти усування з церков іконостасів, виступив у пресі художник Юрій Новосельський.

На початку 1984 р. група діячів УСКТ провела розмови з генеральним консерватором пам'яток старовини ПНР д-ром Грушецьким. Цю тему порушено на VIII З'їзді УСКТ в червні 1984 р., причому з наведених даних виходило, що перед війною на території теперішньої Польщі були 722 церкви, з яких сьогодні залишилося 422. Як видно, за останні 40 років 300 церков зникло з поверхні землі, натомість 100 іншим храмам найближчим часом також загрожує знищення. Ікони з церков Лемківщини і Надсяння опинилися в багатьох польських музеях, головню Перемишля, Сянока, Нового Санча, Ланцута і Кракова. В 1966 р. в Західній Німеччині відбулася виставка під назвою "Ікони в Польщі", на якій українські, зокрема лемківські ікони, репрезентували польську культуру.

У половині 1960-их рр. Ватикан планував назначити в Польщі гр.-кат. єпископа. Посилаючись на сильний тиск Москви, якій, до речі, все що стосується українських католиків у Польщі, не може бути байдужим з огляду на існування підпільної УКЦ в Західній Україні, але кардинал Вишинський не погодився на відновлення гр.-кат. єпархії в Перемишлі.

Одначе, посилення на тиск СРСР — це тільки половина правди, друга її половина — це неприхильне ставлення частини польського єпископату до УКЦ. Римо-католицький клер приглядався до животіння українського церковного життя в ПНР із не завжди вміло маскованим почуттям Schadenfreude, розуміючи, що безсилля УКЦ сприяє швидшій польонізації українського населення. Як світські, так і церковні польські кола були насторожені тим, що, на відміну від загалом безликих під національним

11. "НС" ч. 46, 13 листопада 1983.

оглядом православних священників, гр.-кат. духовенство, заховуючи напрям, який надав йому колись митрополит А. Шептицький, репрезентує Церкву з виразним національним обличчям.

А. Ходкевич — автор великої статті "Нарис історії Греко-Католицької Церкви", поміщеної в 1984 р. в одному з польських католицьких журналів, закінчив її словами:

"Уніятська Церква назавжди зв'язалася з національним рухом українців. Вона стала "національною" українською Церквою. Виконуючи цю роль, вона по сьогоднішній день нерозривно пов'язана з долею українського народу, поділяє з ним дні слави і лиха".¹²

Кожна хоч дещо зорієнтована в польських справах людина знає, що від жовтня 1956 р. годі говорити про переслідування Церкви в ПНР. Доказом цього є 15 тисяч діючих костьолів і понад 20 тисяч (два рази більше ніж перед війною) священників, причому лише в 1983 р. висвячено понад сімсот духовних, а в тому ж часі в семінаріях навчалося біля 8 тисяч учнів. Враховуючи сильну позицію Церкви в Польщі та велику свободу, якою користується в своїй внутрішній політиці польський уряд, створення гр.-кат. єпархії було можливе без будь-яких політичних ускладнень. Тим більше, що існував прецедент — СРСР толерував існування Пряшівської гр.-кат. єпархії (300 тисяч словаків і українців) в сусідній Словаччині, водночас 200 тисяч угорських греко-католиків (змадяризованих закарпатців) мають визнаного Ватиканом єпископа.

Заявивши *non possumus*, що мало, з одного боку, заспокоїти власне сумління, з другого виправдати польські церковні кола перед Ватиканом і світовою громадською думкою, мовляв, нині неможливо офіційно визнати Греко-Католицьку Церкву в Польщі з огляду на Львівський собор 1946 р., за яким стоїть СРСР, польський Єпископат уважав справу за закриту. На його думку, українці повинні бути вдячні полякам за напівлегальне існування своєї Церкви. Єпископат збував мовчанкою скеровані на його адресу звернення українських католиків, він не zareагував на висланого на руки ординарія УКЦ кард. Глемпа листа представників українського населення від 6 березня 1984 р., автори якого вказували на трагічне становище УКЦ в Польщі та просили про допомогу.

12. Місячник "Chrześcijańin w świecie" Nr 133, Warszawa 1984, s. 29.

Характерно, що по відношенні до цього питання між Єпископатом і ПОРП панувала майже цілковита згідність поглядів, факт, який не приносить чести керівництву польської Церкви. Національні вузи польських католиків і польських комуністів виявилися сильнішими від солідарності польських і українських католиків. Годі отже дивуватися, що коли наприкінці січня 1982 р. був підписаний договір між Комітетом для справ радіо і телебачення та Польською єкуменічною радою про транслявання варшавською радіостанцією Богослужень різних віровизнань, вимог греко-католиків не взяли до уваги.

Однодушність польської Церкви і партії з особливою яскравістю виявилася в липні 1984 р., коли кардинал Глемп гостро виступив проти тих західнонімецьких кіл, які домагалися в Польщі богослужень німецькою мовою, заявивши, що німців у Польщі нема, а ген. Ярузельський устами свого міністра до справ віровизнань з признанням висловився про виступ примаса Польщі. Українську громадськість серйозно стурбували слова кардинала Глемпа, який ствердив, що "найважливішою датою сучасної епохи буде 1988 рік — тисячоліття хрещення Росії".¹³ Погано, коли слова "Росія" тут ужито помилково, ще гірше, коли його вжито свідомо.

Могутня індивідуальність кардинала Вишинського, який в 1948 р., після смерті кардинала Гльонда став примасом Польщі, впродовж 30 років кидала тінь на взаємини між польськими та українськими католиками. Звеличники кардинала радо нагадують те, що, перебуваючи в серпні 1978 р. в Римі, він відправив у підземеллі собору св. Петра Службу Божу, після якої закликав присутніх молитися "за наших переслідуваних братів на Білорусі, Литві, Латвії та Україні".¹⁴ Проте ці слова діждалися двох різних інтерпретацій. Згідно з першою, примасові Польщі йшлося про переслідуваних радянською владою білорусів, литовців, латишів і українців; прихильники другої твердили, що говорячи про братів, він мав на думці поляків, які проживають на території цих радянських республік. Ставлення кардинала Вишинського до УКЦ вказувало б на те, що рацію мали прихильники другої інтерпретації.

Як на глум, лемківське село Команча, в якому примас Польщі і глава УКЦ в Польщі в одній особі був у 1955-56 рр. інтернований

13. Місячник "Патріархат" ч. 5, Нью-Йорк 1984.

14. Z dobrą nowiną, Londyn 1981, s. 25.

комуністичним режимом, стало одним із центрів православ'я на Ряшівщині. А чейже під час інтернування повинні були до вух кардинала, який міг свobodно ходити по селі та найближчій околиці, дійти болі й жалі лемків-католиків, які безуспішно боролися за повернення своїх храмів, забраних їм після 1947 р. рим.-кат. Церквою і державою.

Недалеко від Команчі, в Сяноці та Загір'ї стояли незнищені невикористані церкви, причому в Сяноці був також гр.-кат. священик, одначе, місцевим українцям годі було добитися дозволу на Богослуження. У зв'язку з цим якийсь мешканець Сянока жалівся на сторінках одного з номерів "НС" за вересень 1957 р.:

"Ми вже три рази писали в тій справі до кардинала Вишинського і до уряду для справ віровизнань, але й досі жодної відповіді не одержали".¹⁵

Не мала успіху делегація лемків, яка поїхала до примаса Польщі з проханням відкрити гр.-кат. церкви в Сяноці і Гломчі.

Портрет князя польської Церкви був би неповним, якщо б саме тепер, коли деякі польські кола подекуди про його беатифікацію, не згадати про поведінку кардинала під час авдієнції в Папи Івана XXIII 17 грудня 1958 р., коли він заявив, що "з огляду на запеклі національні конфлікти, вважає початок беатифікаційного процесу архієпископа Шептицького передчасним".¹⁶ Через кільканадцять років — 26 серпня 1975 р. кардинал Вишинський особисто відкрив і посвятив на Ясній Горі в Ченстохові, а 31 жовтня цього ж року в варшавському соборі св. Івана таблиці присвячені польським воюкам, які в 1918 р. впали в боротьбі з українцями за Львів.

Годі отже дивуватися, що коли в 1978 р. польські кола висунули кандидатуру кардинала Вишинського до Нобелівської премії миру, в українській еміграційній пресі не забракло критичних голосів.

На істотну проблему звернув увагу польський журналіст Тадеуш Хшановський, пишучи в католицькому тижневику:

"А перш за все велика роля польської Церкви, яка перед роками зуміла так мудро від нашого імені простягнути руку до німців".¹⁷

15. "НС" ч. 39, 29 вересня 1957.

16. Micewski A. — Kardynał Wyszyński..., s. 185.

17. "Tygodnik Powszechny" Nr 38, 20 września 1981.

Ідеться про голосне "Послання польських єпископів до їх німецьких братів у Христі" з 1965 р., відоме під назвою "Прощаємо й просимо прощення", що його підписав кардинал Вишинський і 35 єпископів. Як видно, єпископи зуміли перемогти себе й після всіх страхів німецької окупації здобулися на благородний жест у бік вчорашнього смертельного ворога, на жаль, не зуміли здобулися на такий жест у бік українців, хоча, на відміну від німців, вони ніколи не загарбали польських земель, а польсько-українська боротьба весь час велася на українській етнографічній території. Кожному ясно, що саме польська Церква зі своїм величезним авторитетом в народі — єдина сила спроможна зробити злам у психіці поляків і вплинути на зміну їхнього ставлення до свого східного сусіда.

Позиції польської Церкви сприяла відома Ostpolitik — східня політика Ватикану, який, кокетуючи Росію в ім'я єкуменічного діалогу між православною та католицькою Церквами, здавався недобачати трагедії УКЦ. Нереальність цієї політики зближення криється вже в самих принципах, на які спираються католицизм і православ'я та які унеможливають ближчу співпрацю. Тоді, коли католицька церква, зокрема в тоталітарних країнах (Польща, Чіле), утотожнюючися з усіма переслідуваними, включається в боротьбу за права людини, православна Церква, діючи згідно з визнаваною засадою, що кожна влада походить від Бога, беззастережно підпорядковується державі. Саме тому в критичних в історії Польщі 1980-81 рр. ПАПЦ неприхильно поставилася до руху "Солідарності".

Задивлений в золочені бані церков Москви і Загорська, Ватикан став жертвою містифікації Кремля, не хочачи усвідомити, що Церква в СРСР де факто не існує, бо в цій системі існувати не може, натомість створений на наказ партії для пропагандивних цілей московський Патріархат з релігією не має багато спільного, будучи одним із інструментів політики КПРС. Деяким наслідникам святого Петра годі було зрозуміти, що своєю східньою політикою підтримують не Церкву, а комуністичну систему, яка веде антирелігійну пропаганду й офіційно твердить, що релігія принижує гідність людини.

Постріли спрямовані в сторону польського Папи 13 травня 1981 р. в Римі свідчать про те, що часи, про які писав Юзеф Мацкевич в книжці "Ватикан у тіні червоної зірки" (Лондон, 1975), належать до минулого, а "торжественне осудження т.зв. Львівського собору з 1946 р. "Синодом УКЦ, яке мало місце в

Римі в 1980 р., є видимою ознакою наростаючих змін. На жаль, тільки нечисленні церковні діячі Заходу усвідомлювали свій християнський обов'язок супроти УКЦ — катакомбної Мовчазної Церкви, а о. Веренфрід ван Страатен, засновник установи "Церква в потребі", який намагався їй всіляко морально й матеріально допомагати, не знайшов багатьох послідовників.

В наслідок свідомого промовчування ватиканськими колами ситуації УКЦ в УРСР і країнах східного блоку, громадськість Заходу слабо зорієнтована в цих справах. Учасники європейської зустрічі католицької організації "Унум омнес" в Мюнхені в жовтні 1977 р. з видним недовір'ям вислухали розповіді одного з українських делегатів про невідрадне становище українських католиків у ПНР. Ця розповідь здавалася багатьом делегатам, для яких Польща є взором християнських чеснот, невірогідною. Так само в 1983 р. на XXIII конгресі "Церква в потребі" не звернено уваги на пропозицію учасника робочого гуртка "Церква і держава в Польщі" о. І. Дацка з Риму включити до резолюції Конгресу питання легалізації УКЦ в Польщі.

Питання легалізації по сьогоднішній день залишилося відкритим, а ставлення багатьох представників польської Церкви до українських католиків залишає бажати кращого. Цю далеку від толерантності поведінку можна простежити на прикладі села Кальникова — найбільшого сільського скупчення українців у Польщі. Свого часу статейка в "НС" під заголовком "Радість у Кальникові" сповіщала, що "вперше від 1947 р. відбулося тут 28 серпня 1957 р. Богослуження в гр.-кат. обряді".¹⁸ Одначе, радість кальниківців не тривала довго. З гідною кращої справи впертістю місцевий рим.-кат. священник о. Ю. Прухніцький виступав проти повернення греко-католикам збудованої їхніми предками церкви, а після того, як її перейняв православний священник грозив екскомунікою тим, хто піде до церкви, водночас заборонив ховати православних на католицькому кладовищі. Керівництво ПАПЦ прислало до Кальникова священника-українця о. М. Поліщука і 28 серпня 1958 р. він відправив у цьому селі перше Богослуження. Подібним способом постало на Ряшівщині кільканадцять православних парафій і душпастирських філіяльних пунктів.

18. "НС" ч. 41, 13 жовтня 1957.

Пишучи в першому періоді свого існування досить часто про церковні справи, "НС" поміщало замітки про жалюгідну поведінку деяких рим.-кат. духовних. Одним із них був священик Новак з Добегнева (Познанщина), який не дозволяв ховати православних лемків на католицькому цвинтарі, визначаючи їм місце останнього спочинку біля самогубців.¹⁹

Коли влада передала православним українцям ключі від церкви в Молодовичах Перемиського повіту, латинники розбили замок у церкві і "впустили туди римо-кат. ксьондза з Курманич, який почав там святити паски, хоч досі ніколи в цій церкві того не робив".²⁰ Подібна історія повторилася в с. Розділля (Ряшівщина), де римо-католицький парох разом зі своїми парафіянами зайняв церкву. Траплялося, що деякі рим.-кат. священики, використовуючи амвон до антиукраїнських виступів, змушували селян присягати, що не будуть ходити до православної церкви.²¹

Навіть секретар Комісії ЦК ПОРП до справ національних меншостей А. Слав мусив ствердити:

"Буває, що клер закриває греко-католикам і православним доступ до костьола, водночас противиться відкриттю церкви, хоч там знаходяться церкви і каплиці, які стоять зачинені".²²

Роздратований нерівноправністю греко-католиків на Ольштинщині атеїст А. Гошовський писав у лютому 1967 р.:

"Виникає питання, в якій мірі відповідають за такий стан священики М. Ріпецький, Денько і Гриник, які недавно одержали від Риму звання митратів і які, на думку віруючих, повинні реагувати на такі явища і рахуватися з настроями віруючих українців. Як і тоді права мають нові митрати в рамках римо-католицької ієрархії".²³

На приклади нетолерантності польського духовенства вказував о. Е. Балакер у статті "Розбіжності в римо-католицькому єкуменізмі в Польщі" на сторінках тижневика "Rodzina" ("Родина"). За його словами рим.-кат. священики:

"в багатьох ще випадках не вміють достосуватися до нової єкуменічної атмосфери, рекомендованої їм самим Папою... Раз по раз

19. "Walka młodych" Nr 8, 19 lutego 1959.

20. "НС" ч. 16, 19 квітня 1959.

21. "НС" ч. 5, 29 січня 1961.

22. "НС" ч. 51, 20 грудня 1959.

23. "НС" ч. 9, 26 лютого 1967.

трапляються випадки дискримінації "відлучених братів"... немає пошани до не римо-католицьких Церков. Їх віруючих продовжують називати єретиками, схизматиками, відщепенцями" і т.п.²⁴

Справа церкви в Полянах (Лемківщина) обігла всю Польщу й стала темою кількох статей у пресі. В квітні 1966 р. влада передала її сяниському деканатові православної Церкви як "поуніятський храм, що був власністю держави". Відремонтовану православними лемками впродовж п'ятих років (1966-71) церкву силою зайняли римо-католики. Не допомогли протести складені на руки примаса Польщі. У зв'язку з цим вищезгаданий тижневик писав про порушення

"прийнятого в усій рим.-кат. Церкві Декрету про єдність християн, для втілення в життя якого примас Польщі Вишинський створив спеціальний екуменічний Секретаріат".²⁵

Перед церквою в Полянах дійшло до бійки, приїздила швидка допомога, а православний священник ледве врятував життя. Після довголітньої "релігійної війни", в 1982 р. Окружний суд в Кросні видав соломонівий вирок, згідно з яким обидві сторони, тобто католики і православні дістали право в цій самій церкві відправляти Богослуження. Однак, місцеві лемки обстоювали погляд, що їм сталася кривда й православні Богослуження далі відбувалися під голим небом перед церквою.

Швейцарський журнал "Glaube in der Zweiten Welt" ("Віра в другому світі"), який не раз звертав увагу на важке становище УКЦ в Польщі, писав, що поведінка польського Єпископату суперечить Прикінцевому актові Гельсінкської конференції 1975 р., що його підписали як Польща, так і Ватикан. Давши у статті під промовистим заголовком "Гноблені й сповнені гіркоти" тверезу оцінку актуального становища УКЦ в Польщі, один із західнонімецьких часописів писав:

"Таким чином проживаючі в католицькій Польщі українці-уніяти становлять переслідувану меншість також з боку рим.-кат. Церкви. Від понад 30 років з вини держави і Церкви для них недоступні елементарні права людини зформульовані в Хартії Об'єднаних Націй. Нині українські католики в Польщі скоріше з гіркотою, ніж надією вказують на підписаний також представником Ватикану Прикінцевий Акт Гельсінкської наради, дух якого, на їхню думку,

24. Тижневик "Rodzina" Nr 2, 9 stycznia 1972.

25. "Rodzina" Nr 2, 9 stycznia 1972.

повинен накласти печать на внутрішньо-церковні та міжцерковні взаємини. В найближчому часі годі очікувати якихось основних змін в умовах життя християн у східноєврейських країнах, однак, в Польщі католицька Церква мала б реальну можливість зм'якшити несправедливість, замість її збільшувати".²⁶

Не секрет, що не зважаючи на еру екуменізму, велика частина рим.-кат. клеру далі ставиться до іновірців неохоче, а то й вороже. Про ріст агресивності польських католиків неодноразово писала західноєвропейська преса. Одна з мюнхенських газет навела слова ольштинського пастора Ф. Дуди, який на конференції представників протестантської Церкви в Німеччині ствердив, що від червня 1979 р., тобто від перебування Папи Івана-Павла II в Польщі погіршали взаємини між римо-католиками та іновірцями, віджили "антиєкуменічні і нетолерантні настрої" серед польських католиків Ольштинщини, які інколи силою займали протестантські храми.²⁷

Використовуючи прив'язання українського населення до східного обряду, керівництву ПАПЦ у Варшаві якоюсь мірою вдалося заповнити прогалину, яка постала після виселення українців і ліквідації Перемиської греко-католицької єпархії. Ряшівщина опинилася в центрі уваги варшавської Митрополії, а в некролозі померлого в 1969 р. митрополита Рудика написано:

"Особливу увагу звертав митрополит Стефан на нашу церкву в Ряшівському воевідстві та її діяльність серед православного населення, яке вернулося до віри своїх предків".²⁸

Навіть неприхильна православ'ю частина українського населення в багатьох випадках підтримувала концепцію запрошення до села православного священика, надіючись за допомогою цієї, вчиненої в ім'я збереження власної тотожності, втечі від католицизму відібрати від поляків церкву. Годі дивуватися селянам і обвинувачувати їх у цій "єресі" — їхнім єдиним бажанням було молитися в своєму храмі, своїй літургії і своєю мовою, а це все забезпечувала їм православна Церква. Зв'язок із Ватиканом відігравав при цьому другорядну роль. За словами єпископа Дубця, "навернення" мало тільки формальний характер, а в

26. Двоптижневик "Publik-Forum" No. 19, 21 September 1979.

27. Antiköumenischer Kirchenkampf in Polen — щоденник "Süddeutsche Zeitung" No. 104, 5 Mai 1980, München.

28. "Церковний календар" 1970, Варшава, с. 55.

свідомості віруючих глибоко залишилися греко-католицькі (уніятські) елементи".

На західній Лемківщині організація нових парафій пішла тим легше, що частина тамошнього населення ще в 1930-их рр. покинула гр.-кат. обряд. За словами В. Кубійовича

"Тут в 1925-30 рр. перейшло на православ'я кільканадцять тисяч лемків, до того часу греко-католиків, звичайно під впливом москвофільських течій, часто при сприянні польських адміністративних чинників".²⁹

На думку українського вченого, "на Холмщині православ'я було однозначне з українством, а на Лемківщині здебільша з москвофільством і національною відсталістю".

Розбудова православних парафій на Ряшівщині спричинилася до виникнення міжусобиць на релігійному тлі серед місцевого населення, тим більше, що якісь ближче невідомі люди агітували за повернення на лоно православної Церкви, а лінія поділу на католиків і православних нерідко йшла через середину села. Таким чином ворожим українству силам удалося вбити новий клин між українське населення, бо подекуди створено православні парафії також там, де релігійні потреби забезпечувалися гр.-кат. священиками.

Про негативний вплив релігійних міжусобиць на культурно-освітню діяльність УСКТ згадував ред. Гошовський після перебування в квітні 1967 р. в лемківських селах Білянка і Зиндранова. Натомість автор солідної праці про польсько-українські справи Казімеж Подляський писав, що поділ на греко-католиків і православних, крім Перемишля, впадає в око в таких лемківських місцевостях як Криниця, Гладишів, Білянка, Поляни. Непорозуміння на цьому тлі мали також місце в селах Кальників і Круклянки (Ольштин).

Про конфліктну ситуацію в Команчі згадує в своїй праці Марія Бернацька, за словами якої, "осередками православної Церкви на цьому терені стали села Команча і Мокре". Польська дослідниця писала, що також в недалекому селі Туринське, після повернення частини населення з Заходу запрошено православного священика та відібрано від поляків місцеву церкву.

29. Кубійович В. — "Українці в Генеральній Губернії 1939-41", Чикаго 1975, с. 297.

Симптоматично, що вороже українству керівництво ПАПЦ при організації православних парафій на Ряшівщині йшло на поступки та присилало священників зі знанням української мови, причому, враховуючи факт, що місцеве населення привикло до безбородих греко-католицьких духовних, прислані священники не носили бороди, яку були обов'язані носити в інших православних єпархіях.

А. Гошовський після службової поїздки до села Гломча (пов. Сянік), яке свого часу було одним із невралгічних пунктів "релігійної війни", писав про:

"роль рим.-кат. клеру, який неласкавим оком дивився і протиставився відновленню гр.-кат. богослужень. Але коли гломчанські українці запросили православного священника, рим.-кат. клер почувся загрозеним. Ще б пак, пропадає не тільки "таца", виривається з рук десятки призначених на полонізацію костьолом душ".³⁰

В Криниці місцевий римо-католицький парох дав греко-католикам дозвіл на відправу Богослужень щойно тоді, коли тут створено православну парафію, члени якої почали будову своєї церкви. Поцерковне нерухоме майно УКЦ стало причиною довгих спорів між польським Єпископатом і православною Митрополією у Варшаві, які інколи кінчалися судовими процесами (Поляни, Криниця), причому кожна зі сторін намагалася доказати, що саме вона є законним спадкоємцем греко-католицьких храмів.

Появи штучно насадженого на Ряшівщині російського православ'я і прикрих зіткнень на релігійному тлі можна було уникнути, коли б польські церковні кола своєчасно зареагували на постулати греко-католиків, а перемиська римо-католицька єпархія позитивно поставилася до їхніх домагань у справі повернення церков. В листі українських католиків до польського Єпископату від 6 березня 1984 р. знайшлося речення, що "жодна наша церква не повернена власникам, а в багатьох місцевостях утруднюється виконання св. Літургії".³¹ Після виникнення православних парафій, перемиська латинська єпархія повела рішучу контракцію, у зв'язку з чим митрополит ПАПЦ Василій публічно жалівся, що єпископ Токарчук "погрожує, що не допустить до дальшого розвитку православ'я на Підкарпатті". Одначе, ці спізнені і неу-

30. "НС" ч. 8, 22 лютого 1959.

31. Місячник "Патріярхат" ч. 11, 1984.

згоджені з гр.-кат. духовенством протизаходи були приречені на невдачу, бо тепер єп. Токарчук мав проти себе вже не тільки велику частину українського населення, але також впливову православну Митрополію у Варшаві, за якою стоїть московський Патріархат.

Канадський науковець українсько-польського походження Богдан Лаврук став фундатором нагороди ім. Яніни Лаврук (своїєї матері), що її від 1976 р. кожні три роки признається особам, заслуженим для ідеї українсько-польського зближення. В 1979 р. одним із лавреатів нагороди став Ігнаци Токарчук — єпископ перемиської єпархії

"в якій живе найбільше католиків-українців у Польщі, за постійну й сповнену посвяти опіку над вірними гр.-кат. обряду і за рятування українських церков".³²

Парадоксально, що саме на роки, за які єпископ Токарчук отримав нагороду (перемиську єпархію він очолює від 1965 р.) припадає розбудова православних парафій на Ряшівщині в колишніх греко-католицьких середовищах. У той самий час нищилися десятки українських церков і велася безуспішна боротьба представників УКЦ за їх ревіндикацію. Варто нагадати, що одна з виданих в грудні 1967 р. постанов IV З'їзду УСКТ звучала:

"звернутися до компетентних установ з пропозицією проаналізувати шкідливу діяльність деяких представників рим.-кат. клеру на Ряшівщині".³³

"НС" вказувало на довготривалі переговори о. митрата Теодора Майковича з єпископом Токарчуком в справі повернення церковці в с. Хотинець (Перемищина), яку адміністративні органи були схильні відремонтувати. Перемиська єпархія, до якої храм в Хотинці належить, не погодилася його віддати, подібно як відмовилася повернути українцям катедральний храм в Перемишлі, хоч він, по суті, полякам непотрібний, бо в радіусі 500 кроків від катедри вони мають кілька костьолів.

З приходом польського Папи (1978) та смертю кардинала Вишинського (1981) зарисувалася можливість поліпшення становища УКЦ в Польщі. Вже сам факт, що згідно з традицією, благословляючи на Новий Рік і на Великдень з балкона базилики

32. Місячник "Kultura" Nr 9, Paryż 1979.

33. "НС" ч. 52, 24 грудня 1967.

св. Петра в Римі "Urbi et orbi" — всі народи світу, Іван Павло II звертається також до українців їх рідною мовою, про що забув його попередник Павло VI, хоч не забув про росіян — має велике моральне значення для українського населення за залізною завісою.

Так само вірні УКЦ в Польщі з задоволенням привітали пастирський лист, з яким до них звернувся на Різдво 1982 р. новий примас Польщі — кардинал Глемп.

Ще в жовтні 1978 р. відбулася зондувальна подорож до Польщі двох гр.-кат. владик з США — Габра і Лостена, які об'їхали деякі скупчення українського населення, а в Варшаві мали зустріч із секретарем польського Єпископату еп. Домбровським.

У червні 1981 р. перебував у Польщі на похороні кардинала Вишинського архієпископ Мирослав Любачівський, який відвідав деякі українські осередки та висвятив двох священників.

Три роки пізніше, під час своєї 17-денної пастирської подорожі до Польщі багато корисних зустрічей і розмов провів секретар Конгрегації для Східної Церкви архієп. Мирослав Марусин. Він відвідав 30 місцевостей і як офіційний представник Ватикану провів розмови з міністром до справ віровизнань М. Лопаткою та 10 рим.-кат. єпископами, а в Перемишлі висвятив 5 священників. Щоправда, деякі українські еміграційні часописи, а також польський паризький місячник "Культура" були заскочені оптимістичним тоном в заявах архієп. Марусина щодо становища вірних УКЦ в Польщі. Цей тон виразно дисонував з драматичним зверненням польських українців до польського Єпископату від 6 березня 1984 р., а чейже подорож секретаря Східної Конгрегації мала місце несповна 4 місяці після цього листа.

Від якогось часу помітна активізація українських католицьких кіл у Польщі з метою налагодити ближчі контакти з польською громадськістю. Під час перебування Пали в 1979 р. в Польщі, церковний хор з Перемишля (диригент В. Пайташ) співав у Кракові Святу Літургію та дав два концерти в польських костюлах в супроводі бандуристів і мандоліністів. Українська група виступила в народніх строях, а над нею виднів транспарант: "Греко-католики українці завжди з Папою".

Скомпоновану о. Зеноном Золочовським Службу Божу виконав 90-особовий хор опольської філармонії 3 вересня 1979 р. у Вроцлаві на міжнародньому фестивалі ораторно-кантатної музики.

За останні три роки кілька груп українських паломників були в Римі прийняті Папою Іваном Павлом II. Літом 1981 р. Петрову столицю відвідав о. Володимир Пирчак з Кошаліна на чолі 150-особової групи молодих прочан. Глава УКЦ кард. Сліпий привітав молодь з Польщі словами: "Ви не прибули сюди як туристи, але як діти до свого батька". Восени цього ж року в Римі побувала інша 40-особова група молоді, очолена молодим священником о. Тарасом Янковим. Літом 1984 р. у Вічному місті побували дві групи: 70-особова о. Пирчака з Кошалінщини та 30-особова група оо. Юліяна Гбура та Івана Піпки з різних частин Польщі.

16 серпня 1981 р. відбулося гр.-кат. Богослуження в паломницькій місцевості Вамбежиці (Сілезія) в присутності кард. Рубіна, який привітав українських прочан їх рідною мовою. Службу Божу відправив о. Степан Дзюбина з Перемишля, а проповідь мав о. Іван Мартиняк з Лігницьі. Співав лігницький церковний хор.

У рамках екуменічної співпраці 19 жовтня, 1981 р. хор українського ліцею в Лігницьі "Полонина" під керівництвом М. Дуди (частина хористів — православні) виступив у місцевому костьолі оо. Францішканів, виконавши ряд творів української церковної музики.

Найкращим популяризатором цього жанру виявився молодіжний камерний хор давньої і церковної музики, який від 1978 р. діє при церкві оо. Василіян у Варшаві під керівництвом Я. Полянського. За перші сім років свого існування хор дав понад сто концертів у різних місцевостях Польщі, а в листопаді 1983 р. на першому Світовому Фестивалі Релігійної Пісні в Римі, в якому взяло участь 48 вокальних груп, за виконання стихир "Покаяніє" Артема Веделя, здобув звання лавреата й опинився серед 12 найкращих хорів. Концерт лавреатів передавало 30 телевізійних станцій світу. Літом 1984 р. хор дав кільканадцять концертів у Західній Німеччині і Франції.

26 серпня 1982 р. відбулася перша українська організована проща до Ченстохови, в якій взяло участь біля 2 тис. осіб. На Ясній Горі Службу Божу, під час якої співав церковний хор з Перемишля, відправили оо. Мартиняк, Майкович і Гбур. Проповідь із закликом до згоди й співпраці між поляками та українцями мав о. Й. Романик.

Під час свого другого перебування у Польщі в червні 1983 р., Папа Іван-Павло II прийняв на приватній аудієнції п'ятьох чільних священників УКЦ в Польщі (Романик, Мартиняк, Дзюбина, Май-

кович, Г'бур).

Українські зусилля спрямовані на поліпшення взаємин з польськими католиками тривають по сьогоднішній день, а 3 червня 1984 р. оо. Василіяни відправили в Підкові Лісній під Варшавою в костьолі св. Кристофа Службу Божу в грецькому обряді, причому в проповіді о. Романика часто повторялося слово "поєднання".

Силою, з якою годі не рахуватися, є в ПНР Польська Автокефальна Православна Церква (ПАПЦ), за власними даними вона нараховує біля 500 тисяч вірних.

В наслідок поширення політичних впливів СРСР після Другої світової війни, ПАПЦ, яка досі була підпорядкована Константинопільському Патріархатові, 22 червня 1948 р. перейшла під Московського патріярха Алексея. Кілька років пізніше він назначив головою ПАПЦ архієпископа Львова і Тернополя Макара (Оксіюка), який відзначився при ліквідації УКЦ в Галичині і на Закарпатті. В 1962 р. Алексей надіслав престол для митрополичого собору у Варшаві, про що "Церковний календар" варшавської Митрополії захоплено писав:

"Факт прислання московським Патріархатом у Варшаву нового престола був з радістю прийнятий усіма віруючими... це по своєму говорить про близьке, насичене любов'ю ставлення Матері Російської Церкви до своєї Доньки Автокефальної Церкви в Польщі".³⁴

У цих вірнопідданих словах віддзеркалюється цілковита залежність ПАПЦ від Москви.

За даними 1984 р. ПАПЦ мала 5 епархій, понад 200 парафій і біля 300 священиків, а 2 духовні семінарії дбали про приплив молодих священиків.

З півмільйонової маси православного населення, понад 100 тисяч вірних — це українці, головнo мешканці Люблінщини, Ольштинщини і Ряшівщини. Близько 50% православних священиків українського походження, хоч національна свідомість більшості з них невелика. Вони не включилися в українське культурне життя після відлиги 1956 року та, як правило, не ведуть жодної культурно-освітньої роботи навіть на території, де українське населення живе компактними групами. Цей факт вирішальною мірою зумовлений впливами русофільських кіл у керівництві православної Церкви.

34. "Православний календар" 1983, Варшава, с. 83.

Хоч більшість віруючих ПАПЦ — білоруси та українці, важко було б у ній дошукатися національних елементів, а в митрополичій канцелярії у Варшаві панують виключно російська й польська мови. Добре відомі з історії російської імперії тенденції православ'я до злиття всіх національностей, які його визнають, стосуються також ПАПЦ, у зв'язку з чим православ'я в ПНР, хоч з одного боку, в наслідок своїх ритуальних відмінностей якоюсь мірою сповільнює польонізацію, з другого є чинником посилюючим національний індивідуалізм українського і білоруського населення.

Не випадково, підляський діяч І. Вербинський писав у "НС", що "в Кобилянках є священик Піюс, який сам відраджує людям передплачувати календарі ("Український календар" — М.Т.), проповіді виголошує російською, незрозумілою на Підляшші мовою".³⁵ Це саме діялося на Ольштинщині, де більшість православного населення — це українці. За даними з травня 1958 р., на Ольштинщині на 14 православних церков тільки в 4 проповіді виголошувалися українською мовою.³⁶

В 1983 р. найбільші православні парафії Ольштинщини, в яких українці становили більшість віруючих, знаходилися в Ольштині та Кентшині (по 800 осіб). Більше ніж 300 осіб згуртували церкви в Гіжицьку, Гурові, Венґожеві та Коршах.³⁷ ПАПЦ удалося стягнути українське населення до православних церков передусім в тих місцевостях, де нема гр.-кат. священиків і де Служба Божа відправляється українською, а не староцерковно-слов'янською мовою.

За митрополита Стефана Рудика (1965-69) зарисовувалася зміна ставлення православної Митрополії до українства, а протягом кількох років (1961 і 1968-75) появлявся "Церковний календар" українською мовою (ред. П. Доманчук). За словами рецензента "НК", він був кращий, ніж подібне видання російською мовою. З огляду на наявність в ньому церковних свят, календар користувався великою популярністю в УРСР, щоправда, велика частина висланих туди примірників була конфіскована радянською поштою або відіслана назад адресантам.

"Церковний календар" російською мовою, подібно як офіційний ПАПЦ "Церковний вестник", інколи поміщали матеріали укра-

35. "НС" ч. 32, 10 серпня 1958.

36. "НС" ч. 20, 18 травня 1958.

37. "НС" ч. 52, 25 грудня 1983.

їнською та білоруською мовами, а також лемківською говіркою. Після довгої перерви, в листопаді 1984 р. знову появився в редакції М. Сивіцького тиражем 3 тис. примірників "Церковний календар на 1985 рік" українською мовою, виданий накладом перемисько-новосанцівської єпархії.

В останніх роках помітна гарячкова активність ПАПЦ на Ряшівщині. Не випадково, докторська дисертація, що її молодий науковець Християнської Теологічної Академії у Варшаві, Маріян Бендза (лемко з с. Мокре), захистив 10 грудня 1980 р., має заголовок "Православна перемиська єпархія в 1596-1681 рр.". Літом 1982 р. в присутності варшавського митрополита Василія посвячено місце під будову православних церков в лемківських місцевостях Зиндранова і Криниця, натомість 30 січня 1983 р. в православному соборі у Варшаві відбулася хіротонія перемисько-сяніцького декана о. О. Дубця (лемка з с. Фльоринка).

У вересні 1983 р. центральна влада дала дозвіл на відновлення, зліквідованої близько 300 років тому, православної перемиської, тепер перемисько-новосанцівської єпархії, яку очолив єпископ Адам (О. Дубець). Новопостала єпархія нараховує 2 деканати і 33 парафій.

XVI. СТАВЛЕННЯ ПОЛЯКІВ ДО УКРАЇНЦІВ

1. ПАРТІЯ І ОРГАНИ ВЛАДИ

Аналіза післявоєнної історії Польщі показує, що на керівництво ПОРП і польський уряд спадає відповідальність за три великі, незгідні з нормами міжнародного права, злочини супроти українського населення.

Поперше, всупереч польсько-радянському договору від 9 вересня 1944 р., який передбачав добровільність переселення до УРСР, більшість українців депортовано силою, вживаючи до цього війська.

Подруге, створивши теорію, що без виселення українців Закерзоння неможлива ліквідація українського підпілля, а в дійсності використавши діяльність УПА як привід для ліквідації українства на східних кордонах Польщі, літом 1947 р., згідно з ніде не публікованою ухвалою уряду ПНР від 17 квітня 1947 р., насильно переселено майже все українське населення потойбіч Сяну і Бугу до західньої та північної Польщі.

Потрете, видавши розпорядження, згідно з яким, переселенців з акції "В" належало розпорошити так, щоб вони в жодній місцевості не становили більше, ніж 10% місцевого польського населення, Варшава з повною свідомістю запрограмувала цілковиту асиміляцію українців протягом кількох найближчих десятиліть.

Злочинним рішенням був також сам термін акції, якщо врахувати те, що 95% українського населення становили селяни. Викинені зі своїх господарств напередодні жнив, під час так добре відомого, зокрема лемківському і бойківському населенню, переднівку, вони були приречені на довгі місяці недоїдання.

З метою унеможливити повернення українців на свої землі,

декретом Державної Ради від 27 липня 1949 р. всі сільсько-господарські нерухомості, що не знаходилися у фактичному користуванні їхніх власників на території 4 південносхідних воєвідств Польщі передано на власність державі, тим самим переселенці втратили право до своїх колишніх господарств.

З закінченням післявоєнних міграційних рухів, прийнявши засаду, що хто не виїхав з Польщі, того слід уважати поляком, у Варшаві почали офіційно говорити, що ПНР є однаціональною країною. Цей факт вирішив про "10 років неіснування" українського населення на демографічній карті Польщі. На початку п'ятдесятих років культурне підпілля нагадало центральній владі українську проблему. Крім цього, до Варшави з різних сторін доходили вістки про дискримінацію українців, розкинутих малими островами в морі польського населення й цілковито зданих на його ласку.

У квітні 1952 р. ЦК ПОРП видав постанову, яка звертала увагу на потребу нормалізації життя українців, наказуючи створити умови для розвитку українського шкільництва та забезпечити фінансову допомогу для селян, переселених під час акції "В" на західні землі. Постанова була збойкотована низовими партійними інстанціями, тому секретаріат ЦК ПОРП, спираючись на директиви III пленуму Центрального Комітету (січень 1955), видав у червні 1955 р. спеціального листа до воєвідських комітетів партії в справі її реалізації.

Постала дивовижна ситуація. З одного боку, центральна влада видавала гуманні розпорядження, метою яких було поліпшити становище українського населення, з другого ж воєвідські, а особливо повітові партійні інстанції, робили все можливе, щоб не допустити до їх здійснення, при чому "верхи" вдавали, що не бачать діяльності "низів". Як правило, ніхто не перевіряв, як виконуються, точніше, чому не виконуються ці постанови.

З метою протидіяти культурному підпіл्लю й встановити контроль за життям українського населення, котре дедалі відважніше почало домагатися своїх прав, у червні 1956 р. велінням ЦК ПОРП створено Українське Суспільно-Культурне Товариство. Спираючись на картотеку органів безпеки, партія намагалася обсадити всі керівні пости в новоствореній організації довіреними людьми. Згодом виявилось, що навіть між випробуваними членами партії було чимало "ухильників", тобто людей, які діяли згідно зі своїм громадянським, а не партійним сумлінням. Посту-

пово центральній владі вдалося скомплектувати зі старих членів КПЗУ та різного роду партійних функціонерів керівний апарат Товариства, який, не рахуючись з волею членства, слухняно виконував її накази.

Оголошуючи ліквідацію наслідків культу особи, інтернаціоналізм і рівність усіх громадян, ЦК ПОРП толерував той факт, що польські засоби масової інформації ошеставляючі промовчува-ли українську проблему. Висловлюючи розчарування української громадськості, студентський діяч Я. Грицьков'ян писав на сторінках "Нашого слова":

"Здавалося, що після XX з'їзду КПРС все зміниться, що відтепер дорогу буде значити правда. Однак так не є, вперта мовчанка на тему української меншості в Польщі існує далі".¹

Цій змові мовчання годі дивуватися, адже приклад іншим газетам давав центральний пресовий орган ПОРП "Trybuna ludu". Після першої статті в українській справі з червня 1956 р., до речі, написаної українцем з нагоди постанови УСКТ, на наступну треба було чекати повних п'ять місяців, хоч пекучих проблем було досить. Автор червневої статті звернув увагу на те, що досі в деяких воеєвідствах органи місцевої адміністрації

"розв'язували проблеми української меншості нескладним спосо-бом. Просто проголосили, що ця меншість поглинута польською більшістю, тобто асимілювалася й тим самим перестала існувати".²

І З'їзд УСКТ, що як холодний душ подіяв на польську гро-мадськість, доказав помилковість цієї тези. Друга стаття в цен-тральному партійному органі від 16 листопада 1956 р. порушувала справу "польського великодержавного шовінізму", який, за сло-вами її автора, "існує, а навіть зростає, наводячи страх на українців". В наступні роки проблемні статті про українські справи в "Трибуні люду", яка для польської преси є орієнтиром у всіх основних політичних питаннях, взагалі перестали появлятися.

Загально очікувалося поліпшення становища національних меншостей після VII пленуму ЦК ПОРП, яке відбулося в липні 1956 р. Ствердивши, що досі життя непольського населення розвивалося стихійно, напрямні пленуму вказували на потребу забезпечення національним групам умов вільного розвитку

1. "Наше слово," ч. 13, 11 листопада 1956.

2. "Trybuna ludu", 16 czerwca 1956.

освіти й культури на рідній мові, можливість продовжування традицій, звичаїв і національного фольклору.³

На жаль, VII пленум, хоча й урегулював деякі питання шкільництва національних меншостей, не виправдав очікувань не-поляків, а тенденція до промовчання справ, пов'язаних з українською проблематикою, стала неписаним правом як партійних, так і державних інстанцій. За цих умов мертвонародженою дитиною виявилася інструкція Міністерства Внутрішніх Справ від 23 серпня 1956 р. для органів влади на місцях про працю з українським населенням, яка наказувала протидіяти всяким проявам національної дискримінації, вести роз'яснювальну роботу серед поляків і дбати про забезпечення потреб українців.

Ігноруючи потреби українського населення, низові партійні інстанції трактували УСКТ, як конечне зло, з існуванням якого треба помиритися з огляду на СРСР. Невідомо, де зродилася думка, що за Товариством стоїть Москва й саме тому Варшава змушена з ним панькатися. Місцеві органи влади загалом не виявляли зацікавлення, працею Товариства та проблемами й труднощами українського населення, що особливо впадало в око під час різних конференцій і нарад УСКТ, на які представники влади, не зважаючи на письмові запрошення, рідко приходили.

Адміністративні органи ставилися до українців по-різному. Тоді, як ставлення центральної влади було більш-менш задовільним, на нижчих щаблях, тобто в повітах, гмінах і громадах воно було незадовільним, а іноді нестерпним. Цю тему порушив один із учасників наради керівного активу УСКТ у Варшаві 16 жовтня 1956 р. заявивши:

"Треба прямо сказати, що коли центральний і воевідський державний апарат ставиться до українського населення назагал прихильно і старається виправити заподіяні кривди, то нижчі установи цього апарату, особливо громадські, все ще частенько порушують лінію партії і уряду, відносяться до українців, як до громадян другої категорії. Представники з воевідств говорили про численні й різномірні факти дискримінації".⁴

Взявши до уваги факт, що біля 90% українського населення проживало на селі й мало до діла саме з громадськими інстанціями, можна собі уявити розміри дискримінації. Інша справа, що

3. "НС", ч. 4, 12 серпня 1956.

4. "НС", ч. 11, 28 жовтня 1956.

інколи також до поведінки центральної влади були серйозні застереження.

Історія відомого українського комуніста, I секретаря ВК ПОРП в Любліні — Василя Голода є чи не найкращим прикладом національної політики ЦК ПОРП. Безкомпромісові виступи Голода в обороні українського населення віддавна були сіллю в оці партійної верхівки у Варшаві. Проведена після VIII пленуму партії та приходу Гомулки чистка партійного апарату від сталіністів виявилася доброю нагодою для усунення інших не-вигідних осіб. До цих неvigідних належав Голод, який був змушений покинути і свій високий партійний пост і Люблінщину.

Короткочасною була діяльність іншого високопоставленого українця в польській адміністрації, посла до Сейму Б. Остапчука, який, виступаючи на воєвідській конференції УСКТ у Вроцлаві 4 листопада 1956 р., підтримав дезидерати її учасників щодо усунення нерівноправності українського населення. Використовуючи свій пост, він пробував допомагати своїм землякам, у зв'язку з чим орган УСКТ писав:

"Голова Вроцлавської ПВРН гром. Остапчук зняв з головування ППРН в Злоторії гром. Пшибильського, а його заступник Місяк сам зрікся поста. Оба вони, як пише наш дописувач, "мали тяжку руку до українських справ".⁵

Виконуючи тільки для форми настанови Центрального Комітету, низові партійні інстанції замість допомагати, утрудняли життя українському населенню. Жалілися на те учасники вище згаданої вроцлавської конференції:

"Деякі з наших активістів дізнають шикан за активну працю в рядах нашого Товариства, і то не лише від своїх професійних інстанцій, але також навіть від партійних інстанцій".⁶

Це саме ствердив працівник ГП УСКТ присутній на конференції УСКТ в Колобжегу, пишучи в "Нашому слові":

"Зчинена нагінка проти українців реакційними елементами, які підняли голову, використовуючи бурхливий час жовтневих перемін, демобілізувала також і членів повітового комітету".⁷

Після польського Жовтня в подібній ситуації опинилися також

5. "НС", ч. 38, 22 вересня 1957.

6. "НС", ч. 15, 25 листопада 1956.

7. "НС", ч. 26, 30 червня 1957.

білоруси, а учасники пленуму ГП БСКТ, який відбувся 25 листопада 1956 р. в Білостоку, звернулися до Гомулки спеціальним письмом. Вказуючи на численні приклади дискримінації та ріст ксенофобії серед польського населення, з боку якого щораз частіше чуються відкриті погрози: "Геть з білорусами!", "Вон кацапів з Польщі!", "Якщо не виїдете, будемо вас різати!", учасники пленуму підкреслили, що білоруське населення живе й працює на Білосточчині з діда-прадіда — "це його батьківщина і цю територію білоруси ніколи не залишать".

Діючи в цьому самому напрямку, 12 грудня 1956 р. президія ГП УСКТ мала зустріч з секретарем ЦК В. Ярославським, якому з'ясувала важке становище українського населення та просила про допомогу.

В обличчі масового характеру шовіністичних вилазок проти непольського населення, орган ВК ПОРП в Бидгощі "Ilustrowany Kurier Polski" запропонував, щоб до нового Карного Кодексу вставити статтю, яка передбачала би кари за зневажливий стосунок до осіб національних меншостей. 4 січня 1957 р. видано постанову Державної Ради про "карання хуліганських і шовіністичних вибриків". На жаль, і ця інструкція залишилася постановою на папері, бо, не зважаючи на сотки прикладів шовінізму, про які інформувало "НС", в польській пресі появилось за весь час тільки кілька повідомлень про покарання винуватців.

З метою збільшити ефективність контролю над національними суспільно-культурними товариствами (крім українців свої організації створили євреї, білоруси, литовці, німці, росіяни, чехи і словаки), в січні 1957 р. при ЦК ПОРП створено Комісію для справ національних меншостей. Її головою став відомий з I З'їзду УСКТ міністер В. Ярославський, заступником віцеміністер МВС З. Шнек, а секретарем партійний функціонер А. Слав. Від УСКТ до Комісії увійшли М. Щирба і М. Королько. Подібні комісії створено у воєвідствах та повітах з непольським населенням, при чому найефективніше працювала Комісія при ВК ПОРП в Ольштині, яка доволі систематично скликувала засідання та впродовж 1957-58 рр. неперіодично видавала польською мовою одноднівки, присвячені українським справам. Комісії створені при повітових комітетах партії не проявляли більшої діяльності. Користь з покликання комісій була обопільна. За їх допомогою влада могла краще контролювати непольські середовища, натомість товариства національних меншостей знаходили в представників ко-

місії деяку допомогу в своїй діяльності при полегдженні найбільш разючих випадків дискримінації.

Час від часу з ініціативи комісій, які на початку 1970-их рр. без розголосу зліквідовано, організувалися міжвоєвідські дводенні семінари, присвячені культурно-освітній праці серед національних меншостей, при участі діячів окремих товариств і представників центральної і місцевої влади. Семінари тільки частинно виконували своє завдання, бо замість зосередитися на пекучих проблемах українців чи білорусів, нерідко перемінялися в інструктажі, на яких пояснювано актуальну політику партії, питання інтеграції і способи організації святкувань різних державних річниць, постійно нагадуючи про те, що "не можна замикатися й обмежувати свою працю виключно до середовища даної національності". До УСКТ органи влади мали звичайно ці самі претенсії — за мало українців є членами партії, при тому вони свідомо ізолюються від польського населення.

В січні 1957 р. відбулися вибори до Сейму, при чому не-смачний фарс вийшов з єдиним українським кандидатом на посла, Ярославом Стехом. За настановою партії, ГП УСКТ закликало українських виборців: кидайте до урн виборчі картки без усяких скреслень! А чейже кожному було ясно, що тоді Стех не міг стати послом, бо на списку Бартошицького виборчого округу він був шойно на 4 місці, натомість при голосуванні без скреслень до Сейму входили тільки три перші кандидати. Кінець кінцем українці залишилися без представника в польському парламенті. Органові УСКТ, який відважно писав про те, що "українське населення має право мати своїх представників у Сеймі", цензура заборонила на цю тему писати.

26 лютого 1957 р., з'ясовуючи перед новообраним Сеймом програму праці уряду, справи непольського населення порушив прем'єр-міністр Юзеф Циранкевіч. Голова уряду ПНР заявив, що польська держава

"рішуче боротиметься з усякого роду шовіністичними тенденціями, з антисемітизмом, а також зі спробами дискримінації і зневажання, спрямованими проти національних меншостей, які живуть у Польщі"..."⁸

З високої трибуни Сейму вперше стверджено, що Польща не є однонаціональною державою, водночас, впали такі слова, як

8. "НС", ч. 11, 17 березня 1957.

"шовіністичні тенденції" і "дискримінація". Сповнені гуманности, розраховані на зовнішній ефект, слова Циранкевича про рівноправність усіх громадян ПНР залишилися пустими фразами. Водночас, факт поширення погромних настроїв серед членів партії примусив ЦК ПОРП звернутися спеціальним письмом "до партійних інстанцій в справі націоналізму та антисемітизму", в якому вказувалося на те, що дискримінація непольського населення завдає шкоди перш за все польській державі і польській громадськості.

Після жовтня 1956 р. першоплянним питанням українського населення стала справа повернення на свої землі. Партія з усією рішучістю виступила проти цього плану, давши згоду на повернення невеликої частини українців. Виявом цієї позиції була постанова секретаріату ЦК ПОРП з квітня 1957 р., в якій наголошено необхідність стабілізації основної маси переселенців на західних землях. Водночас, партія гостро скритикувала "націоналістичні елементи", які, за її словами, роздували серед українського населення настрої повернення на старі землі.

З метою стримати хвилю самовільно повертаючих селян, уряд видав розпорядження, згідно з яким, той, хто вирішив залишитися на західних землях, міг отримати фінансовий кредит на ремонт господарства, проте ці заходи не мали більшого успіху. В той самий час створено комісію, завданням якої було дослідити можливості повернення українських селян з акції "В". Комісію очолив віцеміністер Ткачов як уповноважений уряду для справ загосподарювання занедбаних територій. Діючи згідно з політикою партії, комісія погодилася на повернення відносно великого числа національно малосвідомого населення північної Люблінщини і частини мешканців відомої з москвофільських і радянофільських впливів західної Лемківщини. Під різними приводами не дозволено повернутися на рідні землі основній масі національно свідомого українського населення Ряшівщини і Люблінщини.

Українські справи широко обговорювалися в днях 8 і 9 липня 1957 р. у Варшаві на засіданні сеймової Комісії Внутрішніх Справ, присвяченому проблемам меншостей. Доповідь про національну політику уряду виголосив посол Герард Скок (ПОРП). Вказуючи на те, що "під час жовтневих днів на чистій течії гарячого патріотизму осіла брудна піна націоналізму", Скок закликав парламентаристів до боротьби з шовінізмом частини польського населення, бо

"Коли українці, користаючи з декларації про національну рівноправність, розмовляють в поїзді по-українськи, а німці співають на весіллях по-німецьки — нам добре відомий бовдур-націоналіст дістає нервового шоку і обурюється: як вони сміють, адже живуть в Польщі".⁹

Крім цього, посол ствердив, що з огляду на брак вільних господарств повернення більшого числа переселенців на старі землі неможливе. В дискусії над доповіддю Скока взяли участь 8 послів, серед них старий соціалістичний діяч Юліан Гохфельд. Ствердивши, що польський націоналізм вкрався навіть до ПОРП, він підтримав ніколи не зреалізовані проекти створення українського професійного театру та українського представництва в Сеймі.

В обличчі браку будь-яких шансів на повернення на свої землі, представники УСКТ запропонували урядові 7 жовтня 1957 р. під час наради у Варшаві своєрідний компроміс — створити на західних землях компактні українські поселення. Центральна влада повністю зігнорувала цю пропозицію. Тоді, як акція "В" була смертним вироком винесеним українській меншості в Польщі, відкинення пропозиції згуртування українців на території кількох повітів західних земель означало затвердження цього вироку.

Незабаром влада завдала українським селянам нового відчутного удару. Згідно з ухвалою Сейму від 12 березня 1958 р. переселенці з акції "В" втратили право на еквівалент за залишене на Сході майно. Відтепер за господарства треба було державі платити. Таким чином, біля 5 тисяч українських родин, значною мірою з вини органів місцевої влади, залишилися без власних господарств.

У зв'язку з фіяском постанови про "карання хуліганських і шовіністичних вибриків", завданням якої було послаблення напруженої атмосфери в мішаних середовищах, відізвався голос перестороги А. Слава, новоспеченого опікуна непольського населення в ПНР. У великій статті, присвяченій національним меншостям "Про розвивання боротьби з проявами націоналізму", опублікованій в травні 1958 р. на сторінках теоретичного і політичного органу ЦК ПОРП "Nowe Drogi" говорилося м.ін. про те, що націоналістичні елементи особливо активні в литовському та українському середовищах. Слав писав:

9. "НС", ч. 29, 21 липня 1957.

"Принцип, який є гордістю Народної Польщі — рівноправність усіх громадян незалежно від їхньої національності — на практиці неодноразово порушується. Партиї організації, особливо після VIII пленуму, не давали достатньої відсічі хвилі шовінізму і національних міжусобиць, розв'язаних ворожими елементами".¹⁰

У серпні 1958 р. в цьому самому журналі була надрукована друга його стаття "Про українське питання в Польщі", яка вказувала на нерівноправність українського населення, при чому, крім очевидних нісенітниць, знайшлися в ній також правильні думки. Серпнева стаття Слава становила політичне кредо ЦК ПОРП в українській справі, ставши обов'язковою лектурою всіх партійних інстанцій. Однак, в цьому питанні, подібно як в багатьох інших діях центральної влади, теорія розминалася з практикою. Наприклад, розвиваючи свою тезу про джерела націоналізму, на II З'їзді організації "Русское культурно-просветительное общество" (РКПО) в грудні 1958 р. Слав заявив:

"Найнебезпечнішим є націоналізм пануючого народу. Націоналізми серед національних меншостей ростуть як відбитка польського націоналізму і коли зліквідується польський націоналізм, зліквідується й націоналізми, нацменшостей".¹¹

На жаль, партія ніколи не зробила належних висновків з цього слушного ствердження. Згідно з її настановою, завданням УСКТ було викорчовувати серед своїх членів український націоналізм, який, за словами Слава, є функцією польського. Отже, зникнення українського націоналізму можливе за умови ліквідації польського, а той у свою чергу не зникав, бо з ним ніхто серйозно не боровся. Постало зачароване коло, з якого польській владі не вдалося вийти по сьогоднішній день.

Загальновідомо, що сигнал до більших акцій політичного характеру в країнах Східного блоку приходить з Москви. Однак, під час найбільшої нагінки на українців у Польщі на початку 1960-их рр., яка фактично загальмувала дальший розвиток УСКТ, польські комуністи, поставивши всупереч принципам марксизму-ленінізму знак рівняння між патріотизмом і націоналізмом, діяли з власної ініціативи, бо тоді, коли органи СБ надзвичайно активізувалися, їхні друзі по професії з КГБ поводитися доволі спокійно, а в УРСР можна навіть говорити про відносну лібералізацію. В результаті — в першому періоді після приходу Гомулки,

10. Місячник "Nowe drogi" Nr 5, 1958, Warszawa.

11. "НС", ч. 1, 4 січня 1959.

стоячи віч-на-віч з проявами масового шовінізму польського населення, українці мали певну підтримку партійних і адміністративних органів, натомість після 1960 р. вони мали проти себе як населення, так і органи влади.

Антиукраїнський курс центральної влади став помітним в багатьох площинах суспільно-культурного життя, у зв'язку з чим ряди УСКТ покинула половина його членів. Звільнено неvigідних працівників штатного апарату. М.ін. відійшли секретар ВП УСКТ в Ольштині, син старшини армії УНР, Святослав Пікульський і секретар ВП УСКТ в Щеціні, колишній член УПА Володимир Левосюк. Зліквідовано секції української мови при окружних методичних осередках у Вроцлаві, Ряшеві і Кошаліні, що призпшло занепад українського шкільництва. Зліквідовано штат редактора українських радіопересилань в Ольштині. Розв'язано всі кооперативи, частина доходу яких була призначена на культурну діяльність Товариства. Стримано не тільки матеріальну допомогу від заокеанської еміграції для українських шкіл, а й спаралізовано будь-які зв'язки з Заходом — обірвався навіть контакт з Юрієм Косачем, редактором "прогресивного" журналу в США "За синім океаном", який влада конфіскувала, не допускаючи до читачів.

А втім, повну суперечностей політику керівництва ПНР супроти національних меншостей відчували не тільки українці. Невідомо, коли зліквідовано РКПО і російську пресу ("Русский Голос", "Звено"), хоча ще не так давно писалося про те, що в Польщі живе біля 100 тисяч росіян.

Напрочуд просто розв'язано німецьке питання — колишніх мешканців III Райху, які не виїхали до Німеччини. Як поляків, так і німців їх зараховано до автохтонів, тобто понімечених поляків, повернувших на лоно свого народу. Тоді, як західньонімецькі кола пишуть про сотні тисяч німців в кордонах теперішньої Польщі, виданий у Варшаві в 1964 р. "Малий словник історії Польщі" нарахував їх всього-на-всього 2 тисячі.

Єврейську проблему радикально розв'язано в 1968 р., виключивши з партії та звільнивши з праці як сіоністів усіх неvigідних громадян єврейського походження.

Найбільші труднощі польська влада мала з кількісно нечисленним (ледве біля 20 тисяч осіб) литовським населенням, яке проживає компактно в околицях містечка Сейни (Білосток) і яке відзначається високорозвиненим почуттям національної свідомості, при чому мовний бар'єр, що відділяє їх від поляків, виявився ефективним антидотом проти асиміляції.

Наприкінці шістдесятих років, маючи на меті відвернути увагу світової громадської думки, обуреної хвилею ксенофобії та антисемітизму в ПНР, польська преса почала розписуватися про переслідування поляків за кордоном. Відома з агресивності супроти німців і українців партійна газета "Głos Szczeciński", діючи згідно з засадою, що найкращою обороною є атака, писала великими буквами про "Дискримінацію польської меншости в ФРН" і про "Драму земляків", яким американська влада не дозволяє молитися польською мовою. Подібні статті в тому часі не були в польській пресі рідкістю.

На відміну від шістдесятих років інше тло мали заходи варшавських комуністів на початку сімдесятих, коли перелякана появою шестидесятників і пожвавленням українського культурного життя КПРС почала в Україні енергійну протиакцію. В ці жахливі для української культури роки, які нагадували найчорніші часи сталінських опричників — свого часу вони навіть Нептунові на Львівському ринку відрізали триманий в руці тризуб, щоб не нагадував українцям їхнього державного гербу — польські комуністи не ділили з власної ініціативи, а до зміцнення тиску на національні меншості заохотила їх хвиля арештів і процесів в Україні. Задуманий Брежнєвим прискорений процес творення "радянської людини" Варшава визнала доброю нагодою для форсування уніфікаційних заходів і усунення національних відрубностей непольського населення. Повторюючи при кожній нагоді те, що соціалістична держава вважає примусову асиміляцію за шкідливу, партія весь час створювала оптимальні умови для добровільної асиміляції меншостей. Однодушність, з якою в цьому напрямі діяли представники польської комуністичної влади і польської антикомуністичної громадськості, примушує до рефлексії. А чейже не так давно Слав дорікав непольському населенню, що в нього "зроджується національна солідарність, яка не враховує класових критеріїв".

На початку 1970-их рр. редакція "Нашого слова" отримала від МВС настанову не публікувати статей багатьох своїх співробітників, а літературознавець Степан Козак був усунений з посади секретаря редакції "Slavia orientalis". В 1972 р. заборонено відзначити соту річницю з дня народження Богдана Лепкого, відомого прихильника польсько-української співпраці. Не зважаючи на опір уєскатівських діячів, вийшло розпорядження, яке мало згубні наслідки для дальшої діяльності Товариства: зліквідовано

воєвідські правління, підпорядкувавши всі гуртки безпосередньо ГП УСКТ у Варшаві.

Лемківський діяч Лев Галь у своєму листі, на якого ніколи не отримав відповіді, до центральної влади від 2 лютого 1976 р. в справі пропозиції змін до Конституції, вказував на неясне правне становище меншостей у Польщі. Цитуючи відповідні параграфи конституцій інших комуністичних країн Східного блоку, Галь писав:

"Характерний і багатомовний факт, що тільки в Конституції ПНР брак сформульованих думок відносно гарантування національним меншостям свободного національного розвитку".¹²

Тиск сімдесятих років був особливо помітний в білоруському середовищі. На ці роки припадає ліквідація багатьох білоруських шкіл, повітових відділів БСКТ, Етнографічного Музею в Біловезі та існуючого від 1958 р. професійного естрадного ансамблю "Лявоніха". Цінним і характерним для цієї епохи документом є письмо ГП БСКТ до І секретаря ЦК ПОРП С. Кані від 25 листопада 1980 р., автори якого, вказуючи на занепад білоруського культурного життя, м.ін. писали:

"Особливо важливе значення мала в цьому відношенні видана 20 лютого 1976 р. ухвала III пленуму ЦК ПОРП "Про поглиблення патріотичної єдності народу, про зміцнення держави й розвитку соціалістичної демократії", яка сформулювала засаду етнічно односторонньої польської держави. Ця ухвала, що є відступом від ленінської національної політики, мала велике значення в практичній діяльності компетентних ланок державної адміністрації, бо створила теоретичну підставу для невизнання національної відрубності білорусів-громадян ПНР".¹³

Згадана ухвала мала негативний вплив на життя всіх інших меншостей, про що свідчить письмо уєскатівських діячів Щеціна до центральної влади, датоване 6 листопада 1980 р. Аналізуючи розвиток УСКТ, щеціняни ствердили ось що:

"У 1960-их рр. цей процес почали гальмувати, а в 1970-их рр. в наслідок більш рішучих дій адміністративних властей — прийшов далекойдучий регрес у нашому культурно-суспільному житті. Приклади дискримінаційних дій адміністративних органів... може навести майже кожний гурток УСКТ...

В 1976 р. Товариству накинено новий статут, який помітно

12. Копія листа в приватному архіві автора.

13. Копія листа в приватному архіві автора.

обмежив коло діяльності нашої організації. Ліквідація воевідських правлінь УСКТ, а також скорочення штатів значною мірою спаралізували діяльність багатьох осередків... Проблематика української національної меншости стала забороненою темою для засобів масової інформації. Громадськість не була навіть поінформована про з'їзд Товариства, який відбувся в червні ц.р.¹⁴

Літом 1977 р. українська еміграційна преса помістила датоване квітнем цього ж року звернення в справі дискримінованого українського населення в ПНР, підписане ближче невідомою Українською Групою Сприяння Гельсінкським Угодам в Польщі, яка, підкреслюючи свою солідарність із створеною 6 листопада 1976 р. подібною групою в Києві, домогалася, щоб "Деклярація прав людини" стала підставою відносин між державою і громадянином...".¹⁵

Характерним для атмосфери сімдесятих років був скандал, що виник в серпні 1977 р. зі зміною назв 120 місцевостей на Ряшівщині. Зміна, метою якої була ліквідація слідів українства в Польщі, порушила не тільки українців, а й частину польської громадськості. Критичні голоси відізналися навіть на сторінках близьких урядовим колам тижневиків "Політика" й "Культура", хоча кожному ясно, що ці зміни не були можливі без апробації центральної влади. Внаслідок хвилі протестів після майже 4 років, під час ери "Солідарности", вийшло розпорядження про повернення до попередніх назв.

У той самий час польська преса опублікувала вістку про віднайдений в Люблінському архіві проєкт зміни назв 800 місцевостей Люблінщини, які мають українське або білоруське звучання. "НС" іронічно назвало цей проєкт "нездійсненим новохрещенням Люблінщини". До змін не дійшло, тільки місцевість Падкув Рускі (Падків Руський) замінено на Падкув. Приклади Падкова та п'ятох сіл Ряшівщини, які під час заміни назв втратили прикметник "руський", недвозначно вказують, чим мотивувалися автори плянованих змін назв місцевостей.

Великим обвинувальним актом проти національної політики центральної влади став лист кол. редактора "НС" Миколи Сивіцького з лютого 1980 р. до Комітету Оборони Прав Людини при Організації Об'єднаних Націй у Женеві, в якому він подав ряд прикладів дискримінаційних практик, застосованих як проти

14. Копія листа в приватному архіві автора.

15. Щоденник "Свобода" ч. 160, 14 липня 1977.

всього українського населення в ПНР, так і проти нього й членів його сім'ї. В 1960 р., не подаючи причини, Сивіцького відсунено від праці в редакції українського тижневика, а потім не дозволено друкуватися на його сторінках і унеможливлено оборону докторської дисертації на тему творчості Богдана Лепкого. Переслідування не пощадили також дітей Сивіцького, а наприкінці сімдесятих років, не зважаючи на протести діячів Товариства, звільнено з праці сина Льва і доньку Анну Хранюк, які працювали інструкторами ГП УСКТ.

Прихильником національних меншостей пробував рекомендувати себе ген. Войцех Ярузельський, якому українські справи не чужі, бо в перші післявоєнні роки, як молодий офіцер 5 пп. ВП на території Грубешівщини, брав участь у боротьбі з УПА та переселенні українців до УРСР. Шукаючи союзників у тяжкому для партії періоді після введення воєнного стану, генерал пригадав собі непольське населення. У своїй промові виголошеній в Сеймі 25 січня 1982 р., тобто в день, коли польський парламент, даючи в котрийсь уже з черги раз доказ свого безсилля, з 6-тижневим запізненням постфактум схвалив введення в країні воєнного стану, Ярузельський м.ін. сказав:

"Чужа нам усяка дискримінація. Шовінізм годі поєднати з гідністю поляків... Шануймо інші народи, коли хочемо, щоб нас шановано... Цінуємо й шануємо вклад національних меншостей у наше життя, нашу культуру. Прагнемо, щоб усі, хто живе на польській землі, мали повну можливість розвивати свою відрубність і тривале місце в структурі сучасної Польщі".¹⁶

Деякі речення у виступі генерала, заскочили громадян ПНР неполяків. Непольське населення, якщо б йому дозволено мати своїх представників у польському парламенті, могло б їхніми устами розповісти дещо іншого про "можливість розвивати свою відрубність" і про те, що слово "дискримінація", не є в Польщі таким анахронізмом, як це генералові здається.

Дещо пізніше виявилося, що, базований на глибоко закоріненому в підсвідомості почутті вини супроти українського населення, комплекс, який від років точить варшавських верховодів, спонукуючи їх інколи до агресивних виступів з метою демонструвати свою рішучість і назовні показати слухність своїй позиції, не оминув ген. Ярузельського. У промові виголошеній 22 лютого 1983 р. в Катовицях, виступаючи проти "диверсійних

16. "НС", ч. 2, 14 березня 1982.

радіопересилань" на Заході, генерал нагадав полякам антипольську діяльність УПА з-перед 40 років. Українська громадськість у Польщі зрозуміла цей виступ як ознаку дальшого загострення антиукраїнського курсу, при чому агресивні атаки, що мов на команду почали в 1983-84 рр. появлятися в польській пресі, об'єктом яких стали ОУН, УПА, УКЦ і все пов'язане з українським визвольним рухом, є цього видимим доказом.

Певне світло на політику ЦК ПОРП супроти українців кидає діяльність органів служби безпеки, про яку говорять, що вона є збройною рукою партії. Завдяки широко розгалуженій сітці, СБ була єдиною установою, яка, ведучи суворий нагляд за переселенцями з акції "В", мала докладні дані про їх розміщення на території країни. Про дбайливість "опіки" СБ над українським населенням свідчать статистичні дані, що їх за допомогою МВС зібрав для наукових цілей соціолог Квілецький. Він довідався м.ін. такі деталі, що в Ольштині проживали 160, Слупську 100, в пов. Щецін 57, а в пов. Хойна (Щецинщина) 33 особи української національності.

Органи СБ не раз запрошували активних членів УСКТ зокрема студентів на "розмови", які для уникнення офіційности й скованости відбувалися в каварнях і приватних помешканнях. Метою цих розмов було:

- здобути інформації про пануючі в УСКТ настрої;
- залякати надто активних діячів УСКТ і потенційних противників комуністичної влади;
- завербувати конфідентів, при чому студентам, які відмовлялися від співпраці, грозили виключенням з навчальних закладів, натомість "слухняні" отримували грошові допомоги й обіцянку, що соціалістична влада допоможе їм успішно закінчити студії.

Симптоматично, що часто викликали на ці розмови, від яких уже тільки один крок до допиту, найактивніших членів Товариства. Істотним моментом цього здійснюваного в білих рукавичках психічного терору було те, що викликаний на розмову майже ніколи не знав, чого від нього хочуть і коли викличуть на чергову зустріч.

Особливу активність органи СБ проявили на початку шістдесятих років, під час задуманої у великому масштабі акції проти "націоналістів". Тоді допитувано сотки членів УСКТ, проведено ряд обшуків і зфабриковано кілька політичних процесів.

Восени 1962 р. воевідський суд в Зеленій Горі засудив діяча

УСКТ — Михайла Ковальського на 6 років в'язниці "за співпрацю з націоналістичними осередками на Заході". Обвинувачені в подібних "злочинах," сиділи у в'язниці мовознавець Богдан Струмінський з Варшави і колишня учасниця українського підпілля, педагог Олена Лебедович з Перемишля.

Два роки тягнулося слідство проти старенького о. митрата Мирослава Рінецького, який ставав перед судом під закидом поширювання націоналістичної літератури та контактів із реакційно-клерикальними колами на Заході. Вирок — півтора року ув'язнення Верховний Суд у Варшаві завісив на три роки, при чому тільки похилий вік урятував священика від в'язниці. У цьому самому процесі селянина Кудлака засуджено на три роки тюрми.

Під закидом ведення націоналістичної діяльності під маскою діяча УСКТ, понад 14 місяців просидів у щецінському слідчому арешті Мирослав Трухан.

Вже значно пізніше, наприкінці 1960-их рр. були ув'язнені під закидом розповсюдження на території ПНР видаваної в Україні поза цензурою, т.зв. захальовної літератури, діяч УСКТ з Ельблонга, бувший член УПА Лев Горак і студент Київського університету Степан Павлице.

Натякаючи на закиди, які повторялися в актах обвинувачення проти деяких із згаданих осіб, "НС" писало в передовиці "Суть справи":

"У деяких членів є схильність ізолюватися від польського середовища, де протиставляють: "ми — українці" і "ви — поляки"... Такі відсталі елементи вирікаються навіть своїй дитині, якщо вона одружиться з полькою, чи поляком... Хіба ж не таку ціль мали також упівські недобитки з "Лемківських вістей", намагаючись ловити душі за посилені в листах доляри".¹⁷

Уєскатівські діячі весь час відчували на собі пильний погляд СБ, що значною мірою зв'язувало їм руки, створюючи атмосферу непевності. На ці нестерпні умови праці звернули увагу українці Щеціна в одному з пунктів згаданого вже звернення до Сейму ПНР, домагаючись:

"Цілковито припинити безправний нагляд за членами і діячами УСКТ і присікування до них органів служби безпеки. 25-річна практика довела, що Товариство не провадить ніякої протидержавної чи заколотницької діяльності".¹⁸

Іноді центральна влада не цуралася провокації. 20 серпня

17. "НС", ч. 33, 18 серпня 1963.

18. Копія листа в приватному архіві автора.

1971 р. за нез'ясованих обставин у Варшаві вбито Яна Герарда — публіциста і письменника, колишнього командира 34 піхотного полку ВП., автора тенденційної книжки про боротьбу з УПА "Заграви в Бещадах". Ще до судової розправи член політбюро і міністер внутрішніх справ Ф. Шляхціц заявив, що "злочин мав антидержавний характер",¹⁹ а стоголоса чутка рознесла, що підполк. Герарда вбили українці. Суд виявив грабункові мотиви вбивства. Інша справа, що кинене в бік українців підозріння не було безпідставне — від 26 червня 1946 р. Герард командував полком, який у післявоєнні роки дався особливо взнаки українському населенню Лемківщини.

Улюбленим ходом партійно-урядової верхівки було час від часу полякати своїх земляків відродженням німецького реваншизму в Західній Німеччині та українськими націоналістами. Так сталося теж в ері "Солідарности", коли з метою відвернення уваги польської громадськості від економічних і політичних труднощів, ген. В. Оліва, виступаючи 21 листопада 1980 р. в Сеймі, заявив, що в Польщі поширюються антипольські "летючки з-під знаку націоналістичного українського Тризуба".

В українських середовищах про ці летючки, що їх розіслано до різних варшавських установ, у тому також ГП УСКТ і редакції "НС", ніхто не чув, ані їх не бачив, натомість польська преса, яка, звичайно, уникала української тематики, широко писала про виступ посла Оліви, його виступ транслиували радіо й телебачення.

Характерно, що ген. Оліва одночасно згадав про летючки зі свастикою, видані якимсь Рухом Вільного Міста Гданська. Цілеспрямованість цього зіставлення очевидна — тризуб повинен асоціюватися полякам зі свастикою, адже протягом 40 років польські засоби масової інформації намагалися доказати, що українські націоналісти (читай: українці) належали до найвірніших союзників Гітлера.

Ідея летючок з тризубом, на думку українського населення, зфабрикованих в "лябораторіях" СБ, не нова. Коли в 1958 р. в Сяноці, після багатьох років перерви, відправлено в місцевій церкві першу гр.-кат. Службу Божу, ще цього самого дня знайдено в будинку приходства "українські летючки", після чого місцева влада негайно закрила церкву.²⁰

19. "Християнський голос", ч. 29, 16 липня 1972, Мюнхен.

20. "Kultura", Nr 9, Paryż 1958.

Почерк цієї самої руки був помітний на антипольських летючках, які починалися словами: "Чи червоний Сян попливе до Вісли?", надрукованих на польській машинці та розісланих по різних польських установах Ряшівщини в днях, коли йшла боротьба за повернення українського населення на свої землі.²¹ Авторам цього роду пасквілів удалося досягнути мети, посиливши антиукраїнські настрої серед поляків, які з тим більшою завзятістю виступали проти українців, що поверталися із заходу.

На наявні в партії настрої супроти національних меншостей вказує виступ члена політбюро Альбіна Сівака на пленумі ЦК ПОРП у вересні 1981 р. на якому він, не заікнувшись, ствердив, що українці, литовці, євреї, подібно як німці, належали в довоєнній Польщі до п'ятої колони і у вересні 1939 р. стріляли в спину польським воякам. За словами Сівака, в нинішній Польщі вже нема проблеми меншостей, бо діти, котрі походять від батьків неполяків, це вже, по суті, поляки.

Іншим разом центральна влада намагалася використати антиукраїнські настрої громадськості для цього, щоб дискредитувати в очах поляків "Солідарність". У вересні 1981 р. в телебаченні показано робітника, який звинуватив діячів "Солідарности" у спробі реабілітації ОУН і УПА.²²

В ері "Солідарности" керівники ПНР ще раз показали своє справжнє обличчя й прагнення поліційними методами керувати життям польських українців, коли рішуче виступили проти тих, хто на численних зборах домагався, щоб УСКТ перейшло з-під опіки МВС під Міністерство Культури й Мистецтва.

Не зважаючи на майже 30-річне існування УСКТ, ставлення органів влади до Товариства надалі залишає бажати кращого, про що свідчить авдієнція керівної "уєскатівської трійці" Кохан-Гнатюк-Вербовий 15 лютого 1984 р. в ЦК ПОРП. Згідно з "Нашим словом", під час розмов

"висловлено незадоволення з приводу проявів негативного стосунку до діяльності Товариства представників влади у деяких воєводствах".²³

Численні труднощі в праці Товариства були темою розмови, яку 19 грудня 1984 р. 4-особове керівництво ГП УСКТ провело з віцепрем'єром уряду ПНР Мечиславом Ф. Раковським.

21. "HC", ч. 44, 3 листопада 1957.

22. "Więści", Nr 39, 27 września 1981, Warszawa.

23. "HC", ч. 9, 26 лютий 1984.

2. НАУКОВЦІ

Серед польських науковців, зацікавлених українськими справами, можна розрізнити дві основні групи: перша займається загальноукраїнською проблематикою та польсько-українськими взаєминами, натомість друга, набагато менша, обмежується до досліджування різних питань української національної меншости в ПНР.

Публікації першої групи безпосередньо не стосуються нашої теми, однаке, вони важливі тим, що формують польську громадську думку, значною мірою впливаючи на ставлення поляків до українців взагалі, а до української меншости в Польщі зокрема. В публікаціях другої групи, знаходимо досить багатий фактичний матеріал, що дає уявлення про різні аспекти життя українського населення, завдяки чому дослідження польських науковців у цій ділянці, хоч і не позбавлені недоліків і недовомлень, мають чималу наукову вартість.

Безперечно, найбільшими досягненнями в досліджуванні української проблематики можуть похвалитися історики, які в багатьох випадках не йдуть протоптаними стежками, але намагаються глянути на історію польсько-українських взаємин по-новому. І якщо сьогодні можна в Польщі говорити про нову "українську школу", то не в літературі, як сто років тому, а в ділянці історії. Значення післявоєнної польської історичної школи в тому, що після серйозної переоцінки цінностей, відкинувши чимало тверджень довоєнної історіографії, вона зробила відважний крок уперед і в різних питаннях наблизилася до історичної правди. При тому слід подивляти громадянську мужність польських істориків, які не оминають дразливих тем, а їхня інтерпретація історичних подій інколи серйозно розходиться з оцінками радянських науковців.

Водночас слід пам'ятати, що по сьогоднішній день чимало справ, що стосуються історії українських земель, вважаються в Польщі табу, через що й тут нелегко було видати солідну наукову працю з історії України, а історики мали великі труднощі як з цензурою, так і видавництвами. З цього приводу Серчик нарікав

на те, що червоний олівець цензора позначився на його "Історії України", при чому найбільше потерпів гетьман Іван Мазепа. З цієї самої причини в рукописі залишилася фундаментальна праця краківського науковця Яна Пердені про гетьмана Петра Дорошенка.

В публікаціях представників нової історичної школи про Україну польська громадськість знаходила відносно об'єктивну інформацію про багато подій, що їх досі бачила в кривому дзеркалі праць істориків типу Ф. Равіти-Гавронського, які показували учасників козацько-селянських повстань, як чернь нездібну до державотворчої діяльності, натомість українська громада довідувалася про багато фактів, що їх промовчує або фальсифікує радянська історіографія. Для українців у Польщі, привиклих до радянських видань, які в післявоєнні роки по смішно дешевих цінах заливали польські книгарні, автори яких, згідно з велінням партії, наголошували економічні і соціальні питання, затушовуючи національні, праці польських істориків були справжнім відкриттям.

Гідні уваги праці з історії польсько-українських взаємин вийшли з-під пера кількох десятків істориків, які зосередилися на таких темах як козаччина, українське національне відродження в ХІХ столітті, міжвоєнне двадцятиліття (1919-39) та роки німецької окупації (1939-45).

Одним із доказів великого зацікавлення українськими справами був Х з'їзд польських істориків в Любліні (1969). Доповідь професора Краківського університету А. Подрази "Поляки і український національний рух в ХІХ і ХХ ст." вислухало біля 200 осіб, що становило одну п'яту всіх учасників з'їзду, а чейже в той сам час можна було побувати на 9 інших доповідях (праця з'їзду проходила в 10 секціях).

З. Вуйцік, Л. Подгородецький, В. Серчик, Я. Козік, Р. Тожецький і Є. Томашевський — це найбільш типові репрезентанти нової польської історичної школи.

Продовжуючи традиції Людвіка Кубалі та Кароля Шайнохи, Збігнев Вуйцік дав у цілому об'єктивну аналізу Козаччини. Результатом довголітніх досліджень стала його праця "Андрусівський трактат 1667 і його генеза" (1959). Популярно-наукова книжка про Козаччину "Дикі поля у вогні" (1960) стала користуватися великим попитом і витримала три видання. Вона була тепло прийнята київськими істориками і дочекалася в "Українському історичному журналі" за травень 1961 р. позитивної рецензії пера

Олени Апанович. На запрошення наукових кіл США Вуйцік впродовж близько півроку (1972) читав у Гарвардському університеті лекції з історії Східньої Європи.

Зі школи знавця історії воєнного мистецтва Станіслава Гербста, який в роки війни в Бюрі Інформації та Пропаганди Головної Команди АК (БіП) займався українськими справами і вказував на konieczність зміни польської політики супроти українців, вийшов Лешек Подгородецький. Він опублікував добрі два десятки популярно-наукових книжок про XVI і XVII ст., при чому найбільшу популярність здобула "Запорозька Січ" (1960), яка мала три видання. Перу історика належить солідна наукова праця "Хотинська кампанія 1621 року", надрукована в журналі "Студії та матеріали до історії воєнного мистецтва".

Пишучи про козацьку епоху, годі не згадати закоханого в історію письменника Павла Ясеніцу та його видану в роках 1967-72 тритомну працю "Річсполита обох народів". У ній Ясеніца, якого зараховували до особистих ворогів Гомулки, дав детальну аналізу польської східньої політики в XVI-XVIII століттях, прийшовши до висновку, що "польська історія не чула більш божевільного політичного гасла, ніж "Польща від моря до моря". "В іншому місці книжки, обстоюючи право України, на територію якої весь час зазіхали її найближчі сусіди, на незалежне існування, Ясеніца заявив: "Україна не на те існує на світі, щоб підлягати Польщі або Росії".

Праці Владислава Серчика "Коліївщина" (1968) і "Гайдамаки" (1972) — це принаймні частинно вдала спроба реабілітації Гайдамаччини та, хоч і не завжди послідовна, боротьба з закорієним в польській свідомості поглядом, що слово гайдамака є синонімом грабіжника.

З істориків, які досліджували XIX ст., на особливу увагу заслуговує передчасно померлий Ян Козік (1934-1979). У праці "Український національний рух в Галичині в 1830-48 рр." (1973), що якимсь чудом появилася в синьо-жовтій обкладинці, Козік показав початки національного відродження галицьких українців напередодні "Весни народів". Її продовженням стала солідно документована книжка про події в 1948-49 рр. "Між реакцією та революцією" (1975).

Важке завдання взяв на себе дослідник найновішої історії Ришард Тожецький. Його оцінка українського націоналізму не позбавлена однобічності, проте він спростував ряд неточностей,

які значною мірою вплинули на затруєння післявоєнної польсько-української атмосфери, ствердивши що:

- відповідальність за розстріл польських науковців у Львові в липні 1941 р. несе німецька служба безпеки;

- українські військові частини не брали участі в придушенні Варшавського повстання (1944);

- Митрополит Шептицький закликав до припинення польсько-української боротьби в 1942-44 рр. і переховував чимало євреїв, врятувавши їх від смерті в німецьких газових камерах.

Знавець проблематики національних меншостей у Польщі, Єжи Томашевський був першим істориком, який мав відвагу публічно заявити, що жорстокості останньої війни обтяжують сумління всіх воюючих сторін, у тому також поляків. Ішлося про те, що історик, який, по суті, тільки точніше сформулював слова свого товариша по професії, Серчика, згідно з якими, під час німецької окупації на українських землях АК робила речі, про які поляки сьогодні радо хотіли б забути, даючи інтерв'ю одному з познанських часописів, заявив:

"Отож, на Кресах АК вирізувала українців. Жінок, дітей і старців. І тут уже не можна говорити, що це була самооборона".¹

Заява Томашевського виявилася києм увіткнутим в муравлище. За словами його опонентів, це потворний наклеп і плювання в обличчя поляків, при чому один із них, — Яцек Вільчур закидав історикові зневажання АК. Таким чином, за оборону історичної правди, мабуть, очікує Томашевського сумна доля іншого польського історика — Олгерда Гурки, який 50 років тому відважився виступити проти Генрика Сенкевича, обоюваного польською громадськістю автора антиукраїнського роману "Вогнем і мечем", в наслідок чого став внутрішнім емігрантом, ізольованим від своїх земляків.

Великий розголос здобула сперта на багатій фактографії, водночас контroversійна щодо інтерпретації подій, праця Антоні Щесняка і Веслава Шоти про ОУН-УПА "Дорога до нікуди" (1973). Цю книжку вже кілька днів після появи вилучено з обігу на вимогу радянського посольства у Варшаві, переляканого публікацією на її сторінках великої кількості матеріалів, промовчуваних радянською історіографією.

Про невгаваюче зацікавлення польських науковців пробле-

1. Місячник "Nurt," Nr 5, 1984, Poznań.

матикою свого східного сусіда свідчить поява "Нарису історії України" (1976) та "Історії Києва" (1982) Л. Подгородецького, а передусім великої (500 сторінок) "Історії України" (1979) В. Серчика, виданої тиражем 10 тис. примірників у поважному видавництві "Оссолінеум". Історики, які досі задовольнялися фрагментарними розвідками з окремих епох, за останні роки сягають ширше, намагаючись показати сукупність процесів пов'язаних з історією українського народу, хоч, пишучи історію України, усвідомлювали складність цього завдання та небезпеку, пов'язану з фактом, що Україна є частиною СРСР.

І хоч у багатьох працях видно поспіх і трапляється чимало помилок і неточностей, при чому іноді неможливо встановити, наскільки цьому винні цензура та видавництва, а наскільки некомпетентність автора (гетьман Сагайдачний "за походженням польський шляхтич", Роман Шухевич був командиром дивізії "Галичина", а УПА "тісно співпрацювала з німцями"), в них подано чимало фактів, яких годі було б шукати в працях істориків УРСР, а в книжці Серчика поміщено навіть портрети Мазепи і Петлюри.

На особливу увагу заслуговують досягнення науковців Ягйлонського університету в Кракові, при чому обмін науковцями й студентами з Київським університетом (Серчик до 1979 р. був 32 рази в Києві) стимулював їхню діяльність. У Кракові спільним зусиллям 15 науковців появилось енциклопедичне видання "Україна — сучасне і минуле" (1970), збірна праця "З історії співробітництва поляків, українців і росіян" (1975) та кілька інших праць істориків А. Подрази, Я. Козіка і В. Серчика, літературознавців В. Кубацького і Р. Лужного та мовознавців Т. Лер-Сплавінського, М. Карся і В. Вітковського.

Важливим центром україністичних досліджень став заклад слов'янознавства Польської Академії Наук у Варшаві з філією в Кракові з такими науковцями як З. Штібер, Я. Піпер, М. Юрковський, С. Козак, В. Вітковський і Е. Віснєвська-Анчевська. Високий рівень репрезентував видаваний цим закладом кварталник "Slavia orientalis".

Чималий вклад в українознавчі дослідження внесли науковці, пов'язані з катедрою української філології Варшавського університету, зокрема мовознавці П. Зволінський і М. Юрковський, літературознавець Ф. Неуважний, а також славістичні катедри університетів у Вроцлаві (М. Якубець), Любліні (М. Лесів), Познані (В. Курашкевич) і Лодзі (К. Дейна, С. Грабець).

Під редакцією поляка М. Якубця та українця С. Козака

появилася в перенесеному після останньої війни зі Львова до Вроцлава видавництві "Оссолінеум" збірна праця 11 авторів "З історії польсько-українських літературних взаємин" (1974).

Основний недолік праць польських науковців — це їхній малий тираж. Для прикладу, "Коліївщина" Серчика появилася кількістю 600 примірників, праця Козіка 2 тисячі, Тожецького 3 тис. примірників, через що ці книжки не були доступні для ширшого кола читачів і могли мати дуже обмежений вплив на польську громадськість.

З другого ж боку, погано, що навіть загалом об'єктивні польські науковці несвідомо чи пак підсвідомо, нанесли чимало шкоди українській справі. Зондуючи закутки їхньої підсвідомості за допомогою фрейдистської психоаналізи, можна б, мабуть, вияснити причину цього явища, тобто їх ненавмисного легковажного ставлення до українства. В результаті — маючи добрі наміри, вони їх тільки частинно реалізували. На перший погляд, інколи йдеться про неістотні деталі, які, проте, при ближчій аналізі набирають істотного значення.

В чому ж суть справи? Передусім, часто русифікуються українські назви і прізвища (Крещатік, Ужгород, Разумовський, Кобилиця, Хвильови). Можна б цитувати десятки подібних прикладів неправильної транскрипції та неохайного ставлення до української мови. Щойно після багатьох протестів уескатівських діячів історики замість Потебня почали писати Потєбня. Щоправда, Серчик у своїй "Історії України" далі вперто пише: Потєбня. Вживаються назви, які давно вийшли з ужитку: русин, Закарпатська Русь і переплутавши прикметники "руський" і "російський", дехто твердить, що літописець Нестор назвав Київ "матір'ю російських міст".

Ці самі люди, які з обуренням засуджували гітлерівську теорію Goralenvolk-у, захищали теорію окремого лемківського народу, пишучи, що в Польщі живуть лемки і українці, при чому для Подгородецького і Пудло лемки жили не тільки в Карпатах, а й над Бугом. Натомість Г. Лукасевич, пишучи про акцію "В", твердила, що переселення охопило "всі українські регіональні групи з бойками, гуцулами і лемками включно"... Походження назви Подлясе (Підляштя) незгідно з історичною правдою пояснюється положенням цих земель "під лісом", а не "під ляхами", тобто країною біля "ляшської землі" (Польщі).

Як розуміти той факт, що в багатоілюстрованому "Нарисі історії України" Подгородецького, крім Хмельницького, нема

портрета ні одного українського гетьмана, натомість є аж 7 ілюстрацій, присвячених російським царям і дві польським королям. Аналогічно, в його "Історії Києва" є портрети 5 польських королів, а тільки одного київського князя і двох українських гетьманів, при чому багато ілюстрацій стосуються історії Польщі і Росії, а не України.

В книжці Серчика "На далекій Україні" (1984), присвяченій історії Козаччини до 1648 р., третина ілюстративного матеріалу безпосередньо не стосується теми, а побіч шістьох польських полководців бачимо тільки двох козацьких (Підкова і Сагайдачний). На п'ятох ілюстраціях козаки грають на бандурі і танцюють, очевидно з пляшкою в руці, натомість одна з картин невідомого художника, яка представляє козака на коні, обвішаного церковним посудом, підписана: Після грабунку костьола.

Навряд чи доцільно при кожній нагоді, без відповідного коментаря, за шляхетськими мемуаристами, подавати натуралістичні описи розправ гайдамаків над шляхтою, знаючи про те, що годі очікувати від тих, хто активно поборював гайдамацький рух, об'єктивного його висвітлення, знаючи також про те, що жорстокості обтяжували сумління обох воюючих сторін. Водночас злочини різних грабіжницьких ватаг, яких звичайно під час революцій і повстань не бракує, приписувалося гайдамакам, через що затиралися межі між повстанцями і звичайними розбишаками.

Інколи історія України виходить з-під пера польських істориків збіднена, а подекуди викривлена, наприклад, не визнається Гетьманщини періодом державности українського народу, твердячи, що українці вперше у своїй історії здобули державність щойно після повалення царату в 1917 р. Подгородецький у своїй праці "Запорозька Січ" перемішав історію Запоріжжя з історією Гетьманщини, хоч загальновідомо, що Січ була завжди "державою в державі", яка провадила ні від кого незалежну політику, нерідко навіть діаметрально протилежну політиці гетьмана. Навіть так важливій для дослідження польсько-українських взаємин битві під Хотиним в 1621 р. не присвячено належної уваги. За Вуйціком, Сагайдачний привів під Хотин 40 тисяч, якщо вірити Подгородецькому — тільки 20-25 тисяч козаків, деякі історики подають ще інші цифри.

Згадуючи про Володимира Антоновича, польські історики твердили, що він був "українським істориком польського походження", а в 1863 р. "став на боці царату". Пишучи таке, забули

додати, що прадід Антоновича був поляком українського походження, як також подати провідну думку "Сповіді" історика ("Основа" 1862). Тоді польським читачам стало б ясно, чому "зрадник" Антонович і його однодумці не пішли 1863 з польськими повстанцями, а вибрали власний шлях. А втім, це стосується не тільки Антоновича, бо писалося також про польське походження козацьких полковників Кричевського і Мрозовицького, Максима Рильського і митр. Шептицького, недобачаючи цього, що їхнє "відступництво" означало повернення на лоно свого народу, від якого колись відійшли їхні предки.

Під час польсько-українських дискусій у світлицях УСКТ не раз указувалося на те, що польських істориків більше цікавить історія українських земель, ніж історія українського народу, а передусім історія польських культурних впливів на Україну. Одним із багатьох прикладів такого ставлення є видана в Кракові збірна праця "Краків-Київ" (1969), де на 5 статей 4 присвячені ролі поляків в історії Києва.

На жаль, навіть в енциклопедичних виданнях, від яких можна б вимагати точної інформації, чимало помилок і недомовлень. І так в польському енциклопедичному словнику, виданому в 1959 р. Олександр Мишуга — польський співак, гопак — російський танок, а виникнення Коліївщини пояснюється провокацією російського уряду з метою неутралізувати діяльність Барської конфедерації. У "Малій енциклопедії музики" (1968) зараховується М. Березовського і Д. Бортнянського до російських композиторів.

Вказуючи на сторінках тижневика "Жице літерацке" на численні помилки в польській енциклопедії, Єжи Єнджеєвич довше затримався при гаслі "Київ" і ствердив, що забуто в ньому про знищення міста в 1169 р. Андрієм Боголюбським, а українське Кирило-Методіївське Братство, невідомо, чому названо "польсько-російсько-українським товариством".²

Не зважаючи на численні недоліки, представники нової польської історичної школи проявили багато доброї волі, намагаючись об'єктивно, хоч і не завжди послідовно, без упереджень глянути на польсько-українські взаємини. Через те дехто з них став навіть об'єктом атак з-боку товаришів по професії, а приклад згаданого вже Томашевського не є винятком.

Зрозуміло, що не тільки такі історики як Єжи Лоек (закинув

2. "Życie literackie," Nr 8, 20 luty 1966.

Серчиківі ідеалізацію Гайдамаччини)³ і Едвард Прус (закинув Тожецькому невірне і поблажливе трактування українського націоналізму),⁴ стали в рядах захисників регресу. Це тільки класичні, на жаль, ще досить численні репрезентанти старих віджилих поглядів, не до кінця витиснутих зі сторінок польської історіографії. До них можна також зарахувати співробітника Військового Наукового Інституту полк. Е. Козловського, який, даючи інтерв'ю одній із польських газет, пов'язав рух ген. Власова з УПА та дивізією "Галичина". За його словами, в рядах українського підпілля боролися групи "власівців",⁵ хоч українофобія Власова, який був прихильником "єдиної неділимої Росії" та відкинув пропозицію співпраці з УПА, загально відома.

Вже після того, як на підставі документів, знайдених у західнонімецьких архівах, стверджено, що відповідальність за смерть польських науковців у Львові в липні 1941 р. несе Sicherheitsdienst, з чим згідний керівник "Головної комісії для дослідження гітлерівських злочинів у Польщі" Генрик Піліховський, у виданій у Варшаві в 1975 р. "Енциклопедії Другої світової війни", до складу редакції якої належав полк. Козловський, мовиться, що науковці загинули "з рук гітлерівців і націоналістичного українського батальйону СС "Нахтігаль". Заради точності: "Нахтігаль" підлягав командуванню вермахту й не належав до формації СС.

Перебільшено представляючи заслуги поляків у перемозі над гітлеризмом, в польській історіографії свідомо ігнорувалося боротьбу УПА з німцями, не згадаючи ні словом про те, що вже в 1942 році український протинімецький партизанський рух охопив великі простори Волині, а рік пізніше також Галичину, при чому з німецьких джерел відомо, що в Чорному лісі (Карпати) українські повстанці провадили бої з німецькою армією у масштабі, в якому їх до вибуху Варшавського повстання ніколи не провадили чисельно сильніші від УПА відділи АК.⁶

Поширюючи незгідні з правдою відомості про масову колаборацію українців з німцями (також Тожецький інколи безкритично йде по лінії партійної історіографії, пишучи про "тісне

3. Тижневик "Kultura," Nr 31, 30 lipca 1972, Warszawa.

4. "Życie literackie," Nr 4, 28 stycznia 1973.

5. Щоденник "Głos Pomorza," Nr 197, 2-3 październik, Koszalin-Słupsk, 1981.

6. Zentner K. Illustrierte Geschichte des Widerstandes in Deutschland und Europa 1933-1945, München 1966, S. 441-442.

співробітництво УПА з гітлерівською Німеччиною, особливо від липня-серпня 1944 р."), не згадувалося про екстермінаційну діяльність Еріха Коха, райхскомісара України в 1941-44 рр., що його населення прозвало "брунатним царем України", ані про антиукраїнське вістря політики генерального губернатора Ганса Франка, до чого сам признається у своїх багатотомних спогадах. Адже розпорядження про депортацію сільського населення Закарпаття і Білгорайщини, яке мало зробити місце для німецьких колоністів, охопило також частину українських сіл. Вистачає сягнути по тайний меморіал Гімлера з 22 травня 1940 р. "Про трактування інших національностей на Сході" або прочитати "Generalplan Ost", щоб переконатися, що згідно з цим планом Гімлера з 12 червня 1942 р., більшість як польського, так і українського населення мала бути переселена в Сибір.

Польські автори залюбки розписувалися про 14 дивізію СС "Галичина", натомість, не згадували про поляків з Сілезії, Познанщини і Помор'я (т.зв. фольксдойчів) в німецькій армії. Знавець історії Польщі, англійський історик Норман Девіс ствердив, що тільки на західному фронті альянти взяли в полон 80 тисяч поляків-воєнків Вермахту, з чого виходить, що на всіх фронтах їхнє число було набагато більше. Пишучи про цю стидливо промовчувану поляками проблему, паризька "Культура" зауважила, що на німецькому військовому цвинтарі під Монте Касіно біля 1/3 похованих там німецьких воєнків мають польські прізвища.⁷

Польські науковці назагал рідко виступали зі своїми українознавчими дослідженнями перед громадськістю, тому про їхні досягнення говорили та писали небагато. Все ж таки протягом післявоєнних десятиліть організовано в ПНР декілька наукових імпрез в ширшому масштабі, в яких взяли участь як польські, так і українські науковці. Ось важливіші з них:

- 1954 — Наукова сесія, присвячена українській культурі, організована Комітетом славістики і русистики Польської Академії Наук (ПАН) у Варшаві.
- 1957 — Франківська сесія у Варшаві, організована Комітетом слов'янознавства ПАН.
- 1961 — Наукова сесія в Краківському університеті для відзначення 100-річчя смерті Шевченка.
- 1963 — Наукова сесія в Кракові, присвячена польсько-українським взаєминам в XIX і XX ст.

7. Місячник "Kultura", Nr 11, Paryż 1984.

- 1964 — Зорганізована при співучасті Товариства Польсько-Радянської Дружби (ТПРД) і УСКТ у Варшаві та в п'ятьох інших містах популярно-наукова сесія з нагоди 150-річчя з дня народження Т. Шевченка.
- 1969 — Наукова сесія ПАН у Варшаві, присвячена Котляревському.
- 1971 — Зорганізована краківським відділом ПАН сесія присвячена Лесі Українці.
- 1982 — Наукова сесія в Кракові з нагоди 350-ліття Києво-Мигилянської академії.
- 1983 — Популярно-наукова сесія на університеті в Торуні, присвячена Лесі Українці.
— Популярно-наукова сесія в Гданську, присвячена історії XVI і XVII ст.
- 1984 — Зорганізована у Варшаві при співучасті ТПРД, Будинку радянської культури і науки, Варшавської українистики і ГП УСКТ популярно-наукова сесія з нагоди 170-річчя народження Шевченка.

Відносно невелика група польських науковців займалася проблематикою українського населення в ПНР.

Солідне враження справляє розвідка Геновефи Лукасевич зі Щеціна — "Навколо генези й перебігу акції "В" (1974). Деякі дані на тему переселення подає Станіслав Банасяк, пишучи про діяльність ПУР в роках 1945-47. Чимало місця українському населенню потойбіч Сяну і Бугу та обом переселенським акціям (до УРСР і на Одзискані Землі) присвятили в своїй книжці про ОУН-УПА А. Щесняк і В. Шота.

Праця Марії Бернацької, яка в шістдесяті роки досліджувала економічні проблеми сільського населення Бещадського району (Лісько Устрики Долішні), це подзвіння для українства на цій території, де за її словами:

"Українське і мішане польсько-українське населення становить видиму меншість і воно розпорошене як по селах і робітничих поселеннях, так і в містах. Це населення, як правило, ніколи не маніфестувало своєї приналежності до української національності".⁸

Праці К. Пудло та А. Квілецького, хоч і присвячені життю лемків, переселених на західні землі, порушують проблеми, які

8. Biernacka M. Kształtowanie się nowej społeczności wiejskiej w Bieszczadach, Wrocław 1974, s. 46.

стосуються всього українського населення в ПНР. Особливо плідним дослідником виявився Квілецький, який, крім книжки "Лемки", помістив у різних журналах біля десяти статей, які значною мірою збагатили сучасне лемкознавство.

Соціолог Збігнев Вежбіцький досліджував життя переселенців з акції "В" на західних землях після 1956 року, натомість Казімеж Васяк у своїй статті про шкільництво національних меншостей в Польщі подав деякі статистичні дані про українські школи.

Різні аспекти життя непольського населення в ПНР описав Є. Львовель в книжці "Польща, якої не знаємо" (1970). Кілька десятків статей на цю тему появилось в різних польських часописах і журналах.

Аналіза праць, опублікованих на тему українців у Польщі, підтверджує загальновідому тезу про неможливість опублікувати повністю об'єктивну книжку в умовах комуністичної системи. До речі, марксисти відверто твердять, що наука не може бути об'єктивною, тому, наголошуючи на малоістотних, але придатних з партійної точки зору справах, вони промовчують істотні, але для партії невідповідні.

Типовим для цього роду досліджень є публікація згаданого вже соціолога Вежбіцького. З поля його зору випали деякі питання, що мали суттєве значення для українського населення в Польщі, натомість, чимало місця він присвятив справам другорядним і для характеристики життя цього населення неістотним, наприклад, його цікавило скільки українців належало до партії і займало керівні становища в державній адміністрації, або скільки поляків було членами УСКТ.

Вежбіцький подає, що в 1958 р. на Ольштинщині обрано 412 українців на радних до рад народових (органів самоуправління) різних щаблів, хоч для всіх ясно, що ці радні не могли мати жодного впливу на поліпшення долі своїх земляків, бо всюди становили разючу меншість і мусіли підпорядковуватися рішенням польської більшості. Не потрудившись проаналізувати як слід причини занепаду українського шкільництва, Вежбіцький арбітрально ствердив: "Причина цього — брак охочих до навчання цієї мови".

Важко погодитися з його твердженням, мовляв, "суспільний аванс одиниці є часто авансом групи як цілості", бо саме, з огляду на розпорошення та шовіністичне польське оточення, індивідуальне підвищення по службі українця, як правило, озна-

чає його відхід від національної групи. Про це добре знало СБ, яке інколи, використовуючи свої впливи, допомагало здібним дітям УСКТ дістатися на відповідальні посади, щоб таким способом відтягнути їх від активної діяльності в українському середовищі, а по змозі перенести до місцевості, де нема українців. До цієї категорії слід зарахувати факт вислання в 1960 р. в чотирирічне службове відрядження на пост музичного інструктора польських еміграційних осередків у Бельгії відомого уєскатівського диригента Й. Курочка саме тоді, коли численні хори УСКТ змушені були перервати свою діяльність з огляду на брак диригентів.

Обговорюючи справу мішаних подруж, Вежбіцький твердить, що вони є частим явищем, а діти з мішаних подруж стають мостом між двома громадськостями й культурами. І ця теза необґрунтована. Діти з мішаних подруж у переважній більшості стають ревними римо-католиками й поляками, а з українським середовищем не мають контакту, бо їхні батьки українського походження, як більшість неофітів, неприхильно ставляться до середовища, яке покинули. Саме тому патріотичні кола в УСКТ виступали проти польсько-українських подруж, вважаючи, що з української точки зору ці амальгамні подружжя шкідливі. Характерно, що під час "розмов" з уєскатівськими активістами, офіцери СБ цікавилися тими, хто виступав проти мішаних подруж. Зрештою, цій тезі Вежбіцького заперечує його товариш по професії Квілецький, ствердивши не без сатисфакції:

"Якщо йдеться про вплив мішаних подруж на культурні та етнічні зміни, істотну роль відіграє факт, що діти виховуються по-польськи. Вони отримують польські імена та хрещені в рим.-кат. костелі. Мовою на щодень є в хаті польська мова, інколи спостерігається двомовність, головню в контактах з родиною лемківської сторони. Утримуються певні лемківські звичаї, зокрема ті, які виникають з участі в широкому родинному, суспільному і товариському житті (наприклад, подвійне святкування Різдва), одначе, співжиття в такому подружжі звичайно означає для лемка пристосування до культурного взору, репрезентованого партнером".⁹

Це саме стверджує К. Пудло, пишучи: "Діти з цих мішаних подруж мають переважно польські імена, вони хрещені в римо-католицькому костелі".¹⁰

9. Kwieciek A. Łemkowie. Zagadnienia migracji i asymilacji, Warszawa 1974, s. 252.

10. Pudło K. Osadnictwo łemkowskie na Dolnym Śląsku w latach 1947-69, Wieś Dolnośląska tom XX, Wrocław 1970, s. 105.

Багато тверджень польських дослідників не витримують критики. Наприклад, К. Пудло і Є. Львовель, обговорюючи ставлення українських селян до переселення до УРСР, твердили, що не хотіла виїздити ця частина населення, яка співпрацювала з УПА. Дивно, що саме представники народу, селянство якого протягом століть становило забороло проти германізації та який має в своїй історії "віз Джимали", а в літературі постать рішеного на все в обороні рідної землі селянина Слімака ("Форпост" Б. Пруса), не хотіли зрозуміти українського селянина, який ставив розпачливий опір переселенню до УРСР і цілковито знехтували його прив'язання до рідної землі та його нехоть до колгоспної системи.

Спрощуючи питання занепаду українського шкільництва, К. Васяк у своїй статті про шкільництво нацменшостей, в якій роїться від помилок, твердив, що батьки посилають своїх дітей на навчання української мови тільки доти, доки триває тиск українських середовищ, натомість, зі зникненням цього тиску зникають пункти навчання. Замінивши слова асиміляція й де-націоналізація приємним для вуха евфемізмом — інтеграція, польський дослідник пояснює занепад шкільництва національних меншостей інтеграційними, на його думку, позитивними явищами, яким, однак, перешкоджають українські націоналістичні осередки на Заході.

Істотним недоліком багатой фактажем праці Квілецького "Лемки" є те, що він дійшов до узагальнюючих висновків, дослідивши лемків, поселених в південно-західній Польщі, натомість, залишив поза полем зору лемків в інших районах країни. Під час акції "В" на досліджену Квілецьким територію переселено головню мешканців західньої Лемківщини, тобто, найменш національно свідому частину лемківського населення, через що годі результати досліджень автоматично переносити на всіх лемків. Зі своєрідним механістичним матеріалізмом Квілецький трактує українських селян як бездушні предмети, що їх можна довільно перекидати з місця на місце, не вникаючи в те, що вони думають і відчувають, та яким байдуже, чи вони обробляють землю над Одрою чи над Сяном. З його слів виходить, що лемки повинні бути вдячні урядові за переселення, бо на Заході мають асфальтові дороги та електричне світло, чого на Лемківщині не мали.

Жонглюючи такими поняттями як адаптація, стабілізація і асиміляція, Квілецький інколи потрапляє в сіті логічних суперечностей, заперечуючи самому собі. В одному місці книжки "Лемки"

(ст. 36) він підкреслює, що розпорошення населення, тобто те, що польський уряд зробив з українцями, сприяє асиміляції. В іншому місці (ст. 39) він твердить, що польська держава бажає "забезпечити кожній національній групі право вибору власного шляху розвитку". У цьому місці варто запитати: який же шлях розвитку може вибрати п'ять українських родин, які живуть в чисто польському селі?

Не витримує критики твердження Квілецького про нібито "національний дуалізм" лемків. Загальновідомо, що їхня польськість була зумовлена тактично-опортуністичним міркуванням, мовляв, тоді зможуть повернутися на свої землі, польські сусіди перестануть їх дискримінувати, а діти легше дістануться до шкіл і праці.

До книжки "Лемки", її безапеляційного тону та застосованих в ній дослідних методів (м.ін., з наукового погляду малоприматна анкетизація шкільних дітей), можна мати поважні застереження, хоч її авторів, мабуть, здавалося, що в лемківській справі остаточно поставив крапку над "і" і висунувши тезу про стабілізацію (читай: асиміляцію) лемків на західних землях, закрив дискусію на цю тему. Тим часом навіть польські соціологи З. Вежбіцький і А. Потоцький, рецензуючи цю книжку на сторінках журналу "Lud" (60 том, 1976), скептично поставилися до тези Квілецького про стабілізацію лемків, твердячи, що питання економічної, суспільної і культурної асиміляції висвітлені в ній непереконливо.¹¹

Побоюючись загострення полеміки на дразливу тему, редакція "НС" в травні 1969 р. вже після трьох номерів перестала друкувати на своїх сторінках довшу критичну статтю на праці Квілецького пера лемківського діяча Михайла Ковальського.

Польський журналіст Мацей Козловський, пишучи на сторінках часопису "Solidarność" про невідрадне становище переселених на західні землі лемків, з несмаком занотував:

"Водночас різні "науковці" з задоволенням досліджують процеси "асиміляції"... І діється це в країні, в якій при кожній нагоді радо підкреслюють "багатовікові традиції польської толеранції".¹²

11. Щорічник "Lud," t. 60, 1976.

12. Тиждень "Solidarność," Nr 20, 14 sierpnia 1981.

3. ЛІТЕРАТУРА, ТЕАТР, КІНО

Тоді, як сучасна польська історіографія може похвалитися багатьма доволі об'єктивними працями в ділянці польсько-українських взаємин, досягнення польських літераторів скромніші. Водночас брак потрібної перспективи часу спричинився до того, що найбільше незрілих творів появилось про події вагомих в історії польсько-українських взаємин 1939-47 рр. До негативного символу виростає факт, що книжка Яна Герарда, "Łuny w Bieszczadach" ("Заграви в Бескидах", 1959), в якій упівці відрубують сокирою голови полоненим польським воякам, стала однією з найпопулярніших книжок в ПНР і мала понад десять видань. Шкільна влада рекомендувала її як лектуру для молоді середніх шкіл, а екранізація повісті (1961) ще збільшила її популярність.

Провокативний характер повісті Герарда, яка значною мірою вплинула на посилення антиукраїнських настроїв польського населення, допомагає виявити праця Генрика Домінічака про польські прикордонні війська в 1945-48 рр. За його, спертими на архівні матеріали даними, в березні 1946 р. в битві біля села Яселко (Ясель) на Лемківщині, УПА полонила 94 польських вояків, серед них 6 старшин і 4 міліціонерів. Старшин і міліціонерів після короткого слідства розстріляно. Справу решти вояків розглядав спеціальний трибунал, який після аналізу здобутих польських документів та розмов з місцевими селянами щодо поведінки польських вояків з цивільним населенням, вирішив більшість вояків відпустити, натомість, групу кільканадцятьох полонених, в якій, за словами Домінічака, "опинилася більшість підстаршин і вояків найбільш активних у поборюванні УПА", розстріляти. До цієї групи належав вояк Павел Судник (в повісті Герарда — Гонсеніца), якому пощастило втекти від розстрілу, а не від сокири.¹

Оповідання, яке своєю огидністю перевищує сцену екзекуції в повісті Герарда, написав член СПП в Лодзі Ян Копровський. В

1. Dominiczak H. Wojska ochrony pogranicza w latach 1945-1948, Warszawa 1971, s. 223-226.

його "Помилці" один із мешканців польського села, якому автор не дає навіть імені, але називає просто "українцем", убив сокирою в костьолі під час Служби Божої священика. Цинізм польського письменника в тому, що вбивник зовсім не був українцем, лише так його чомусь у селі називали. Проте, це не перешкодило Копровському в коротенькому оповіданні (2 і пів сторінки друку) 16 разів ужити слово "українець", тобто, воно в середньому повторюється щоп'ять рядків. Оповідання завершується недвозначним, так милим вухам польських українофобів, пуантом: "А на підлозі, в проблискуючому крізь мале віконце сонці блискотіло закривавлене вістря сокири".²

Сокира стала улюбленим реквізитом польських письменників. Звертається до неї також Єжи Корчак, автор збірки оповідань під багатомовним заголовком "Між свастикою і тризубом" (1964). В його оповіданні "Ерем" є мова про упівця, якому курінний наказує зліквідувати свою матір, тому, що вона полька. Звірівшись у цьому батькові, вони вирішили її вбити спільно, проте, у вирішальний момент батько вбиває сокирою не дружину, а сина. Оповідання прикрашене великим рисунком, на якому видно згадану трійку, при чому батько тримає в руках сокиру.³

Несмачним епілогом закінчується оповідання уродженця Поділля Юліяна Волошиновського — "Семен Бездітний". Український селянин відрізав панові-полякові, котрого застукав зі своєю дружиною на гарячому, геніталії.⁴

Дантейські сцени, що їх спричинили у волинському містечку "бандерівці від Гаврилюка, що звуть себе бульбівцями", описані в збірці оповідань Влодзімежа Одоєвського "Zmierzch świata" ("Занепад світу", 1962). На багатьох сторінках цієї книжки повторюється всяка вульгарність і так добре відомі з сенкевичівського словника: чернь, грабунок, ватага, різня, дикуни, голодранці, погромщики. Що гірше, ця книжка появилася також по-французьки (1966), натомість, інший, подібний за своїм характером твір згаданого автора "Wyspa ocalenia" ("Острів спасення", 1964) перекладено на німецьку мову. Маючи на думці "хахлів", один із героїв Одоєвського авторитетно стверджує ось що:

"Вбивання, то вони мають у крові. Тепер вирізують тисячі

2. Koprowski J. Teraz i zawsze, s. 94-97, Łódź 1968.

3. "Życie literackie", Nr 11, 14 marca 1971.

4. "Życie literackie", Nr 2, 14 stycznia 1968.

тутешніх євреїв і де можна поляків, одначе, прийде час, то й своїх німецьких опікунів почнуть різати".⁵

Заради точности слід згадати, що акція повісти діється літом 1942 р., при чому виступає в ній батальйон "Нахтігаль", який німці розв'язали наприкінці липня 1941 р., та відділ дивізії "Галичина", яка ще тоді не існувала.

Описуючи в книжці "Powrót nad rzekę" ("Повернення над ріку", 1967) вересень 1939 р. і відступ розгромлених німцями польських відділів у Галичині, Фердинанд Замойський вкладає в уста своїх героїв подібні епітети звернені у бік українців: прокляті кабани, різуні, хами, синьо-жовта зараза. Ідеться про те, що українці подекуди атакували й роззброювали менші групи польських вояків, хоч із різних польських джерел, м.ін., "Нарису історії України" Подгородецького виходить, що такі випадки були рідкістю.

Антиукраїнські традиції в польському красному письменстві з турботною послідовністю продовжуються по сьогоднішній день — сорок років після сумнозвісного польсько-українського взаємовинищення. Далі появляються твори, що дбають про воскресування та підсичування антагоністичних настроїв. Свіжий доказ цього — написана в дусі попередніх книжок повість Францішка Сікорського "Iwa zielona" ("Верба зелена", 1984).

Годі дивуватися, що після прочитання кількох цього роду книжок у білочорній тональності, де все українське було чорне, на згадку про українця в уяві молодого поляка виростала постать напівдикого індивіда з ножем у зубах. Таким чином, велика частина польської воєнної літератури замість стати для польської молоді школою патріотизму, стала школою ненависти, при чому українців представлялося гірше, ніж німців, бо німці звичайно поляків стріляли, а українці їх різали.

С. Вронський — автор вступного слова до книжки Г. Цибульського "Червоні ночі", яка змальовує події на Волині в 1942-44 рр., твердить, що польська держава в довоєнне двадцятиліття сама виплекала український шовінізм. На доказ цього подає, що в недалекій Житомирщині, де польського населення було кілька десятків тисяч, під час німецької окупації не дійшло до жодних виступів українців проти поляків. Водночас рецензент цієї книжки С. Зелінський не міг зрозуміти, чому польські оборонці села

5. Odojewski W. Wyspa ocalenia, Warszawa 1964, s. 62.

Пшебраже, одного з нечисленних на Волині польських осторів в українському морі, вигантували на своєму прапорі слова пісні, що була гимном польських борців проти германізації: "Nie damy ziemi skąd nasz ród".

Дивно звучать претенсії Єжи Льовеля, коли він закидає українцям брак лояльності супроти польської держави у вересні 1939 р., мовляв, вони раділи з розвалу Польщі, натомість в іншому місці цієї самої книжки пише про пацифікацію Галичини, яка мала місце всього дев'ять років раніше і не бачить пов'язання між цими фактами. Крім цього, Львель належить до покоління, яке повинно пам'ятати тріумфальні фанфари, що під жалібне голосіння галицьких українців, гриміли в цілій Польщі в березні 1939 р. з нагоди повалення Карпатської України і створення польсько-угорського кордону.

Досвідчений журналіст Львель не повинен бути заскочений ворожістю українців і напевно знає про анкету, проведену варшавським тижневиком "Biuletyn Polsko-Ukraiński" на рік до вибуху Другої світової війни. На запитання: "Чи загрожує нам нова Хмельниччина?" більшість анкетованих поляків дали ствердну відповідь.⁶ Як видно, думаючи поляки вже тоді розуміли, що антиукраїнська політика польського уряду при першій-ліпшій нагоді неодмінно doprowadить до вибуху ненависти.

Деякі польські автори, які, звичайно, обурюються, коли почують вислови "Polnische Wirtschaft" або "п'яний, як поляк", а в сімдесяті роки виступали проти популярних в США "Polish jokes", що висміювали поляків, іноді іронізували, прямо насміхалися, мовляв, українцям захотілося самостійної України, при чому два останні слова обов'язково брали в лапки, хоч для нормальної людини прагнення 50-мільйонного народу створити власну державу, по суті, не повинно бути чимось смішним.

Піонерською спробою показати українську дійсність у Польщі після 1947 р. була повість Генрика Панаса "Грішники" (1966), в якій на прикладі ольштинського села показано співжиття між поляками та переселеними туди під час акції "В" українцями. На жаль, спроба виявилася не зовсім вдалою. За словами рецензента книжки, одного з українських персонажів, який радить своїм землякам добре співжити з поляками, заховуючи при цьому своє національне "я", Панас чомусь вважає ідіотом. Він приходить до

6. Łobódowski J. Podsumowanie i kropki nad "i". "Tydzień Polski", 23 września 1978, Londyn.

висновку, "що не сталося б жодне нещастя, коли б за 20 років усі українці спольщилися". Панас настільки спритний, що негативні зауваження на адресу українців вкладає в уста своїх героїв, буцімто, це не є поглядом автора. Наприклад, одна з дійових осіб його книжки називає українське населення "темною, розпорошеною масою, націоналістичні традиції якої збанкрутували, а якої не оживляє жодна ідея".

Регулярно видавані видавництвом Міністерства Оборони кишенькового формату книжечки серії "Жовтого тигра", про які з огляду на їхній рівень не варто було б згадувати, появляються масовим тиражем (в середньому 200-250 тисяч примірників). Вони дуже дешеві, отже, загально-доступні. Біля десятих томиків цієї серії були присвячені боротьбі з УПА, яку змальовано найтемнішими фарбами, представляючи у відомому з радянських видань світлі. Т.зв. "упівська література" дочекалася в Польщі десятків творів і закріпила в польській громадськості вкрай негативний стереотип українця.

Роз'яструючи старі рани, польська література не зуміла показати своїм землякам виходу з глухого кута, в якому опинилися польсько-українські взаємини після Другої світової війни. Перманентне нагадування полякам кривд, заподіяних їм українцями, рідко тільки згадуючи про власні гріхи, ще більш ускладнювало співжиття між обома народами. Аналіза польської післявоєнної літератури про українсько-польські справи дає далеку від оптимізму картину, а нечисленні об'єктивні твори не спроможні врятувати становище.

На увагу заслуговує творчість Анджея Кусьневіча, зокрема його поема "Слово про ненависть" (1956), в якій автор показує зародження й наростання ненависти між поляками і українцями, при чому винних за цей стан речей бачить по обох боках барикади. Поема закінчується оптимістичним акордом — переконанням, що переможе ідея польсько-українського порозуміння. Поема викликала певний резонанс в Україні, а Дмитро Павличко помістив переклад епілогу поеми на сторінках "Літературної України". Цікаві україніки знаходяться в повісті Кусьневіча про мешканців польсько-єврейсько-українського містечка в Галичині "Strefy" ("Зони", 1971).

Приклади польсько-української співпраці акцентує у своїх біографічних повістях "Сераковський" (1954) і "Траугут" (1957), Станіслав Струмф-Войткевич. Він пригадав українській громад-

ськості припорошену пилом забуття постать друга Шевченка і Гарібальді, революціонера полк. Андрія Красовського.

Іншого, ніж в Сенкевича, Хмельницького показав у повісті "Королівство пихи" (1958) Міхал Русінек.

Визначною подією стала поява белетризованої монографії про Шевченка пера Єжи Єнджеєвича "Українські ночі або родовід генія" (1966). Усі три видання відносно дорогої книжки (разом 20 тисяч примірників) швидко зникли з полиць книгарень, а факт, що радянська цензура відкинула вже готовий манускрипт перекладу монографії на українську мову, виставляє їй якнайкраще свідоцтво. Український переклад цієї книжки пера Євгена Рослицького появився на Заході. 7 червня 1968 р. в радянському посольстві у Варшаві відзначено Єнджеєвича орденом "Знак пошана", призначено йому Державною Радою СРСР. Як видно, заборона перекладу книжки та одночасне відзначення медаллю її автора, не противляться радянській моралі.

У виданій в 1969-75 рр. трилогії про часи короля Яна Собеського, Марек Садзевич змалював трагічне становище України другої половини XVII століття в середині трикутника Варшава-Москва-Істамбул, намагаючися пояснити зигзагувату політику гетьмана Петра Дорошенка.

В ділянці поезії пробував наблизити польському читачеві українську проблематику, щоправда, інколи дуже заплутано, а навіть тенденційно, за що був скритикований членами уескатівського Літоб'єднання, краківський поет Єжи Гарасимович.

Деяким оптимізмом сповнюють результати плебісциту на найкращу книжку післявоєнного 40-річчя, проведеного редакцією варшавського тижневика "Політика" навесні 1984 р., в якому взяло участь понад 1500 осіб. Виявилось, що серед 40 найпопулярніших польських книжок нема книжки Герарда, за яку її автор в 1959 р. отримав нагороду Міністерства оборони, а через сім років державну нагороду, ані жодного іншого автора з т.зв. антиукраїнської літератури.⁷

Значення об'єктивної літератури для співжиття між обома народами важко переоцінити, бо такі твори:

- неутралізують шовінізм;

- зацікавлюють поляків українською проблематикою і життям української меншости в ПНР, стимулюючи польсько-українське зближення;

7. Тижневик "Polityka", Nr 14, 7 kwietnia 1984.

— скріплюють почуття національної гідності польських українців;

— кольпоровані на Схід, зацікавлюють інтелектуальні кола УРСР і проживаюче там польське населення питанням польсько-українського діалогу.

На жаль, поза одиницями, серед польських літераторів забракло людей, які розуміли б вагу цієї проблеми. Поганий приклад ішов згори, а ставлення до України та українських національних амбіцій довголітнього голови СПП Ярослава Івашкевича дуже характерне. Для народженого на Київщині Івашкевича, Україна на все життя залишилася виключно етнографічним поняттям, а його повість "Слава і честь" — класичний приклад такої України, баченої очима польського шляхтича. Не без рації в уєскатівському середовищі він отримав прізвув "червоний шляхтич".

Серед старшої генерації членів СПП було чимало "українців" типу Івашкевича, які виростили на пограниччі обох культур, а за даними довідника з 1970 р. понад 150 літераторів, тобто біля 20% усіх членів СПП, народжені на українській етнографічній території. Вони, хоч і з симпатією писали про Україну (очевидно, цю етнографічну), для справи налагодження українсько-польської співпраці на базі рівноправного партнерства й нормалізації життя польських українців, по суті, не зробили нічого. А втім, Україна була для них тільки тлом, на якому змальовано пригоди польських героїв їхніх повістей і для більшості з них її кордони ще й тепер починаються на ріці Збруч.

Позитивно слід оцінити працю польських перекладачів, які переклали чимало українських творів на польську мову, хоч за статистичними даними, їх українські товариші по перу переклали три рази більше творів польських письменників. Кошалінський науковець Я. Грицков'ян опрацював бібліографію перекладів українських творів на польську мову за перше післявоєнне двадцятиліття (1945-66).

Чималу плеяду польських перекладачів очолює з понад 30 томами української прози й драматургії Станіслав Едвард Бури — театрознавець, захоплений творчістю Лесі Українки і Миколи Куліша. Впродовж багатьох років він мав труднощі з публікацією перекладу "Оргії", а навіть після появи перекладу жоден театр не хотів її поставити, вбачаючи надто виразні аналогії між рабовласницьким Римом та СРСР.

Усі повісті Шевченка переклав на польську мову Є. Єнджевич.

Зачарований індивідуальністю і містичним світом Олеся Бердника, з яким був особисто знайомий, Адам Галіс переклав його "Чашу Амріти" (1971), а народжений в Києві Казімеж Трухановський вклав чимало серця й хисту в переклад "Собору" О. Гончара (1972). Слід відмітити, що згадані переклади появились вже після атак функціонерів з керівництва СПУ на обох письменників, що спричинилося до ще більшої популярності їх творів у Польщі. В серпні 1972 р., саме тоді, коли в "Літературній Україні" появилася розгромна стаття проти Бердника, тижневик "Пшиязнь" опублікував ентузіастичну рецензію С. Е. Бурого на "Чашу Амріти".

Незабаром після появи творів Гончара і Бердника польською мовою Спілка Письменників СРСР добилася того, що на переклад кожного твору з української літератури потрібна її згода, в наслідок чого перекладену Бурим іншу повість Бердника "Зоряний корсар" не допущено до публікації.

До найплідніших перекладачів української поезії належали М. Касіян, Є. Єнджеевич, Є. Літвінюк, Ю. Вачкув, Ф. Неуважний, Є. Плєснярович, В. Слободнік, К. А. Яворський і Т. Хрущєлевський.

Палким популяризатором української поезії виявився перекладач творів В. Сосюри, В. Коротича і М. Корсюка (Румунія) — Зігмунт Рибак.

В 1975-79 рр. "Кобзаря" переклав люблінський поет П. Курпрись. Був це перший переклад на польську мову всієї поетичної творчості Шевченка, здійснений одним перекладачем.

Відносно пошвавлена діяльність перекладачів дала видимі ефекти: у Варшаві появилася велика "Антологія української поезії" (1977), а в Києві "Антологія польської поезії" (1979).

Одначе, також в ділянці перекладу повторювалися різні недоліки, зокрема:

- здійснювання "перекладу з перекладу", тобто не з українського оригіналу, а з російського перекладу;

- брак інформації на книжці або під перекладеним віршом про те, з якої мови здійснено переклад;

- факт, що інколи перекладницькою роботою займалися люди, які не знали українського побуту й тільки поверхово знали українську мову;

- брак у Польщі установи, яка займалася б координацією

перекладів української літератури, в результаті чого нерідко перекладалися твори другорядних письменників, що в свою чергу давало полякам фальшиву картину інтелектуального рівня української літератури, а інколи різні перекладачі, не знаючи про себе, працювали над перекладом цього самого твору.

Чималі застереження викликала польська видавнича політика, яка виразно фаворизувала твори російських авторів. Саме тому Юзеф Бояр (1907-1973) не зумів видати збірки українських казок для дітей та перекладеної ним повісті Ольги Кобилянської "Царівна", а історичний роман Р. Іваничука "Мальви" (перекладач С. Е. Бури), лежить у видавництві вже кілька років.

У цьому місці слід підкреслити плідну діяльність Ю. Бояра, який переклав кілька томів української прози і драму Франка "Украдене щастя". Рішучий противник практикованого частиною польських перекладачів "перекладу з перекладу", не маючи довіри до конформістичного керівництва СПП, Бояр на власну руку пробував нав'язати контакти з київськими літераторами. Однак на його листи відгукнувся тільки один Максим Рильський.

Позитивно слід оцінити факт, що від 1974 р. Люблінське видавництво спеціалізується в публікації перекладів з української літератури. Водночас передбачено організувати регулярні зустрічі перекладачів, що створює шанси кращої координації перекладацької діяльності. У зв'язку з цим 15-17 травня 1984 р. уперше відбувся в Києві триденний семінар закордонних перекладачів української літератури, на якому Польщу репрезентували Ф. Неуважний і С. Е. Бури.

Хоча в наш час театр значною мірою втратив свою колишню позицію на користь кіно й телебачення, ще й тепер він має в Польщі тисячі запалених прихильників і не можна ігнорувати його впливу на формування польської громадської думки.

Тоді як театри УРСР виставили в післявоєнні роки десятки польських п'єс, не може сповнювати оптимізм факт, що інсценізації п'єс українських драматургів на польських сценах належали до рідкості (симптоматично, що також Польський Театр, що існує від 1958 р. при Будинку Вчителя у Львові, за 25 років не поставив ні однієї п'єси з української драматичної класики) і були, як правило, справою поодиноких ентузіастів. До них належали краківські залізничники — аматори, які в травні 1956 р. поставили п'єсу Франка "Украдене щастя". Звеличником української Мельпомени був далекий родич Тобілевичів, літературний

керівник театру в Ряшеві Єжи Плеснярович (1920-1977). Здійснивши переклад лібретто опери "Запорожець за Дунаєм", він поставив її в червні 1960 р. в режисерії К. Заболотної з Кракова, при допомозі працівників Львівської Опери, на аматорській сцені в Ряшеві.

Старі упередження плюс загалом низький рівень драматургії в УРСР спричинилися до того, що українських п'єс не хотіли ставити ані режисери, ані директори польських театрів. Нечисленні п'єси польських драматургів на українську тему також не належали до залізного репертуару польських сцен, якщо не рахувати "Мазепи" Ю. Словацького, щоправда, історичний Мазепа має небагато спільного з героєм твору Словацького.

У перші післявоєнні роки пробувало оживити культурну співпрацю між ПНР і УРСР впливове польсько-українське подружжя Ванда Василевська і Олександр Корнійчук, а п'єси Корнійчука, хоч і без більшого успіху, ставилися кілька разів на сценах Катовиць і Вроцлава.

Літом 1959 р. театр у Новій Гуті поставив п'єсу "Сирітський геній" Марії Домбровської про короля Владислава IV і його прихильну козацтву політику. Польські критики ніколи серйозно не займалися ані самим твором, що його видатна письменниця написала з наміром протиставитися поглядам Сенкевича на Козаччину, ані проблематикою, яку п'єса порушує. Характерний для польської ментальності факт, що набагато більший успіх мала ставлена через дев'ять років театром в Ольштині інсценізація "Вогнем і мечем" (реж. Е. Кобилінська-Масеевська).

В травні 1963 р. поставлено у Варшаві в режисурі К. Скушанки драму Ю. Словацького про Коліївщину "Срібний сон Соломії". За словами рецензента, "селянський революційний рух показано з консервативних, великопанських і, на жаль, треба ствердити, недружніх позицій", а представлені в п'єсі гайдамаки "плазують під панськими ногами або ріжуть панів".⁸

У 1972 р., завдяки зусиллям невтомного перекладача української літератури С. Е. Бурого, театр у Валбжиху (Сілезія) поставив "Патетичну сонату" М. Куліша. Через три роки на сцені краківського театру поставлено "Сині олені" О. Коломийця в режисурі Л. Сміяна з Києва.

Польська кінематографія, подібно як і театр, не може похвалитися цікавими картинами, присвяченими українській тема-

8. "Наше слово", ч. 18, 5 травня 1963.

тиці. Художньо невдалим вийшов фільм "Подгале у вогні" про антишляхетське повстання польських селян в 1651 р. під проводом Костки-Наперського, при чому у фільмі не показано впливу Хмельниччини на цей рух.

На жаль, як в літературі, так і на екрані велику популярність здобув фільм "Огньомістш Калень", тобто екранізація книжки Я. Герарда "Луни в Бещадах" ("Заграви в Бескидах"). Тематиці УПА присвячено також, зроблений в стилі американського вестерну фільм "Зірваний міст". Крім цього, в п'ятдесяті роки на польських екранах довгий час ішов чеський фільм на цю ж тему — "Акція "Б". Годі недобачати деструктивного впливу цього роду кінокартин на польську молодь.

Картина в ділянці кіномистецтва не була б повна, якщо б не згадати кількох хронікально-документальних фільмів. Поляки створили короткометражний фільм про національні меншості в Польщі "На польській землі" і дві документальні стрічки про столицю України, "Варшав'яни в Києві" та "Місто над рікою". В рамках співпраці Краків—Київ, кияни зняли кольоровий фільм "З кіноапаратом по Кракові".

В 1958 р. в польському журналі "Фільм" появилось повідомлення про те, що у Варшаві та Кракові знімається документальний фільм про українця — учасника польського повстання проти Росії в 1863 році — капітана Потебню. Згодом про цей фільм під промовистим заголовком "За вашу і нашу свободу", який за словами "Нашої культури" мав стати "ще одним кроком на шляху зближення наших народів", затихло.⁹

9. "Наша культура", ч. 4, 1958.

4 ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Навряд чи було б доцільним когось нині переконувати в тому, що засоби масової інформації мають вирішальний вплив на формування громадської думки. Без перебільшення можна ствердити, що саме преса, радіо й телебачення вирішують про обличчя громадськості.

Ставлення польської преси до українського питання в багато чому залишало бажати кращого, при тому ледве кілька часописів і журналів пробували деякою мірою інформувати про нього польську громадськість. Ідеться передусім про науковий кварталник "Slavia orientalis", люблінський двотижневик "Kamena", краківський тижневик "Życie literackie" і тижневик "Przyjaźń".

Відомий з багатьох безкомпромісних статей в обороні правопорядку та прихильний ідеї польсько-українського зближення часопис молоді польської інтелігенції "Po prostu" був зліквідований уже несповна рік після приходу Гомулки до влади. Ряд проблемних статей про українські справи появилось на сторінках тижневиків "Tygodnik Powszechny" і "Solidarność", католицьких місячників "Więź" і "Znak".

До серйозних наукових журналів зараховують в Польщі видаваний Комітетом Слов'янознавства ПАН кварталник "Slavia orientalis", в якому поміщено десятки цінних статей присвячених українській літературі, зокрема в 1970-75 рр., коли на посаді секретаря редакції працював випускник Київського університету Степан Козак. Окремі номери журналу були присвячені Франкові (1957), Котляревському (1970) і Лесі Українці (1971). На жаль, невеликий тираж (кількасот примірників) поважно обмежує радіус його дії.

Для покращання напруженої українсько-польської атмосфери багато зробив часопис "Камена", який підтримує дружні контакти з львівським журналом "Жовтень". Як до війни (часопис виходить від 1933 р.), так і після неї, появилось в ньому чимало статей на українські теми й перекладів з української літератури. В одному з номерів "Камени" (листопад 1965 р.) редакція дозволила собі

навіть помістити переклад вірша Євгена Маланюка "Перед портретом Мазепи". Люблінський науковець М. Лесів довгий час провадив на сторінках часопису постійну рубрику "За Бугом", присвячену культурним подіям в Українській і Білоруській РСР.

Співпраця міст-побратимів Кракова і Києва зумовила зацікавлення українською тематикою редакції тижневика "Życie literackie". В ньому неодноразово поміщалися полемічні статті різних авторів в українській справі, переклади української поезії та прози. Один із квітневих номерів за 1961 р. був присвячений українській літературі, а в одному з люневих номерів за 1967 р. поміщено вірші українських поетів, що живуть у Польщі. Навесні 1966 р., на сторінках тижневика почався не доведений до кінця польсько-український діалог.

Чимало україніки знаходимо в багато ілюстрованому тижневику "Przyjaźń" ("Дружба"). Не зважаючи на ортодоксальність поглядів редакції (тижневик є органом Товариства Польсько-Радянської Дружби) і постійно звернені на нього очі радянського посольства у Варшаві, у зв'язку з чим на його сторінках ніколи не бракувало пересолоджених матеріалів про "щасливе життя в СРСР", в тижневику вміщено десятки статей пов'язаних з українською культурою.

Загалом і в цілому, треба однак ствердити, що статті на українські теми появлялися в польській пресі рідко. Оминаючи проблеми української меншости в Польщі, в перші післявоєнні роки діяльність польських публіцистів обмежувалася до агітації за переселенням до УРСР, пайливих статей проти українських націоналістів на Заході та доволі широкої інформації про боротьбу з "бандами УПА".

Пишучи про спалені відділами УПА села, газети свідомо створювали враження, буцімто, горіли польські села, промовчуючи те, що пущені з димом хати були власністю українців, виселених до УРСР, а метою цієї акції було не допустити до поселення туди поляків. Наприклад, у виданому Інститутом Історії Партії при ЦК ПОРП збірнику "Впали в боротьбі за народну владу" (1970) пишеться, що "банди УПА спалили в Ряшівському воєвідстві понад 160 сіл". Водночас перед польською громадськістю затаювалося, що повстанці не чіпали польського цивільного населення, а після роззброєння, звичайно, випускали полонених рядових вояків ВП, розстрілюючи тільки тих, яким доказано знування над українським населенням, або інші "заслуги" в боротьбі з українським підпіллям.

Після закінчення акції "В" і ліквідації УПА українська тематика надовго зникла зі сторінок польської преси. Змову мовчання в українській справі перервав ряшівський журналіст Любомир Радловський статтею, опублікованою в квітні 1956 р. в щоденній газеті "Nowiny Rzeszowskie" під промовистим заголовком "Простори мовчання". У цій статті, що як холодний душ подіяла на польську громадськість, її автор нагадав полякам, що не зважаючи на два переселення, на Ряшівщині

"живе приблизно кільканадцять тисяч українського населення, що його досі позбавлено найнеобхідніших умов розвитку своєї культури і освіти".¹

Радловський не знайшов багатьох послідовників, а в переломових у житті польських українців 1956-58 рр. появилось в польській пресі ледве кілька гідних уваги статей про українські справи. А саме тоді, коли після майже десятих років суспільної ізоляції українці почали виходити на поверхню громадського життя, а під час короткого періоду післяжовтневої відлиги можна було писати правду, такі об'єктивні статті були надзвичайно потрібні. Щобільше, напрошувалася думка про необхідність дискусії на тему минулого та майбутнього національних меншостей у Польщі в державному масштабі.

Про бурхливий перебіг I З'їзду УСКТ, на якому вперше публічно виявлено трагічні умови життя українського населення, писав на сторінках органу польських юристів "Prawo i życie" в статті "Та сторона мила — де мати родила" учасник з'їзду К. Залейський.²

У вересні 1956 р. в двох чергових номерах газети "Głos Koszaliński" появилися статті І. Гнота, заголовки яких говорять самі за себе: "Не може бути в нас громадян другої категорії" і "Постанови залишаються на папері". Перша з них засуджувала факт виникнення в Польщі категорії дискримінованих людей, про яких польське населення зневажливо говорило: "Ці з акції "В"; в другій йшлося про нездійснені постанови ЦК ПОРП в українській справі з 1952 і 1955 рр.³

Питанню польського шовінізму, в обличчі якого національні меншості безсилі, у зв'язку з чим потрібна енергійна інтервенція

1. Щоденник "Nowiny Rzeszowskie", Nr 99, 26 kwietnia 1956.

2. "Prawo i życie", Nr 7, 29 lipca 1956.

3. "Наше слово", ч. 7, 23 вересня 1956.

центральної влади, присвятив свою статтю у варшавському тижневику "Nowa kultura" А. Мандаліян.⁴

У березні 1957 р. двотижневик "Po prostu" вмістив велику статтю Едварда Голди та Єжи Літвінюка "10 років неіснування", яка була першою в ПНР спробою аналізу причин і наслідків українсько-польської ворожнечі. Водночас її заголовок дав назву найчорнішому періодові в житті польських українців, тобто від акції "В" до постанови УСКТ. Автори статті засудили переселення, постулюючи повернення українців на свої землі та домагалися рівноправності для греко-католиків, закликаючи віддати їм їхні сакральні об'єкти.⁵

Десятки прикладів дискримінації українського населення подав на сторінках тижневіка "Życie literackie" у статті "1.000 кілометрів шовінізму" Станіслав Станух, при чому м.ін. автор ствердив, що патріотів інших народів поляки чомусь вважають націоналістами. І кинувши риторичне питання: "Ким сьогодні є українці?" — зараз же сам дав на нього відповідь: "Національною меншістю, яку підкорено. Сумною є доля підкорених".⁶

В лютому 1958 р. у двох чергових номерах газети "Głos Olsztyński", яка час від часу писала про українські справи, появилася стаття С. Загурського "Розпачлива хвороба", при чому під хворобою автор статті розумів закорінену в польській громадськості ксенофобію. Цього роду статті в щоденній газеті, видаваній в Ольштині, столиці воєводства з найбільшою густотою українського населення, мали особливе значення.

Наболілі проблеми національних меншостей опинилися також на сторінках рясівської щоденної газети. У статті Є. Мірецького "Проба інтернаціоналізму", в якій засуджено пацифікацію в Галичині 1930 р. і діяльність лемківських сепаратистів в рядах УСКТ, при чому слушні думки перемішано з нісенітницями (ОУН співпрацювала з санацією, УЦК в Кракові під час війни пропагував шовінізм серед українського населення, більшість переселеного на Захід українського населення не виявила бажання повернутися на свої землі), м.ін., сказано:

"Наші рідні націоналісти не звертають уваги на факт, що Польща в теперішніх кордонах в 98% заселена поляками, що представники інших національностей становлять незначну мен-

4. "Nowa kultura", Nr 2, 13 stycznia 1957.

5. "Po prostu", Nr 9, 3 marca 1957.

6. "Życie literackie", Nr 38, 22 września 1957.

шість — свою ненависть скеровують у бік кожного, хто не є поляком, хоча б їм ні в чому не стояв на перешкоді".⁷

В 1960-их рр. українська тематика знову зникла зі шпальт польської преси, якщо не рахувати "українського номеру" ольштинського тижневика "Warmia i Mazury" з березня 1966 р., виданого з нагоди 10-ліття УСКТ і згаданого вже циклю статей Львівля про меншості в ПНР.

Пробуючи пробити мур нехоті та байдужности, що відгороджує польську громадськість від українців, А. Новак і К. Пшибось — автори статті "Контуш а голубці", опублікованої на початку 1970-их рр. на сторінках студентського тижневика "Politechnik", закликали своїх земляків тверезо глянути на питання українсько-польського співжиття. Характерні перші слова статті краківських авторів:

"Перевірмо, як зареагує пересічний поляк на слово "українець". Не важко собі уявити. Посипляться застарілі фрази про чорне піднебіння або про різунів".⁸

Кваліфіковано писав про українсько-польські справи автор багатьох статей про національні меншості, Ежи Томашевський, змалювавши на сторінках польської преси картину невідрадної західньо-української дійсности перед 1939 р. Незаперечне значення статей цього роду в тому, що вони показували полякам зворотний бік медалі, тобто зло, вчинене їхніми земляками українцям і унаочнювали польській громадськості причини ворожого ставлення українців до поляків. Адже, не міг галицький або волинський селянин не ненавидіти польського колоніста, коли при тривалому в Західній Україні голоді на землю, польські новопоселенці, переважно, військові осадники, отримували від держави 20-25 га. найкращої землі, тоді як більшість українців були власниками карликуватих господарств, ареал яких не перевищав 2 га. На загострення ситуації вплинули, з одного боку, підпали польських господарств українцями, з другого, активна допомога колоністів польському війську під час пацифікації в 1930 р.

З нечисленних статей про ці справи не один поляк зі здивуванням довідувався, що галицькі українці не визнавали законности польської влади в Галичині, яка не дала їм обіцяної

7. "Nowiny Rzeszowskie", Nr 141 i 142, 12 i 13 czerwca 1959.

8. Тижневик "Politechnik", Nr 4, 23 stycznia 1972.

автономії, а також про те, що в Польщі, про яку йому в школі розказували, як про "bastion християнства" та "oazu толеранції в Європі", за останні два роки до вибуху Другої світової війни, знищено на Холмщині і Волині в рамках т.зв. ревіндикаційної кампанії біля 200 церков.

Після 1956 р. багатьох польських журналістів побувало в УРСР, однак, з їхніх статей про Україну можна було довідатися небагато, а про українців ще менше. Замість інформувати польську громадськість про культуру і життя свого східного сусіда, вони звичайно обмежувалися до шукання в Україні слідів польської культури. До рідкості належали такі матеріали, як статейка театального рецензента варшавської преси Єжи Загурського, який після прослухання в 1959 р. у Києві опери Лисенка "Енеїда", дав високу оцінку спектаклю, ствердивши, що ця опера за кордоном "могла б зробити фурор".⁹ До винятків належали репортажі в роді "З київського записника" (1966), автором яких був рясівський журналіст Здзіслав Козьол, подібно як репортажі Анни Стронської з перебування в Україні, зібрані в томі "Motyw Wschodni" (1981), в яких вона намагалася наблизити польському читачеві сьогодишню Україну та її літературу.

Дивно, що, спостерігаючи прихильне ставлення мешканців України до поляків і польської культури, польські журналісти не відчували збентеження, бачачи, як ставляться їхні земляки до українців і української культури, хоч різкий контраст не міг не впадати їм в око. Вони чомусь не закликали поляків до наслідування поведінки привітних людей з-над Дніпра.

Брак зацікавлення українською проблематикою став поганою традицією польських засобів масової інформації. Як правило, вони не хотіли помічати українців на культурній карті Польщі та не інформували ані про фестивалі української пісні, ані про інші важливі культурні події в житті української меншости, а попередньо згадані статті в пресі на цю тему належали до винятків і тільки підтверджують тезу про свідоме промовчування українського питання.

Обговорюючи на сторінках "НС" IV Фестиваль Української Пісні у Варшаві, Я. Полянський з гіркотою ствердив:

"Доводиться висловити жаль, що ніякого зацікавлення не проявили до нашого концерту преса, радіо і телебачення, хоч надруковано короткі повідомлення в "Трибуні люду" та "Експресі

9. Місячник "Вітчизна", ч. 11, 1959 Київ.

вечорному" і хоч вислано запрошення представникам засобів масової інформації".¹⁰

Це саме повторялося, під час інших фестивалів, а також багатьох інших імпрез. На десятках зборів активісти УСКТ виступали з домаганням "щоб польська преса не обминала української тематики".

"Чому так нерадо пишуть і говорять про існування нашої меншости"? — запитував на сторінках "НС" його головний редактор М. Вербовий. Це питання протягом трьох десятиліть не втратило своєї актуальності, про що свідчить нарада представників національних меншостей в Білостоці 21 вересня 1983 р., на якій

"висловлено незадоволення з приводу помітного у відчутті національних меншостей незрозумілого і нічим надалі не виправданого сором'язливого промовчування факту наявності в Польщі національних меншостей, а разом з тим недобачання їх потреб, місця і ролі в житті країни".¹¹

З другого боку, інформації в польській пресі про українців були неточні, половинчасті, а інколи тенденційні. Наприклад, стаття Леха Петшака в газеті "Dziennik ludowy" робила всіх українців відповідальними за кривди, заподіяні полякам в 1942-44 рр. у Західній Україні.¹² В результаті — культивована великою частиною польської преси теорія колективної відповідальності українців за події воєнних років породила колективне переслідування українського населення в Польщі.

У статті під сугестивним заголовком "Дикі поля", на сторінках тижневика "Raporty" Тадеуш Срока генерально ствердив, що на Лемківщині великі чисті хати належали до поляків, натомість, занедбані та брудні — до лемків. Що гірше, в іншому місці, згадуючи роки німецької окупації, відважився дослівно написати: Вони (тобто лемки) мали, як на той час, не дуже гарний звичай доносити гітлерівській поліції і війську..."¹³ В обороні честі лемків, які в боротьбі з гітлеризмом зазнали великих втрат, виступив на сторінках "НС" уєскатівський публіцист Віктор Поліщук.

10. "НС", ч. 30, 25 липня 1971.

11. "НС", ч. 45, 6 листопада 1983.

12. Pietrzak L. — Dwie szale krzywd, щоденник "Dziennik ludowy", Nr 72, 16 kwietnia 1957.

13. Поліщук В. — Дикі поля, "НС", ч. 6, 10 лютого 1957.

Коли навесні 1957 р. в пов. Сьвідвін "хулігани" пробували зірвати виступ українського хору з Кошаліна, газета "Głos Koszaliński" відмовилася помістити надіслану діячами УСКТ замітку на цю тему з засудженням осіб відповідальних за ексцеси. Справедливість вимагає додати, що в іншому випадку ця сама газета поставилася до вимог українців позитивно. Йшлося про те, що на забаві в селі Палювка (Кошалінщина) під час бійки вбито вояка, а кількох інших поранено ножами. Стоголосо плітка рознесла, що "українці" зарізали 15 вояків". На вимогу ВП УСКТ в Кошаліні "Гłos Кошалінський" спростував цей наклеп, пояснивши, що на згаданій забаві взагалі не було українців.¹⁴ На жаль, таке прихильне ставлення преси було рідкістю.

Інколи на сторінках польської преси появлялися статейки й замітки, в яких ігноранція перепліталася зі зловмисністю, та які ображали почуття національної гідності українців.

Тижневик "Wiadomości Elbląskie", редактори якого повинні дещо знати про українців, бо їх в околицях Ельблонга не бракує, згадуючи про виставлену уєскатівським драмгуртком п'єсу "Корнівське весілля", писав про "інсценізацію російського весілля".¹⁵

Іншим разом тижневик "Słowo Podlasia", описуючи Підляшшя, зауважив, що "виник тут своєрідний тип населення — підляшуки, які донині зберегли свою специфічну говірку, на якій позначився помітний вплив російської мови".¹⁶

Автор, який скрився під ініціалами "Й.Л.", пишучи на сторінках часопису "Tygodnik Kulturalny" про ікони в Польщі, ствердив, що їх орнаментика "взята прямо з хат лемків і малорусинів".¹⁷ В гострій репліці "Наше слово" зауважило:

"Слід було б знати автору й редакції популярного тижневика, що слово "малоруський" вийшло з вжитку якихсь 50 років тому, разом з упадком царського самодержав'я".¹⁸

Годі підозрівати, що тільки непоінформованість була причиною того, що відомий журналіст Стефан Козіцький, народжений на південній Люблінщині, в одному зі своїх репортажів називає греко-кат. священика "батюшкою."

14. "НС", ч. 39, 27 вересня 1959.

15. "НС", ч. 21, 25 травня 1980.

16. "НС", ч. 28, 13 липня 1980.

17. J. L. "Ikona w Polsce", тижневик "Tygodnik Kulturalny", Nr 40, 1 paździer-nika 1967.

18. "НС", ч. 44, 29 жовтня 1967.

Прикметник "український" став для багатьох польських журналістів одіозним словом, а газета "Słowo Powszechne" не була винятком, коли широко інформуючи своїх читачів про велику прощу 2 тисяч українців до Ченстохови, писала про прочан, вірних і греко-католиків, не вживши ні разу слова "українці".¹⁹ Це саме повторилося тоді, коли польська преса, звітуючи про перебування Папи Івана Павла II в США, писала про його відвідини в українській катедрі у Філадельфії, де він звернувся до вірних їх рідною мовою.

Згадуючи в одному з номерів про суд над колишніми членами УПА, орган УСКТ писав не без здивування:

"Інформацію кореспондента Доброслава Попшечка про судовий процес, який відбувся в кінці минулого року під Львовом, у Красному, вмістили майже всі польські газети".²⁰

Як видно, польська преса цікавилася українськими справами, на жаль, її зацікавлення мало доволі однобічний характер. Ця сама преса, яка так радо зафіксувала всі процеси колишніх упівців, ледви скромними замітками згадала про суд над колишнім членом НСЗ — К. Тудреем ("Рись"). Тудрей — співвідповідальний за масакру українського населення села Верховини (Люблінщина), де вбито 196 осіб. Не дивлячись на докази, за якими, командуючи акцією, ряд осіб він убив особисто, Тудрей отримав сім років ув'язнення, що викликало зрозуміле обурення українського населення.

Час від часу польську пресу охоплювала антиукраїнська гістерія, яка швидко передавалася громадськості. Так було восени 1959 р. після вбивства Степана Бандери, смерть якого використано для великої нагінки на український націоналістичний рух; так було літом 1960 р. під час процесу курінного УПА "Залізняка" (Івана Шпонтака) в Перемишлі; так було в 1964 р. з нагоди відзначення ген. Андерсом орденом *Virtuti Militari* командира УНА ген. Павла Шандрука за заслуги в польсько-німецькій війні у вересні 1939 р. Характерно, що найголосніше викрикував проти Шандрука та українських націоналістів на конгресі польських ветеранів Другої світової війни прихильник політики твердої руки ген. Мечислав Мочар (правдиве прізвище — Микола Демко вказує на те, що його предків слід було б шукати серед "тутешніх" на Люблінщині).

19. "Християнський голос", ч. 42, 17 жовтня 1982.

20. "НС", ч. 3, 18 січня 1970.

Сіллю в оці партійної преси стали наукові досягнення українського Гарвардського Центру. До речі, в Гарварді викладали якийсь час науковці з Польщі — З. Вуйцік, М. Лесів і Б. Струмінський. З метою скомпромітувати осередок в очах наукових кіл Східної Європи і не допустити до дальших контактів, тижневик "Polityka" помістив статтю, в якій підкреслено, що "існуючі у Гарварді Український Інститут і Російський дослідний осередок належать до найважливіших антикомуністичних наукових центрів США".²¹

Деякі польські публіцисти вдавалися до провокації. Знаменна в цьому відношенні історія з тижневиком "Życie Literackie", на сторінках якого в рамках українсько-польського діалогу українська сторона переконувала поляків, що українці не мають нічого спільного з армією ген. Власова й придушенням Варшавського повстання в 1944 р. Незабаром після цього краківський тижневик, який, подібно до інших польських часописів, друкуючи вірші українських поетів, рідко подавав, з якої мови здійснено переклад, помістив вірш невідомого в Польщі українського поета з Югославії Ореста Власова, зазначивши при ньому: переклад з української мови.²² Таким способом, використовуючи тотожність прізвищ російського генерала й українського поета, редакція ніби ненароком скерувала асоціації своїх земляків по лінії: Власов... українці... Варшавське повстання.

Іншу витончену інтригу затіяв Войцех Сулевський, відомий з багатьох дилетантських статей на тему українського націоналізму. Як відомо, в перших днях вересня 1939 р. під час ліквідації німецької п'ятої колони в Бидгощі та її околицях польське військо при допомозі мешканців міста винищило кілька тисяч німецького цивільного населення. В одній із своїх статей Сулевський, пишучи про участь вояків-українців в кампанії 1939 р. похвалив їхню боєздатність, мовляв, вони "хоробро воювали в рядах 9 Підляської дивізії піхоти" і "ліквідували диверсію на вулицях Бидгощі".²³ Від цього ствердження до тези, що німців у Бидгощі мордували українці вже тільки один крок. До речі, знаючи політику санаційного уряду, згідно з якою українці не відбували військової служби на українській етнографічній території, в

21. Iwiński T. — Wylegarnia jajogłowych, "Polityka", Nr 1, 6 stycznia 1979.

22. "Życie literackie", Nr 2, 14 stycznia 1968.

23. "Наша культура", ч. 4, 1968.

Підляській дивізії піхоти не було їх багато. З другого боку, з матеріалів про німецько-польську війну 1939 р. відомо, що частини 9 дивізії були в днях 1-2 вересня вщент розбиті танковими з'єднаннями ген. Гудеріана, а тільки її недобитки відступали 3 вересня вулицями Бидгощі. Головними силами, які заводили в Бидгощі лад, були відділи 15 Дивізії Піхоти, "Стражи обивательської" і озброєне цивільне населення.²⁴

До того, в цій самій статті Сулевський, за словами якого, УПА була "створена в жовтні 1942 р. оунівцями за інспіруванням гестапо", чомусь твердить, що один із лідерів польського комуністичного підпілля на Люблінщині, український комуніст Іван Голод ("Кіріпичний") згинув з рук української поліції, хоч, за офіційними даними, він був убитий німецькою поліцією, а на Люблінщині довгий час ходила чутка, що його вбила АК.

Про ще іншу, на перший погляд невинну, містифікацію писав у своєму "Щоденнику" під датою 17 вересня 1969 р. Роман Замбровський, усунений з ЦК ПОРП в рамках очищення партії від євреїв після студентських заворушень у березні 1968 р. Він дивувався, чому рецензенти книжки А. Бравна "Próżnia" ("Порожнеча", 1969) Ментрак і Козневський вважають відділ (в повісті: банду) "Гетмана" за загін УПА, хоч в книжці змальовано польське підпілля, членами якого були колишні вояки АК. Замбровський висловлює припущення, що тепер уже, мабуть, не випадає писати про братовбивчу боротьбу між поляками та, щоб не образити АК, вину за тероризування польського населення Сandomirщини скидається на УПА.²⁵

Справжнім майстром провокації виявився переодягнений за історика партійний функціонер Едвард Прус. Посилаючись на радянські дані, він подав астрономічні цифри польських втрат на українській етнографічній території під час Другої світової війни: Тернопільщина 190 тисяч, Волинь — 100 тисяч, Львівщина 475 тисяч забитих.²⁶

Для порівняння: Б. Томашевський і Й. Венгерський, автори виданої в 1983 р. в позацензурному видавництві "Przedświt" праці

24. Bernaś A., Mikulska-Bernaś J. — Bydgoski wrzesień, Warszawa 1968, s. 19-42.

25. Квартальник "Krytyka", Nr 6, Warszawa 1980, s. 30.

26. "Życie literackie", Nr 748, 29 maja 1966.

"Львівська АК" оцінюють польські втрати на території трьох колишніх галицьких воєвідств (Львів, Станиславів, Тернопіль) на 10-12 тисяч.²⁷

Перу Пруса належить несмачний пасквіль на визвольні рухи поневолених комунізмом народів Східної Європи "Паннаціоналізм", в якому він, м.ін., з цілою серйозністю твердить, що в 1940 р. населення Балтицьких країн запросило до себе Червону Армію. Натомість, щоб порізнити українців з білорусами, лякає тих останніх "українськими імперіялістами", які не визнають права білоруського народу на незалежність. За його даними, дивізію "Галичина" розбито під Ленінградом, при чому її частини брали участь в придушенні Варшавського повстання.

Остаточню Прус виставив собі *testimonium paupertatis* своїми статтями і книжкою про Митрополита А. Шептицького, в яких роїться від фактичних помилок, а невігластво переплітається зі зловмисністю. На його писанині виразно видно вплив радянської журналістської школи, згідно з якою, політична компромітація противника повинна йти в парі з моральною. Саме тому переселенець із Лемківщини, учасник українського руху опору "політичний злочинець" Микола Горбаль був суджений за інсценізовану агентами КГБ — "спробу знасилування чесної радянської жінки", а Прус, пишучи про видумані ним контакти Митрополита А. Шептицького з шефом гітлерівської розвідки адм. Канарісом, зауважив, що Йосиф Сліпий був нешлюбним сином митрополита. Згадка Пруса в одній із його казуїстичних статей про отриманий від радянської влади дозвіл користуватися матеріалами "кол. греко-католицької митрополичої курії" та про його контакти з такими писаками, як К. Дмитрук і С. Т. Даниленко, представниками найгіршого сорту радянської агітаційної літератури завданням якої є компромітувати український визвольний рух і УКЦ, кидає світло на те, хто інспірував його діяльність.

Як показує аналіз польської преси за останнє 40-річчя, не зважаючи на різні відлиги та кількаразові зміни в партійно-державному керівництві, антиукраїнський дух в багатьох редакціях не змінився, а виссані з брудного пальця в перші післявоєнні роки брехні інколи безкритично повторюються представниками молодого покоління польської публіцистики. До цього песиміс-

27. Podlaski K. — Białorusini, Litwini, Ukraińcy. Nasi wrogowie, czy bracia — "Przedświt", 1984, s. 78.

тичного висновку дійшли члени Щецінського гуртка УСКТ на своїх зборах 16 грудня 1984 р. Нагадавши факт, що саме Польща поставила свого часу на найвищому міжнародному форумі в Організації Об'єднаних Націй питання виховання молодого покоління в дусі миру і дружби, учасники зборів вказували на

"напасні, тенденційні й антиукраїнські статті в деяких виданнях польської преси. Появлялися вони останнім часом дуже часто".²⁸

З подібними закидами на адресу преси виступали учасники, воевідських конференцій, які відбулися наприкінці 1984 р. в Ольштині, Кошаліні, Перемишлі і Венгожеві. Вони вказували на численні статті таких публіцистів як Е. Прус, Я. Вілямовський, Є. Серет, Я. Вільчур, Г. Мазеюк, Й. Салецький і Й. Ружджинський, які появилися на сторінках популярних часописів "Polityka", "Perspektywy", "Rzeczywistość", "Tak i nie", "Przegląd Tygodniowy", "Życie literackie", "Słowo powszechne", а також органу ЦК ПОРП "Trybuna ludu".

Польське радіо, подібно як і преса, неохоче порушувало українські справи, а коли вже мусіло це зробити, тоді слово "український" заміняло словом "радянський". Тому хор Г. Верьовки був радянським хором, а футболісти київського "Динамо" радянськими футболістами, хоч такий сам клуб з Тбілісі називаво грузинським.

Характерний для праці Польського радіо епізод мав місце 16 березня 1958 р. в Щеціні, коли місцева радіостанція передавала перше пересилання на українську тему. На закінчення радіо-програми, присвяченої Шевченкові, замість передбаченого "Заповіту", якимсь чудом в етер пішла російська пісня "Волга, Волга".

Іншим разом капелю з Бобровника (Ольштинщина), яка культивує фолкльор бойківського регіону, під час виступу в Польському радіо представлено слухачам як Вармінсько-мазурську капелю, тобто репрезентанта польського фолкльору.

До нечисленних ясних моментів в діяльності Польського радіо слід зарахувати:

— трансляцію фрагментів опери "Наталка Полтавка" та підготованої для радіо Франкової п'єси "Украдене щастя" (грудень 1962);

28. "НС", ч. 3, 20 січня 1985.

— радіоспектаклі "Патетична соната" М. Куліша (1972), "Голубі олені" О. Коломийця (1981) та "Камінний господар" Лесі Українки — всі в перекладі С. Е. Бурого.

Крім цього, в шістдесяті роки Варшавська радіостанція декілька разів транслювала концерти у виконанні Варшавського хору УСКТ, зокрема щедрівки й коляди під час Різдвяних Свят.

Радіостанція Гданськ транслювала літом 1983 р. майже годинний репортаж, присвячений Фестивалеві Української Пісні в Сопоті.

Закид промовчування української проблематики стосується також польського телебачення, до речі, як радіо, так і телебачення підлягають цій самій дирекції. З другого боку, деякі пересилання мали тенденційний характер. Наданий літом 1957 р. телецентром в Лодзі телеспектакль "Пана Міхала аркана", в якому показано Богуна у відомому з роману Сенкевича світлі, викликає протест в листах читачів "НС" до редакції. Іноді керівники телебачення зраджували жалюгідну некомпетентність в українських справах, наприклад, 7 вересня 1962 р. під час телепересилання виступу лемківського ансамблю з Команчі було сказано, що "мова лемків це мішанина руської, української, польської і словацької мов".²⁹

В 1966 р. варшавська телестанція передала недбало підготоване інтерв'ю з київським мистецтвознавцем М. Головащенком на тему його книжки про відомого тенора О. Мишугу. Киянин відповідав на запитання ламаною польською мовою, а ведуча програму модераторка Ірина Дзедзіц ставила запитання так, що про самого Мишугу та його українське походження телеглядачі довідалися небагато. Демонструючи в телебаченні п'єсу О. Коломийця "Сперанца — означає надію", ні словом не було згадано, що це п'єса українського автора. У своєму 5-хвилинному пересиланні про скансен в Сяноці у вересні 1972 р. варшавський телецентр, уникаючи слів "український" та "лемківський" назвав тамтешні ікони "бещадськими".

"Наше слово" висловило чимало критичних слів на адресу телебачення, яке у березні 1967 р. виступові лігницького хору присвятило дві хвилини і по-халтурницьки представило Фестиваль Української Пісні в Сопоті (1983), присвятивши йому в своїй культурно-публіцистичній програмі всього-на-всього три хвилини.

29. "НС", ч. 9, вересень 1962.

Вершиною дилетантизму було одне з телепересилань у травні 1982 р. Після фільму про Йорданське свято відбулася розмова з доцентом Інституту Релігіознавства Яглонського університету Ю. Кабаєм. Змалювавши в рожевих фарбах історію уніятства в Польщі, краківський доцент наголосив, що його розвиток був можливий "завдяки толерантності, характерній польському народові". Прибравши позу мовознавця, Кабай, який, українську коляду, що її співали учасники йорданської процесії, взяв за польську, ствердив, що "як лемки так і українці, які проживають у Польщі, користуються між собою руською мовою".³⁰

До виняткових подій належали кількаразові трансляції словано-музичних передач із столиці України під назвою "Розспіваний Київ" (1965) і "Український День" у польському телебаченні — 21 квітня 1975 р., коли на голубому екрані показано польському глядачеві фільми, присвячені українському народному господарству й культурі.

30. "НС", ч. 19, 11 липня 1982.

5. ПОЛЬСЬКА ГРОМАДСЬКІСТЬ

Представники польської громадськості залюбки твердять, що за кривди, заподіяні українському населенню після Другої світової війни відповідає комуністична влада. Одначе, якщо не брати до уваги акції "В", найбільше прикростей зустріло українців не від ПОРП і не від СБ, а з-боку польського населення, точніше сусідів і товаришів праці. Саме ці люди, з якими українцям випадало жити поруч і щоденно зустрічатися, часто робили їх життя нестерпним.

Розумів цю проблему автор статті в люблінському позацензурному журналі "Спотканя", пишучи:

"Безсумнівно, про психологічний клімат, в якому живуть українці в Польщі, в першу чергу рішає не політика уряду, але ставлення польської громадськості і Церкви. Вважаємо, що найвищий час поставити нашої польській і католицькій свідомості кілька суттєвих питань".¹

На жаль, ці питання, хоч і дехто пробував їх неспішно ставити, залишилися по сьогоднішній день без відповіді. Єжи Львовель, який в 1966 р. відвідав багато українських скупчень, також зауважив, що українців пригнічує "атмосфера в місці праці, неприхильне ставлення колег, якісь аноніми, погрози, натяки..."² В 1974 р., тобто 27 років після акції "В", соціолог Квілецький писав: "Видно також деякі труднощі, що на них ще де-не-де натрапляє співжиття лемківської групи з рештою населення".³ Сумно, проте факт, що майже тридцять років співжиття не зуміли повністю усунути польсько-українських упереджень.

У польському народі глибоко закорінена нехоть до українців, базована на почутті дійсних і уявних кривд, заподіяних полякам українцями. У зв'язку з цим варто призадуматися, звідки взялася

1. Журнал "Spotkania" Nr 12, 1981 Lublin.

2. Lovell J. Polska, jakiej nie znamy, Kraków 1970, s. 87.

3. Kwilecki A. Łemkowie. Zagadnienia migracji i asymilacji, Warszawa 1974, s. 8.

ця нехить, яка нерідко межує з ненавистю. Ось найбільш поширені серед польської громадськості закиди проти українців:

— У вересні 1939 р. нападали на відступаючих перед німцями польських вояків.

— Після приходу німців до Львова в липні 1941 р. розстріляли групу польських університетських професорів. Опісля цей закид частиною польських дослідників змодифіковано, що українці були денунціаторами, виготовивши для німців проскрипційні списки польських науковців.

— В 1942-44 рр. винищили в Галичині й на Волині багато тисяч польського населення, інших змусили виїхати за Буг.

— Допомогали німцям ліквідувати Варшавське повстання. До тих закидів в ері "Солідарности" дійшов ще один:

— В 1939-41 рр. співпрацювали з радянською владою при депортації поляків з Галичини і Волині на Сибір.

І хоч більшість наведених закидів з бігом часу були скореговані польськими таки істориками, проте вони живі в польській громадськості по сьогоднішній день. Слово "український" набрало наскрізь негативного значення, ставши в Польщі образливим епітетом, а назвати когось українцем означало наразитися на небезпеку бути притягненим до судової відповідальності.

Якщо усвідомити велику питому вагу наведених закидів, в які свято вірить польський загаль, стає зрозумілим, чому шовіністичні вилазки проти українського населення стали в Польщі масовим явищем. Ось, деякі приклади, взяті тільки з двох номерів "НС" від 21 і 28 жовтня 1956 р., тобто в той час, коли цензура ще дозволяла на цю тему писати:

— "Як належить розуміти факт звірячого побиття 19 серпня ц.р. українця Дмитра Максимчука в Пшемкові, Шпротавського повіту. Відбувалося це в присутності працівника міліції... побили до втрати свідомості 24-літнього українця, тільки тому, що той ідучи вночі вулицею, розмовляв з братом рідною мовою... Осада Пшемкув віддавна є вогнищем національних суперечок. Восени минулого року тут зруйнували і збезчестили православну церкву".

— "Бо чим можна пояснити факт зруйнування світлиці УСКТ в Зеленій Горі, де згряя хуліганів повибивала 8.X.56 вікна і розпочала бійку з громадянами української національності".

— "Як зазначив громадянин Бурачук, його сина порізали за те, що був у світлиці в національному строї..." (Новий Двір).

— "Нерідкі тут були випадки побиття за мову чи співання українських пісень, звільнення з праці. Так, наприклад, звільнено

безпідставно з праці в ГС Анну Путько і Юліяна Вовка"... (Ельблонг).

— "Люди запитують, чому не притягується до відповідальності людей, які вже не один раз робили українському населенню стільки кривди"... (Лемборк).

— "В селах де мешкають українці, щоразу якісь нові несподіванки — бійки, колотнеча. Що хто зробить — все на українців. Коли хулігани вбили керівника виробничого кооперативу, навіть без заїкнення говорилось: "це справа українців-бандитів"... (Шпротава).

Не забракло подібних прикладів і в наступних номерах варшавського тижневика. Ось, тільки деякі з них найбільш характерні:

— В селі Поздзяч (пов. Перемишль) українців побито за те, що ходили з колядою.⁴

— "Голова гміни Маріян Чубатунь побив на зібранні українця Рудька. З того часу наступ на українців не зменшувався. Українцям услід вигукували: гетта, вісьта, вйо на Радянську Україну, вам нема місця в Польщі". (Краснопонка)⁵

— В Тшебатові під час української забави польський вояк кинув у танцювальний зал сльозоточиву петарду, яка викликала переполох серед присутніх.⁶

— "А п'яні хулігани діють в Перемишлі..., цієї ночі зірвали з дому вивіску УСКТ та знищили її".⁷

— Хулігани знищили світлицю в селі Гребенне, в якій робив репетиції драмгурток УСКТ.⁸

Присутній на I З'їзді УСКТ польський журналіст К. Залейський писав, що "в Члухівському повіті в Бжезю, коли українці заспівали в костьолі на Великдень "Христос Воскрес", то їх побили перед вітарем",⁹ а інший журналіст С. Станух ствердив, що в Серакові (Кошалінщина) військо побило українців, які співали пісню "Розпрягайте хлопці коні", а місцева влада покарала кожного з них по 300 злотих за... націоналізм.¹⁰

4. "Наше слово", ч. 5, 3 лютого 1957.

5. "НС", ч. 25, 23 червня 1957.

6. "НС", ч. 9, 3 березня 1957.

7. "НС", ч. 31, 4 серпня 1957.

8. "НС", ч. 42, 17 жовтня 1971.

9. "Prawo i życie", Nr 7, 29 lipca 1956.

10. "Życie literackie" Nr 38, 22 września 1957.

Словнений гіркоти, колишній редактор "Лемківської сторінки" в "НС", Михайло Дзвінка писав на сторінках американського журналу, що, на думку багатьох поляків, Польща є "Nur für Polen", при чому ксенофобія, в уяві рядового поляка, є чимсь зовсім нормальним.¹¹

Навіть А. Слав, який своєю поведінкою неодноразово доказав, що його не можна підозрівати в проукраїнських симпатіях, писав про

"понури шовіністичні елементи, які вороже ставляться до будь-якого прояву національного життя українців, саботуючи реалізацію політики партії".¹²

У своїй статті він процитував слова польки з Галичини, яка в листі до центральної влади писала, що "з представниками цього народу, на мій погляд, не можемо далі співіснувати в кордонах однієї держави". Слав додав від себе: "Вона не звинувачує всіх українців, проте ненавидить їх усіх".

Хвиля ненависти не оминула також українців — колишніх вояків польського війська. Вояк першої дивізії ім. Костюшка ВП, М. Кушнір, учасник боїв під Леніно та Берліном, звівся на сторінках "Нашого слова":

"Але хоч я за всі свої заслуги дістав аж 10 медалів, мене в Народній Польщі не хотіли прийняти на добру роботу і я мусив переписатися на польське. Не признавався, виїхав у незнану місцевість і тоді дістав працю..."

Знаю таких своїх товаришів костюшковців, що так довго їх переганяли з роботи на роботу, поки не затаїли своєї національності, поженились з поляками..."¹³

З досліджень А. Квілецького виникає, що ставлення поляків до лемків залежало від числа лемків у даній місцевості, тобто, чим більше скупчення лемківського населення, тим гірше ставилися до нього місцеві поляки. Шкода, що польський соціолог, в праці якого багато добрих думок, хоч і не доведених до кінця, зробивши це, цікаве з психологічного погляду, спостереження, не пішов у своїх дослідженнях далі, бо тоді міг би ствердити, що ще гірше було ставлення поляків там, де після виникнення

11. Dzwinka M. Doomed to perdition, кварталник "The Ukrainian Quarterly", vol. XXXVI, New York City 1980, p. 377.

12. "Nowe drogi", Nr 8, 1958.

13. "НС", ч. 18, 16 грудня 1956.

Товариства лемки організували гурток УСКТ, а найгірше там, де виявили бажання, щоб їх діти вивчали в школі українську мову.

У зв'язку зі збільшеним тиском польського оточення зникла велика частина художніх гуртків і пунктів навчання української мови, поставили під час культурного підпілля і перших місяців існування Товариства. З'ясовуючи в Сеймі актуальне становище українського населення, посол Г. Скок прямо так заявив: "Існує також 45 гуртків художньої самодіяльності, хоч останнім часом 15 розлетілось в наслідок збільшеного натиску націоналістично настроєного польського середовища".¹⁴

Таке ставлення поляків поглиблювало антипольські настрої серед українського населення, яке, зі свого боку, мало до них, не згадуючи вже про акцію "В", чимало різних претензій. *Audiatur et altera pars* — ось українські закиди проти поляків, про які польська громадськість знає небагато, бо українці в ПНР не могли про них публічно говорити, а польська преса ці теми соромливо промовчувала:

— Восени 1938 р., після виникнення автономної Карпатської України, в Польщі почалася неперебірлива антиукраїнська кампанія, а польський уряд став рушійною силою дипломатичної акції, яка мала на меті окупацію Закарпаття угорцями. Водночас генштаб польської армії вислав туди диверсійні відділи з завданням викликати хаос і спровокувати угорську інтервенцію.

— У вересні 1939 р., втікаючи перед Червоною Армією, польська поліція у Львові "забула" знищити матеріали, які стосувалися членів ОУН, хоч від дня інвазії ЧА (17 вересня) до дня капітуляції Львова (22 вересня) було повних 5 днів часу на те, щоб спалити поліційні архіви. Заарештованих в наслідок цієї денунціації українських патріотів НКВД зліквідувала в перші дні війни з німцями наприкінці червня 1941 р.

— На Волині польське населення співпрацювало як з більшовицькими партизанами, так і німцями, при чому польські поліційні батальйони на німецькій службі допомагали гітлерівцям пацифікувати українське населення Волині, повстале проти окупанта.

— Польське підпілля в Галичині, проводячи диверсійні акції проти гітлерівського окупанта, підшивалося під ОУН-УПА з метою стягнути репресії німців на українське населення.

14. "НС", ч. 29, 21 липня 1957.

— В 1943-46 рр. відділи польського підпілля проводили постійні "відплатні" екстермінаційні військові акції проти українського населення потойбіч Сяну і Бугу, винищивши багато людей і змушуючи селян до виїзду до УРСР.

Аналізуючи сьогоденне ставлення поляків до українців, годі стриматися від паралелі між ментальністю поляків XIX і XX століття. Адже, до половини минулого століття польське населення Галичини, свідоме своєї культурної і політичної переваги над українцями, загалом із симпатією ставилося до "roszczywych Rusinów" і з почуттям вишости, поплескуючи їх дружньо по плечах, разом з ними подвійно відзначало польські та руські свята, ходило святити воду на Йордан і радо співало українські пісні. Початком кінця цієї ідилії стала "Весна народів" 1848 р. та пов'язане з нею українське національне відродження, тобто, відколи галицькі українці почали ставити культурні, а згодом також політичні дезидерати. Тоді, на жаль, виявилось, що в Галичині нема місця на дружнє співжиття двох рівноправних культур, натомість, "симпатичний і порядний русин" з цим моментом, коли захотів створити у Львові український університет, став антипатичним, а після подій 1918-19 рр., коли проявив державницькі амбіції, замінився в небезпечного "гайдамаку". Такий стереотип українця, перетривавши в свідомості поляків понад сто років, ще більше викривлений безпардонним взаємним винищуванням в роки останньої війни, дійшов до наших днів.

Поодинокі голоси тверезо думаючих поляків, які інколи появлялися на сторінках польської преси або в "НС", наприклад, стаття Теодора Добжанського з Катовиць п.з. "Виправити помилки минулого", чи надрукована польською мовою статейка "Голос поляка з Сянока", автор якої виступив проти проявів шовінізму, вказуючи на потребу дружнього співжиття польської та української молоді, були винятками, які тільки підтверджували правило.

Розглядаючи сукупність польсько-української проблематики, не слід забувати про те, що колишні східні землі Польщі не зникають з поля зору польської громадськості, а справа Львова це досі незагоєна рана в польських умах і серцях. Зумовлена вихованням вузькість поглядів більшості поляків не дозволяє їм об'єктивно глянути на ці справи, а їх політичні горизонти не йдуть далше акцептації східної політики Польщі на базі колишнього альянсу Пілсудський-Петлюра, тобто, вони готові співпрацювати "з тією Україною над Дніпром".

На деякі закутки польської психіки вказують українські назви вулиць у польських містах. Наприклад, вулиця Львівська виступає в 7-ох містах, а Гуцульська 6-ох. Характерно, що 5 польських міст має вулицю Руську, а тільки одно (Вроцлав) Українську.

Фактор, що значною мірою підсилює антиукраїнську позицію польської громадськості, це страхітлива непоінформованість поляків про українські справи. Незнання історії і культури українського народу це перший крок до зневажливого ставлення до українців і почуття вищості, шкідливого для співжиття між обома народами. Хоч як не дивно, а про Україну свого тисячолітнього сусіда, навіть польські інтелігенти, загалом, люди начитані, мають тільки туманне, до того ж, однобічне уявлення.

У своїй статті про Франка польський публіцист В. Блахут зачитував актуальні по сьогоднішній день слова Каменяра:

"Скільки ж тисяч раз поляки з русинами на спільних бенкетах і бесідах говорили про братерство і пили тости на мотив "кохаймося"? А як же, на сором, мало зроблено для здійснення другого не менш важливого гасла "пізнаймося!"¹⁵

Навіть міністрові освіти ПНР на I З'їзді УСКТ трапився прикрий ляпсус, бо, закликаючи українців до продовжування світлих традицій спільної боротьби, згадав про Хмельницького і Костку-Нап'єрського, Шевченка і Сераковського, а потім, зовсім несподівано, про Костюшка і Сагайдачного. Як відомо, Костюшко жив двісті років після Сагайдачного і крім українського походження, не мав з Україною нічого спільного, а міністрові напевно йшлося про Ходкевича.

Відомий советолог Борис Левицький у статті про Варшавське повстання писав на сторінках паризької "Культури": "Якийсь варшавський інтелігент цілком серйозно розповідав, що "косоокі українці" кільканадцять разів зґвалтували його дружину".¹⁶ З розповідей самих варшав'ян відомо, що інші "українці", грабуючи населення Варшави, кричали "давай часи". З відомих причин поляки рідко згадували про те, що гірше від німців дошкуляла варшав'янам російська бригада РОНА, яку очолював колишній офіцер ЧА, народжений в Познані полк. Мечислав Камінський (батько-поляк, мати-німка), згодом за грабунки розстріляний самими німцями.

15. Чапонис "Zielony sztandar" Nr 47, Warszawa, 12 czerwca 1966.

16. "Kultura", Nr 6, Paryż, 1956.

Незгідні з правдою вістки про участь українців при ліквідації Варшавського повстання (історик Владислав Бартошевський у великому радієвому циклі про повстання, трансльованому в 1981 р. радіостанцією Варшава та ретрансльованому без жодних коментарів три роки пізніше польською редакцією радіо "Вільна Європа", з упертістю маніяка далі згадував про якісь "німецько-українські відділи"), спричинилися до утримування антиукраїнських настроїв у польській столиці. В результаті — в сімдесяті роки варшавське міське управління, не зважаючи на кількарічні зусилля УСКТ і підтримку учасників польсько-українського діалогу Є. Єнджеєвича, М. Садзєвича і С. Е. Бурого, не погодилося назвати одну з вулиць міста іменем Шевченка. Нінащо здалася стаття Єнджеєвича у варшавському тижневику "Століца", де він, всупереч твердженням радянських шевченкознавців, доказував, що напередодні Листопадового повстання 1830 р. 16-річний Тарас перебував якийсь час у Варшаві, не допомогла підтримка київських друзів Польщі, які прислали були навіть до Варшави фотографію вулиці Адама Міцкевича в Києві.

Під час однієї з польсько-українських дискусій Ф. Неуважний зауважив, що "поляки, законом якогось парадоксу, найменше знають своїх найближчих сусідів".¹⁷ І поставив крапку над "і" словами: "Мушу сказати, що ми, поляки, не є толерантними, бо надто мало знаємо деякі речі". Польському науковцеві йшлося не тільки про непоінформованість поляків про українські справи, але також про те, що вони добре пам'ятають кривди заподіяні їм українцями, однак, не хочуть усвідомити власних гріхів супроти українців.

Через непоінформованість були можливі такі дивовижі, що на Ольштинщині, замість української книжки, продавець пропонував покупцеві російську, твердячи, що це все одно, а на запитання діяча УСКТ, чи в повіті Піш (вояв. Ольштин) є українці, польський урядник дав заперечну відповідь, бо ці люди говорять між собою "не по-українськи, а мовою зближеною до "советської". Зрештою, звідки міг пересічний поляк мати поняття про українські справи, коли на кожному кроці бойкотувалося все, що було пов'язане з Україною, а навіть на офіційному вечорі, присвяченому Радянській Україні у Варшаві, організованому в 1968

17. Wątki ukraińskie w naszej świadomości, часопис "Płomienie", Warszawa, 15 marca 1981.

р. Колом Друзів Києва, виступаючі артисти варшавських сцен не мали у своєму репертуарі ні однієї української пісні.¹⁸

Під час "Днів Києва" в Кракові в липні 1971 р., на вулицях Кракова не появились з цього приводу жодні афіші, ані оголошення.¹⁹ Так само у вересні 1974 р. під час "Днів Запоріжжя" у Вроцлаві, на книжковому базарі серед моря російських видань був тільки один титул українською мовою, а показ українських фільмів преса збула мовчанкою.²⁰

Однією з важливих щорічних культурних подій в ПНР є "Дні Радянського Кіно", однак, як писало "НС" в листопаді 1981 р., на них "уже немов традиційно немає жодних творів української кінематографії, хоч і вона могла б зацікавити польського глядача своїми надбаннями".²¹

На польсько-українській науковій конференції в Гамільтоні (1977) польський науковець Є. Монд згадав про цікаву анкету в українській справі, проведenu свого часу в Парижі. Її результати маловтішні. Виявилось, що на 53 польських інтелігентів з ПНР, які, перебуваючи тимчасово на Заході, анонімно взяли участь в анкеті, тільки 3 мало якісь контакти з українцями в Польщі. На думку опитуваних (усіх учасників анкети було 93), добрі взаємини з українцями потрібні, проте, вони нічого ближчого про українців не могли сказати. Переважна більшість знала ці справи тільки на підставі книжки Сенкевича, чула багато прикрих оповідань про польсько-українські взаємини в 1939-47 рр. і могла дещо сказати про гуцульські килими та лемківські ікони. Найпопулярнішим сучасним письменником виявився Герард.²²

Неприятна до українців атмосфера в ПНР спричинилася до того, що навіть прихильні їм поляки не хотіли брати слово в українських справах. Мабуть тому, такі письменники як Ян Бжоза, якому українці допомогли перетривати німецьку окупацію і втікач із гетто в Самборі Артур Сандауер, якого разом з матір'ю і сестрою українська родина протягом 14 місяців переховувала перед німецькою поліцією, хоч і розповіли про це на сторінках

18. "НС", ч. 29, 18 липня 1971.

19. "НС", ч. 43, 27 жовтня 1974.

20. Там же.

21. "НС", ч. 45, 8 листопада 1981.

22. Mond Georges H. Some Remarks on Polish-Ukrainian Relations As Seen Through Polish Eyes, (збірник) Poland and Ukraine, Past and Present, Edmonton-Toronto 1980, p. 185-186.

"НС", не познайомили з цим фактом польської громадськості на сторінках польської преси. Пишучи на своїх окупаційних спогадах "Записки з мертвого міста" присвяту Іванові та Марії Маланкевичам із Самбора, польський літератор єврейського походження, Сандауер, не згадав про те, що його рятівниками були українці.

6. ПОЛЬСЬКА ОПОЗИЦІЯ І ЕРА "СОЛІДАРНОСТИ"

Серед представників польської опозиції неодноразово відзивалися голоси прихильні українській справі, були також поодинокі спроби розбурхати дискусію навколо української проблематики на сторінках преси. Колишній капелян АК, учасник Варшавського повстання о. Зєя, який належить до цієї світлої, хоч і невеликої частини польського духовенства, серед якого визріла думка про необхідність польсько-української співпраці, 17 вересня 1974 р. під час проповіді в соборі св. Івана у Варшаві закликав поляків до молитви за правду й свободу не тільки для себе, а й для братів литовців, білорусів і українців. Згадуючи цих останніх, о. Зєя сказав:

"А далі на південь живе й працює народ, що його колись називали руським, а нині зветься українським і має право до життя в свободі й незалежності".¹

Руку до згоди простягли в бік українців діячі створеного в 1976 р., після робітничих заворушень в Радомі, Комітету Оборони Робітників (КОР), а в пов'язаному з цим рухом позацензурному часописі "Głos" появилася стаття під заголовком "Справа польська, справа російська", що її підписали відомі опозиціонери Яцек Куронь, Антоні Мацєрович і Адам Міхнік. Наголосивши на тому, що "ґарантією незалежності Польщі є суверенність народів, які відділяють нас від Росії", автори статті звернулися до польського народу з вимогою "боротися з ксенофобією та шовінізмом у власному народі, зміцнювати прагнення до незалежності серед українців, литовців і білорусів". У цьому ж номері "Глосу" о. Зєя закликав до співпраці пишучи, що "тільки тримаючись разом зможемо стати незалежними й вільними народами"²

Позитивне враження зробив на українців обабіч залізної завіси лист члена КОР — польського науковця Яна Келяновського

1. Тижневик "Tydzień Polski", Londyn, 20 listopada 1982.

2. "Tydzień Polski", 21 stycznia 1978.

до Валентина Мороза з нагоди його приїзду на Захід, опублікований паризькою "Культурою". У своєму листі Келяновський писав:

"Дорогий Валентине! Звертаюся до тебе від імені щораз численніших друзів України в Польщі... Історія доказує, що розбрат між Польщею та Україною призвів до поневолення їх обох. Нехай же тепер і назавжди цей розбрат згине, нехай відтепер наш шлях буде спільним. Невже котрийсь із наших народів справді може бути вільним, тоді, коли інший буде в неволі?"³

Як видно, інколи для виявлення доброї волі вистачає невеликий приятний жест в ролі листа Келяновського, цього, що вчинив недавній в'язень радянських концтаборів Святослав Караванський, поклавши вінок перед лондонським пам'ятником польським офіцерам, жертвам НКВД в Катині або привітання, висланого голові "Солідарности" Лехові Валенсі групою українських інтелектуалістів (Б. Осадчук, Л. Плющ, Б. Кордюк, Б. Левицький і І. Кошелівець) з нагоди отримання в 1983 р. нобелівської премії миру. Вінок Караванського мав особливе значення. Позбавлений волі протягом 30 років, він відбув 10 років ув'язнення саме за ширення правди про Катинський злочин.

Треба визнати, що діячам польської опозиції ніколи не бракувало відваги. В 1979 р. один із організаторів маніфестації з нагоди польського національного свята — 11 листопада, опозиціонер Войцех Зембінський, промовляючи на могилі невідомого вояка у Варшаві, домагався свободи для Литви та України. Натомість один із засновників КОР, Яцек Куронь, який ще в 1959 р. звернув на себе увагу репортажем про Лемківщину на сторінках гарцерського журналу "Na przelaj" ("Навпрост"), в якому виступав в обороні дискримінованого українського населення, промовляючи в грудні 1980 р. на Варшавському університеті, кинув студентській аудиторії слова, які стали крилатими: Не може бути незалежної Польщі без незалежної України.⁴

Багато громадянської мужности проявили діячі опозиційної організації Polskie Porozumienie Niepodległościowe (Польське Незалежне Порозуміння), виступаючи в обороні прав України, Білорусі та Литви до самостійного життя, при чому в параграфі 14 оголошеної в травні 1976 р. програми ППН сказано, що керів-

3. "Kultura", Nr 9, Paryż, 1979.

4. "Свобода", ч. 146, Джерзі Ситі, 4 серпня 1983.

ництво цього руху не має жодних територіальних претенсій до України. Такою позицією діячі ППН наразилися на гострі атаки прорежимної преси, а орган Міністерства Оборони "Żołnierz Wolności" закинув їм втручання у внутрішні справи СРСР.⁵

Серйозне ставлення до української справи помітне в пресових виданнях підпільної політичної групи, яка 11 листопада 1984 р. оформилася в Ліберально-Демократичну Партію "Niepodległość" ("Незалежність") і яка передумовою визволення Польщі вважає створення спільного фронту всіх поневолених Росією народів. У своїх програмних тезах опублікованих в січні 1984 р. на сторінках місячника "Неподлеглосьць", керівництво групи пропонує

"скласти договори з незалежними державами — Україною, Білорусією і Литвою, зрікаючись на їхню користь колишніх польських східних земель".⁶

Пропонуючи цей договір, підпільна партія домагалася забезпечення прав польської національної меншости в цих країнах.

Розсудлива позиція польських опозиціонерів в українській справі стягнула на них атаки як зліва, так і справа. Висловлюючи погляд великої частини польської еміграції, видаваний у Франції ендецькими колами часопис "Narodowiec" писав, що "висування сьогодні в Польщі гасел про незалежність України... означає безмежну глупоту". На його думку, такі гасла можуть зашкодити процесові лібералізації в ПНР.⁷

Прихильниками польсько-українського зближення виявилася група молодих католиків, згуртованих навколо видаваного в Любліні позацензурного журналу "Spotkania" ("Зустрічі"). Вже в першому номері журналу за жовтень 1977 р. появилася критична аналіза національної політики довоєнної Польщі, а пізніше його редактори неодноразово поверталися до української проблематики. "Спотканя" помістили чимало статей про мартирологію УКЦ, листа українських католиків в Україні до Папи Івана-Павла II і виступили в обороні поступово ліквідованого в ПНР українського шкільництва. Нагадавши полякам, що німецькі окупанти називали вояків АК "polnische Banditen", автори люблінського позацензурного видання домагалися усунення поняття "банди

5. Часопис "Żołnierz wolności", Warszawa, 17 lutego 1982.

6. Місячник "Niepodległość" Nr 25, Warszawa-Kraków, 1984.

7. Часопис "Narodowiec", Lens, 14 marca 1984.

УПА". В 12-13 номері журналу українським справам присвячено аж 50 сторінок. З нагоди сотої річниці народин Симона Петлюри (1979) представник журналу в Західній Європі Пйотр Єглінський поклав квіти на могилі Головного Отамана в Парижі і взяв участь в польсько-українській науковій конференції в Мюнхені.

Українські справи не раз трапляли на шпальти інших польських видань, що появляються поза цензурою. Декілька статей на цю тему поміщено на сторінках журналу, присвяченого взаєминам поляків із сусідами, "Obóz" ("Табір").

Знання української проблематики і багато здорового політичного глузду виявив автор однієї зі статей у позацензурному часописі "Tygodnik Mazowsze". Він звернув увагу на українську національну меншість в ПНР, "яка даремно стукає до влади про поширення мінімальних меншинних прав" і, натякаючи на напружені польсько-українські взаємини, радив "кинути прекрасне, християнське гасло: "вибачаємо і просимо вибачення".⁸ Цікаво, що саме такий заголовок має розділ, присвячений українцям в солідній праці про трьох найближчих східних сусідів Польщі, виданій в позацензурному видавництві "Przedświt" ("Досвіток") пера Казімежа Подпьяського.

Літом 1984 р. до теми непольського населення в Польщі звернувся публіцист, який у позацензурній пресі виступає під псевдонімом Давида Варшавського, пишучи в часописі "Kos" про польський неомесіянізм і важку ситуацію українського населення в ПНР. В словах Варшавського є багато рації. Дотеперішній досвід учить, що часто перемагає національний егоїзм і самозакоханість поляків, а польська громадськість у пориві патріотичної екстази не рахується з інтересами своїх сусідів — потенційних союзників. Водночас плекається ілюзорне переконання, що поляки спроможні власними силами здобути більше національної суверенности, а, можливо, навіть цілковиту політичну незалежність від Росії, натомість, співпраця з іншими поневоленими комуністичною Росією народами, ситуація яких гірша від поляків, тільки гальмуватиме їхній марш уперед. Все це виявляється в модифікованому повторенні помилок керівників повстання 1863 року проти Росії. Обрання Кароля Войтили Папою та незаперечні досягнення польських патріотів в ері "Солідарности", яким з подивом приглядався весь світ, спричинилися до запамо-

8. Журнал "Віднова", ч. 1, літо-осінь 1984, с. 193.

рочення від успіхів і посилили національну мегаломанію великої частини поляків, пхнувши їх на грань месіянізму.

Безперечно, переборщив один із винуватців закріпачення народів Східної Європи після Другої світової війни та далекий від симпатії до поляків Черчіль, ствердивши: "Поляки — чудовий народ у нещастю, а найнікчемніший із нікчемних у хвилях успіху",⁹ проте в цих словах є зерно правди. Вже побіжна аналіза трьох польських відлиг (1956, 1970, 1980), тобто цих періодів, коли до голосу на короткий час доходила польська громадськість, починанням якої тон задавали опозиційні елементи, дозволяє зробити цікавий висновок. Під час кожної відлиги з ростом антирадянських настроїв паралельно зростали антиукраїнські. Всупереч логіці, адже українців поляки завжди вважали за "бандерівців", а, як відомо, УПА боролася проти комунізму, слово "радянський" чомусь асоціювалося польському населенню зі словом "український".

Перша велика хвиля ворожих виступів мала місце восени 1956 р. з приходом до влади Гомулки, який, за словами свого попередника Едварда Охаба, мав "своєрідного націоналістичного зиза", та з процесом десталінізації, саме тоді, коли після реабілітації АК, багато колишніх членів АК та інших осіб, які вважали себе за внутрішню опозицію, вступили до ПОРП з метою зсередини розсаджувати комуністичну систему.

Не інакше було після приходу Герека в грудні 1970 р., коли, ці самі люди, які в 1956 р. деклямували про Польшу без національних меншостей, знову використали період дестабілізації влади для виявлення своєї антиукраїнської позиції.

Навчене сумним досвідом українське населення, поставилося до незалежної профспілкової організації "Солідарність" стримано, зрештою, хвиля шовінізму після серпня 1980 р. підтвердила його побоювання. Антиукраїнські виступи були для нього показником тенденцій, які перемогли б у польській некомуністичній державі та становили передсмак цього, що чекало б українську меншість у цій державі. В цьому бурхливому періоді не забракло симптомів анархії, коли всупереч добрим намірам керівництва "Солідарности", нерідко до голосу доходила вулиця, у зв'язку з чим гострий на слово Артур Сандауер зауважив: "Шовінізм звив собі гніздечко також в "Солідарності"."¹⁰

9. "Politechnik", Nr 4, 23 stycznia 1972.

10. Тижневик "Tu i teraz", Nr 22, 1 sierpnia 1982.

І знову постала парадоксальна ситуація, коли на хвилі розбурханих емоцій, люди, які з ентузіазмом вигукували гасла про плюралізм, рівність і свободу, чомусь зараховували польських українців, які стали жертвою жорстоких репресій не кого іншого, як комуністичної влади, і не за що інше, як за своє антикомуністичне наставлення, до радянського табору.

В результаті постала загроза ліквідації єдиного в ПНР українського часопису. Зовсім несподівано виникли ближче нез'ясовані труднощі на відтинку набору статей в друкарні "Тамка", яка 25 років безаварійно друкувала "НС". Потрібні були десятки інтервенцій в МВС та Міністерстві Культури, щоб забезпечити дальшу появу тижневика.

Використовуючи певну децентралізацію влади, зліквідовано українськомовні радіопересилання в Кошаліні та Ряшеві, які трансплювалися безперебійно понад 20 років. У Перемишлі зникли українські назви вулиць, вулицю Шевченка переіменовано на Кармелітську, а Шашкевича на Ракоці. Спір за невелику церковцю в Перемишлі (віддати чи не віддати українцям?) майже doprowadив до розбиття місцевої "Солідарности". Кінець-кінцем, церкви не віддали.

Головний редактор "НС" М. Вербовий скаржився на те, що котроїсь ночі невідома рука перекреслила редакційну вівіску чорною фарбою, помістивши побіч напис: *Prez z tym*.¹¹ У ці неспокійні дні зірвано таблицю з українського ліцею в Лігніці.

Відкриваючи в Ченстохові і Варшаві пам'яткові таблиці на честь польських вояків, загиблих в 1918 р. в боях з українцями, представники польської опозиції підписали документ, в якому "засуджують варварський факт знищення цвинтаря оборонців Львова в цьому нашому місті і домагаються його відбудови".¹² Ставлячи це домагання, варшавські опозиціонери, які щороку врочисто обходять річницю "чуда над Віслою", ніколи не зацікавилися процесом поступового нищення могил своїх колишніх союзників-вояків армії УНР на варшавському православному цвинтарі на Волі, які чейже були співтворцями перемоги над Червоною Армією в серпні 1920 р. Прикро, що ворогом могил є не тільки час, знищення частини надмогильних хрестів — діло людських рук.

11. Тижневик "Panorama", Nr 45, 8 listopada 1981.

12. "Tydzień Polski", Londyn, 3 kwietnia 1976.

Після серпня 1980 р. польська преса відверто повернулася до передвоєнної теорії про відрубність лемків від українців. В резолюції з'їзду "Солідарности", перелічуючи національні меншості в Польщі, згадувалося між іншими українців і лемків. До того, деякі газети писали про "трагічну долю польських лемків" та про те, що "лемки ніколи не вважали себе частиною українського народу" (А. Крог)¹³ або дорікали владі, що не дає вчити дітей в школі лемківською мовою (М. Козловський).¹⁴

Для посилення антиукраїнських настроїв поширювано провокаційну вістку, що українці співпрацювали з радянською владою під час депортації польського населення Галичини й Волині в 1939-41 рр. у Сибір, промовчуючи те, що жертвами депортації були не тільки поляки. В одному зі звітів Командування АК для польського уряду в Лондоні, поміщеному в праці "Армія Крайова в документах", мовиться про "советські вивози і переслідування поляків, але також українців і єврейських націоналістів". За іншими польськими даними, серед вивезених було 50% поляків, 30% євреїв і 20% українців та білорусів.¹⁵ З таємних рапортів, висланих в 1939-41 рр. митрополитом Шептицьким до Риму, виникає, що відсоток депортованих у Сибір греко-католиків був набагато вищий.¹⁶

До цікавих висновків на тему польсько-українських взаємин в ері "Солідарности" дійшов історик Юрій Лібер. Його стаття під заголовком "Невдача східної політики "Солідарности" появилася 27 червня 1983 р. на сторінках журналу "Нью Лідер".¹⁷

За словами Лібера, населення Західної України, яке може відбирати польські телепересилання, спостерігало події в Польщі з симпатією та надією, а публікації й відзнаки "Солідарности" нелегально продавалися в УРСР за великі гроші. Лібер обстоює погляд, згідно з яким, у невдачі гарно початих контактів значною мірою винні самі поляки. Польські туристи, які в 1980-81 рр. до часу, коли СРСР герметично заклав польсько-радянський кордон, масово відвідували Україну, своєю самовпевненістю й нахабною поведінкою настроїли проти себе тамтешнє населення.

13. Kroh A. Rekolekcje łemkowskie, "Tygodnik Powszechny", Nr 43, 25 października 1981.

14. "Solidarność" Nr 20, 14 sierpnia 1981.

15. Журнал "Aneks", Nr 28, Uppsala 1982, s. 90.

16. Cywiński B. Ogniem próbowane, tom I, Rzym 1982, s. 125.

17. "Свобода", ч. 146, 147, Джерзі Ситі, 4 і 5 серпня 1983.

Решти доконала антипольська пропаганда Кремля, переляканого можливістю імпорту ідей "Солідарности" до СРСР, при чому він уміло використав традиційну нехіть частини українців до поляків. Кремлівським спеціалістам від пропаганди й агітації, які в цій ділянці завжди були неперевершеними майстрами, а після інкорпорації Галичини пустили в обіг визначення "западник" і надавши йому негативного значення, не без успіху напускали східняків на західників і православних на греко-католиків, удалося, витворити неприязну полякам атмосферу. Маючи на меті вороже настроїти до "Солідарности" розізлену економічними труднощами радянську громадськість, пущено в обіг вістку, що брак на ринку багатьох товарів спричинений висилкою харчів до голодуючої Польщі. Однак поляки мали б недоцінювати цього шляхетного жесту СРСР.

У своїй статті Ю. Лібер не згадав однієї справи, яка дискредитувала "Солідарність" в очах мешканців України. Ідеться про посилення дискримінаційних практик проти української меншости збоку польської громадськості. Населення УРСР, співжиття якого з тамтешніми поляками ніколи не давало підстав до будь-яких турбот, з почуттям здивування та обурення приймало вістки про антиукраїнські виступи в Польщі. Воно не могло зрозуміти причин цього явища, подібно як не могло зрозуміти причин ліквідації українських назв вулиць у Перемишлі, в той час, коли в Україні є багато "польських вулиць", а за останні роки відкрито пам'ятники визначним полякам Л. Варинському, Я. Домбровському і Ю. Словацькому.

Зрозуміло, що за діла екстремістських елементів годі обвинуувати керівництво незалежних польських профспілок, яке було зайняте десятками інших складних проблем і не завжди могло опанувати національні пристрасті своїх земляків. Прихильне ставлення керівництва "Солідарности" до українського питання загальновідоме, при чому варто зазначити, що ніхто з керівників цього руху ніколи не підносив будь-яких ревіндикаційних претенсій до східніх земель колишньої польської держави.

Маючи на цілі в майбутньому поліпшити взаємини між поляками та неполяками, підтримана істориками В. Серчиком і Т. Єндрушаком "Солідарність", домагалася зміни шкільних підручників для навчання історії в початкових і середніх школах, а перш за все влучення в програму навчання проблематики національних меншостей в ГНР. Коротко перед воєнним станом почалася підготовка до видавання позацензурного журналу

"Sąsiedzi" ("Сусіди"), на сторінках якого мав відбуватися діалог поляків з представниками суміжних народів.

Інша справа, що деякі керівники "Солідарности", наївно застосовуючи польські масштаби до радянських умов, були розчаровані відносно невеликим резонансом своїх гасел в Західній Україні та Західній Білорусі. Йшлося тут в основному про видане у вересні 1981 р. на I з'їзді делегатів "Солідарности" в Гданську послання до робітників СРСР і держав Східного блоку з закликом організувати незалежні профспілки у своїх країнах. Для кожного, хто знає політичну ситуацію в СРСР, ясно, що створення в 1981 р. в Києві, Мінську чи Вільні незалежної профспілкової організації було задумом нереальним, хоча й гасла "Солідарности" знайшли у східних сусідів Польщі чимало прихильників. Про них там говорять і дискутують по сьогоднішній день, а церковний діяч Йосип Тереля у своєму листі до Валенси від 14 травня 1984 р., опублікованому в самвидавному журналі "Хроніка Католицької Церкви в Україні", звірився:

"Стійкість та мужність провідників робітничого руху та Католицької Церкви в Польщі додають відваги і нам тут в самому лігві сатани..."¹⁸

Дехто розглядав "Солідарність", яка мала чейже 10 мільйонів членів, як моноліт, не беручи до уваги різношерстості цього всенародного руху, що й було причиною різного ставлення окремих груп до національних меншостей. Крім цього, давала про себе знати непоінформованість польської громадськості про питання непольського населення.

На закінчення I з'їзду "Солідарности" 7 жовтня 1981 р. прийнято "Ухвалу в справі національних меншостей", в якій м.ін. сказано:

"Наша Спілка противна всіляким національним розподілам і боротиметься за гарантування повних громадянських прав усім полякам, незалежно від їх національної приналежності або походження".¹⁹

Варто звернути увагу на те, що вжито слів "усім полякам", а не "всім польським громадянам".

18. "Українське спово", ч. 2253, Париж, 27 січня 1985.

19. Podlaski K. Białorusini, Litwini, Ukraińcy — Nasi wrogowie czy bracia, Warszawa 1984, s. 87.

Хоча прийнята на з'їзді ухвала гарантувала права непольського населення, на Конгресі Польської Культури, який відбувся через два місяці — 12 грудня 1981 р., тобто в останній день ери "Солідарности", з трибуни Конгресу знову впали ніким не спростовані слова, які перекреслювали багатолітні зусилля національних меншостей показати себе як рівноправних громадян ПНР: "Сьогодні Польща є країною без євреїв, німців, українців, білорусів, литовців".²⁰

Не зважаючи на брак відповідної перспективи часу, вже нині польські дослідники пробують дати оцінку ері "Солідарности", хоч вона, мабуть, інколи надто сувора, врахувавши, що незалежна спілка проіснувала тільки 460 днів, через що неможлива була її консолідація, а полагодження в так короткому часі десятків важливих проблем переростало її можливості. Не жалів критичних зауважень історик Тадеуш Лепковський, аналізуючи національний характер поляків на тлі окремих епох польської історії:

"Адже в 1980-81 рр. в русі "Солідарности" можна знайти чимало політичної нерозважливості, необережності, браку стриманості, безплідних і шкідливих спорів і групової боротьби".²¹

В цьому бурхливому періоді в польській пресі опубліковано кілька гідних уваги дискусійних статей на українські теми, при чому їхні автори ставили питання, які були досі промовчувані, а цензура майже не встрявала в ці справи. На сторінках тижневика "Solidarność" появилися статті, які засуджували акцію "В" і вказували на право українського населення на повернення на свої землі. Широко відкрив свої сторінки для української проблематики католицький тижневик "Tygodnik Powszechny", поміщуючи статті як польських, так і українських авторів (А. Крог, Т. Хшановський, Я. Адамський, В. Мокрий, М. Лесів).

Завдяки більшій свободі преси, теж редакція "Нашого слова" могла собі дозволити на полеміку з різними регресивними поглядами польської преси, між іншим, під її обстрілом опинилася "Gazeta Współczesna" з Білостоку за проповідування культуртрегерських поглядів щодо проживаючих у Польщі білорусів.²²

20. Журнал "Puls", Nr 17, Londyn 1982-83, s. 92.

21. Łepkowski T. Myśli o historii Polski i Polaków, Zeszyty historyczne Nr 68, Paryż 1984.

22. "Наше слово", ч. 38, 20 вересня 1981.

Уєскатівські діячі Щеціна і Кошаліна звернулися відкритим листом до Сейму, протестуючи проти виступу посла Оліви в польському парламенті. Іншим разом в "НС" появилася відкритий лист-протест групи діячів УСКТ до члена політбюро А. Сівака у зв'язку з його безвідповідальним виступом на пленумі ЦК партії.²³

Подібно як під час післяжовтневої відлиги 1956 р. редакція почала знову писати про Греко-Католицьку Церкву, повідомляючи м.ін. про святкування 50-річчя священства пароха Кракова о. митрата Денька та участь представника УКЦ архієпископа Любачівського в похороні кардинала Вишинського. На зборах гданського гуртка УСКТ в лютому 1981 р. його члени запропонували почати підготовку до святкувань 1000-ліття хрещення Київської Руси, ствердивши, що це ювілей не тільки Церкви, а й української культури. Крім цього, домагалися визнання де юре існуючої де факто Греко-Католицької Церкви в Польщі. Щойно в той ліберальний час історик Серчик міг визнати, що про деякі справи, представлені в своїй історії України, тепер він написав би дещо інакше. Іншим разом він публічно висловився, що не діяльність УПА була причиною переселення українців, а замір розбиття компактних українських поселень. Під тиском громадськості центральна влада була змушена відкликати розпорядження про зміну назв 120 місцевостей Ряшівщини, які мають українське звучання.

Велику шансу "Солідарности" в ділянці налагодження польсько-українських взаємин на нових основах зауважили українці у вільному світі. В 1980-81 рр. чимало українських установ (м.ін. НТШ, УВУ, УТГІ), а також приватних осіб, висипали на адресу керівництва "Солідарности" листи зі словами симпатії та підтримки, передавали гроші на потреби незалежних профспілок.

Ера "Солідарности", характерна нестримним стремлінням польського народу до повної політичної свободи, не могла не відбитися на членстві УСКТ, зокрема на молодій його частині. Пожвавлення політичного життя стимулювало українську молодь. Вона поставила вимогу скликання надзвичайного з'їзду Товариства, проведення демократичних виборів керівництва УСКТ і зміни статуту. Відізналися голоси, щоб Товариство з-під опіки МВС перейшло під Міністерство Культури; студенти домагалися власної організації. З різними дезидератами звернулися до цен-

23. "НС", ч. 38, 20 вересня 1981.

ральної влади гуртки в Щеціні, Перемишлі і Гданську. І хоч автори листів ніколи не отримали на них відповіді, вже сам факт звернень до влади, про що знали широкі маси членства, значно активізував уєскативські середовища.

З метою нейтралізувати "вільнодумні тенденції" та залякати прихильників "Солідарности" ГП УСКТ у своєму зверненні до членів Товариства від 11 грудня 1981 р., граючи на їх національних почуттях, писало:

"Ворожі сили мріють встановити новий державний лад, пхнути Польшу на небезпечний шлях. З боку цих антисоціалістичних сил посилюється атака й на наше Товариство та взагалі на українське населення".²⁴

Події в 1980-81 рр. показали, що останнє речення звернення ГП не було перебільшенням. Основна маса членства УСКТ ніколи не ідентифікувала себе з рухом "Солідарности" й не включалася активно в його діяльність (правдивість чутки, мовляв, вроцлавський лідер "Солідарности" Владислав Фрасинюк — це українець, важко перевірити, бо він до українства ніколи не признавався), завдяки чому, якщо не рахувати кільканадцятьох інтернованих на якийсь час українців, які мали пов'язання з колами польських опозиціонерів, Товариство, по суті, не потерпіло в наслідок введення 13 грудня 1981 р. воєнного стану. Вже 30 січня 1982 р. скасовано розпорядження про припинення діяльності УСКТ, а два тижні пізніше розпочала роботу редакція "Нашого слова". З датою 7 березня 1982 р. після тримісячної перерви знову почав появлятися український тижневик.

Кінець "Солідарности" означав остаточну перемогу опортуністичних елементів в ГП УСКТ, очолюваних Є. Коханом, усунення якого домагалися низи Товариства. З метою залякати опозицію, створено "Комісію для проведення розмов з деякими членами Товариства", що її очолив Г. Боярський. Комісія стала свого роду трибуналом для розправи з неблагонадійними елементами, й провівши розмови з 21 особою, 6 справ передала на розгляд Товариського суду УСКТ. Суд вирішив усунути двох членів з рядів УСКТ "за роботу несумісну зі статутною діяльністю Товариства, а трьом іншим виніс догану за дії спрямовані проти доброго імені УСКТ". Секрет полішинеля, що в той самий час

24. "НС", ч. 13, 30 травня 1982.

багатьох активних діячів допитували органи СБ, при чому їх нерідко змушували підписати заяву лояльності урядові.

Вирішальна проба сил між опозицією та керівництвом Товариства, результат якої можна було заздалегідь передбачити, відбулася 16 травня 1982 р. на бурхливому IV пленумі УСКТ, на якому Є. Кохан ствердив:

"Підривні дії екстремістів "Солідарности" та інших ворогів соціалізму спричинилися навіть до певного послаблення і розхитання уєскатівської діяльності".²⁵

На пленумі гостро скритиковано ряд діячів Товариства, особливо В. Кобеляка — Щецін, В. Романчука — Гданськ, Я. Залітача — Катовиці та В. Серкіза — Кошалін. Генеральна партійна лінія була врятована, а непопулярне опортуністичне керівництво УСКТ могло з полегшенням віддихнути.

Автори інструкції Президії ГП УСКТ в справі підготовки й проведення звітно-виборчої кампанії до VIII З'їзду в 1984 р. самовдоволено підкреслювали:

"У важких для нашої країни 1980-82 рр. члени нашої організації здали екзамен з громадського обов'язку. Наслідком цього, ще більше зичливе відношення влади до проблем національних меншостей, у тому української".²⁶

Ці останні слова були явним перебільшенням, а ведена в роках 1982-84 розпачлива боротьба за існування "Нашого слова" та численні антиукраїнські виступи польської преси є їх видимим запереченням.

З метою дискредитувати тих, хто був проти опіки МВС, партія покерувала справою так, що єдиним справжнім опікуном-меценатом, готовим допомагати українському населенню, виявився МВС. "Лише Міністерство Внутрішніх Справ, до якого дотепер ми також мали претенсії, вийшло нам назустріч" — ствердив із сатисфакцією Є. Кохан. За його словами, на понад 50% збільшено Товариству державну дотацію (щоправда, в той час ціни зросли набагато більше), підвищено платню штатним працівникам і приділено три додаткові штати.

25. "НС", ч. 13, 30 травня 1982.

26. "НС", ч. 21, 29 липня 1984.

7. СПРОБИ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ДІЯЛОГУ

Не зважаючи на мур шовінізму, який ділив і ділить обидва народи, по обох його боках ніколи не бракувало людей доброї волі, готових забути ворожнечу й простягнути руку до згоди. Ці люди раніше, ніж решта громадськості, зрозуміли, що два великі слов'янські народи, приречені історією на вічне сусідство, не мають іншого вибору, як знайти прийнятний для обох сторін *modus vivendi*. Постає модне сьогодні поняття польсько-українського діалогу.

Прихильники діалогу в ПНР мають проти себе, з одного боку, велику частину польських українців, які, заховавши в пам'яті страхоття акції "В" і довгі роки національного та економічного животіння, а перш за все зустрічаючись по сьогоднішній день з нерідкими випадками шовінізму, не вірять у щирість польського прагнення до співпраці. З другого боку, проти діалогу є просякнуте антиукраїнськими упередженнями польське населення, зокрема репатріанти з-за Бугу.

На перший погляд, могло б здаватися, що взаємна нехоть поволі меншає у зв'язку з процесом старіння й відмирання старої генерації, серед якої є багато закорінених польонофобів і українофобів. Однак, скептики твердять, що навіть після "зміни поколінь" годі надіятися на якийсь перелом, бо старій генерації поляків, девізом виховання якої було, "*Jako świat światem, nie będzie Rusin Polakowi bratem*," вдалося передати естафетну паличку українофобства польській молоді.

На думку скептиків, нині ситуація виглядає навіть гірше, ніж колись, бо багато представників старшої генерації, проживаючи свого часу поруч українців, заховали до них чимало симпатії, знаючи з власного досвіду, що велика частина закидів проти них не відповідають дійсності. Більшість молодих поляків, які ніколи не бачили живого українця, змушені вірити цьому, що почують про них від засобів масової інформації, сусідів і знайомих. Як відомо, до об'єктивности цих даних можна мати серйозні застереження.

Має рацію той, хто твердить, що польсько-український діалог

повинен починатися на шкільній лаві. Тому на правильному шляху був дитячий журнал "Пломик", що в листопаді 1966 р. оголосив для своїх малих читачів конкурс "Поїзд Варшава-Київ-Варшава відходить". Учасники конкурсу мали відповісти на 40 запитань з історії, географії та культури України. На жаль, згаданий конкурс був винятковим явищем, а коли б такі конкурси в молодіжних журналах час від часу влаштовувалися, мабуть, не дійшло б до такого курйозу, про який писала в 1960-тих рр. на сторінках "НС" учениця однієї з варшавських середніх шкіл Ганя Сивіцька. Польські дівчата, що їх навчала грати на бандурі, були переконані, що слово "бандура" походить від імена "Бандера".¹

Польська післявоєнна література укріпила в молодечих умах негативний образ українця, людини скритої та дволичної, а полякам українець неприхильної. Десятки антиупівських, а де факто антиукраїнських видань, разом з відродженням культу Сенкевича, сугестивна проза якого, за словами Вуйціка, мала вплив навіть на польських істориків, а видаваний сотиссячними тиражами роман "Вогнем і мечем" є далі настільною книжкою польських сімей, які беруть фантазування його автора за історичну дійсність, не створювали сприятливих умов для ведення польсько-українського діалогу. Становище погіршував факт, що досі появилось в Польщі небагато об'єктивних творів про Україну та українців, які могли б протидіяти масі тенденційної літератури.

Брак рішучої протидії спричинився до того, що, за словами редактора "НС" М. Вербового, надалі

"в польській свідомості функціонує спрощений стереотип українця... все ще зберігається перевага цього стереотипу українця, отже, синонім зла, кривди. Що гірше, його переказується молодому поколінню".²

Союзником тенденційної літератури була польська преса, яка, промовчуючи досягнення українців на культурному та науковому полі, наголошувала негативні події в історії польсько-українських взаємин, нерідко висвітлюючи їх незгідно з історичною правдою.

Не багато тверезо думаючих поляків дійшло до такого висновку, як Тадеуш Хшановський, який писав у статті "Відблиск заправ":

1. "Наше слово", ч. 4, 24 січня 1971.

2. "Płomienie", 15 marca 1981.

"Існує між нами та українцями дуже великий "рахунок кривд"... Отож, болять мене ці всі нарослі жалі, ці "рахунки кривд", з сусідом, який нам географічно та історично найближчий, водночас політично такий важливий, що ми не тільки повинні, але мусимо утримувати з ним можливо найкращі взаємини. Однак, для цього, щоб нормально співіснувати з політичним сусідом, треба відповідно співжити з тими українцями, котрі живуть у нашій країні".³

У статті: "Як бачу майбутнє польсько-українських взаємин" цієї самої струни торкнувся на сторінках журналу "Спотканя" Богдан Сагайдачний. Звертаючись "до всіх поляків доброї волі", він водночас висловлював стурбованість,

"бо нас особливо журять прояви нерівного ставлення до українців в ПНР частини польської громадськості. Часто не уряд, чи партія, а саме сусіди поляки і місцеві урядники не шкодували їм різних причіпок".⁴

Як для автора цієї статті, так і для людей серйозно зацікавлених справою польсько-українського діалогу, ставлення польської громадськості до українців у Польщі є барометром, який визначає шанси діалогу. На жаль, від багатьох років цей барометр не показує на погоду. І хоч Сагайдачний оптимістично оцінює шансу зближення, підкреслюючи, що в жодних виданнях українського руху опору ніколи не зустрів якихось антипольських акцентів, він усвідомлює величезні труднощі, що їх ще треба усунути, бо,

"цейже пересічного поляка "інформувалося" й "виховувалося" протягом останніх 30 років в дусі антиукраїнських настанов і упереджень, приписуючи українцям різні доконані і недоконані злочини та гріхи".⁵

З польського боку звертаються з дружнім посланням автори анонімної брошури "З доброю новиною до уявлених народів Східної Європи", яка наприкінці 1970-тих рр. появилася в Польщі, а яку в 1981 р. перевидано на Заході. Ентузіастичною статтею в польському лондонському тижневику привітав її появу випробуваний друг України Юзеф Лободовський.

Подібні прихильні ноти звучать в рецензії А. Борнуса на згадану вже книжку Г. Цибульського про "волинську війну":

3. "Tygodnik Powszechny", Nr 38, 20 września 1981.

4. "Spotkania", Nr 5, październik 1978, s. 64.

5. Там же.

"А чейже в нас так мало робиться для нового охоплення української проблематики, ведеться так мало досліджень над історичними і сучасними польсько-українськими проблемами... Не дуже допоможуть цій справі офіційні зустрічі, статті та публікації, повні промовчань і недомовок або написані схематично".⁶

Як видно, в Польщі були думаючі люди, котрі здавали собі справу з цього, що в польсько-українських взаєминах треба багато змінити, на жаль, вони мало що робили в цьому напрямі. Не взялися за перо й не писали несхематичних статей і публікацій, не поїхали в гущу українського населення, щоб вислухати його клопотів і жалів, донести їх до редакції своїх газет, радіо- і телебачення. Люди пера байдуже спостерігали культурне нидіння польських українців, а їхню позицію чи не найкраще характеризують слова письменника Тадеуша Конвіцького. Не зацікавившись ближче причиною протиприродного явища, яким є скривання українцями своєї національності, в одній із своїх книжок автор зауважив протекційно зневажливим тоном: "Бо вони в нас є, а водночас їх у нас нема".⁷

На складність діалогу та труднощі в знайденні спільної мови вказують слова, які впали під час зустрічі членів Польсько-Українського Товариства в Парижі. Студент із Польщі, представник позацензурного журналу "Спотканя", згадавши про те, що "були переведені спроби контактів з українською молоддю Львова", недвозначно заявив:

"З українцями в Польщі розмови ведуться, але вони дуже складні, важкі, бо переповнені ресентиментами як з однієї, так і другої сторони. Ще надто живими стоять всі справи, пов'язані з переселенням цих людей, як рівнож з причинами, що довели до переселення. Ніхто ще не може позбутись картин минулого та відважно й об'єктивно подивитися у майбутнє. Саме тому контакти з молодими середовищами в Україні є успішнішими".⁸

Основною вадою більшості українців і поляків, які включалися в діалог, було те, що вони передусім говорили про гріхи противної сторони, применшуючи власні. Українці часто згадували про пацифікацію в Галичині та жорстокі методи, застосовані польським військом, однаке промовчували безпосередню її при-

6. Місячник "Więź", Nr 5, 1967.

7. Konwicki T. Kalendarz i klepsydra, Warszawa 1962, s. 132.

8. "Українське слово", ч. 1987, 23 грудня 1979.

чину — збройну акцію УВО-ОУН та десятки спалених польських господарств. З другого боку, поляки ніколи серйозно не проаналізували причин відомих подій під час останньої світової війни на території Галичини і Волині, через що по сьогоднішній день їм важко зрозуміти, що своєю поведінкою самі спровокували анти-польські виступи.

Інший великий недолік це некомпетентність багатьох учасників діалогу, бо бралися за цю справу, хоч і з добрими намірами, люди, які мали про неї туманне уявлення. Згаданий уже А. Борнус, ствердивши, що польсько-українські контакти повинні мати більш загальний і безпосередній, а менш святковий і офіційний характер, писав на сторінках журналу "Вензь", що по сьогоднішній день найкращим знавцем українських справ у Польщі вважається померлий ще перед війною Леон Василевський.⁹

Тезу про дилетантський підхід до українських справ підтверджують численні некваліфіковані статті в польській пресі, помилки й неточності в багатьох працях, присвячених Україні, врешті-решт, позначені ігноранцією україністичні гасла в польських енциклопедіях.

Навіть у людей типу Льовеля, який в 1966 р. розбурхав дискусію на тему "українського комплексу", хоч він і народився в Дрогобичі, а від 1961 р. мав контакти з київськими літературними колами, помітна разюча поверховість, що є вислідом незнання історії та психіки українського народу. Письменник Юзеф Ген, рецензуючи книжку Ксавери Прушинського, в якій цей останній засуджував передвоєнну національну політику польського уряду, ляпідарно зауважив: "Тоді перед війною, він розумів українську проблематику краще, ніж Єжи Львель сьогодні".¹⁰ До того, в полеміці з діячами УСКТ Львель, випускник школи журналістики при ЦК ПОРП, не завжди дотримувався засади чесної гри, свідомо скеровуючи дискусію на дразливі питання, пов'язані з ОУН і УПА, при обговорюванні яких представники української сторони не могли вільно висловлювати своїх поглядів, щоб не бути зарахованими до "фашистів".

Незаперечна заслуга Льовеля в тому, що він уперше в післявоєнній Польщі пробував представити українське питання в такому широкому масштабі, ставши ініціатором дискусії, що її

9. "Więź", Nr 5, Warszawa, 1967.

10. Місячник "Twórczość", Nr 5, 1966, Warszawa.

підхопив щецінський гурток УСКТ. Дискусія була обірвана на півслові в наслідок заборони центральної влади, затривоженої тим, що багато прикрих для неї справ почало виходити на світло денне. До того, польсько-українським діалогом зацікавилися опозиційні кола в Україні, при чому Іван Гель і Євген Сверстюк нав'язали в цій справі листування з діями УСКТ, а Ігор Калинець висловив бажання відвідати Польщу, до чого не допустила влада.

Однак, цей процес уже годі було спинити, тим більше, що в Щеціні, де від 1957 р. існувала традиція щотижневих зустрічей інтелігенції, відомих під назвою "літературних п'ятниць", регулярно відбувалися публічні польсько-українські дискусії, які започаткував 3 квітня 1965 р. своїм виступом автор монографії про Шевченка, Єжи Єнджеєвич. Брутально перервану спробу діалогу на сторінках преси окремі гуртки УСКТ продовжували на власну руку, організуючи зустрічі з представниками польської культури — в самому Щеціні відбулося їх понад 100. Участь визначних літераторів і науковців у цих дискусіях була причиною, що влада їх толерувала.

Рушійною силою діалогу стали польські історики, які з причини своєї професії найкраще розуміли причини й наслідки ворожнечі між обома народами. Вказуючи на потребу зближення, вони нагадували своїм землякам, що Хмельниччина стала початком кінця польської державности, а Стефан Кеневич у своєму виступі з нагоди 60-річчя незалежності Польщі ствердив, що "найбільш трагічною в своїх далекосяжних наслідках виявилася польсько-українська боротьба за Львів".¹¹

Велика група істориків, зокрема З. Вуйцік, Л. Подгородецький, В. Серчик, Е. Горнова, Я. Козік і Р. Тожецький постійно шукали контактів з українськими середовищами, виступаючи з доповідями в багатьох уескатівських гуртках. Ці доповіді провокували їх учасників до обміну думок, при чому в дискусіях не бракувало полемічних акцентів, а інколи вони проходили доволі бурхливо. Дискутанти звичайно переступали рамки теми доповіді, порушуючи сукупність польсько-української проблематики.

Інша особливо активна група учасників діалогу це літератори і перекладачі, а перш за все Є. Єнджеєвич, Ю. Бояр, М. Садзевич, С. Е. Бурі, З. Ю. Рибак, Є. Літвінюк і Ф. Неуважний.

11. "Nurt", Nr 5, Poznań, 1984.

Утримуючи контакти з українськими середовищами та публікуючись інколи в українськомовних виданнях, спорадично виступали перед уескатівською аудиторією.

- Історики: Я. Перденя, А. Деруга, М. Косман, Я. Середика, М. Іваницький, В. Сулевський, Ю. Зелінський, Я. Радзейовський, А. Подраза, О. Баерсдорф, З. Лукавський, К. Дунін-Вонсович, А. Кіяс, А. Хойновський, Є. Томашевський, Є. Якубюк, В. Одинец, Т. Гурський, К. Пшибось, Ф. Лучко, Т. Добровольський, В. Фенріх, С. Бадонь, Я. Вільнер, М. Папезжинська-Турек;
- Письменники: А. Кусьневич, С. Струмф-Войткевич, Р. Матушевський, Є. Льовель, В. Махеек, Я. Лежаховський, Л. Кальтенберг, С. Майхровський, А. Баумгардтен, Є. Пахльовський, В. Роговський, Т. Жухевич, Н. З. Пік, С. Гошурни, Р. Лісовацький;
- Поети і перекладачі: М. Касіян, Л. Левін, А. Галіс, Я. Б. Ожуг, Є. Гарасимович, А. Заневський, П. Купрись, В. Слободнік, Є. Плеснярович, Е. Райцман;
- Соціологи: А. Квіпецький, З. Вежбіцький, С. Новаковський;
- Філософ: Є. Коссак;
- Мовознавці: М. Юрковський, В. Вітковський;
- Літературознавці: Т. С. Грабовський, Р. Лужний, Б. Бялокозович;
- Етнографи: К. Ліщ, Гелена Капелюсь;
- Мистецтвознавці: Р. Бриковський, С. Козакевич;
- Археолог: Кристина Мусянович;
- Музикознавець: Є. Млодзейовський.

Гарний приклад конкретизації гасла польсько-української співпраці дав 85-літній нестор польських славістів Тадеуш Станіслав Грабовський з Кракова (1881-1975), який, не зважаючи на ненайкращий стан здоров'я, погодився виголосити в Щеціні доповідь на Шевченківському вечорі, а наступного дня виступити перед членами місцевого УСКТ (1966).

У 1971 р. Л. Подгородецький поїхав з власної ініціативи до УРСР, щоб взяти участь у відзначенні 350-річчя битви під Хотиним, а пізніше спільно з харківським істориком Н. Рашбою видав працю "Хотинська битва 1621 р." (1979). Подгородецький висловив готовість взяти участь у студентському симпозіумі,

присвяченому Козаччині і у плянованому львівськими патріотами відкритті пам'ятника Сагайдачному на Самбірщині.

Довідавшись про створення при Запорізькому відділі СПУ Літературного Музею "Автограф", що збирає виключно книжки з автографами їх авторів, Вуйцік і Подгородецький, пам'ятаючи про те, що на поблиському Дніпровому острові Хортиця знаходилася нераз описувана ними Запорізька Січ, негайно вислали туди свої історичні праці з дарчим написом. Це саме зробив письменник Ежи Енджеєвич.

Наукова співпраця і дружні взаємини з великим гуртом українських істориків (Борис, Стеблій, Ісаєвич, Трусевич) єднали передчасно померлого дослідника історії Галичини Я. Козіка. Ельжбета Горнова, автор кількох десятків статей і кількох праць про Драгоманова та XIX століття, мала контакти з київськими драгоманознавцями.

Плідна співпраця Вуйціка з київськими істориками Федором Шевченком і Оленою Апанович була перервана офіційними чинниками, занепокоєними тим, що козакознавчі дослідження польських істориків стимулювали аналогічну діяльність науковців УРСР, а це в свою чергу могло довести до надмірного зацікавлення українського населення Козаччиною та до її ідеалізації. Вуйцік стягнув на себе неласку Москви своїми незгідними з радянською історичною школою поглядами на Переяславську Раду і прошевдську політику Хмельницького. Польський учений навіть скритикував київського історика Катерину Стецюк за промовчання у своїй праці про XVII століття зносин Хмельницького зі Швецією та однобічний погляд на історичні праці Грушевського.¹²

Після вдалих початків припинилися контакти В. Серчика з українським науковим світом. Він запам'ятався киянам під час "Днів Кракова" в червні 1979 р. розповіддю про свої дослідження над Гайдамаччиною та перебування в США, де збирав матеріали про еміграцію галицьких селян за океан.

Інколи гарні приклади співпраці давали представники різних ділянок мистецтва. Артисти Краківського театру ім. Ю. Словацького, які 1974 р. гостювали в Києві, віддавши в Каневі шану Шевченкові, привезли землю з могили Кобзаря та дарували її під час Шевченківського вечора в Кракові членам тамтешнього гуртка УСКТ.

12. "Kwartalnik historyczny", Nr 2, 1962.

Театральні актори В. Семйон і Е. Фетінг (Варшава), С. Мікульський (Люблін) та Е. Любашенко (Вроцлав) читали на Шевченківських вечорах переклади віршів поета. В організованих діячами УСКТ концертах брав участь зі своїм інструментальним ансамблем Єжи Млодзейовський (Познань). Як соліст неодноразово виступав бас варшавської опери Бернард Ладиш, а в 1961 р. на вечорі в Любліні, організованому з нагоди сотих роковин смерті Шевченка, пісні на його слова виконувала оперна співачка Барбара Костшевська.

З доповідями про діяльність і творчість Кобзаря інколи виступали відомі літератори Я. Івашкевич, Л. Кальтенберг, В. Слободнік, К. А. Яворський і Є. Плєснярович.

Українська поезія пропагувалася на організованих щороку Зигмунтом Рибакон в Пенську (Сілезія) зустрічах поетів під назвою "Пенська осінь". Віталій Коротич, якого в листопаді 1974 р. там запрошено на літературний вечір, присвячений його творчості, не отримав дозволу на виїзд.

Широке поле діяльності в напрямі зближення столиць над Віслою і Дніпром мав створений при варшавському ТПРД Гурток друзів Києва. На жаль, гурток не проявляв більшої активності, ставши товариством взаємного звеличання, де старші панове при каві згадували "старі, добрі часи".

Офіційні чинники ПНР і СРСР з відомих причин не були зацікавлені польсько-українським діалогом і, замість корисних для обох сторін робочих зустрічей науковців і літераторів, пропонували їм участь в організованих з великою помпою імпрезах політичного характеру, таких як святкування 300-річчя Переяславської Ради і Возз'єднання України з Росією (1954) та 50-річчя Жовтневої Революції (1967), при чому про добір кандидатів до участі в цих імпрезах не вирішували наукові чи літературні досягнення, а ідеологічне обличчя.

Нічого, отже, дивного, що мислячі люди по обох боках Сяну і Бугу шукали контактів без посередництва партії та уряду. Маючи набагато гірші умови праці, ніж їхні польські товариші по професії, інтелектуальні кола УРСР використовували любую нагоду в цьому напрямі, при чому польські українці нерідко ставали їм у пригоді.

Друга половина шістдесятих років характерна активізацією окремих гуртків УСКТ, які, виходячи дедалі відважніше з національної ізоляції, дали чимало прикладів прихильного ставлення до ідеї польсько-українського зближення. Рецензуючи на

сторінках "Нашого слова" і "Нашої культури" україністичні праці польських авторів, проводячи з ними інтерв'ю та інспіруючи їхні зустрічі з уескатівськими громадами, діячі Щеціна, Гданська, Варшави, Кракова і Катовиць усіляко сприяли зближенню, а, водночас, завдяки листовним контактам і приватним запрошенням до Польщі діячів культури з УРСР стали каталізатором діалогу між інтелектуальними колами обох країн. Таким чином, з метою нав'язати ближчі контакти, гостювали в Польщі кілька десятків осіб, пов'язаних з різними ділянками української культури, головнo з Києва та Львова.

Чимало матеріалів до своїх книжок про Мишугу і Крушельницьку знайшов у Польщі при допомозі діячів УСКТ київський музикознавець Михайло Головащенко, який виступав у варшавському телебаченні (1966).

У березні 1967 р. відбувся двотижневий рейд львівського письменника Романа Іваничука по українських осередках північної Польщі. Взявши участь у зборах уескатівського Літоб'єднання у Варшаві, львівський гість провів розмови з перекладачами української літератури Бурим, Боярем і Левіном.

Контакти Бориса Олійника з польськими поетами допомогли киянам провести в життя план видавання місячника "Поезія".

З допомогою письменника Юрія Щербака вдалося отримати з Києва відповідні матеріали й організувати в деяких містах Помор'я виставку української графіки (1970), яка мала схвальні рецензії в польській пресі. Персональні виставки гравюрних праць Юрія Логвина (сина мистецтвознавця Григорія) експонувалися в кількох містах Польщі. Після поїздки до Польщі, Ю. Логвин став постійним ілюстратором дитячого журналика "Світанок".

Юрій Щербак спільно з польським перекладачем своїх творів С. Е. Бурим роздавав автографи на своїх повістях під час книжкового базару у Варшаві; іншим разом взяв участь у відкритті пам'яткової таблиці на будинку в Кракові, в якому проживав Василь Стефаник (1971).

У справі перекладу на польську мову своєї книжки про історика Д. Яворницького "В пошуках скарбів" приїздив до Польщі Іван Шаповал з Дніпропетровська. Члени УСКТ розпропагували книжку в польському середовищі, уможлививши Шаповалові зустріч з ініціатором перекладу, варшавським поетом Єжи Літвінюком.

Володимирові Івасюкові тільки приватне запрошення дало

змогу побувати на міжнародному Сопотському Фестивалі Естрадної Пісні (1974), на якому Софія Ротару виконувала його "Водограй", і зустрітися з представниками польського музичного світу.

З ініціативи вчителя історії Францішка Лучка (кілька разів виступав у щецінському УСКТ з доповідями на історичні теми), спільним зусиллям польської молоді однієї зі щецінських шкіл і місцевого гуртка Товариства запрошено до Польщі композитора і педагога Миколу Колессу. Крім нього, в різний час інтелектуальний Львів репрезентували в Польщі літературознавець Григорій Нудьга і поет Роман Кудлик (1971).

Завдяки Ганні Заєць, працівникові редакції часопису "Літературна Україна", яка відвідала Польщу восени 1969 р., систематично публікувалися на його сторінках матеріали про польсько-українську проблематику. У статті "Польсько-український літературний діалог" журналістка познайомила читачів "ЛУ" з великим циклом статей А. Середницького, який під тим самим заголовком появився в 4 чергових номерах тижневика "Пшиязнь".

Відносно поживавлені контакти між інтелектуалістами ПНР і УРСР були загальмовані офіційними чинниками на початку 1970-их років, а дефінітивно припинені в бурхливому періоді "Солідарности". З другого боку, ліберальність польської влади в 1980-81 рр. уможливила відновлення польсько-українського діалогу в рамках ПНР. З ініціативи редакції молодіжного часопису "Płomienie" у Варшаві відбувся малий форум з участю кількох компетентних в польсько-українських справах осіб. З польського боку в дискусії взяли участь Р. Тожецький, Ф. Неуважний і редактор часопису "Пломене" Б. Тумілович. Українську сторону представляли М. Вербовий, О. Лапський і А. Середницький. І хоч дискусія, по суті, тільки підтвердила те, що всім добре відомо, а її учасники не конкретизували майбутніх форм польсько-української співпраці, вона вказувала на пекучу потребу продовження таких відвертих розмов.¹³

Низку важливих справ, у тому необхідність зміни програми навчання історії в школах, а також познайомлення польської молоді з проблематикою національних меншостей продискутовано під час зустрічі групи діячів УСКТ в Інституті Історії ПАН у Варшаві в травні 1981 р. В зустрічі взяли участь польські науковці

13. "Płomienie", Warszawa, 15 marca 1981.

А. Мадайчик, П. Лосовський, З. Вуйцік, Я. Замойський і Р. Тожецький, українську сторону представляли М. Вербовий, С. Заброварний, С. Козак, В. Мокрий і А. Середницький.

На сторінках часопису "Тижоднік Повшехні" намагався ново розбурхати польсько-український діалог краківський науковець Володимир Мокрий. Всі ці спроби були припинені введенням воєнного стану 13 грудня 1981 р.

З поняттям діалогу пов'язують поняття партнерства, розуміючи під ним вищу стадію зближення та співпраці. Становище польських українців як евентуального партнера поляків, побіч їхньої невеликої чисельности та розпорошення, а також обмеженого інтелектуального потенціалу, послаблював брак будь-якої підтримки ззовні. Від еміграції на Заході їх ізольовано, натомість від української громадськості в УРСР за даних умов годі було очікувати будь-якої допомоги. Поляки, тисячі яких за останні роки побували в Україні, зорієнтовані в тамтешній політичній ситуації і добре розуміють основну різницю між політичним статусом ПНР та УРСР. Той факт, що УРСР, хоч формально член Організації Об'єднаних Націй, а навіть один із її засновників, є фіктивною державою, а маріонетковому уряду в Києві не вільно самостійно рішати про жодні істотні справи внутрішньої політики, напевно не підносить авторитету українців в очах поляків. Поляки інколи іронізували, мовляв, київський уряд очолює винятково демократичну країну, конституція якої надає своїм громадянам право, а не обов'язок вивчати в школі та вживати в урядах рідну мову, до чого змушують своїх громадян уряди інших країн.

Бачачи політичне безсилля уряду УРСР і національну безбарвність великої частини української громадськості, до того, прогресуюче з кожним роком спустошення, що його несе з собою русифікація, поляки, які знаходяться в набагато кращій ситуації, бо хоч утратили економічну незалежність, затримали деяку свободу політичного маневрування, а перш за все вільну руку в своїй внутрішній політиці, не бачать можливості, а то й сенсу польсько-українського партнерства. Історик Тожецький під час однієї з дискусій зауважив: "Колись говорили, що українці — це етнічна маса", однаке, він забув, або не хотів додати, що частина польської громадськості думає так по сьогоднішній день.

Багато хто над Віслою обстоює погляд, що 18-річна брежневська ера злиття націй (1964-82) послабила українську національну субстанцію більше, ніж 30-річна сталінська епоха. В

результаті цього етноциду Україна неспроможна піднятися з колін і стати в майбутньому вагомим політичним чинником на Сході Європи. Вони кажуть: 20% населення України — це росіяни, а дальші 20% — русифіковані й під час перепису населення подають дві рідні мови: українську і російську, при чому навіть там де можуть вибирати, посилають своїх дітей до російських шкіл.

За словами довголітнього в'язня радянських концтаборів польського священика о. В. Буковінського, останніми роками йде вирішальна боротьба між українцями і хахлами, у зв'язку з чим Україна стоїть перед альтернативою: українізації хахлів або хахлізації українців.¹⁴ Деякі польські кола вже тепер говорять про перемогу хахлів. Популярний публіцист Стефан Киселевський (Кисель), якого в Польщі зараховують до опозиції, а його скерований на адресу Гомулки епітет "dyktatura ciemniaków" свого часу обіг цілу Польщу, радив своїм землякам махнути рукою на втоплених в радянський melting pot українців, мовляв, один радянський народ став незаперечним фактом, а давні національні поділи в СРСР є фікцією.¹⁵

Прихильники діалогу ні на мент не можуть забувати про те, що їхню діяльність уважно спостерігає хтось третій, хтось, кому цей діалог не на руку, бо впродовж останніх трьох століть витягав користь з польсько-української ворожнечі. Він робитиме все можливе, щоб не допустити до зближення між обома народами.

Можна догадатися, кому залежить на цьому, щоб як в УРСР, так і серед польських українців ширилися чутки, мовляв, під час перебування в Польщі побито баса київської опери Дмитра Гнатюка і футболістів київського "Динамо" після матчу з командою "Гурнік" Забже.

Ця сама рука, що не дала в'їзної візи хорові "Журавлі" до Києва, не дала дозволу на виїзд польського театру зі Львова до ПНР, а знаючи прагнення істориків Вуйціка і Серчика об'єктивно висвітлити польсько-українсько-російські взаємини, унеможливила їм доступ до відповідних матеріалів у архівах СРСР. Занепокоєні розвитком козакознавства в Польщі та приватними контактами польських і українських істориків, власть імуші у Москві та Києві не допустили до конференції у справі досліджень над

14. Podlaski K. Białorusini, Litwini, Ukraińcy. i wrogowie czy bracia. Warszawa, 1984 s. 50.

15. "Tydzień Polski", Londyn, 24 stycznia 1981.

Козаччиною та спорудження пам'ятника гетьманові Сагайдачному в місці його народження — селі Кульчицях на Самбірщині (проектант П. Кулик). Виявилось, що на німецько-німецькому кордоні знаходиться щойно перша частина залізної завіси, друга набагато щільніша є на лінії Бугу і Сяну, у зв'язку з чим варшавський літератор Кусневич під час авторського вечора в Щеціні випадково довідався, що в Києві перекладено на українську мову частину його поеми "Слово про ненависть".

Варто відмітити ще один важливий аспект діалогу. Російські еміграційні кола вже тепер лякають світову громадськість маревом балканізації Східної Європи після розвалу СРСР. За їхніми словами, в обличчі історичної польсько-української ворожнечі, а також антагонізмів між іншими народами, які входять у склад СРСР, існує реальна небезпека виникнення *bellum omnium contra omnes*, тотального хаосу й кровопролитних міжусобиць, що означало б на багато років політичну дестабілізацію цієї частини світу. На думку російських "демократів", ставлення яких до українців відоме, а котрийсь із них мав навіть заявити, що "українці незрілі до державности та уважають свою мову за мужицьку", висновок напрашується сам — на місці червоної тоталітарної необхідно створити білу демократичну Росію (очевидно, в кордонах СРСР), яка забезпечить лад і порядок. Не треба підкреслювати, що польсько-українська співпраця вибиває зброю з рук глашатаїв цієї теорії.

Скромні досягнення гарно початої діяльності європейського відділу американської організації *Western Goals* (дир. К. Сітко), що підтримувала концепцію польсько-української співпраці, видавши в цій справі відозву і англomовну брошуру пера польського автора Локетка, вказує на наявні в західному світі могутні чинники, яким залежить на загальмуванні цієї співпраці.

Пишучи на тему польсько-українського діалогу, не можна не згадати про ролю паризького місячника "Культура" та його головного редактора Єжи Гедройця. Колишній волинський воєвода Юзефський небезпідставно зауважив: "Не здається, щоб польська та українська еміграція мала собі багато чого сказати. Єдина позитивна позиція — це паризька "Культура".¹⁶ Місячник

16. Józewski H. Zamiast pamiętnika. "Zeszyty historyczne" zeszyt 60, Paryż 1982, s. 91.

помістив багато прихильних українській справі статей і систематично веде "українську хроніку", а в бібліотеці "Культури" видано українською мовою книжку, присвячену письменникам-жертвам сталінізму в Україні "Розстріляне відродження" (1959). Впливові журналу на громадськість ПНР годі заперечити, взявши до уваги факт, що кожного місяця багато соток примірників його 7тисячного тиражу трапляють різними шляхами до Польщі, де передаються з рук до рук.

На сторінках лондонського часопису "Dziennik Polski" пробував включитися в польсько-український діалог під псевдонімом "Львів'янина" якийсь турист з ПНР, що тимчасово перебував на Заході. Він наразився максималістам з обох таборів через те, що радив своїм землякам забути про Львів і Вільно, а українцям — про Лемківщину і Холмщину.¹⁷ На статтю гостро zareagував польський еміграційний діяч Здзіслав Сталь, заявивши, що анонімний голос "Львів'янина" не може репрезентувати польської громадської думки, яка в своїй більшості не забула про землі за Бугом і Сяном.¹⁸ За словами Сталя, визнання цієї концепції означало б заміну капітуляції перед Москвою на капітуляцію перед Україною, а лондонські ендеки назвали цю позицію нео-ялтинським прометеїзмом.

Газета "Львів і Вільно", яка після війни виходила в Лондоні, належить уже до історії, проте її дух живе, а польська еміграція недобачає цього, що розповсюджуючи листівки з написом "Renounce Yalta", в яких домагається ревізії Ялтинського договору, а по суті, ревізії східних кордонів Польщі, не виступає проти СРСР, але проти народів України, Білорусі та Литви, які не бажають ні російської, ні польської опіки. В тому стані речей проповідувана певними українськими колами концепція стислого союзу трикутника Київ-Мінськ-Вільно, з метою в майбутньому протистояти евентуальній польській акції, може набрати реальних форм. З другого боку, за словами польського еміграційного публіциста Ю. Мєрошевського, антиукраїнська позиція поляків може doprowadити до зближення українців з німцями.

Загальновідомо, що українофобські настрої в Польщі підсилюють певні польські кола на Заході, які захопилися політичним

17. "Tydzień Polski", Londyn, 21 lutego 1976.

18. "Tydzień Polski", 3 kwietnia 1976.

ніцшеанством Дмовського і гаслом "Польща від моря до моря". Несвідомо копіюючи німецький "Drang nach Osten", вони дали мріють про "цивілізаційно-культурну місію Польщі на Сході Європи" та публікують статті в роді "Польська еміграція не зрікається Львова". Зі статті під цим заголовком, надрукованої в детройтській газеті "Dziennik Polski" в січні 1978 р., виникає, що прем'єр-міністер польського еміграційного уряду в Лондоні Казімеж Саббат критично поставився до заяви посталого в Польщі 1976 р. таємного Польського Незалежного Порозуміння, яке ствердило, що не має до українців жодних територіальних претенсій. Стаття закінчується реченням: "Спірні справи можуть вирішати тільки обрані без чужого вмішування парламенти у вільній Польщі і в Наддніпрянській Україні".¹⁹

Як видно, вже апіорі без жодних переговорів з українцями дається їм зрозуміти, що землі над Дністром не є українською територією.

Українська сторона, для якої сьогодні такі поняття, як Наддніпрянська і Галицька Україна вже не існують, більш прозоро сформулювала свій погляд на цю тему вже сорок років тому. У відозві до польських воєнків з вересня 1945 р., яка закликала їх до спільної боротьби проти комунізму, підписаній, "Українські повстанці", читаємо:

"Справу кордонів нехай розв'яжуть колись не агенти Москви, а українські і польські уряди, вибрані нашими народами".²⁰

За всіма ознаками, ставлення багатьох поляків до справи Львова не є невідомим українському населенню, а відвідувачі УРСР не раз звертали увагу на те, що мешканці Києва, Харкова і Одеси ставляться до польських туристів краще, ніж населення Західної України. Годі отже дивуватися, що й польські українці скептично поставилися до українсько-польської декларації, підписаної 26 листопада 1979 р. в Лондоні екзильними урядами УНР і Польщі, вбачаючи в ній продовження політики співпраці з Польщею на базі Варшавського договору з 1920 р., тобто коштом західноукраїнських земель.

19. "Dziennik Polski", Detroit, 29 stycznia 1978.

20. "На захід від т.зв. Лінії Керзона" (збірка матеріалів і документів, ч. 27), 1946, с. 45.

Факт видавання Міністерством Закордонних Справ польського еміграційного уряду в Лондоні щомісяця "Огляду української преси" був для більшості українців не так проявом його дружнього ставлення до української справи, як підтвердженням, що для цього уряду Західня Україна — це надалі "Малопольська Вихідня", а всі справи з нею пов'язані є внутрішньопольською проблемою.

Ведмежу послугу зробили українцям польські діячі на Заході, які підписали т.зв. "Деклярацію в українській справі" (на 14 підписаних — 7 поляків). У цій прихильній українству декларації знайшлося речення, яке перекреслило всі добрі наміри її авторів:

"В кожному разі ми прямуємо до створення такої ситуації, за якою українці могли б вільно висловитися, чи вимагають незалежного державного існування".²¹

Цим реченням автори декларації не тільки образили національну гідність українців, а й зміцнили, задивлені в кордони Ягайлонської держави неоендецькі елементи, які твердять, що про майбутнє земель на схід від Сяну і Бугу вирішуватимуть Польща і Росія. Прихильники цієї концепції переконані в тому, що в результаті референдуму, проведеного після повалення СРСР, більшість привиклих до російського хомути мешканців УРСР висловиться проти самостійної України, що з польської точки зору корисне, бо незалежна Україна була б для Польщі небезпечнішим сусідом, ніж Росія.

А проте, щораз більше як поляків, так і українців переконані в тому, що тільки сусідство незалежної України буде гарантією справжньої незалежності Польщі. На їхню думку, час працює для зближення між обома народами і, хоч це сьогодні звучить цинічно, неминуча асиміляція українців у ПНР, подібно як асиміляція поляків в УРСР створить реальну передумову для зникнення взаємних територіальних претенсій і визнання існуючого кордону остаточним кордоном між Польщею та Україною, ставши вихідним пунктом тривалої співпраці.

Ідея втримання існуючого статусу кво при одночасному забезпеченні прав національних меншостей (польської в Україні та української в Польщі) поволі здобуває прихильників серед польської громадськості. Позацензурний місячник "Неподле-

21. "Kultura", Nr 5, Paryż, 1977.

глосьць" вказував на konieczність відкинення думки про зміну теперішнього польсько-українського кордону, подібно як про зміну кордонів з Литвою і Білорусією. Стаття закінчується словами: "Історія останніх 70 років доказує нам, що це єдиний шлях".²²

Діючи в цьому напрямі, чотири польські опозиційні групи звернулися "До братів українців, білорусів і литовців" з листом, датованим 16 грудня 1984 р., в якому підтверджують свою волю визнати існуючі нині кордони та закликають східних сусідів Польщі до дискусії в цій справі.²³

Безперечним фактом є те, що деякі починання у вільному світі вплинули на поліпшення клімату між поляками та українцями в ПНР. Діяльність польсько-українських товариств в Лондоні, Парижі та Мюнхені, польсько-українські наукові конференції, організовані в Гамільтоні (1977), Мюнхені (1980) і Нью-Йорку (1983), симпозіями в Карльсбергу, польсько-українські семінари на УВУ та прихильні справи зближення статті в журналах "Культура" (Париж) і "Сучасність" (Мюнхен), викликали певний резонанс як серед польського, так і українського населення. Польська позацензурна преса з задоволенням звернула увагу на те, що українська сторона була ініціатором і організатором першої конференції в Гамільтоні.

Велику активність проявляв Лондон, де від 1967 р. невтомно діє Костянтин Зеленко і де багато писалось на теми польсько-українського діалогу на сторінках місцевих польських часописів. Той факт, що батько довголітнього діяча Польсько-Українського Товариства в Лондоні — Антоні Гермашевського загинув у 1943 р. на Волині з української руки, а батька Зеленка рік пізніше вбили на Холмщині поляки, виріс до трагічного символу, який закликає до поєднання.

Головою Польсько-Українського Товариства в Парижі став Владислав Желенський, прокурор, який 50 років тому в голосному Варшавському процесі ОУН обвинувачував Степана Бандеру і товаришів.

Від 1982 р., тобто від зміни керівництва польської редакції радіо "Вільна Європа" (новий керівник Здзіслав Найдер), потеплішав тон і поліпшився рівень радіопересилань про українські

22. "Niepodległość" Nr 34, 35, 36, Warszawa-Kraków, 1984.

23. Місячник "Kontakt", Paryż, kwiecień 1985.

справи, що має для польських українців істотне значення, врахувавши факт, що радіопересилання мюнхенської радіостанції користуються серед мешканців ПНР винятковою популярністю.

Прочищення атмосфери в українській редакції радіо "Свобода" (від 1983 р. новий керівник Анатоль Камінський) є за порукою поліпшення польсько-української співпраці в етері та поставлення на належному рівні польської проблематики, якою цікавляться мешканці УРСР.

Поява в 1984 р. журналу "Віднова" (гол. редактор Я. Пененський, відповідальний редактор Б. Осадчук), який польські справи ставить у центр своєї уваги, при чому в склад його редакційної колегії входять також поляки (м.ін. Є. Гедройць), відкриває перед прихильниками польсько-українського діалогу у вільному світі нові перспективи.

Питання діалогу дискутовано на II з'їзді організації, що є відповідником СКВУ — Польонії вільного світу (Лондон, травень 1984). На цьому з'їзді величезною більшістю голосів прийнято постанову про необхідність польсько-української співпраці.

Серед прихильників діалогу на польському еміграційному небосхилі виділяється постать Юзефа Лободовського, об'єктивне перо якого багато років служило справі порозуміння між обома народами. На жаль, поляків, які словом і ділом сприяють цій ідеї, небагато, а діяльність Єжи Іранека Осмецького (Мюнхен) не знайшла багатьох послідовників. Скромне число земляків Лободовського та Іранека Осмецького, готових влитися в процес польсько-українського діалогу — вода на млин скептиків по українському боці, за словами яких, цей факт підтверджує їхню тезу про безперспективність діалогу. Зі смертю діячів лондонського Товариства Гермашевського і Трембіцького виявилось, що цих людей важко заступити, а участь невеликого гурту осіб у похороні Мєрошевського в червні 1976 року — це ще один доказ невеликої популярності пропагованих Товариством ідей серед польської еміграції.

Навіть великий оптиміст, яким є Єжи Гедройць, даючи інтерв'ю в справі політичної роботи серед еміграції, на тему польсько-української співпраці, заявив: "Тільки знову клопіт, що тим більше цікавляться українці, ніж поляки, і це нещастя". Ця диспропорція впадала в око під час польсько-української наукової конференції в Гамільтоні, де 10 доповідей виголосили українці, а тільки 5 поляки.

Багатьом полякам здається, що справою польсько-україн-

ського зближення передусім повинні цікавитися українці, бо вони в набагато гіршій ситуації. Однак вже в недалекому майбутньому ролі можуть помінятися, коли одного дня, після розвалу або послаблення впливів СРСР і зміни політичної констеляції в Європі, Польща стане віч-на-віч з об'єднаною Німеччиною. Логіка підказує, що постійне перебування Польщі та України між російським молотом і німецьким ковадлом — достатня причина для шукання шляхів до зближення між обома народами.

У вересні 1939 р. провалилася створена маршалом Пілсудським теорія рівноваги — концепція балансування між Берліном і Москвою. Польський "домик із карт" утратив рівновагу 17 вересня, коли Червона Армія як союзниця Німеччини перейшла Збруч, а поляки не без рації говорили про російський ніж у спину. Багато чого вказує на те, що вони не зробили з цієї події належних висновків.

Це рідко, що в наш час з усіх словників зникло поняття "Saisonstaat", яким свого часу німці іронічно називали польську державу, проте це не означає, що разом з тим Польща назавжди віддапила від себе всяку небезпеку. Як здається, поляки чинять небагато запобіжних заходів, щоб поняття "сезонної держави" остаточно і безповоротно стало анахронізмом. Одним із цих заходів, можливо, навіть вирішальним, було б створення 80-мільйонного польсько-українського бльоку. Годі повторяти трагічні помилки минулого — адже, політична незрілість і обопільна національна вузькоглядність doprowadили до цього, що навіть в обличчі смертельної небезпеки збоку гітлеризму і сталінізму, поляки й українці не зуміли дійти до порозуміння, безпощадно винищуючи себе взаємно. Саме, маючи перед очима ці трагічні роки, слід думати про спільне майбутнє.

Час покаже, чи обидва народи дозріли до того, щоб у другому тисячолітті історичних контактів знайти спільну мову, бо нині знаходимося на етапі, коли щойно зарисовуються контури польсько-українського зближення. Оптимізмом сповнює факт, що завдяки діяльності невеликої групи відданих цій справі людей обабіч залізної завіси, які взяли на себе нелегку роль проповідників зближення, ці контури поволі набирають гостроти.

XVII. КОНТАКТИ З УКРАЇНОЮ

Спостерігаючи шум, що його польські засоби масової інформації роблять навколо польсько-радянської дружби, і сповнені патосу статті в роді "Кордон, який єднає", сторонній людині могло б здаватися, що культурні контакти між УРСР та ПНР розвиваються блискуче. На перший погляд, підтверджує це також список міст-побратимів, які репрезентують здружені воевідства і області, що налаждали між собою співпрацю. Ідеться про такі міста:

Київ — Краків
Харків — Познань
Одеса — Гданськ
Донецьке — Катовиці
Запоріжжя — Вроцлав
Львів — Ряшів
Полтава — Кошалін
Черкаси — Бидгощ
Вінниця — Кельце
Луцьк — Люблін.

Однаке, коли ближче приглянутися цій справі, стає ясным, що не зважаючи на різні імпрези, наприклад, "Декади Української Культури" в Польщі, чи "Дні Польської Культури" та "Декади Польської Книжки" в Україні (в київській і львівській книгарнях закордонної літератури "Дружба" книжки польською мовою користуються особливою популярністю), організовані партійними інстанціями та різними державними установами офіційні контакти давали невеликі результати.

Протягом кільканадцятьох років з різних нагод відбувалися на польсько-радянському кордоні інсценізовані партією мітинги. У цих "зустрічах дружби" в рамках т.зв. прикордонного обміну звичайно брали участь партійні активісти та "передовики про-

мислу й сільського господарства". Натомість, не було там мови про безпосередні контакти між представниками культурного і наукового життя обох народів.

Зустрічі літераторів і діячів культури, а навіть спортсменів були рідкістю, до того, неприхильна Українському Товариству політика адміністративних органів звичайно ізолювала гостей з Києва і Львова від польських українців. Тут не можна не згадати про традиційно погані взаємини між УСКТ і ТПРД, яке, маючи монополію на все, що стосується польсько-радянських культурних контактів, ставилося до Товариства як потенційного конкурента. Найбільше відчували це на власній шкірі члени гуртка УСКТ в Кракові, які пробували включитися в різні починання на лінії Краків-Київ. Невеликі результати дали спроби ГП УСКТ налагодити співпрацю з Будинком Радянської Культури і Науки у Варшаві.

Відвідуючи Польщу, київські гості не брали прикладу з польських делегацій, які під час перебування в Україні перш за все шукали поляків і пам'яток, пов'язаних з польською культурою. Щобільше, офіційні представники УРСР нерідко компромітували себе в очах польських українців, справляючи на них пригноблюче враження та викликаючи з польського боку чимало іронічно-їдких зауважень. Після виступів солістів оперних театрів Києва й Одеси в польській столиці в січні 1958 р., в "НС" появилось кілька дописів, автори яких запитували, чому в репертуарі артистів майже не було українських пісень. Не інакше діялося під час "Днів Києва" в Кракові, а представники столиці України промовляли до краків'ян російською мовою, натомість в репертуарі виступаючих артистів найчастіше були арії з російських опер, співані по-російськи.

Представники УРСР, вживаючи під час прилюдних виступів у Польщі російської мови, невідомо чому вважали, що поляки її краще розуміють. Цій дивній тезі заперечив своїм виступом на з'їзді польських літераторів у Гданську в 1969 р. Олесь Гончар, звернувшись до його учасників по-українськи. Коли голова зборів хотів йому дати перекладача, заля голосно запротестувала, мовляв, не треба — всі цю мову добре розуміють.

Під час зустрічей з офіційними представниками УРСР, польським українцям нерідко було важко знайти з ними спільну мову. Наприклад, під час зустрічі членів щецінського УСКТ з письменником О. Полторацьким, витворилася виразно відчутна психічна бар'єра, об яку розбивалися всі спроби повести дискусію. Хо-

лодний прийом, зготований щецінянами одному з чільних представників прорежимної лінії серед українських літераторів, не був відокремленим явищем, а відповідним органам в Києві та Москві добре відома атмосфера в більшості осередків УСКТ, далека від апробації цього, що діється в УРСР.

А проте, також серед офіційних гостей були люди, які проводили корисні зустрічі й розмови з керівництвом УСКТ та редакцією "Нашого слова", виступали перед уескатівським активом, цікавилися проблемами польських українців, а навіть допомагали їм у міру своїх можливостей.

У вересні 1959 р. редакцію "НС" відвідав Максим Рильський, який у післявоєнні роки побував у Польщі кілька разів. В квітні 1962 р. з варшавськими українцями зустрічалися ректор Львівського університету Є. Лазаренко та письменник Іван Ле, який приїхав до Польщі збирати матеріали до другої частини свого роману "Хмельницький". В серпні цього ж року, перебуваючи в польській столиці на похороні письменника Л. Кручковського, побував в редакції "НС" Михайло Стельмах, через рік гостювали у Варшаві поети В. Коротич і Д. Павличко та прозаїк П. Загребельний.

Відома в Польщі з перекладів "Фараона" Б. Пруса і "Селян" В. Реймонта Марія Пригара в 1965 р. взяла участь у з'їзді перекладачів польської літератури у Варшаві. У вересні 1968 р. Ярослав Полянський провів інтерв'ю з композитором Мирославом Скориком, творцем музики до фільму "Тіні забутих предків". Кілька разів побував у Польщі, досліджуючи давнє малярство, а особливо ікони, мистецтвознавець Григорій Логвин, за словами якого, Сянік має після Львова найкращу колекцію українських ікон. В 1976 р. редакцію українського тижневика відвідав поет Іван Драч.

Невдоволені спорадичністю та офіційним характером цих контактів, деякі діячі УСКТ пробували на власну руку нав'язати співпрацю з українським Товариством Дружби і Культурного Зв'язку з Зарубіжними Країнами в Києві. Однак, Товариство, яке так турбується долею українців на Заході, байдуже поставилося до труднощів українців у сусідній Польщі. Його керівники заявили, що завданням Товариства — допомагати українським емігрантам у капіталістичних країнах, натомість, українці в Польщі, будучи автохтонним населенням, є повноправними громадянами соціалістичної країни, яка дає їм усі можливості культурного розвитку. Все таки в перші роки існування УСКТ Київ

надіслав до Польщі чимало книжок, шкільних підручників і репертуарних матеріалів, які, проте, значною мірою, з огляду на примітивно-тенденційний зміст, були для читача в Польщі непридатні. З цим поглядом погоджувалася польська шкільна влада, яка вирішила видати власні підручники для українських дітей.

Багаторічні зусилля діячів УСКТ добитися дозволу на влаштування на території УРСР таборів для української дітвори з ПНР зазнали фіяско, хоча це прохання підтримали на сторінках "Літературної України" письменники Р. Іваничук і Ю. Щербак. Київським інтернаціоналістам, які щороку запрошували до себе чимало молодих поляків, прохання УСКТ влаштувати літні табори для дітей своїх членів, на яких вони могли б зустрічатися з молоддю УРСР і вивчати українську мову, а, перш за все, побачити цю мітичну Україну, яку знали тільки з оповідань, видалося не зовсім зрозумілим і, мабуть, підозрілим. Постає оправдане припущення, що радянська влада боялася зустрічі української молоді з Польщі з українською радянською молоддю, у вихованні якої нехтується національними елементами, та яку навчено прикметник "український" замінювати словом "радянський", або "вітчизняний".

Велика частина польських українців ніколи не втрачала свідомости своєї духовної єдності з земляками за Сяном і Бугом. Позбавлені можливости спілкування з рідною культурою, вони завжди становили великий відсоток глядачів під час демонстрування фільмів Київської кіностудії та гастрольних виступів художніх ансамблів з УРСР. Щоправда, такі нагоди траплялися рідко, бо, як відомо, спеціалісти від культурної політики в СРСР, при виїздах у закордонні турне фаворизують російські ансамблі.

Серед радянських фільмів, які після 1945 р. заливали польські кінотеатри, картини Київської кіностудії належали до рідкості, а більшість тих, які демонструвалися, були на низькому художньому рівні й мали агітаційний характер. На початку п'ятдесятих років велике зацікавлення викликав фільм Ігоря Савченка "Тарас Шевченко" (1951). Розважальний жанр репрезентували комедії: "Літа молодії" (1959) і "За двома зайцями" (1961).

Неповторні своїм національним кольоритом кінокартини появилися наприкінці шістдесятих років, а в Польщі, де з великою увагою ставляться до фільмової спадщини Довженка, почали говорити про нову українську школу в кіно. Ідеться передусім про фільми "Тіні забутих предків" (реж. С. Параджанов), "Ка-

мінний хрест" (реж. Л. Осика) і "Білий птах з чорною ознакою" (реж. Ю. Ілленко). Цікаво, що всі вони тематично пов'язані з Карпатами.

У 1982 р. показано в Польщі кінокартину "Ярослав Мудрий", а через рік в уєскатівських осередках великий успіх мав фільм, створений за однойменною поемою Шевченка "Наймичка".

В українському тижневику не раз публікувалися листи читачів обурених тим, що демонстровані в Польщі фільми, з історичною картиною "Захар Беркут" включно, озвучені російською мовою.

У зв'язку з цим рецензент фільму Одеської кіностудії "Весна на вулиці Зарічній" писав:

"Мені здається, що нема такого міста на Україні, щоб робітники (з українськими прізвищами) розмовляли лише російською мовою і співали тільки російські пісні, як це діється у фільмі".¹

Інший рецензент, обговорюючи фільм "Педагогічна поема", вказував на зневажливе ставлення до рідної мови, бо в ньому "українську мову вживають лише селяни, а вже в розмові з ними Макаренко говорить по-російськи".²

Рідким гостем під польським небом були українські драматичні ансамблі. Тричі відвідав Польщу Київський театр ім. Івана Франка. В 1950 р., виступивши в шістьох польських містах, франківці мали особливий успіх п'єсою патрона свого театру "Украдене щастя" (в головних ролях Амвросій Бучма і Наталія Ужвій), а 22 роки пізніше п'єсою Лесі Українки "Кассандра". Навесні 1975 р. Київський театр в рамках дружніх контактів Краків-Київ виступив з "Ярославом Мудрим" Івана Кочерги в Кракові та Ополі та п'єсою О. Коломійця "Голубі опені" в Катовицях.

Двічі (1958, 1969) побував у Польщі львівський театр ім. Заньковецької. По одному разі були в Польщі Луцький театр (1960), Львівський театр юного глядача (1969), Київський театр оперети (1970) і Київський театр ляльок (1972).

В 1968-1977 рр. чотири рази побував у Польщі Київський балет на льоду, при чому глядачам запам'яталася козацька сюїта "Світанок над Хортицею".

Статистика показує, що польські театри значно частіше відвідували УРСР, ніж українські ПНР, а рясівський публіцист З.

1. "Наше слово", ч. 29, 20 липня 1958.

2. "НС", ч. 31, 31 липня 1960.

Козьол, описуючи в січні 1966 р. своє перебування в Києві, ствердив, що "тепер в 17 театрах республіки йдуть польські п'єси".³

Дещо частіше гостювали в ПНР українські хорово-музичні ансамблі, а найкращий із них Український Народний Хор (диригент Григорій Верьовка) дав літом 1953 р. 20 концертів.

У місяцях вересень-жовтень 1954 р. 18 виступів дала в різних містах Польщі Київська Капеля Бандуристів (керівник Олександр Мінківський).

Восени 1956 р. 33 рази виступав перед польською публікою Закарпатський Народний Хор (дир. Михайло Кречко).

У 1955 і 1961 рр. мешканці кількох польських міст оплескували танцювальний ансамбль Павла Вірського.

Літом 1963 р. у Польщі побувала делегація ТПРД з Києва, очолена М. Скачком. Водночас в багатьох містах ПНР відбулися виступи Київської естради (Юлія Пашковська, Штепсель і Тарাপунька, дует Таранець-Ретвицький), яка протягом сімох тижнів дала 44 концерти.

В липні 1970 р. мешканці Кошаліна мали змогу бачити в себе Полтавський Ансамбль Пісні і Танцю. Десять років пізніше з нагоди Днів Радянської Культури виступило в Кошаліні кілька менших ансамблів з Полтавщини.

Львівська жіноча капеля бандуристок "Галичанка" дала в травні 1972 р. ряд концертів на Ряшівщині. Від початку 1970-их рр. спостерігалось помітне послаблення культурного обміну між ПНР і УРСР.

Зрозуміло, що ці спорадичні приїзди художніх ансамблів з України чи окремих солістів (Дмитро Гнатюк, Євгенія Мірошниченко) не могли дати полякам належного уявлення про багатогранність українського мистецтва, ані заспокоїти спраглою контактів з рідною культурою українського населення. Тим більше, що маршрути радянських художніх колективів вели звичайно по індустріальних осередках Польщі, де українців небагато.

В результаті, ці останні самі шукали контактів з рідною культурою, пробуючи різними шляхами дістати дозвіл на відвідання УРСР. Іноді вони використовували можливість дістатися там з прогульками, організованими деякими гуртками УСКТ (Ко-

3. Тижневик "Widnokrąg", Nr 4, Rzeszów, 30 stycznia 1966

шалін, Гданськ), частіше так званими "поїздами дружби" або "автобусами дружби". Користь з таких поїздок була невелика, бо їх учасників, яким не вільно було відвідувати приватних помешкань, звичайно, везли до промислових підприємств або "передових колгоспів", відповідно влаштованих для приїзду чужинців, маскарада, якої не постидався б сам князь Потьомкін. Зустрічі з українською культурою мали завжди другорядне значення — їм присвячувалося небагато часу. З другого ж боку, історичні пам'ятки показувано їм так, що необізнаний з українською проблематикою людині могло здаватися, що історія України починається від Жовтневої революції. Така була доля всіх закордонних туристів, змушених користуватися допомогою екскурсоводів, підготовлених на строго контрольованих партією курсах. Ці останні з досвіду знали, що українські екскурсанти з Польщі остентаційно домагатимуться від них усяких пояснень виключно українською мовою.

З метою уникнути прикрого оказамилування збоку людей, які возять туриста по Україні так, щоб він України не бачив, польські українці старалися максимально використати можливість поїхати на Батьківщину на запрошення рідні або знайомих. Тільки ця група відвідувачів, диспонуючи достатньою кількістю часу й допомогою осіб, які мали до гостей з Польщі довір'я, могла принаймні частинно побачити правдиву Україну, а не лише її пишну фасадну з Хрещатиком і Софійським собором. Пожвавлення приватних контактів між Польщею та Україною датується від літа 1965 р., тобто відколи можна було їхати до СРСР не тільки на запрошення рідні, але також знайомих. Завдяки цьому, значно зросло число відвідувачів УРСР, а українців з Польщі можна було зустріти не лише перед пам'ятником Хмельницькому, в Печерській Лаврі та Каневі, але також у зліквідованому владою в 1972 р. приватному музеї скульптора Івана Гончара в Києві, прізвище якого усунено з УРЕ, біля пам'ятника Лесі Українці, що його київські студенти однієї ночі поставили в парку на схилах Дніпра всупереч волі міської управи, а також на могилах поета Василя Симоненка в Черкасах і композитора Володимира Івасюка у Львові, вбитого невідомими, а, по суті, відомими злочинцями.

Труїзмом було б підкреслювати велике значення контактів загрозених денационалізацією польських українців з Україною. Зустріч з Батьківщиною, хоч і точеною черв'яком русифікації, завжди робила на них велике враження, а відвідування пам'яток рідної культури зміцнювало почуття національної гордості. Адже,

тисячі цих людей увесь час жили тим, що діялося в Україні. Раділи з приводу перебування першого українця Павла Поповича в космосі (серпень 1962), появи шестидесятників і бурхливого розвитку української поезії та видання в Києві 17-томної енциклопедії. З великою стурбованістю вони спостерігали реставровану Брежнєвим арехчєєвщину в 1970-их рр.

На тлі безбарвних офіційних контактів виразно виділялися ефекти, що їх давали зусилля активу УСКТ налагодити зв'язки з представниками української культури неофіційним шляхом. Завдяки радянській пресі, яка регулярно приходила до всіх більших осередків УСКТ, а також приватним контактам і листуванню, діячі Товариства мали непогану орієнтацію в тому, що діється в Україні та хто є чим в українському культурному житті. Спираючись на ці дані, можна було заздалегідь провести відповідну селекцію, щоб уможливити приїзд до Польщі людям, які працювали для збагачення української, а не радянської культури. Враховуючи те, що Товариство не мало права запрошувати будь-кого з закордону, гостям із УРСР приватні запрошення висилали окремі члени УСКТ.

Гданський гурток нав'язав контакт з харківськими літераторами Радієм Полонським і Юрієм Стадниченком, які відвідали декілька уескатівських осередків.

Ольштинський гурток, якому не з власної вини не вдалося влаштувати зустрічі з В. Антоненком-Давидовичем, запросив вдову автора повісті "Вир", Григорія Тютюнника, яка спільно з перекладачем цього твору на польську мову Степаном Демчуком, виступила в Ольштині і Щеціні перед членами УСКТ.

Найбільших успіхів у ділянці контактів з УРСР досягнув гурток УСКТ в Щеціні, де, завдяки приватним контактам, побувало кільканадцять автентичних діячів української культури, які при цій нагоді відвідували також інші уескатівські осередки. В особливо врочистій атмосфері 31 січня 1958 р. відбувся в Щеціні авторський вечір поетеси Ліни Костенко, чоловіком якої в тому часі був щецінський літератор Єжи Пахльовський.

З членами уескатівських осередків північної Польщі зустрічалися знавець польської проблематики, публіцистка Ганна Заєць, київські літератори Борис Олійник і Юрій Щербак та члени львівської СПУ, Роман Іваничук, Роман Кудлик і Григорій Нудьга. Особливе значення мали зустрічі письменників з українською шкільною молоддю Білого Бору і Бартошиць.

Через різного роду труднощі (в Польщі звичайно говорили про того, хто в очах партії став неблагонадійним, що ця людина має клопоти), не вдалося запросити до Польщі осіб, з якими діячі УСКТ мали особисті й листовні контакти, а на яких радянська влада гляділа неласкавим оком. Ідеться передусім про історика Олену Апанович, театрознавця Наталію Кузякіну та письменників Володимира Антоненка-Давидовича і Сергія Плачинду. В сімдесяті роки всі вони мали серйозні "клопоти".

Книжка О. Апанович "Збройні сили України", була тепло прийнята громадськістю УРСР і діждалася схвальної рецензії в "НС". Одначе, офіційні чинники, які віддавна закидали авторці книжки ідеалізацію Козаччини, не дозволили на видання другої частини праці і Апанович слідом за Михайлом Брайчевським у вересні 1972 р. була змушена відійти від праці в Інституті Історії УРСР. Подібна доля зустріла дослідника творчості Миколи Куліша, Н. Кузякіну, яка як "небажана особа" була змушена покинути столицю України та перейти на іншу працю до Ленінграду (1973).

Реабілітований у червні 1957 р. після 20-літнього заспання В. Антоненко-Давидович, розбурхавши своєю статтею "Літера, за якою тужать"⁴ почату вже раніше полеміку в обороні неслухно викиненої за борт української мови літери "г", знайшов підтримку членів Літоб'єднання УСКТ на сторінках українських варшавських видань. Але також пізніше, коли битва за літеру "г" була програна, на знак солідарності він не раз отримував від різних уеска-тівських осередків вітальні телеграми з нагоди дня народження.

С. Плачинда здобув у Польщі популярність після появи написаної спільно з Ю. Колісниченком збірки оповідань "Неопалима купина", яку гостро скритикувало опортуністичне керівництво СПУ. Гістерія зчинена навколо цієї книжки, яка подекуди нагадувала гістерію, що її в роках культу особи Сталіна зчинено навколо вірша Сосюри "Любіть Україну", не дозволила Плачинді відвідати Польщу. Це саме сталося з Іваничуком (його запрошено до Польщі вдруге), якому зашкодив патріотичний патос його творів, зокрема історичного роману "Мальви", а ще більше, недопущеної до друку повісті про Петра Кальнишевського — "Журавлиний крик". Іваничук здобув симпатію польських

4. Часопис "Літературна Україна", Київ, 4 листопада 1969.

українців, коли під час його авторських вечорів виявилось, що змагаючи до максимальної історичної достовірності свого твору, він відвідав не тільки Хортицю, але також монастир на Соловецьких островах на Білому морі, де протягом останніх 25 років свого життя карався останній кошовий Запорізької Січі.

В УРСР інколи появлялися статті про українців у Польщі. В 1966-68 рр. "Літературна Україна" помістила на цю тему статтю польського перекладача А. Галіса і три репортажі пера Ю. Щербака, Р. Іваничука і Б. Олійника. Репортажі привернули увагу читачів, бо їхні автори відвідали українські школи, мали десятки зустрічей в українських середовищах, познайомилися з багатьма діячами польської культури.

На сторінках української радянської преси не раз спорадично друкувалися твори проживаючих у Польщі українських літераторів. В 1960-их рр. цими справами зацікавилось навіть радянське телебачення. Дві передачі львівської телестудії були присвячені лемківським художникам Никифорові з Криниці і Григорію Печухові з курорту Закопане.

Українці в Польщі, зі свого боку, намагалися зацікавити земляків в УРСР своїми проблемами, передплачуючи своїм рідним і знайомим "Наше слово" і висилаючи туди щороку сотки примірників календаря. Передплата варшавського тижневика в УРСР була неможливою, тому якийсь Андрій Зілінка з Тернопільщини в листі до редакції "НС" писав: "Закликаю всіх українців у Польщі, які мають рідних в Україні, передплачувати для них газету "Наше слово". Впродовж кількох років, коли керівництво ПАПЦ у Варшаві погодилося на видавання церковного календаря українською мовою, невелика кількість цього календаря потрапляла на Схід.

Від перших років існування УСКТ, численні науковці, літератори і діячі культури УРСР дописували до українських варшавських видань. В 1960-их роках спорадично публікувалися в Польщі також ті, хто згодом став у перші лави боротьби за права людини (читай: української людини), а дещо пізніше опинився у в'язницях і концтаборах: Іван Дзюба, Святослав Караванський, Василь Стус, Богдан Горинь, Іван Світличний та Ігор Калинець.

Сотки статей, тематично пов'язаних з Лемківщиною, помістив у "Нашому слові" Іван Красовський, писав на цю тему Василь Хомик.

Василь Орел, якого за спробу організації українського культурного життя на Кубані змушено переїхати з Краснодарського

краю в Донбас, систематично присилав статті про зв'язки Кубані з Україною.

Чимало матеріалів з ділянки вокалістики помістили М. Головащенко (Київ) і І. Деркач (Львів). Математик Микола Чайковський, якому після 10 років заслання дозволено повернутися до Львова, почав свою співпрацю з "Нашою Культурою" статтею про свого батька, письменника Андрія Чайковського.

До великої плеяди постійних співпрацівників українських видань у Польщі — згадати б тільки найплідніших — належали: В. Полек (Івано-Франківськ), І. Прокопів (Самбір), І. Глинський (Могилів-Подільський), П. Ротач, В. Самуйло (Полтава), Роксоляна Зорівчак, В. Вітрук, І. Лозинський, В. Кульчицький, Р. Кирчів, Т. Пачовський, Я. Михальчишин (Львів), І. Шаповал (Дніпропетровське), Я. Кривко (Глухів), П. Калениченко і Д. Степовик (Київ).

На початку 1960-их рр. спроби деяких уескатівських осередків (Ольштин, Щецин), за допомогою контактів з Юрієм Косачем в США та його цікаво редагованого журналу "За синім океаном" (почав виходити в Нью-Йорку у вересні 1959 р.) включитися в культурний процес в УРСР, після вдалих початків закінчилися невдачею. На сторінках журналу друкувалися деякі статті членів ЛОБ, проте не вдалося досягнути основної мети: дозволу на кольпортаж журналу Косача на території УРСР. З другого боку, так само зазнав фіяско план Москви за допомогою журналу порізнити українську еміграцію. Українці у вільному світі збойкотували Косача, а гасло: "За синім океаном", яке з пропагандивною метою в 1961 р. появилось в п'ятому томі УРЕ, безслідно зникло в другому виданні київської енциклопедії.

Приватні контакти уескатівських осередків з діячами культури УРСР обірвалися на початку 1970-их рр. у період найбільшого розгулу червоносотенної брежнєвщини і численних арештів в Україні (в 1967 р. КГБ очолив Юрій Андропов).

Ера неосталінізму означала новий розгром української культури, а грубезний "Index librorum prohibitorum" радянської цензури збільшився десятками нових творів, таких як "Собор", "Зоряний корсар", "Меч Арея" і "Полтва", за словами прорежимних критиків, "в ідейному відношенні плутаних і помилкових праць", автори яких О. Гончар, О. Бердник, І. Білик і Р. Андріяшик мали серйозні "клопоти" з владою.

XVIII. ЛЕМКІВСЬКА ПРОБЛЕМА

Лемківщина з своєю самобутньою культурою завжди була в центрі зацікавлення багатьох науковців, а про неї та її мешканців написано сотки книжок і статей різними мовами. Збираючи матеріали до бібліографії Лемківщини, Маріян Юрковський подав на сторінках журналу "Slavia orientalis", зрештою, далеко неповний список 369 праць на цю тему. З відомих польських науковців лемківською проблематикою займалися З. Штібер, В. Маркевич (Варшава), В. Курашкевич і А. Квілецький (Познань) і Р. Райнфус (Люблін).

Територію Лемківщини і число лемків з усією точністю важко визначити, перш за все, з огляду на суперечливі думки про перебіг лемківсько-бойківського кордону. В. Кубійович писав про територію 3.500 км.² і 160 тис. населення (біля 300 сіл), А. Квілецький про несповна 100 тис. лемків, які проживали в 170 селах.

Характерною рисою всіх гірських племен є почуття окремішності, через що вони з природи замкнені в собі й недовірливі до чужинців. Лемки вважали себе за щось інше від населення, яке проживало "в долинах", при кожній нагоді підкреслюючи: ми — лемки. Велика етнічна свідомість і почуття окремішності допомогли їм протягом багатьох століть успішно протистояти польському тискові з заходу і півночі. З другого боку, велика частина лемків, задурманена москвофільськими гаслами ширеними тут ще до Першої світової війни за гроші царського уряду, не розуміючи різниці між поняттями "Русь" і "Росія", почала признаватися до духовного зв'язку з Росією, а найбільших своїх ворогів бачила в "українських самостійниках".

Важкі економічні умови життя спричинилися до того, що багато тисяч лемків емігрувало до США, створюючи там добре організовані, доволі компактні групи. У 1922 р. в США ство-

рився "Лемківський Комітет", органом якого став місячник "Лемко" (Нью-Йорк). В одному з номерів журналу (січень 1928 р.) читаємо слова, які дуже характерні для цієї групи:

"Руський чоловік може погодитися з поляком, німцем як рівний з рівним. Але ніколи не можемо ми погодитися з українцями"...¹

В 1929 р. група лемків москвофільського напрямку створила в США організацію "Лемко-Союз" і почала видавати газету лемківською говіркою "Карпатска Русь". Очі прихильників цього напрямку були весь час звернені на Москву. Так було перед Другою світовою війною, коли вони відкрили ворота на Лемківщину православ'ю, яке стало тут розсадником русофільства; так було під час німецької окупації, коли вони опинилися в рядах керованого Москвою польського комуністичного підпілля; так було після війни, коли, подаючи до ЦК ПОРП скаргу про переслідування лемківського населення польськими шовіністами, вважали за відповідне одну копію письма вислати на адресу посольства СРСР у Варшаві. Цю нетактовність з однаковим почуттям несмаку прийняли всі поляки, як прихильники, так і противники комуністичного режиму.

На початку 1934 р. діячі москвофільського напрямку створили в селі Лабова (пов. Новий Санч) "еміграційний комітет", який робив заходи переселити лемків на вільні землі Сибіру. Ідею переселення підтримав "Лемко-Союз", а творці цього божевільного проекту зверталися навіть в справі еміграції до урядів Польщі та СРСР.

У цьому самому році під тиском польських церковних кіл Ватикан створив незалежну від Галицької Греко-Кат. митрополії, автономну одиницю під назвою Апостольської Адміністрації Лемківщини. Офіційно це рішення мало на меті загальмувати поширення православ'я, на яке в половині 1920-их рр. перейшло понад 20 тисяч лемків греко-католиків, хоч за всіма ознаками, головню, йшлося про те, щоб стримати процес національного відродження Лемківщини, якому патрунував Митрополит А. Шептицький.

У міжвоєнному періоді, маючи на оці послаблення галицького українства, польський уряд підтримував серед лемків москвофільські та сепаратистські тенденції. Напередодні війни москво-

1. "Аннали Світової Федерації Лемків" ч. 2, Камілюс 1975, с. 94.

фільський напрям поступово почав зникати, зробивши місце радянофільському. Історична Немезіда — історія інколи буває мстивою, повела так, що ці самі політичні експерименти, що їх до 1939 р. польська влада робила з лемками, видавши для них писаний дивовижним жаргоном і їм не зовсім зрозумілий "Лемківський буквар", під час окупації Польщі німці застосували у відношенні до польських етнографічних груп — гуралів і кашубів, створюючи Goralenvolk і Kaschubenvolk.

Ще під час перепису населення в 1931 р. на території західної Лемківщини 97% лемків визнавали свою рідну мову як "руську", однак, вже 15 років пізніше (1946) пропорції були інші. Наприклад, в найдальшє на Захід висуненому повіті Новий Санч: лемків — 55%, українців — 22%, поляків — 13%, русинів — 10%.² Заміна русинів на лемків значною мірою була зумовлена польсько-радянським договором про репатріацію з 9 вересня 1944 р., який передбачав переселення осіб "української та русинської національностей" до УРСР. Подаючись за лемків, а подекуди також за поляків, населення Прикарпаття прагнуло уникнути переселення. На збільшення числа свідомих українців вплинув факт, що в 1940-44 рр. на Лемківщині працювало кілька тисяч галицьких інтелігентів, які втекли туди після окупації Галичини Червоною Армією. В Криниці діяв учительський семінар, а апостольським адміністратором Лемківщини після москвофіла о. Я. Медведького став свідомий українець о. О. Малиновський. Цікаво, що серед діючих у військовій окрузі "Сян" двадцятьох сотень УПА, лемківська сотня Хріна вважалася однією з найкращих.

Наслідуючи в багато чому політику передвоєнного польського уряду, польські комуністи й самі радо підтримували б лемківський сепаратизм, коли б це не суперечило позиції СРСР, який визнає лемків частиною українського народу. З цього приводу ЦК ПОРП виступив проти лемко-самостійників, заявивши, що нема жодної лемківської національності. Польські науковці не завжди дотримувалися цього погляду, а в докторській дисертації І. Дашкевича про Другу світову війну на Прикарпатті (1972) згадується про "лемків, яких німці зовсім неслухно за-раховували до українців".³ Деякі польські науковці пішли ще

2. Kwilecki A. *Łemkowie. Zagadnienia migracji i asymilacji*, Warszawa 1974, s. 77.

3. Тижневик "Шлях перемоги", ч. 6, Мюнхен, 11 лютого 1979.

дальше, твердячи, що лемки — етнографічна група польського народу. До речі, ця теорія мала вже свою передісторію, а увінчанням псевдонаукових досліджень у цьому напрямі стала праця А. Бартошука "Łemkowie, zapomniani Polacy" (1938). Так чи інакше, не можна повністю відмовити рації одному з польських дослідників Лемківщини (А. Круг), який говорить про т.зв. негативну свідомість частини лемків (я не українець, і не поляк).

До 1945 р. лемківське населення проживало суцільною масою на Прикарпатті, довжезною смутою від Криниці по річку Ославу. Переселення в 1945-46 рр. охопило біля 80 тисяч лемків, яких розкинено по всій території УРСР. Решта лемківського населення стала жертвою акції "В", при чому, за даними Квілецького, біля 35 тис. лемків розпорошено в 45 різних повітах західньої та північної Польщі. Тільки невеликому їх відсоткові пощастило залишитися у своїх селах.

Залишення прикарпатської території автохтонним населенням вирішило про долю пам'яток лемківської матеріальної культури. Велику їх частину знищено й розкрадено, решта опинилася в музеях Кракова, Нового Санча, Горлиць, Кросна, Ланьцута і Сянока. В 1958 р. в Сяноці створено Музей Народного Будівництва (скансен), де можна знайти зразки лемківської архітектури. Дещо пізніше подібний скансен постав в Новому Санчі.

Туга за горами й труднощі, пов'язані з акліматизацією в нових низинних умовах, спричинилися до того, що після польського Жовтня лемки повели особливо енергійну акцію за повернення на рідні землі. Влада не погодилася на те, дозволивши повернутися тільки незначній частині лемківського населення, а тих, хто виступав проти цього рішення і далі обстоював право на повернення, назвала націоналістами.

Учасники вроцлавської наради УСКТ, яка відбулася в дні 12-13 листопада 1956 р., з обуренням ствердили:

"Лемки не домагаються відриву Лемківщини від ПНР. Вони хочуть лише вернутись на свою землю, чого ніяк не можна назвати націоналізмом".⁴

23 лютого 1958 р. скликано у Вроцлаві з'їзд лемків-ветеранів Другої світової війни, які боролися з гітлеризмом. Проте, коли 400 делегатів з'їзду вирішили домагатися дозволу на повернення

4. "Наше слово", ч. 16, 2 грудня 1956.

на Лемківщину, з'їзд визнано нелегальним. Лемківські комбатанти переконалися, що польська влада забула про спільно пролиту кров у роки німецької окупації та про лемківських провідників, які перекинули сотки поляків через зелений кордон з Генеральної Губернії до Угорщини.

За даними Квілецького, в 1956-58 рр. повернулося на свої землі понад 2 тис. лемків, а в наступних роках кілька менших груп, найбільше до пов. Горлиці — біля 500 родин. Лемківські реємігранти становили більшість населення в селах Воловичі, Бортне, Бліхнарка, Білянка, Конечна і Кунькова. Крім цього, більші групи повернулися до сіл Кремпа, Команча і Щавне.

Цікаво, що з поверненням автохтонного населення, в багатьох місцевостях, особливо там, де лемки становили більшість мешканців, виїхала частина напливового польського елементу. За даними "НС", в 1970-их рр. більші лемківські скупчення були в селах Мокре і Команча на Сяніччині, Зиндранова і Поляни на Кроснянщині, Білянка і Фльоринка на Горлицьчині.

Постання українського Товариства лемківське населення прийняло з недовірям, хоч багато дехто сподівався з його допомогою повернутися "на своє". Деякі лемківські середовища, інспіровані органом "Лемко-Союзу", "Карпатська Русь", поставилися до виникнення УСКТ украй вороже, називаючи лемків-делегатів на організаційний з'їзд у Варшаві зрадниками та українськими коляборантами. Вони твердили, що ГП УСКТ опановане людьми, які вороже настроєні до лемків і лемківської культури. Не набагато здався надрукований на сторінках "НС" "Лист до лемків" львівського науковця Івана Красовського, в якому він, від імени лемків, що живуть в УРСР, закликав своїх одноплемінників підтримати УСКТ. Так само без більшого відгому проїшла стаття лемківського скульптора Г. Пецуха, який писав:

"Уважаю, же мам право повісти, же Український з'їзд в Варшаві отворив двери до свободного життя для лемків... Хто не єст ворогом українского народу, хто єст правдивим інтернаціоналістом, ніколи не буде туманити лемків, же они не українці, а якісь "карпаторусский народ".⁵

Творення гуртків УСКТ в лемківських середовищах натрапляло на великі труднощі. Багато лемків не хотіли в своєму селі такого гуртка, а навіть коли вдалося його організувати, цей

5. "НС", ч. 2, 13 січня 1957.

гурток не проявляв будь-якої діяльності. Не без рації редактор Зінич, під час поїздки на Лемківщину занотував у своєму подорожньому блокноті: "Формально ніби існує тут сітка Товариства, але фактично її немає".⁶

Описуючи свої враження з перебування на Лемківщині восени 1957 р., працівник редакції В. Бунда зауважив, що "в повіті Сянік серед українців зростають тенденції до розв'язання Товариства".⁷ Недалеке майбутнє показало, що спостереження Бунди не були позбавлені підстав і всі гуртки УСКТ на території сяніцького, а також сусіднього ліського повітів перестали діяти. За даними з 1968 р., єдиний гурток Товариства в Ліському повіті знаходився в селі Воля Матіяшова, проте, незабаром і він перестав існувати.

Немало вини за цей стан речей спадає на ГП УСКТ. Зустрівши в лемківських середовищах сильний опір з боку лемківських сепаратистів і боячись закиду насильної українізації лемків (такий закид зроблено деяким діячам УСКТ під час політичних процесів у 1960-их рр.), ГП у Варшаві та ВП у Перемишлі покинули Лемківщину на поталу, осиротілу, без догляду й конкретної допомоги.

На першому етапі існування УСКТ лемки були найбільш динамічним елементом, хоч нерідко їхня діяльність ішла врозріз зі статутом Товариства. Бачачи конфліктні ситуації між лемківськими діячами та ГП УСКТ, Комісія ЦК ПОРП для справ національних меншостей 11 серпня 1958 р. на спеціальній нараді обговорила роботу УСКТ в лемківських середовищах, видавши в цій справі Соломонове рішення: з одного боку, скритикувала лемків-сепаратистів, а з другого, висунула на адресу ГП УСКТ вимогу в своїй діяльності враховувати регіональну відрубність лемків. Три роки пізніше Комісія ще раз повернулася до цієї справи, знову таки вимагаючи від керівництва УСКТ більшої допомоги лемкам у розвитку їхнього культурного життя.

Спостерігаючи те, що польська влада, при видаванні дозволів на повернення, фаворизувала населення західньої Лемківщини, "Лемко-Союз" вирішив використати сприятливу ситуацію й вислав до ПНР делегацію для переговорів з польським урядом, який у свою чергу планував при фінансовій допомозі американських лемків загосподарювати Горлицчину. У зв'язку з цим

6. "НС", ч. 30, 25 липня 1965.

7. "НС", ч. 44, 3 листопада 1957.

триособова делегація Лемко-Союзу відвідала скупчення лемків на західних землях і Лемківщині.

У вересні 1958 р. польський уряд підписав договір з Лемківським Допомоговим Комітетом в США в справі допомоги для лемків у Польщі. Договір передбачав, між іншим, заснування двох взірцевих лемківських сіл та лікарні в селі Валенне (пов. Горлиці) з лемківським персоналом. Цей договір не був ніколи здійснений. Не зважаючи на те, від "американських вуйків" з "Лемко-Союзу" пили сотки пакетів і тисячі доларів на адреси лемківських родин, а за ними "Карпатська Русь" з антиукраїнськими статтями. Деякі статті мали виразно провокативний характер, зокрема стаття С. М. Кичури в обороні лемків-русинів, яких нібито в Польщі насильно українізують, а роблять це, за його словами, "там в краю українські націоналісти-бандерівці, котрі тепер урядують у Варшаві в "Нашому слові" і в Пряшеві в "Новому житті"...⁸

Згідно з пропозицією Комісії ЦК ПОРП для справ національних меншостей, в грудні 1959 р. створено при ГП УСКТ Секцію для розвитку регіональної лемківської культури (голова М. Донський). Зусиллям членів секції постали художні гуртки в селах Білянка, Бортне, Висова, Зиндранова і Команча. В 1968 р. створено в селі Зиндранова "хижу-музей", господарем якого став Федір Гоч. Лемківська кімната-музей постала також у Білянці в хаті Павла Стефанівського.

Однак, Донському та його однодумцям не вистачала автономія в рамках УСКТ, вони захотіли цілковитого відокремлення від українського Товариства. Замість організувати в лемківських середовищах гуртки УСКТ, вони почали творити окремі гуртки, підпорядковані керівництву секції для справ лемківської культури. Згодом виявилось, що більшість членів лемківської секції взагалі не були членами УСКТ. Секція відкрито бойкотувала працю Товариства, посилюючи сепаратистські тенденції серед лемківського населення.

Не випадково в березні 1959 р. лемки околиць Тшчанки (воєв. Познань) збойкотували Шевченківський вечір, на який приїхав (також складений з лемків) хор з Осецька. Не допомогла дводенна агітаційна поїздка по селах цього повіту секретаря ВП в Зеленій Горі М. Ковальського. Два роки пізніше на Шевчен-

8. "НС", ч. 42, 15 жовтня 1967.

ківському вечорі в гуртку УСКТ в Білянці (гол. П. Стефанівський) в репертуарі не було ні одного вірша Шевченка, ні однієї пісні на його слова і йому присвяченої.

Антиукраїнська діяльність ідеолога лемківських сепаратистів, Михайла Донського, яка перш за все шкодила самим лемкам, почалася ще в роки Другої світової війни. Тоді він завербував багатьох мешканців Горлицчини до польського комуністичного підпілля, втягаючи їх до боротьби за чужу справу й стягаючи на них репресії німців.

З приходом Червоної Армії в січні 1945 р. Донський з кількома однопдумцями створив т.зв. Селянсько-Робітничий Комітет Лемківщини. 27 березня 1945 р. М. Донський, Д. Перун і М. Собин підписали відозву "Руські патріоти", закликаючи лемків добровільно вступати в лави Червоної Армії. Задурманені радянофільськими ідеями сини вчорашніх москвофілів, пішли за цим закликом. За даними Донського, мало їх бути біля 15 тисяч, хоч зі слів самих лемків виходить, що частина з них була змушена підписати декларацию про "добровільне зголошення в армію". Після педве тритижневого вишкопу, лемківське гарматне м'ясо виспано здобувати Вроцлав, Прагу і Берлін. У цих боях напіввишколені рекрути мали великі втрати. Пишучи на сторінках "НС" про пов. Новий Санч, автор, що скрився під ініціалами М.Ю., занотував: "А скільки молоді після окупації пішли добровольцями у Червону Армію. Не повернулася майже половина".⁹ Доступні статистичні дані з деяких сіл Ряшівщини (Туринське, Лукове, Куляшне) підтверджують це цифрове відношення покликаними в армію до загинулих у боях.

24 липня 1945 р. очолена Донським лемківська делегація була прийнята представником Ради Міністрів у Варшаві. Від польського уряду вона отримала запевнення, що "населення Лемківщини, враховуючи його ставлення до поляків в час німецької окупації, користуватиметься особливою увагою".¹⁰ В 1945-47 рр. лемківські радянофіли співпрацювали з польськими комуністами в поборюванні УПА, при чому дехто з них вступив навіть до міліції та Служби безпеки. Як відомо, ця коляборація не врятувала багатьох "будівничих Народної Польщі" від примусового переселення на понімецькі землі.

9. "НС", ч. 52, 30 грудня 1962.

10. "Анналі Світової Федерації Лемків", ч. 2, с. 137.

ГП УСКТ не раз звертало увагу на шкідливу діяльність лемківських сепаратистів, а на III З'їзді УСКТ (1963) голова УСКТ К. Лащук заявив, що праця лемківської секції.

"зустріла на своєму шляху значні труднощі, які виникали з помилкової політичної орієнтації Донського, Стефанівського та інших лемківських активістів, говорячи делікатно, — з їх сепаратистських тенденцій".¹¹

Після перебування в Польщі групи американських лемків, очолених редактором газети "Карпатська Русь" Цісляком, Донський листовно звернувся до адміністративних органів у Ряшеві з проханням прийняти лемківську секцію під опіку воевідського відділу культури. Спільно з П. Стефанівським він навіть опрацював статут Товариства прихильників лемківської культури. Головне Правління УСКТ засудило шкідливу діяльність лемківських діячів і вирішило розпустити персональний склад секції, а 18 вересня 1965 р. на своєму засіданні затвердило нове восьми-особове керівництво секції, до якого ввійшли між іншими, Я. Полянський, Ф. Гоч і Г. Пецух.

Поява в одному з лютневих чисел "Нашого слова" за 1967 р. відкритого листа до ГП УСКТ "Лем спільними зусиллями, чесно і переможно працювати в нашій спільній організації — УСКТ", написаного в дусі поєднання Павлом Стефанівським, який згодом віддав свою доньку до українського ліцею в Лігницьі, була одним із доказів протверезіння серед частини лемківських діячів.

Протягом понад 10 років керівництво УСКТ толерувало розкольницьку діяльність Донського, знаючи про те, що його особисті контакти сягають до найвищих партійно-урядових інстанцій у Варшаві. Будучи формально членом УСКТ, а згодом навіть головою ВП УСКТ в Ряшеві, Донський з гуртом однодумців увесь час працював, до речі, не без успіху, над розбиттям українського населення на українців і лемків. Врешті-решт у березні 1970 р. вирішено звільнити його від обов'язків члена президії ГП і голови ВП в Ряшеві "за діяльність, незгідну зі статутом УСКТ".

А проте на політичне банкрутство Донського треба було ще почекаати. Щойно через два роки було затверджено виведення його з рядів Товариства. До грудня 1970 р. Донський був недоторканною особою, адже, під час війни в його помешканні в

11. "НС", ч. 2, 12 січня 1964.

Горлицях відбувалися конспіративні наради польських комуністів, в яких брав участь сам тов. Веслав-Гомулка. З відходом Гомулки з політичної арени згасла зірка Донського, водночас позбавлено його близьких співробітників "всіх виборчих функцій в Товаристві". А незабаром українське населення в ПНР з невеликим здивуванням довідалося, що колишній червоний партизан, кавалер багатьох польських і радянських відзначень, автор праці "Боротьба руського населення Підкарпаття за свободу і соціалізм" — Михайло Донський виїхав з Польщі до... США. Як виникає з матеріалів, опублікованих у четвертому томі "Анналів Лемківщини", Донський, захищаючись на пленумі ГП УСКТ від закидів лемківського сепаратизму, мав ствердити, що до цієї діяльності він був інспірований "виразними наказами вищих урядників МВС".¹²

Одначе, заколот в лемківському середовищі не закінчився з виїздом Донського. Він триває досі, що вказує на дальшу інфільтрацію лемківських середовищ в ПНР ворожим українству "Лемко-Союзом". На засіданні Президії ГП 18 грудня 1982 р. повідомлено, що ініціативна група лемків виступила до відповідних влад з проханням реєстрації "Товариства любителів лемківської культури". Ця тенденція була також помітна 16 жовтня 1983 р. на нараді уєскатівського активу в Горлицях, про яку "НС" писало:

"Один з промовців висунув дивну пропозицію, а саме: тим лемкам, які не хочуть належати до УСКТ, дати можливість створити організацію любителів лемківської культури".¹³

Саме на прикладі лемків, які кількакратно звертали найвищим державним органам увагу на невідрадне становище населення з акції "В", найкраще видно бездушне ставлення центральної влади до українців. Звернення лемківських діячів до ЦК ПОРП в 1956 і 1958 рр., хоч у той час при кермі влади стояв Гомулка, який лемкам чимало завдячував, залишилися без відповіді. Як перший секретар партії, так і голова уряду ПНР відмовилися прийняти лемківську делегацію.

Незабаром після наступної зміни партійного керівництва, коли з приходом Герека в Польщі знову повіяло свіжим вітром, 15

12. "Анналі Лемківщини", ч. 4, Нью-Йорк 1984. с. 166.

13. "НС", ч. 48, 27 листопада 1983.

січня 1971 р. лемки скерували письмо до політбюро ЦК ПОРП, при чому до письма долучено копії обох попередніх петицій. В листопаді цього самого року ПП УСКТ в Горлицях звернулося з подібним письмом до VI З'їзду ПОРП. На жаль, також цим разом влада не zareагувала на письма, автори яких указували на занепад українського шкільництва, нищення церков і шовінізм польського населення. Лемківські діячі ніколи не дочекалися відповіді на свої петиції, натомість, дочекалися принизливих допитів органами СБ, при чому дехто з них був усунений із партії та втратив працю.

ХІХ. ЗАГИБЕЛЬ ХОЛМЩИНИ І ПІДЛЯШШЯ

З виникненням УСКТ постала для українських комуністів, зокрема колишніх членів КПЗУ, сприятлива нагода взяти керівництво новопосталої організації в свої руки. Проте, тільки невелика їх частина скористалася нею.

Найяскравішою постаттю серед них був Василь Голод, і секретар ВК ПОРП в Любліні (1907-1963). За словами очевидців, він "говорив з підляськими селянами українською мовою, співав з ними українські пісні".¹ Звертаючись до інтернаціоналістських почуттів польських комуністів, Голод пробував знайти в них зрозуміння й підтримку в боротьбі за права дискримінованого українського населення Люблінщини.

Ще до приходу Гомулки, виступаючи 12 вересня 1956 р. на пленумі ВК ПОРП, він виявив своїм польським партійним друзям багато прикрих справ, ствердивши між іншим:

"У нас занедбано боротьбу за інтернаціоналістичне виховання членів партії та нашого суспільства, занедбано боротьбу з проявами націоналізму й утиском національних меншостей".²

Наступного дня, під впливом Голода, пленум прийняв постанову, в якій мовилося:

"Треба зламати необґрунтований опір, що існує подекуди серед представників місцевої влади та серед членів партії, проти культурно-освітнього життя українського населення".³

1. "Наше слово", ч. 35, 29 серпня 1971.

2. "НС", ч. 9, 14 жовтня 1956.

3. "НС", ч. 9, 14 жовтня 1956.

Голод не користувався симпатією партійної верхівки. Партії не могло подобатися те, що він виступав в обороні переселенців з акції "В", які ще перед 1956 р. самовільно повернулися на Люблінщину, заявивши, що вдруге переселення селян на Західні землі не буде, бо й так їхні господарства стоять вільні, а земля лежить перелогом. Партійній кар'єрі Голода немало зашкодила його активна участь в I З'їзді УСКТ, на якому був обраний до президії і став членом ГП. Через рік його службовою перенесено на нижчий партійний пост до Кошаліна.

Дехто твердив, що Голод став жертвою власної політичної наївності, забуваючи про відому істину, що серед польських комуністів справжніх інтернаціоналістів знайти важко. В Польщі самі члени партії відверто жартують, що між польським комуністом, і рідкою нема різниці, бо як одне, так і друге зверху червоне, а всередині біле.

Наступник Голода на пості I секретаря ВК ПОРП в Любліні — Владислав Коздра, до речі, також українського походження, вже не мав амбіцій свого попередника. До того, він скомпромітувався статтею про комуністичного письменника О. Гаврилюка, поміщеною в одному з номерів "НС" за 1961 р. Хоча на підпорядкованій йому Люблінщині, де проживало кількадесят тисяч його земляків, не було ні одного села, де діти вивчали б рідну мову, Коздра не завагався піддати критиці порядки в довоєнній Польщі, пишучи між іншим: "Українське населення в Люблінському воєвідстві не мало ні однієї школи з українською мовою навчання".⁴ Як видно, ставлення біло-червоної Польщі до українців нічим не різнилося від червоної.

Українські комуністи небагато навчилися від своїх польських партійних друзів, які насамперед були поляками, а щойно пізніше комуністами. В українських комуністів було, звичайно, навпаки. Задурманені комуністичною ідеєю, наголошуючи на її загальнолюдських цінностях, вони часто нехтували національними елементами, дбайливо культивованими поляками навіть у найчорніші дні сталінської епохи. Тому серед членства УСКТ забракло колишніх членів КПЗУ, з яких тільки одиниці, здебільшого, на наказ ЦК ПОРП, який боявся, що керівництво УСКТ може опинитися в руках "націоналістів", пішли працювати на керівні посади до Товариства. Навіть генералам (Є. Кушко, С. Малько)

4. "Наша культура", ч. 12, грудень 1961.

та іншим високим офіцерам ВП забракло відваги вийти назовні з своїм українським походженням, хоч саме вони, маючи чималі заслуги супроти польської держави та користуючись авторитетом в органів влади, могли багато зробити для розрядження напруженої атмосфери в польсько-українських взаєминах.

Не допомогли заклики й прохання підтримати УСКТ збоку колишніх членів КПЗУ, що жили у Львові, а яким важко було зрозуміти причини заляканості польських українців, прямо тому, що в Західній Україні таке поняття як польсько-український антагонізм стало анахронізмом. Не дали видимих результатів спроби ред. Гошовського активізувати старих комуністів за допомогою з'їздів колишніх членів КПЗУ в Кошаліні і Щеціні. Виявилось, що старим комуністам, яким колись не забракло відваги наражатися за свої ідеї на багаторічні в'язничні вироки, після перемоги комунізму в Польщі, за який вони все життя боролися, забракло мужности протистояти польським шовіністичним крикунам, залишивши українське населення Люблінщини, з якого вийшли, напризволяще.

На цьому місці справедливість вимагає добрим словом згадати сотки молодих уескатівців — рядових членів ПОРП, які з партійним квитком в кишені та українським серцем в грудях за майже 30-річне існування Товариства виконали величезну роботу на благо своїх земляків. Як члени партії вони мали певну підтримку партійних інстанцій, тому могли ефективніше захищати українське населення як від шовіністів, так і войовничого римокатолицького клиру.

"Шлях до нікуди" українських комуністів можна найкраще прослідити саме на прикладі Люблінщини, яка завжди вважалася остоею комуністичного руху. 2 вересня 1956 р. постало в Любліні Воевідське Правління УСКТ, яке організувало понад 10 сільських гуртків. В повітах Біла Підляська, Влодава і Парчів, де проживало найбільше українського населення, створено повітові правління. В одному тільки повіті Біла Підляська нараховували біля 10 тисяч українців і 16 сіл, де вони становили 60-90% та 17 сіл, в яких становили 30-60% всього населення.⁵ "Наше слово" повідомляло, що на Підляшші є "понад 60 сіл, де майже всі говорять українською мовою, хоч не всі називають себе українцями".⁶

5. "НС", ч. 12, 22 березня 1959.

6. "НС", ч. 13, 11 листопада 1956.

Відносно непоганий старт Люблінщини в організаційному житті Товариства був великою мірою зумовлений опікою партійного потентата Василя Голода, якого, на жаль, не підтримали інші партійні й державні функціонери українського походження, серед яких не бракувало високопоставлених і впливових осіб.

З метою розкрити діяльність УСКТ, з ініціативи Голода Воевідський Комітет ПОРП в Любліні скликав нараду українців-активістів партії, однак, з 40 учасників наради тільки дев'ять осіб виявили охоту працювати в рядах Товариства. Під час дискусії часто повторялося слово "дискримінація".

Про прояви погромницьких настроїв інформувала в грудні 1956 р. в статті "Зле діється на Люблінщині" Ольга Васильків, пишучи, між іншими:

"І так суддя Хібовський на вічі в Любліні дозволив собі на твердження: Нема і не може бути місця для українців у Польщі... Прояви антиукраїнських настроїв припиняють, а в деяких місцевостях цілковито нищать успіхи дотеперішньої праці Товариства".⁷

Аналогічне питання порушив на засіданні ВП УСКТ в Любліні його голова М. Королько, зазначивши, що

"останнім часом розширилися антирадянські і антиукраїнські виступи частини польського населення, які не знаходили належної відсічі з боку партії і влади".⁸

На спричинений таким станом речей занепад діяльності Товариства вказувала в своєму дописі до "НС" з липня 1957 р. старший інструктор відділу культури ВНР в Любліні, П. Хитрень:

"В минулому році культурно-освітня праця в Люблінському воевідстві стояла краще, ніж зараз. Було тоді 9 гуртків художньої самодіяльності. Цього року залишилось їх 5... Решта гуртків не могла продовжувати своєї праці через ріст антиукраїнських настроїв".⁹

Увесь трагізм становища українського населення відбивають сповнені гіркоти слова селянки з підляського села Хворостита, де ще перед заснуванням УСКТ у березні 1956 р. постав драмгурток, який поставив "Лимерівну" Панаса Мирного, а потім якийсь

7. "НС", ч. 17, 9 грудня 1956.

8. "НС", ч. 23, 9 череня 1957.

9. "НС", ч. 28, 14 липня 1957.

час діяв гурток Товариства. В присутності представника Міністерства Освіти вона заявила:

"Ми живемо в Польщі і не хочемо, щоб наші діти відрізнялися від оточення, бо маємо з цього гіркі спомини. Тому не треба нам ніякої української школи. Ми вже раз зле зробили, що за окупації признавалися до своєї національності".¹⁰

Хвиля шовінізму в 1956-57 рр. була щойно прелюдією до антиукраїнських акцій, при чому становище українців відчутно погіршало з виїздом з Любліна Василя Голода. Не зважаючи на те, ще до 1960 р. там утрималося 8 гуртків з 210 членами, крім Любліна, найбільші в таких місцевостях як Холм, Грубешів, Заболоття і Гребенне.

На початку 1960-их рр. прийшло розпочате партійно-урядовою спілкою Слав-Шнек полювання на націоналістів, що його вміло використали українофоби всіх мастей, бо, спираючись на багатий досвід ВКП(б), в атмосфері загальної антиукраїнської гістерії, неважко було закинути націоналізм кожному діячеві УСКТ. В результаті цієї акції на Люблінщині завалилася вся суспільно-культурна робота, а в 1963 р. залишилися тільки 2 гуртки Товариства (Люблін і Гребенне).

Безперечно, диспонуючи на Піддяшші багатьма великими скупченнями українського населення, польському тискові можна було якоюсь мірою протиставитися, тим більше, що на Люблінщину повернулося понад 20 тисяч переселенців із понімецьких земель. Перешкодила цьому, з одного боку, спричинена дискримінацією заляканість, а з другого національна безликість населення, серед якого ще й сьогодні можна почути: "Я не українець, ані поляк, а тутешній". Не без рації в "Нашому слові" писалося: "В Білостоці почуєте, що тут білоруси, Варшава бачить українців, а людям назва "тутешні" вистачає".¹¹ Зацікавлення населення українськими справами було мінімальне, а за даними "НС" з 1958 р. на 100 українських родин Люблінщини український тижневик передплатували тільки 4 (для порівняння на Ольштинщині 20 родин).

Національних дивовижей на цих землях траплялося чимало, наприклад, у травні 1959 р. білоруський драмгурток в Більську

10. "НС", ч. 12, 22 березня 1959.

11. "НС", ч. 50, 16 грудня 1962.

Підляському поставив п'єсу "Наталка Полтавка", а через 25 років, після організованої в цьому самому місті Шевченківського концерту з участю хору "Журавлі", багатьох мешканців містечка в листах до "НС" писали про "рідного Кобзаря". Національна метаморфоза відбулася з поетом Іваном Киризуком (рік нар. 1949) з повіту Більськ Підляський. Випускник білоруської середньої школи і діяч БСКТ, згодом став запаленим читачем уєска-тівського тижневика. Свою коротку автобіографію в "Українському календарі" на 1984 р. закінчує словами: "Шукаючи коріння свого походження, читаю багато української літератури, а також книжки з історії рідної України".¹²

Ставлення місцевого населення до питання національності яскраво видно на прикладі села Кліщелі, де протягом кількох років існував гурток УСКТ, український хор і непоганий драмгурток, а згодом створено гурток БСКТ і в школі діти почали вивчати білоруську мову. Мешканці села мов не зауважили цієї зміни. Великою несподіванкою для всіх було повідомлення в "НС" про те, що 18 грудня 1984 р. після кільканадцятилітньої перерви гурток УСКТ в Кліщелях відновив свою діяльність.

Характерна для говірок Підляшшя мозаїчність стала причиною затяжної безплідної полеміки на тему українсько-білоруського мовного кордону та національної приналежності підляшан на сторінках "Нашого слова" і білоруського тижневика "Ніва", що її хтось дотепно назвав "війною за Кліщелі". Замість творити спільний фронт проти польонізації, групки крикливих ура-патріотів з обох сторін розпочали нісенітну боротьбу з вітряками, що зашкодила як одним, так і другим. "Ніва" закинула навіть мовознавцеві Б. Струмінському, що він з білорусів робить українців. Гротесковість цього спору полягає в тому, що нині підляська молодь у величезній більшості вживає виключно польської мови, та скриває своє непольське походження, з року в рік збільшуючи число поляків православного віровизнання.

Невідрадну картину підляської дійсності змалював люблінський фолклорист Іван Ігнатюк. Пишучи в жовтні 1980 р. в "Нашій культурі" статтю про історію Підляшшя, він із реzigнацією ствердив, що там "тільки старше покоління ще говорить українською народною мовою".¹³ Натомість, надрукована через два

12. "Український календар" 1984, Варшава, с. 291.

13. "НК", ч. 10, жовтень 1980.

роки в "НС" мов подзвіння його стаття на цю саму тему має промовистий заголовок "Останні могікани на Підляшші".¹⁴

Реанімаційні заходи, чинені останнім часом гуртом уескатівських патріотів з метою відбудувати організаційну сітку УСКТ і розбудити культурне життя на Підляшші (м.ін. за допомогою студентських рейдів), напевно, чи зможуть вплинути на поліпшення катастрофічного становища, при чому не виключене загострення відносин з білорусами.

Відповідальність за загибель Холмщини і Підляшшя спадає в першу чергу на українських комуністів, які не зуміли поєднати в своїй діяльності "національної форми з соціалістичним змістом", чого навчав їх сам Ленін. Прищепивши великій частині місцевого українського населення комуністичну ідею, не змогли загартувати його до боротьби за свої національні права, засудивши їх тим самим на денаціоналізацію.

Чимало шкоди мимоволі наробив своїм землякам довголітній голова ВП УСКТ в Люблінні, а потім ГП УСКТ у Варшаві Микола Королько своїми численними статтями про воєнні й перші після-воєнні роки, в яких при кожній нагоді наголошував, що українці завжди стояли в перших рядах борців за комуністичну Польщу. Знаючи ці справи добре з власного досвіду, він подавав навіть прізвища людей, які займали важливі пости в партії, міліції та службі безпеки.

"Першими секретарями ПК ПРП в Томашові, Красниставі, Холмі, Влодаві були українські комуністи"... писав з гордістю Королько. "В апараті ВК ПРП бачимо українців..." А далі: "В органах безпеки, на керівних постах..." і слідує прізвища 11 українських комуністів, при чому після останнього прізвища стоять букви "і б.ін.", що має означати "і багато інших".¹⁵

Нічого, отже, дивного, що вину за брутальність і безправ'я комуністичної влади, а особливо органів безпеки в перше після-воєнне десятиліття поляки часто приписували українцям. Ці писання Королька доливали оливи у вогонь, ще більше розпалюючи шовіністичні настрої серед польського населення Люблінщини. На думку багатьох поляків, українці і білоруси (на великій частині Білосточчини в роках 1944-47 постала парадоксальна ситуація: місцеве антикомуністичне польське підпілля

14. "НС", ч. 31, 3 жовтня 1982.

15. "УК" 1974, Варшава, с. 42.

боролосся з органами міліції та безпеки опанованими значною мірою місцевими білорусами) це, побіч євреїв, головні винуватці цього, що в Польщі комуністи опинилися при кермі влади.

Не один задурманений комуністичними гаслами молодий українець із Холмщини і Підляшшя загинув в уніформі міліціонера або працівника безпеки з рук польського підпілля. Той факт став додатковим стимулом для антиукраїнських акцій, апогеем яких було знищення села Верховини (пов. Краснистав) відділом НСЗ. На відміну від пацифікованих поляками сіл Ряшівщини, 196 мешканців села Верховини забито не як українців, а як комуністів.

У своїй промові під час святкувань Х-ліття УСКТ в Любліні Королько порушив багато тем, оминувши найважливішу: причину занепаду діяльності Товариства на Люблінщині. Говорячи про воєвідство, на території якого на кількадесят тисяч українського населення були тільки два гуртки УСКТ, він зі злочинною безтурботністю лаконічно згадав про "брак зацікавлення працею УСКТ деяких громадян української національності, в тому числі також деяких бувших членів КПЗУ".¹⁶

Не зважаючи на національну індиферентність більшості православного духовенства, останнім заборолом перед асиміляцією залишилося для "тутешнього" населення православ'я, а ці самі підляшани, які відмовляються від будь-яких зв'язків з українством, нерідко виявляють до нього сильне прив'язання.

"1980 р. мешканці Межилистя створили громадський комітет для побудови в селі церкви, на тому ж місці, де в 1938 році санітарний уряд розвалив дерев'яну церкву".¹⁷

Межилистя, це село, де на початку 1960-их рр. був гурток УСКТ і працював драмгурток, а від 20 років не ведеться жодна суспільно-культурна робота.

На позбавлених рідного шкільництва та ізольованих від будь-яких контактів з українською культурою землях Холмщини і Підляшшя цілковита польонізація українського населення, здається, стане питанням найближчих років.

16. "НС", ч. 6, 5 лютого 1967.

17. "НС", ч. 41, 12 грудня 1982.

XX. СПРОБИ РОЗШИРЕННЯ РАМОК ДІЯЛЬНОСТІ УСКТ

Даючи дозвіл на створення УСКТ, партія мала на меті зліквідувати культурне підпілля та встановити докладну контролю над українським населенням. На її думку, вирвання українців з національної замкнутості і ліквідація почуття відчуженості повинні були прискорити процес їхньої інтеграції в польське середовище та поступову асиміляцію. Зрозуміло, що цього не можна було подати до публічного відома, тому в статуті УСКТ мовилося про потребу включення українського населення в будівництво соціалізму.

Із завданням реалізувати в Товаристві партійну лінію ЦК ПОРП обсадив усі керівні посади в Товаристві і редакції українського тижневика випробуваними й слухняними апаратниками. Політична лінія уескатівського керівництва весь час викликала серйозні застереження членства, а парафразуючи Маркса, між уескатівською громадою та відданим партії, просяклим опортунізмом варшавським центром Товариства, весь час існували антагоністичні суперечності. Була це завзята та вперта, хоч для стороннього ока не завжди помітна, боротьба українських патріотів з переодягненими на діячів УСКТ і дистанційно керованими Центральним Комітетом ПОРП партійними функціонерами. Не зважаючи на диспропорцію сил, завдяки послідовності та систематичності в праці, застосовуючи еластичну тактику, патріотичні кола зуміли добитися в боротьбі за національне обличчя Товариства серйозних успіхів.

З виникненням УСКТ українське населення в ПНР стало перед альтернативою — підтримати Товариство або його збойкотувати. Підтримати — означало вийти з своїм українством назовні, що не було легким рішенням, особливо для мешканців

міст, які в польських середовищах від багатьох років вважалися поляками. Суворі дійсність поставила польських українців перед іспитом, якого вони, на жаль, не склали. Тільки невелика частина проявила достатню громадянську мужність і здобулася на участь в українському культурному процесі, а пропорція, чи пак диспропорція числа українців у Польщі до числа членів УСКТ є цього очевидним доказом. Водночас програли битву за душі власних дітей ті, хто думав, що уникнувши контактів з українською громадою, зможе їм дати національне виховання в чотирьох стінах своєї хати.

Патріотичні елементи, особливо молодь, давилися в задушливій атмосфері УСКТ, ролі якого велінням партії зведено, по суті, до плекання фолкльору, свідомо збіднюючи та примітивізуючи культурне життя українського населення.

Першим виступом уескатівських "сердитих молодих людей", розчарованих безініціативністю варшавського центру, була спроба вроцлавського гуртка УСКТ створити в грудні 1956 р., на хвилі віднови політичного життя в Польщі, окрему молодіжну організацію. Вроцлав'яни були скритиковані керівництвом Товариства, яке з тактичних причин свою статтю на цю тему в "НС" підписало: Молодь варшавського гуртка УСКТ. Зі згаданої статті виникало, що українській молоді окрема організація непотрібна, бо вона повинна йти нога в ногу з польською молоддю в одній організації.¹

З метою неутралізувати відцентрові тенденції серед молоді ГП УСКТ в порозумінні з керівництвом Спілки Сільської Молоді скликало 6 квітня 1957 р. у Варшаві польсько-українську нараду сільського активу. Учасники наради вказували на потребу співпраці, видавши відповідну відозву до молодих українців і поляків на селі. Нарада дала невеликі практичні ефекти, а ніколи не з'ясована справа вбивства молодого українського діяча Саладзяка, який в Члухівському повіті (Кошалінщина) був одночасно головою повітових правлінь ССМ і УСКТ, значною мірою загальмувала дальшу співпрацю.

Другим голосним виступом "гнівних молодих", які бажали розширити рамки культурної діяльності Товариства, була нарада студентів і молоді інтелігенції організована 5 травня 1957 р. в Щеціні. Організатори наради не зверталися до Варшави по дозвіл,

1. "Наше слово", ч. 20, 30 грудня 1956.

хоч повідомили ГП УСКТ про її термін. Перебіг зустрічі мав бурхливий характер, а основнимиdezидератами делегатів з усіх більших осередків у Польщі було: створити при міських гуртках УСКТ секції молодшої інтелігенції та студентів і з метою зламати монополію "НС" на інформацію про українські справи, видавати в Кракові популярно-науковий місячник. Справа щецінської наради стала головною темою на засіданні ГП УСКТ, при чому президія "гостро засудила скликання в Щеціні міжвоєвської наради без згоди і поза плечима Головного Правління Товариства".²

Усвідомивши наростаючу небезпеку з цього боку, керівництво УСКТ вирішило діяти й перехопити ініціативу в керуванні молодіжними справами. 8 лютого 1958 р. у Варшаві скликано нараду студентів і молодшої інтелігенції, на яку приїхало всього 16 осіб. Під оком керівників Товариства учасники зустрічі почували себе скуто, тому нарада пройшла безбарвно, хоча в основному її учасники ставили подібні вимоги, як учасники щецінського з'їзду, а Головне Правління УСКТ, яке нещодавно скритикувало щецінський проєкт створення секцій молодшої інтелігенції і студентів, дало дозвіл на покликання таких секцій при окремих гуртках УСКТ. Варшавська нарада не вплинула на поліпшення стилю праці окремих уескатівських осередків, а в обличчі багатьох інших труднощів і проблем наступну імпрезу цього типу організовано зойно через 20 років. Нехтуючи домаганнями членства, при ГП УСКТ ніколи не створено штату для справ праці з молоддю.

Наприкінці 1960-их рр. студентська молодь поклала великі надії на організовані силами самих студентів популярно-наукові симпозиуми. На думку їхніх ініціаторів-студенток з Ополя, вони мали відбуватися кожного року у Вроцлаві для відзначення найважливіших річниць в історії української культури.

На I симпозиумі, присвяченому Шевченкові, який відбувся 31 березня 1968 р., представники шістьох різних студентських осередків виголосили 10 рефератів.

Учасники II симпозиуму, що був організований 13-14 грудня 1969 р. з нагоди 200-річчя з дня народження Івана Котляревського, вислухали 8 доповідей.

"Жаль, що жодна з доповідей не була надрукована і пред-

2. "НС", ч. 21, 26 травня 1957.

ставлена широкому колу зацікавлених", писав згодом в "НС" один із учасників симпозіумів, Р. Галан.³ І, справді дивно, що ані керівництво Літоб'єднання, ані Катедра української філології, ані ГП УСКТ і редакція "НС" не виявили зацікавлення цінною ініціативою студентів, хоч саме тоді була знаменита нагода притягнути їх до громадського життя та співпраці в українських виданнях.

Не підтримана керівництвом УСКТ ідея симпозіумів замерла, хоч на сторінках "НС" появилася ентузіастична стаття М. Вербового: "Студентські симпозіуми — нова форма культосвітньої праці УСКТ".⁴ Люди, які очолювали Товариство, знаючи недовірливе ставлення ЦК ПОРП до студентів і маючи на увазі нещодавній "студентський бунт" з березня 1968 р., з підозрою дивилися на активізацію студентських осередків. На їхню думку, така діяльність загрожувала відхиленням від партійної лінії та розбурханням серед молоді національних пристрастей, тим більше, що запланований на 1971 р. симпозіум створював небезпеку героїзації козацтва: з нагоди 350-ліття битви під Хотиним, він мав бути присвячений Козаччині. До того, діячі БСКТ, захоплені ідеєю молодіжних наукових зустрічей, запропонували один із наступних симпозіумів присвятити українсько-білоруським культурним зв'язкам.

Через багато років мали місце спроби повернення до подібних форм культурно-освітньої роботи, хоча й організовані силами не самих студентів; згадати б тільки гданські зустрічі художників (1980) і літераторів (1981), популярно-наукову історичну сесію (1983) в Гданську, два щецинські медичні семінари, присвячені О. Богомольцю (1981) і М. Паньчишину (1983) та щецинський педагогічний семінар (1984).

Кращих результатів добилися уєскатівські осередки на позаінтелектуальному фронті. Гарною традицією стали "Андрійки" та різні імпрези, пов'язані з Різдвом і Новим Роком. В грудні св. Миколай (а не Дід Мороз) роздавав дітям подарунки, в січні відбувалася спільна "кутя" або вечір колядок. У деяких місцевостях молодь ходила колядувати з Вертепом. Тиждень пізніше відбувалася Маланка, звичайно, при звуках уєскатівського естрад-

3. "Український календар" 1974, Варшава, с. 129.

4. "НС", ч. 1, 4 січня 1970.

ного ансамблю. Маючи на увазі прив'язання українського населення до своїх традицій, керівництво УСКТ толерувало ці, не завжди згодні з соціалістичним світоглядом, святкування.

Справою чести кожного більшого гуртка УСКТ було організувати в березні Шевченківський вечір. Тоді, як ці вечори організувалися членством спонтанно, інколи треба було, згідно з засадодою "кесареві-кесареве", влаштовувати святкові вечори з нагоди річниць Жовтневої Революції та постанов ПНР (22 липня).

На початку 1967 р. в "НС" появилася пропозиція діяча УСКТ з Гданська Олега Гнатюка, яка зацікавила уєскатівську молодь — організувати спільні екскурсії на Лемківщину. Ідею мандрування спопуляризували гданські любителі мандрівок "Вітрогони", для яких львівський літературознавець Григорій Нудьга написав марш, покладений Я. Полянським на ноти. Перші рейди гданщан обмежувалися до найближчих околиць міста, пізніше, коли "бациля мандрування" охопила інші осередки, почалися щорічні рейди по Лемківщині.

Молодь, звичайно, починала мандрівку на Горлицчині кількома окремими групами, які після двох тижнів зустрічалися в одному місці, найчастіше в околиці Мокре-Команча. Учасники рейдів поєднували приємне з корисним. Наприклад, в 1982 р. 150 молодих людей з усієї Польщі розділені на п'ять груп, мандруючи різними шляхами, зустрілися в Команчі. По дорозі вони знайомилися з місцевим населенням і лемківським фолкльором, допомагали селянам при жнивних працях, упорядковували старий цвинтар, допомагали при ремонті церкви в Гломчі. В 1983 р. в такому рейді взяли участь біля 300 осіб. Від 1983 р. подібні рейди в дещо меншому масштабі проводяться також на території Підляшшя.

За останні роки гарну традицію створили гданщани, влаштовуючи для своїх нових членів, які поступають на перший рік студій, сповнене гумору "хрещення на студентів". В деяких гуртках вручення членських квитків УСКТ пов'язано з урочистою зустріччю "новобранців".

У 1978 р. гданщани стали ініціаторами організованих з великим розмахом зустрічей уєскатівської молоді з різних міст. До того часу такі зустрічі були організовані спорадично і в меншому масштабі. До гданської світлиці приїздили з художньою програмою та для обміну досвідом в уєскатівській роботі більші групи молоді з Катовиць, Кракова, Вроцлава, Щецина, Ольштина. Молоді гданщани в свою чергу їздили на зустрічі з українською молоддю

до Варшави і Катовиць, а щеціняни побували в Ольштині. Пізніше цю форму праці перервано з огляду на фінансові труднощі, до того на них кривим оком дивилися органи влади.

Маючи на увазі немаловажні для молодих людей матримоніальні справи, ще перед гданським експериментом, відбувалися в різних містах, зокрема в Щеціні і Кошаліні, під приводом танцювальних вечорів, великі зустрічі молоді з цілої Польщі з різними формами культурних розваг (літературні конкурси, деклямації, виступи солістів). Таким способом відбувався обмін досвідом в культурно-освітній праці, зав'язувалися нові знайомства і контакти.

Після 20-річних, здавалося, безплідних зусиль, літом 1983 р. діячі УСКТ отримали від влади дозвіл зорганізувати мовно-відпочинковий табір для українських дітей. На табір у Боболицях біля Кошаліна, що тривав три тижні, приїхало понад 80 дітей віком 9-15 років, а виховниками були вчителі білобірської школи. Його організатори, крім різних форм активного відпочинку, своїм головним завданням поставили познайомлення дітей з рідною мовою, історією та культурою. Такі табори мали відбуватися щороку, однак вже навесні 1984 р. в "НС" появилось оголошення, що в цьому році літнього табору не буде, бо в шкільному будинку в Боболицях іде капітальний ремонт. Виявляється, що в цій Польщі не можна було знайти на 2-3 тижні іншого приміщення для невеликої групи українських дітей.

Хизуючись толерантністю польського народу, "вихованого на чудових традиціях Конституції 3 травня", поляки звичайно нарікали на важкі умови життя польської меншости в інших країнах, зокрема в гітлерівській Німеччині. Однак, вони не згадували, що до самого вибуху Другої світової війни в III Райху існував легальний польський Пласт, членів якого в "гарцерських" одностроях було видно на вулицях німецьких міст (український Пласт Варшава розв'язала ще в 1930 р.). Польський Пласт у Німеччині мав 4 тисячі членів, для яких щороку були організовані літні табори. Останній такий табір відбувся у Відні напередодні війни в серпні 1939 р.⁵ Зіставлення ситуації польської молоді в Німеччині і української молоді в Польщі з особливою яскравістю

5. Kmiecik E. Przystanek Berlin. "Głos Szczeciński" Nr 1, Szczecin, 2 stycznia 1971.

унаочнює скандальність політики польської влади супроти українців.

Нову форму культосвітньої діяльності почало українське населення на території Лемківщини, організуючи з ініціативи ради ансамблю "Лемковина" від літа 1983 р. біля Устя Горлицького т.зв. "Лемківську ватру". Різноманітна триденна програма цієї імпрези передбачала, між іншими, конкурси пісні, поезії, рисунку, фотографії і знання історії та географії Лемківщини.

Ініціаторами іншого цікавого починання стали колишні мешканці села Корні на Томашівщині (з нього походять відомі діячі УСКТ М. Вербовий і В. Серкіз), розпорошені по багатьох місцевостях північної Польщі. В 1982 і 1983 рр. вони більшими групами їздили відвідати своє село на радянському кордоні. В другій екскурсії трьома автобусами взяло участь 150 осіб, а учасник екскурсії о. М. Бундз відправив у корнівській церкві Службу Божу. Варто відмітити: село своїх батьків відвідало також чимало вже на Заході народженої молоді, яка досі рідні сторони знала тільки з оповідань.

Бездіяльність ГП УСКТ особливо помітна, на прикладі співпраці з іншими національними меншостями, що живуть у ПНР. Логічно беручи, Головне Правління повинно бути ініціатором співпраці, тим більше, що вже на I З'їзді УСКТ в художній частині перед делегатами виступили білоруський і литовський хори. Керівники Товариства не раз говорили про потребу таких контактів, однак, нічого конкретного в цьому напрямі не робили, мабуть, побоюючись, щоб партія не зрозуміла українсько-литовське чи українсько-білоруське зближення як спільну акцію меншостей проти поляків. В результаті, окремі уескатівські осередки самі пробували це робити.

Члени гуртка УСКТ у Вроцлаві наладнали співпрацю з місцевими євреями і греками, а спільно з литовським Товариством, яке якийсь час користало з домівки вроцлав'ян, здійснили прогульку на могилу литовських авіаторів, які в 1933 р. перелетіли Атлантийський океан і в поворотній дорозі загинули в авіаційній катастрофі біля містечка Мисьлібуж (нім. Сольдін) на Щецінщині. Контакти з білорусами та литовськими художніми ансамблями з поблизького заселеного литовцями повіту Сейни нав'язав гурток УСКТ в Банях Мазурських. В 1969 р. українці і литовці спільно організували в Слупському театрі великий концерт з участю солістів А. Мацірановської, В. Денисенка і М. Дмитрика.

До частих гостей люблінського гуртка належав гурт білорусів, які співали в уєскатівському хорі, а ВП УСКТ в Любліні і ГП БСКТ в Білостоці обмінювалися художніми ансамблями. Люблін запрошував до себе на виступи білоруський варшавський хор; декілька разів виступав в уєскатівських середовищах професійний танцювальний ансамбль БСКТ "Лявоніха".

Перед українською аудиторією виступав білоруський діяч і поет Віктор Швед, який взяв участь у відзначенні Х-ліття щецінського УСКТ, члени якого допомогли місцевим білорусам організувати гурток в Щеціні, відступивши в своєму приміщенні на їхні потреби кімнату. Білоруси співали в місцевому хорі, першим диригентом якого в той час був 79-літній Константин Плевицький. Чимало доброго зробив для українського шкільництва на Щецинщині візитатор відділу освіти в Щеціні білорус Генрик Павлик. "Журавлі" інколи проводили проби в приміщенні гданського відділу БСКТ.

У листопаді 1976 р. Варшавський відділ БСКТ був організатором оригінального авторського вечора, в якому взяли участь поети А. Заневський (поляк), Ю. Сорґонін (росіянин), В. Швед (білорус) і О. Лапський (українець).

Лодзький гурток Товариства навіязав контакти з місцевим відділом РКПО. Якийсь час у Лодзі діяв українсько-російський хор. Контакти з російським Товариством утримував гурток УСКТ в Гданську.

Загальновідомо, що лемківське населення обабіч Карпат завжди почувалося до спільного походження, не визнаючи цих гір державним кордоном. Однак, спроби контактів між УСКТ і КСУТ дали мізерні результати, передусім тому, що на них криво дивилася як польська, так і чехо-словацька влада. З цього приводу зустрічі українського населення в ПНР і ЧРСР були рідкістю, хоч годі недоцінювати значення численних поїздок польських українців на Свидницький Фестиваль.

Дуже скромно виглядали контакти між художніми ансамблями обох країн. На XII Святі Пісні і Танцю в Свиднику (1966) співав Варшавський мішаний хор УСКТ. За весь час тільки один прашівський ансамбль виступив на українському фестивалі в Польщі; літом 1967 р. танцюристи "Карпатянина" гостювали на I Фестивалі в Сяноці. Хорові "Журавлі" також тільки один раз судилося виступити на Фестивалі Пісні в Свиднику (1975).

Восени 1967 р. у північній Польщі (Щецін, Кошалін) виступав дівочий художній ансамбль "Весна" з Пряшева (дир. Левко Довго-

вич). Під час двотижневого турне пряхівчанки дали 14 концертів, які оглянуло 13 тис. глядачів. З хором приїздили діячі КСУТ Юрій Бача, Микола Штець і Ганна Чаварга, які відбули ряд зустрічей з членами УСКТ.

Статті уєскатівських літераторів і публіцистів інколи друкувалися на сторінках пряхівських журналів "Дукля" і "Дружно вперед".

Уєскатівські діячі на власну руку шукали контактів з земляками в Югославії, де нема організації, яка об'єднувала б культурні зусилля всіх українців цієї країни. На приватні запрошення приїздили до Польщі тамтешні діячі Микола Ковач і Семен Сакач (Новий Сад), представники діяльного осередку в Баня Луці, Павло Головчук, Борис Гралюк і Микола Кулеба. Кількох діячів УСКТ побувало в різних українських осередках Югославії (Баня Лука, Новий Сад, Вуковар, Загреб), помістивши на цю тему статті на сторінках "Нашого слова". Статті діячів УСКТ час від часу появлялися на сторінках журналу "Нова думка" (Вуковар), який частину матеріялів публікує українською літературною мовою.

На початку 1970-их рр. за посередництва Миколи Кагана з Баня Луки, при співдії Цветани Паращук, діячі УСКТ намагалися зібрати гроші для спорудження нагробного пам'ятника скульпторові Михайлу Паращукові в Софії (він похоронений біля М. Драгоманова, на могилі якого знаходиться пам'ятник роботи Паращука), на що не погодилася болгарська влада, а Каган був згодом ув'язнений югославськими комуністами як український націоналіст.

Силою, яка весь час розсаджувала тісні рамки УСКТ, були студенти, а використовуючи ліберальний період "Солідарности", вони поставили вимогу створити незалежну від УСКТ студентську організацію. 1 травня 1981 р. під час зустрічі в Щеціні представники українського студентства створили організаційний комітет Спілки Українських Студентів у Польщі (СУСП). У складі комітету, що нараховував 30 осіб мали своїх представників усі більші студентські осередки: Щецін 8, Гданськ 6, Ольштин 5, Варшава і Кошалін по 3, Вроцлав 2, Лодзь, Слупськ і Зелена Гора по 1 представникові.⁶

6. Український студентський рух у Польщі — СУСП — Документи, Канада 1982.

Подібні комітети організували литовці (ще перед українцями 20 лютого) і білоруси (30 травня). 29 липня постала Координаційна Комісія згаданих трьох комітетів, проте, її розмови з владою в справі реєстрації студентських національних організацій не мали успіху, а цензура не дозволила опублікувати статті на цю тему в часописі "Солідарність".

В інформаційному бюлетені, який вийшов в листопаді 1982 р. напередодні з'їзду Спілки Польських Студентів (СПС), появилася відозва ініціативної групи студентів національних меншостей: "Також живемо в Польщі". Вказуючи на те, що група репрезентує 5 тисяч студентів української, білоруської і литовської національностей, вона домогалася створення окремого представництва. В наслідок цих зусиль при Краєвій Раді Культури Спілки Польських Студентів створено Загальнопольську Раду Культури студентів національних меншостей, яку підпорядковано Раді Культури СПС.

Зліт членів груп активності студентів української національності СПС, що відбувся 15 грудня 1984 р. у Варшаві, вказав на великі невикористані можливості українського студентства в культурно-суспільній ділянці. Головні осередки груп активності, що постали в містах Варшава, Гданськ, Ольштин і Щецин, об'єднували понад 200 членів.

Найактивніше діяла студентська група активності в Ольштині, а існуюча при ольштинській Вищій Педагогічній Школі Секція української культури влаштовувала різні імпрези, в яких брали участь також польські студенти та нав'язала близькі контакти з білоруською та литовською високошкільною молоддю. В 1984 р. СУК нараховувала 48 членів (голова В. Козубель).

Свого часу на сторінках одного з краківських тижневиків В. Мокрий жалівся з приводу заборони покликання до життя СУСП, яка, на його думку, могла б в українсько-польських середовищах розвивати корисну працю, "бо тих можливостей не створює діюче за принципами гетта, УСКТ".⁷ Оцінка Мокрого, мабуть, надто сувора, бо в цій ізоляції значною мірою винні самі українці, а попри всі свої недоліки, УСКТ є організацією, яка має національне обличчя, при чому в її легальних рамках можна зробити набагато більше, ніж досі зроблено уєскативськими діями.

7. "Tygodnik Powszechny", Nr 47, 22 listopada 1981.

Той факт, що УСКТ не стало під національним оглядом аморфною організацією типу пряшівської КСУТ, а "Наше слово" беззмістовним часописом в роді букарестського "Нового віку", в якому, крім мови, нема нічого українського, слід завдячувати відцентровим діям кількох соток українських патріотів у рядах Товариства. Не зважаючи на сильний тиск комуністичної влади, завдяки їхнім зусиллям вдалося значно поширити діяльність УСКТ та обійти деякі статутні обмеження.

XXI. ТАКТИКА КУЛЬТУРНИХ ЦЕНТРІВ

В "Нашому слові" від 30 вересня 1962 р. появилася передовиця, в якій мовилося про гуртки УСКТ, які

"не обмежують своєї роботи лише до рамок своєї місцевости, але з своїми концертами та виставами часто виїжджають до найдальших закутків... Культурні центри Товариства в наших умовах, при великому розпорошенні населення, повинні стати справжніми вогнищами культури і освіти".¹

Таким чином, уєскатівський словник збагатився поняттям культурного центру. Ця цікава ідея, подібно як багато інших цінних концептів активу Товариства, пішла в забуття, хоч напевно заслуговувала на більшу увагу з боку його керівників. Думаючі люди в УСКТ віддавна висловлювали стурбованість, що понад 80% гуртків, з огляду на малу кількість членів і втечу молоді з сіл до міст, неспроможні вести власними силами будь-якої суспільно-культурної роботи. Зродилася думка про необхідність створення сильних осередків, які могли б своїм культурним впливом охопити найближчу околицю і стати центрами, що координуватимуть працю менших гуртків УСКТ. Досвід учить, що для справного функціонування культурного центру потрібні:

- достатня чисельність членів, тобто гурток УСКТ, який нараховує щонайменше 50 членів;
- свідомий своїх завдань, відданий справі колектив (5-10 осіб), готовий взяти на свої плечі тягар додаткової культурно-суспільної праці;
- добрі взаємини з місцевими адміністративними органами, від чого залежить, чи вони підтримуватимуть або гальмуватимуть роботу;

1. "Наше слово", ч. 39, 30 вересня 1962.

- власне приміщення (домівка);
- невеликий радіус дії, тобто близькість місцевостей, в яких проживає українське населення;
- художній гурток (хор, естрадна група), спроможний виступати в інших осередках;
- пункт навчання української мови, який зумовлює приплив нових членів і дальший розвиток центру.

Не від речі буде на цьому місці підкреслити, що діяльність культурного центру можлива тільки там, де є енергійні люди з великим організаційним хистом. Іноді навіть вистачає одна людина, яка зуміє потягнути за собою інших. Дотеперішня діяльність багатьох осередків УСКТ була б неможлива, коли б їх не очолили діячі такого формату, як Степан Кондролевич (Бані Мазурські) чи Юліян Павлице (Колобжег). Провідна роль в уєскатівському житті гуртків Гданська і Кошаліна була б неможлива без інспіраторів їхньої діяльності, Павла Кремінського і Володимира Серкіза.

На жаль, небагато таких щасливих осередків як Краків, де уєскатівська естафетна паличка передається з одних у другі, не менше гідні руки (Омелян Верхола — Роман Андрухович — Володимир Мокрий), а зміна поколінь, здається, проходить без ускладнень.

Діяльність культурного центру не може обмежитися до художньої діяльності та виступів хору чи естрадного ансамблю в малих скупченнях. Це тільки одна з форм допомоги уєскатівським мінігурткам, нездатним до самостійної культурної роботи. Зрозуміло, що ці форми залежні від місцевих умов, а з тих, які стосуються всіх гуртків, варто згадати збирання членських внесків, грошей на "УК" і передплату "НС", організування доповідей на сільсько-господарські і культурно-суспільні теми, допомога в створенні пункту навчання української мови і постійна опіка над цим пунктом, наладнання справи греко-католицьких або православних Богослужень, при чому слід наголошувати згідне співжиття представників обох віровизнань.

Практика підказує, що пасивні малі гуртки, яким залюбки пришивається прикметник "нежиттездатні", спроможні значною мірою допомагати більшим гурткам. Наприклад, гуртки УСКТ з ольштинських сіл Сроково, Будри, Заброст і Ленкніца підтримали зусилля Венгожева зорганізувати художній ансамбль "Черемош"; за їхні гроші куплено частину народних строїв для танцюристів. Без людського резервуару навколишніх сіл існування "Черемошу"

було б неможливе, адже, його члени (24 особи) приїздили до Венгожева з 10 різних місцевостей двічі в тиждень на проби. Характеристичне для багатьох уєскатівських художніх гуртків розпорошення співаків і танцюристів указує на кардинальне значення тісної симбіози великих і малих осередків УСКТ.

Загальновідомо, що тільки забезпечення гуртка власною домівкою створює нормальні умови для розгортання статутної діяльності Товариства. Знають про це діячі УСКТ, які збігали всі партійні та державні інстанції, щоб добитися чотирьох власних стін, знають про це також недруги української справи, які, використовуючи свої впливи, всіляко саботували ці зусилля. Боротьба за домівку, як правило, коштує уєскатівський актив величезних зусиль, а багато гуртків отримали її щойно після 20-річних заходів. До того, призначене на домівку приміщення звичайно знаходилося в такому стані, що перш за все треба було власними силами звернутися до ремонту.

За даними "НС" з серпня 1979 р., великі простори домівки, які уможлиблюють всебічну культосвітню діяльність мали тільки Ольштин, Кошалін, Щецін, Вроцлав і Перемишль. Скромнішими, переважно, однокімнатними домівками користувалися члени УСКТ в таких містах як Варшава, Оструда, Ельблонг, Гданськ, Тшебятів, Лігниця, Любін, Краків, Лодзь і Люблін. Щойно в вісімдесяти роки невеликі власні приміщення отримали Венгожево, Гурово, Слупськ, Щецінек, Битів, Інсько і Ґожів.

З метою активізації уєскатівського життя наприкінці 1973 р. ГП УСКТ оголосило "конкурс на найкраще діючу світлицю Товариства", в якому взяло участь 8 гуртків. Конкурс тривав один рік, а три перші місця й грошові нагороди здобули: Щецін, Гданськ і Ольштин. Крім цього, журі конкурсу відзначило домівку в Тшебятіві та діяльність гуртка в Катовицях, який, не маючи власного приміщення, мав непогані досягнення в культосвітній роботі.

Переможцями другого конкурсу, закінченого в 1978 р., стали Гданськ, Щецін і Краків, при чому додатково відзначено гуртки Білий Бір і Катовиці, які найкраще працювали у важких умовах, не маючи домівок.

Брак домівок, а це стосується майже 90% гуртків УСКТ, був основною причиною слабого розвитку Товариства. На те, щоб провести збори гуртка або пробу хору чи організувати доповідь, треба кожного разу звертатися з проханням до місцевої влади,

яка не завжди може і не завжди хоче дати відповідне приміщення. З цього приводу перестало працювати багато гуртків.

Ахіллевою п'ятою всіх гуртків, які мають амбіції стати культурним центром, є брак транспорту, необхідного для утримування постійного контакту з навколишніми гуртками та забезпечення їхніх культурних потреб. Ідеальна розв'язка в роді мікроавтобуса, який свого часу возив пересувне кіно, а потім ансамблі "Зірка" та "Бескиди", завжди існувала тільки в сфері мрій. Власної автомашини не мають ані Головне Правління Товариства, ані редакція "НС".

Умовно можна виділити на території ПНР понад 20 гуртків УСКТ, які задають тон діяльності Товариства, маючи багато даних для цього, щоб відігравати роль культурних центрів, а деякі з них, більшою чи меншою мірою, вже навіть пробували виконувати це завдання. Коротка характеристика цих гуртків допоможе виробити собі погляд на їхній інтелектуальний потенціал і засяг культурної радіації. Водночас, ураховуючи величезне значення традиції в житті відтятої від свого національного кореня меншости, корисним буде показати українські сліди в окремих місцевостях, зустріч з якими має для молодих українців виховне значення, даючи їм сили заховати своє національне "я". Чисельність окремих гуртків подано за даними ГП УСКТ з 1980 р.

Центральним осередком українського життя в ПНР є **Варшава**. Тут містяться Головне Правління УСКТ, редакція "Нашого слова" і "Українського календаря". У Варшаві відбулися всі з'їзди УСКТ (досі 8), а в роках 1971 і 1973 Фестивалі Української Пісні.

Варшавський гурток УСКТ, хоч доволі чисельний (біля 100 членів), має гарне приміщення, а серед його членів чимало осіб з великими інтелектуальними спроможностями, ніколи не вів систематичної роботи й не був орієнтиром для інших гуртків УСКТ.

Увесь час існував у Варшаві добрий мішаний хор. Від 1972 р. кільканадцятьох варшав'ян співало в чоловічому хорі "Журавлі", а Варшава вважається осідком хору, хоча в ньому виступають хористи з цілої Польщі. На початку 1980-их рр. при церкві оо. Василіян Я. Полянський організував з варшавської молоді хор церковної давньої музики. Церква і монастир оо. Василіян (парох о. Й. Романик, згодом о. М. Білінський) на вулиці Мйодовій це важливий релігійний центр українських католиків.

У Варшаві живе гурт польських інтелектуалістів, зацікавлених співпрацею з українцями на чолі з істориками З. Вуйціком і Р.

Тожецьким, літераторами А. Кусневичем і Є. Літвінюком, перекладачем С. Е. Бурим.

Від 1953 р. при Варшавському університеті існує катедра української філології, працівники якої часто друкуються в пресі та різних наукових виданнях. Книгарня на вулиці Нови Свят 47 забезпечена українською літературою.

Від 1961 р. при тутешньому ТПРД існує "Гурток Друзів Києва" (довголітній голова — Ванда Міхалевська, колишній консул ПНР у Києві), який співпрацює з УСКТ, а також менше активний "Гурток Друзів Одеси".

У Варшаві поховані колишні учасники польсько-українського діялогу Є. Єнджеевич, М. Садзевич і Ю. Бояр. На православному цвинтарі на Волі, знаходяться могили вояків армії УНР, на деяких з них заховалися ще тризуби. Тут спочивають міністри УНР О. Саліковський і ген. В. Сальський, науковці В. Біднов і О. Лотоцький, художник П. Холодний. На кладовищі Повонзки похований анексований польською наукою, психолог Степан Балеї, праці якого (також українською мовою) можна знайти у варшавських бібліотеках.

У відділенні стародруків бібліотеки Варшавського університету зберігається чимало цінних пам'яток староукраїнського друкованого слова. Цікаві матеріали з україніки знаходяться в Музеї Польського Війська (між іншими картина битви під Хотином, портрет Б. Хмельницького, козацька шабля і козацька гармата) та Національному Музеї (картини В. Боровиковського, М. Пимоненка та кількох інших українських художників).

Важливим культурним осередком північної Польщі є **Ольштин**, радіостанція якого від 1958 р. транслює передачі українською мовою. На Ольштинщині проживає 1/4 польських українців, а на місцевій Вищій Рільничій Школі, згодом переіменованій на Рільничо-Технічну Академію (Кортово), завжди студіювало багато української молоді. В 1984 р. її ректором став українець Володимир Баран. Праці ольштинського гуртка, який може похвалитися власною домівкою, бракувало розмаху й систематичності. Такі починання як молодіжна естрада, конкурси дитячих рисунків, група живого слова, студентське кабаре і естрадна група "Соколи 76" виявилися ефемерними творами. Турбує зменшення числа членів гуртка УСКТ: 1980 р. — 115, 1984 — 55 членів.

Прикладом, гідним наслідування для інших осередків, стала співпраця ольштинського УСКТ з місцевою книгарнею імпортих видань, завдяки чому протягом 23 років книгарня змогла продати

понад півмільйона українських книжок (пересічно 20 тисяч книжок річно).

Від початку існування Товариства велику організаційну та культурну діяльність провадив на Ольштинщині Степан Демчук.

Гурток УСКТ в **Кентшині** (біля 50 членів) активізувався досить пізно, в дійсності, щойно від 1979 р., відколи тут відбуваються щорічні огляди фолкльорних колективів під назвою "З мальованої скрині". До постійних учасників цих оглядів належали найбільш заслужені для популяризації українського фолкльору ансамблі "Сусідойки" (Бобровники), "Ослав'яни" (Мокре) і "Черемош" (Венгожево).

Брак власного приміщення поставив під загрозу існування заснованого в Кентшині в 1980 р. естрадного ансамблю "Тронка".

В 1956-62 рр. в **Гіжицьку** існувало ПП УСКТ. В 1974 р., після 10-річного безділля, розкинені кругом Гіжицька гуртки, за словами українського тижневика, "почали відновлювати свою діяльність".

Гіжицько — найбільше скупчення уескатівців на Ольштинщині (120 членів), становить промовистий приклад, скільки може зробити в культурній ділянці ініціативна людина. В 1978 р. з приходом Ярослава Бакаляра тут постала естрадна група "Канни" і мішаний хор "Калина".

У місті існує пункт навчання української мови для дітей. Брак власної домівки це проблема номер один місцевого гуртка УСКТ, зокрема художніх ансамблів, які не мають можливості проводити репетицій.

Розвиток культурного життя в **Банях Мазурських** тривко пов'язаний з прізвищем начальника тутешньої гмінної управи, Степана Контролевича, який зумів поєднати професійну працю (секретар, згодом начальник гміни) з суспільною роботою в УСКТ. Значення гуртка в Банях (70 членів) у тому, що поблизу містечка знаходяться великі скупчення українського населення та найбільше згущення гуртків УСКТ у Польщі (за даними з 1970 р. 13 гуртків).

З невеликими перервами весь час ведеться тут художня діяльність. В поблизьких селах Врубле та Ліси довгий час діяли драмгуртки. В 1953 р. в селі Врубле постав, перенесений згодом до Бань, хор (кер. Є. Галагіда-Іванек, П. Лобачевський). Протягом двох років П. Лобачевський спільно з Надією Овчаж керував естрадним ансамблем "Зірки", який, використовуючи отриманий

від ГП УСКТ до свого розпорядження мікроавтобус, дав низку успішних виступів у селах Ольштинщини.

Протягом останніх 20 років в містечку діяли різні естрадні групи: "Мазурські зозулі", "Смерічки", "Веснянки" (дитяча), "Весела громада" і "Зорепад", в діяльність яких великий вклад праці внесли сестри Євгена Галагіда-Іванек і Анна Галагіда-Назарович.

Чимале значення для цього району має факт існування при місцевій польській початковій школі українських клас (в 1956-65 рр. існувала тут окрема українська школа). Від 1967 р. місцеві вчителі щороку організували для шкільної молоді Бань і околиць декляматорські конкурси, в яких за перше 10-річчя взяло участь 850 дітей.

В околицях **Венгожева** знаходяться найбільші, побіч Бань і Гурова, скупчення українського населення, отже, місцевий гурток (понад 70 членів) має велике поле діяльності.

В 1978 р. у місті постав художній гурток "Черемош" (вокальна група, капеля і танцюристи) під керівництвом подружжя Стиранчаків, С. Гната і Ю. Галушки. Перспективи культосвітньої роботи покращали у зв'язку з тим, що після багаторічних зусиль члени місцевого гуртка в 1983 р. отримали власну домівку.

В місті є пункт навчання української мови і діє дитячий художній гурток.

В 1956-70 рр., коли в **Бартошицях** існував український педагогічний ліцей, це містечко було важливим культурним центром. Згодом мав місце занепад культурного життя, до чого значною мірою спричинився брак власного приміщення. Деяке пожвавлення діяльності гуртка помітне після 1975 р., відколи тут почалися дитячі конкурси української поезії та пісні, на які кожного літа приїздить кількадесят дітей, головню з Бартошиць, Гурова і Семпополя.

Гурток УСКТ в Бартошицях нараховує біля 50 членів; тут знаходиться пункт навчання української мови, що його вже понад десять років веде вчителька Дарія Якимець. У 1983 р. учениці місцевої середньої школи організували вокальну групу "Ніченьки", через рік після реорганізації переіменовану на "Десну".

Безпосередньо після акції "В" в околицях **Гурова Ілавецького** українці становили понад 40% населення. Гурово (60 членів УСКТ) — важливе для українців Ольштинщини містечко з огляду на паралельні українські класи при місцевій середній школі. За останні роки ці класи мали великі труднощі з набором учнів у

зв'язку з браком місць у гуртожитку, який вимагав ремонту й врешті-решт у 1983 р. був відремонтований.

При ліцеї існує ансамбль пісні і танцю "Думка" (засновник і довголітній керівник Теофіль Щерба, після нього колективом керували М. Рацький і В. Богун). Шкільний ансамбль став для інших художніх гуртків взірцем успішної культосвітньої діяльності серед українського населення, даючи за останніх 15 років 350 концертів.

Від 1982 р. в Гурові діють дитяча естрадна група "Орлята" і пункт навчання української мови. В 1984 р. гурток отримав домівку. В місцевій церкві знаходиться іконостас роботи Ю. Новосельського.

Про **Ельблонг**, місто на важливому уєскатівському шляху Гданськ-Ольштин, в околицях якого є чималі скупчення українського населення, стало відомо в 1966 р., коли тут щороку почали організувати конкурси деклямації, рисунку, співу та музики для дітей Ольштинщини і Гданщини. Про ювілейний десятий конкурс, що відбувся 18 травня 1975 р., в якому взяло участь 70 дітей шкільного й дошкільного віку, "НС" писало:

"За десять років існування конкурсів взяло в них участь понад 800 дітей, для багатьох з поміж яких саме конкурси проклали шлях до вивчення рідної мови".²

Маючи невелику власну домівку, місцевому гурткові (60 членів) вдалося організувати вокально-інструментальну групу "Свояки".

Гурток УСКТ в **Гданську** (біля 300 членів) в останньому десятилітті став орієнтиром для всіх інших гуртків Товариства. Тут завжди зроджувалися цікаві концепції щодо нових форм культосвітньої праці. Гданські студенти гідно продовжували багаті традиції українського студентства в цьому місті, а організовані ними імпрези стягали молодь багатьох уєскатівських осередків, стимулюючи її діяльність.

15 червня 1957 р., в першу річницю постанови УСКТ, гданщани отримали власну світлицю в центрі міста, напроти "Двору Артуса", біля якого стоїть відома статуя Нептуна з тризубом, а в якому, за переказом, у 1646 р. мав мешкати сот. Б. Хмельницький, повертаючи з походу на Дюнкерк.

2. "НС", ч. 22, 1 червня 1975.

Довгі роки тут діяв драмгурток (реж. О. Вальковська) та мішаний хор (дир. А. Мацігановська). Побіч варшав'ян, гданщани становлять найбільш численну групу в хорі "Журавлі". В місті розвивалася різнобічна діяльність: студентське кабаре "Шпиля", молодіжний гурток живого слова "Євшан-зілля", естрадний ансамбль "Білі круки", танцювальний гурток "Веретено" (кер. Амеція Романчук) і дитячий гурток.

Від 1977 р. в Гданську щороку відбувалися восени т.зв. "Молодіжні ярмарки" при співучасті ансамблів з різних міст. На сьомому за чергою "Ярмарку" в листопаді 1983 р. перед двома тис. глядачів виступило 12 художніх колективів. На жаль, усе вказує на те, що ця імпреза, яка мала амбіції випрацювати свій власний профіль, стане повторенням Фестивалю Української Пісні.

З нагоди 20-ліття (1976) і 25-ліття УСКТ (1981) тут з великим розмахом організовано зустрічі членства т.зв. Уескатіяди (доповіді на різні теми та виступи художніх груп). Перед гданською аудиторією виступало багатьох учасників польсько-українського діалогу, між іншими, Вуйцік, Подгородецький і Бури.

Наявна в Гданську атмосфера конструктивної роботи допомогла зцементувати членство, виховати ідейний уескатівський колектив, у першій лаві якого від самого початку стоять загальновідомі діячі Олена Вальковська, Павло Кремінський і Олег Гнатюк.

Музичний театр в Гдині (густо заселений трикутник Гданськ-Гдиня-Сопот вважається нині одним великоміським комплексом під назвою Тримісто) співпрацює з Київською опереткою. На сцені "Лісної опери" в Сопоті, місті, в якому знаходиться могила командира дивізії Синьожупанників ген. Віктора Зелінського, відбувся восьмий Фестиваль Української Пісні (1983).

На визнання заслуговує вперта боротьба уескатівців **Слупська** (біля 100 членів) за власне приміщення, відчутний брак якого протягом 20 років гальмував культосвітню працю. Світлицю слупшани отримали щойно в 1984 р. Довгий час тут діяв хор, який розпався через брак диригента. Місцевий естрадний ансамбль Петра Лучки грає на багатьох українських весіллях і Маланках.

В Слупську діє пункт навчання української мови (в 1984 р. 26 дітей) і дитячий гурток "Надійки", постійний учасник кошалінських дитячих оглядів.

Гурток в Кошаліні (близько 200 членів) має власну світлицю і випробуваний актив, який увесь час очолював здібний організатор Володимир Серкіз.

Багато років тут існували драмгурток і хор (дир. В. Серкіз), якийсь час діяла жіноча вокальна група "Галичанка".

В 1969, 1977 і 1981 рр. у цьому місті мали місце Фестивали української пісні, під час яких місцевий актив УСКТ показав свої чималі організаційні здібності.

4 червня 1972 р. в Кошаліні відбувся перший міжвоєвідський огляд художніх дитячих гуртків, який народ охрестив "малим фестивалем". Відтоді організований спільними силами місцевого гуртка УСКТ і Кошалінської шкільної кураторії огляд став великим святом української молоді, на яке щороку в червні приїжджають дитячі гуртки з кільканадцятьох місцевостей усієї Польщі (200-300 дітей). В Кошаліні існує пункт навчання української мови та дитячий художній гурток. Кошалінські уескатівці, перші побіч Щеціна, організували в себе спортивне життя (футбольні і волейбольні зустрічі Кошалін-Щецин-Інсько).

Випускник Київського університету Станіслав Колесар впродовж багатьох років провадив у кошалінській світлиці літературні вечори й курси українознавства. Місцевий гурток УСКТ інколи пробував включатися в різні починання на лінії Кошалін-Полтава, використовуючи те, що обидва міста співпрацюють зі собою.

Від 1958 р. кошалінське радіо транслює передачі українською мовою.

Завдяки відданій душпастирській праці о. В. Пирчака, Кошалін став важливим осередком українських католиків.

Білий Бір це гідний уваги центр з огляду на те, що тут знаходиться єдина в Польщі українська початкова школа.

Активізація художньої діяльності в місцевості особливо помітна від 1972 р., тобто від приходу до місцевої школи випускника Варшавської україністики Богдана Фіцака. З його ініціативи постав тут мішаний хор "Верховина" і дитячий хор "Проліски". Якийсь час тут діяли естрадна група "2х2" та дитячі гуртки бандуристів і мандоліністів. Члени білобірського гуртка УСКТ (на 75 українських родин ледве 20 осіб), як і весь актив кошалінського УСКТ, виявили чимало гарту під час довготривалої боротьби за проведення ремонту місцевої школи ім. Тараса Шевченка, якій загрожувала ліквідація. В 1982-83 рр. школу відремонтовано; водночас 13 червня 1983 р. постав Громадський

комітет будови гуртожитку для учнів школи, а "Наше слово" систематично публікувало списки жертводавців.

У Білому Борі похований Олекса Кутинський (1896–1976) — заслужений учитель, керівник гуртожитка, диригент шкільного хору, кольпортер української книжки і доповідач. В одному тільки 1960 р він мав 35 доповідей в різних гуртках УСКТ, головню на історичні теми.

Брак власної домівки гальмував працю осередку УСКТ в **Колобжегу** (понад 60 членів). В перші роки існування Товариства колобжезький гурток проіснував усього два роки (1957–59). Душею відродженого в 1973 р. гуртка став Юліян Павлище. Діяльність осередку — класичний приклад гармонійної співпраці міського гуртка з малими сільськими (навколишні села Хажино, Карціно, Пшецьміно), які без сторонньої допомоги не були б спроможні вести будь-якої культурної роботи.

В Колобжегу існував дитячий гурток (кер. Р. Гирча) і пункт навчання української мови.

Щецін до половини сімдесятих років був найактивнішим осередком УСКТ (230 членів), виділяючись серед інших гуртків різноманітністю форм праці, чому сприяла простора домівка та зіграний актив.

В 1959–66 рр. тут діяв драмгурток (реж. І. Завадський), а в 1970-их рр. драматична група "Кредо" (реж. С. Клосовський). Довгі роки існувала капеля бандуристів під керівництвом Петра Лахтюка, а в 1972 р. постала популярна естрадна група "Чумаки" (кер. А. Гергель, Б. Білецький, В. Хрін). Завдяки ініціативі місцевого лікаря Івана Душкевича в 1968 р. створено дитячий гурток "Мальви".

Активність щецінського гуртка в роках 1957–63 була зумовлена існуванням української філології при місцевій Учительській Студії. В 1958–60 рр. студенти філології виїздили на села й дали там біля 150 доповідей з усіх ділянок історії української культури, охопивши акцією 21 село Щецінщини. При цій нагоді вони продавали українські книжки, здобували нових членів УСКТ і передплатників "НС", збирали дані про життя та проблеми українського населення.

Літературна секція міського гуртка (кер. М. Трухан) організувала в 1957–76 рр. в рамках т.зв. "Літературних п'ятниць" 700 доповідей, з чого понад 100 виголосили польські науковці і літератори. Завдяки добрій співпраці УСКТ з органами місцевої

влади, ця остання фінансувала в 1958-60 рр. виїзди студентів на село, а в 1965-75 рр. літературні вечори. Фінансові труднощі вплинули на те, що за останні десять років лекторська діяльність велася несистематично.

Співпраця щецинян (О. Бак, О. Ласка) з книгарнею імпортерів видань "Святовід" (кер. Аделя Вахович) уможливила широку популяризацію української книжки в місті й поза містом.

Від 1958 р. радіостанція Щецин транслює щомісяця 15-20-хвилинні радіопересилання польською мовою про українські справи.

Гурток УСКТ в **Гожові** (понад 120 членів) після багаторічних заходів у 1984 р. отримав власне приміщення.

Пожвавлення культурного життя настало наприкінці 1960-их рр., коли поселився тут звільнений з в'язниці Михайло Ковальський. Від 1971 р. в Гожові щороку відбувався конкурс української писанки, на який надходили експонати з цілої Польщі, при чому найкращі писанки нагороджувалися.

Важливою культурною подією в житті **Зеленої Гори** є щорічні конкурси радянської пісні. На жаль, окремі гуртки УСКТ ніколи не виявляли більшого зацікавлення організованими від 1962 р. під егідою ТПРД конкурсами, які, присутні, стали конкурсами російської пісні, а українську можна було почути лиш в кількох виняткових випадках.

Зелена Гора (біля 50 членів УСКТ) була в перших роках існування Товариства осідком активного Воевідського Правління. Не зважаючи на різні труднощі, типові для лемківського середовища, тут велася культурна діяльність і діяв мішаний хор. Відколи місцевому гурткові забрано світлицю та заарештовано секретаря ВП М. Ковальського, культурне життя занепало. Останнім часом помітна деяка активізація культурного життя, проявом чого є постанови естрадного ансамблю "Черемшина" (1980), пункту навчання української мови, а також участь дитячого гуртка в кошалінському огляді. Успіхи в праці з дітьми за останнє 10-ліття це заслуга вчительки Стефанії Кулик-Яворницької.

Гурток УСКТ в **Любіні**, із власною світлицею та доволі рухливим активом (60 членів), має широке поле до праці, бо в околицях міста є найбільше на Вроцлавщині згущення сіл, в яких проживають переселенці з Лемківщини.

В 1976-78 рр. тут діяв єдиний в Польщі український ляльковий театр "Зайчик" (кер. Р. Телеп), а від 1974 р. діє естрадний гурток "Водограй" (кер. І. Олійник, згодом М. Губ'як).

Лігниця — один із найважливіших центрів в уескатівському житті. Тут знаходиться єдина в ПНР українська середня школа з гуртожитком на 100 дітей і досвідченим педагогічним колективом.

При ліцеї діють різні художні ансамблі — хор "Полонина" (дир. М. Дуда), танцювальна група (хореограф Г. Дмитрієва), естрадна група "Струмочок" і музичний гурток "Мрія". Якийсь час при місцевому гуртку УСКТ існували естрадні групи "Вітерець" і "Два кольори", а їхні традиції продовжує "Орден". Тут в 1981 і 1983 рр. відбувалися передфестивальні огляди естрадних гуртків УСКТ з цілої Польщі.

Лігницька книгарня має на складі українську літературу.

Місцевим українцям давалося взнаки винятково шовіністичне польське середовище, що, можливо, пов'язане з перебуванням у цьому місті штабу радянських військ у Польщі, а також через відносно велике скупчення єврейського і українського населення. Вороже ставлення місцевих органів влади протягом 20 років цілковито паралізувало працю лігницького гуртка УСКТ (понад 80 членів). Навіть стримане "Наше слово" писало про те, що "актив Товариства Лігниччини працював, як ніде, у складних умовах".³

Гурток УСКТ у **Вроцлаві** (130 членів) має простору домівку, а в початках існування Товариства його члени були взором активності для інших гуртків. Тоді Вроцлав був єдиним, побіч Щецина, осередком, в якому регулярно влаштовувалися літературні вечори. Столиця Нижньої Сілезії — єдине в Польщі місто, в якому є вулиця Українська, хоч світлиця УСКТ дивним збігом обставин знаходиться при вул. Руській.

Протягом багатьох років вроцлав'яни завдячували поживалення культурної діяльності двом жінкам — Дарії Лотоцькій-Базарник (хор) і Ользі Гошовській, яка була керівником діючого в 1956-64 рр. драмгуртка. В 1962 р. тут постав перший в Польщі український естрадний ансамбль "Трембіта" (кер. Я. Томин), а згодом ефемерні ансамблі "Інтермеццо" і "Ромен" (кер. Р. Ладна). Велику організаційну роботу на терені Вроцлава провів Дмитро Богуш.

Вроцлав — один із найбільш химерних осередків УСКТ, в якому після короткотривалих успіхів приходили довгі періоди

3. "НС", ч. 29, 17 липня 1983.

бездіяльності та організаційного безголов'я. Після фіяско акції повернення на рідні землі, гурток став малоактивним, до того, був шматований внутрішніми роздорами. Часто змінювані правління занедбали працю в сільських (лемківських) гуртках, у зв'язку з чим зникли всі пункти навчання української мови і єдина на Вроцлавщині українська початкова школа в Ярошівці.

Уескатівську роботу на Вроцлавщині паралізували два чинники: присутність в цьому районі великого числа вороже настроєних до українців польських репатріянтів з УРСР, і факт, що більшість переселених тут українців становило національно малосвідоме населення західньої Лемківщини.

Після останньої війни перевезено зі Львова до Вроцлава величезні книжкові фонди і музейні збірки "Оссолінеум", серед яких є цінна україніка. Тут поставлено перевезену зі Львова польську національну реліквію — "Панораму Рацлавицьку". В місті проживав видатний польський україніст Маріян Якубець, який, задля свого чесного підходу до досліджуваної ним української проблематики, мав клопоти з офіційними чинниками.

На уескатівській карті **Краків** є важливим пунктом з огляду на розпочату в 1958 р. співпрацю цього міста з Києвом ("Дні Києва" в Кракові і "Дні Кракова" в Києві). Найкраще розвивалася співпраця університетів (від 1962 р.) і театрів (від 1968 р.) обох міст. В Кракові засновано Гурток Друзів Києва, на взір якого в липні 1966 р. в Києві створено Гурток Друзів Кракова, з допомогою якого київські діячі культури з невеликими результатами пробували відчинити собі вікно в Європу. Інколи імпрези на лінії Краків-Київ організовано з великим розмахом, наприклад, в 1972 р. під час "Днів Києва" гостював у Кракові з п'есою Лесі Українки "Кассандра" театр ім. Франка; футболісти київського "Динамо" змагалися з місцевими командами. В місті відкрито виставку "Мистецтво Києва", а в відомому ресторані "Гавелка" кухню з українськими стравами.

Краківський гурток УСКТ (130 членів), очолюваний протягом 20 років колишнім діячем спортивного Товариства "Україна" у Львові Омеляном Верхолю (1897-1977), мав труднощі пов'язані з браком власного приміщення, яке отримав щойно в 1978 р. Не зважаючи на брак домовки та не завжди прихильне ставлення місцевої влади, тут увесь час велася культурна діяльність і краків'яни пробували включитися в різні починання по лінії Краків-Київ. В 1980 р. в Кракові відбулася зустріч з кількома

українськими письменниками, між якими були Дмитро Павличко і Євген Гуцало.

Протягом 15 років з невеликими перервами тут діяла вокальна трупа, керівником якої була бувша співачка Київської опери, Катерина Заболотна. Трупа дала понад 150 виступів у цілій Польщі, маючи особливий успіх з монтажем опери "Запорожець за Дунаєм". Від 1978 р. якийсь час у Кракові існував хор (дир. В. Канцірук), а від 1980 р. естрадна група "Карпати". На запрошення польського режисера фільму про події XVII ст. "Око пророка", члени краківського УСКТ виступили як статисти в недовгій сцені козацької наради на Запорізькій Січі.

У Кракові проживали широковідомі з виступів в уєскатівських середовищах українські художники Л. Гець, Я. Гадяк-Стикова, Т. Венгринович.

15 жовтня 1971 р. у Кракові місті, в історію якого великими буквами вписалися десятки видатних українців від Юрія Котермака з Дрогобича (XV ст.) до Богдана Лепкого, відкрито пам'яткову таблицю на будинку при вул. Любіч 38, де в 1892-1901 рр. проживав Василь Стефаник.

У Кракові, який являється другим після Варшави, найбільшим польським інтелектуальним центром, при Ягайлонському університеті (у міжвоєнні роки викладачами на ньому були Іван Зілінський, Богдан Лепкий і Володимир Кубійович), що надав почесний докторський диплом Максимові Рильському, згуртувалися науковці, зацікавлені українською проблематикою з істориком В. Серчиком на чолі. Від 1972 р. при університеті ведеться практичний курс (лекторат) української мови.

В краківських бібліотеках і архівах знаходиться чимало україніки, між іншим, портрети гетьманів Богдана Хмельницького і Данила Апостола, лист запорожців до короля Яна Собеського, понад 50 листів гетьмана Мазепи і лист М. Гоголя українською мовою до польського поета Богдана Залеського.

За останні роки назавжди відійшли краківські учасники українсько-польського діалогу, Тадей С. Грабовський, Ян Перденя, Ян Козік і Лев Гець, які спочили на місцевому цвинтарі побіч великого поклонника цієї ідеї — Богдана Лепкого. В 1960-их рр. з ініціативи Геца на могилі письменника вміщено надгробну плиту; в 1972 р. вставлено барельєф роботи Г. Пецуха.

Краківські українці влаштовували прогульки до недалекої Піскової Скали, де спочиває український революціонер, учасник Січневого повстання в 1863 р. проти Росії, Андрій Потебня.

Білянка — село на Лемківщині, в якому на 50 родин лемки становлять більшість населення і в якому існує мікро-гурток УСКТ (12 членів). Від початків існування Товариства в селі, з деякими перервами, діяли художні групи. Тут живе Ярослав Трохановський, організатор і диригент відродженого в 1978 р. фолкльорного ансамблю "Лемковина".

В Білянці живе також лемківський діяч Павло Стефанівський, а в його хаті влаштовано кімнату-музей лемківської культури. З Білянки та околиць, звичайно, стартувала уескатівська молодь в літні рейди по Лемківщині, кінчаючи їх в околицях сіл Мокре-Команча.

Мокре — мальовниче село при залізничному шляху Загір'я-Лупків, 19 км, від Сянока. Місцевий гурток нараховує 50 членів. Частина мешканців села не була виселена, бо працювала в нафтовій промисловості, а частина виселених на Захід мокр'ян повернулася назад після 1956 р.

На прикладі цього села видно, які ефекти може дати праця відданого педагога. Широковідомий ансамбль "Ослав'яни" створили вихованці місцевої вчительки Романи Чабан, якій завдячують знання української мови й прив'язання до рідної культури. Керівник ансамблю Євген Могила, який з сільського танцюриста став здібним хореографом, впродовж багатьох років кожного тижня доїздив 85 км. з Ясла на проби. Вийшовши на широку художню арену, "Ослав'яни" були запрошені польськими кінорежисерами до участі в зйомці короткометражного фільму "Дерев'яні церкви". Позитивні ефекти дала співпраця Мокрого з Перемишлем. Від 1975 р. деякий час Я. Поповська підготувляла вокальну групу "Ослав'ян", тоді як Є. Могила зосередився на танцях.

У Мокрому існує пункт навчання української мови, а дитячий художній гурток в 1981 р. виступав на огляді в Кошаліні.

Ключове значення **Перемишля** в його положенні на польсько-радянському кордоні, при важливому залізничному шляху Краків-Львів.

Перемишль, в якому знаходиться чисельно найбільший у Польщі гурток УСКТ (понад 400 членів), має гарне приміщення з великим театральним залом у збудованому до війни за українські гроші "Народньому Домі". На перемиській сцені поставлено в післявоєнні роки десятки п'єс, сотки разів тут виступали місцеві та позамісцеві драмгуртківці і хористи.

Вокально-музичні ансамблі, які в різному часі під різними назвами діяли в місті, часто виступали поза Перемишлем, а в 1965 р. естрадна група "Бескиди" зробила двотижнєве турне по північній Польщі.

В Перемишлі існує пункт навчання української мови, а дитячий художній гурток "Ромашки" (кер. Я. Поповська), не зважаючи на велику відстань (700 км.), п'ять разів брав участь у Кошалінських оглядах.

Незаступною втратою стала для Перемишля, де вже сто років тому існувала українська гімназія, ліквідація паралельних клас при тутешній польській середній школі.

Протягом кількох років тут діяла багатогалузева кооператива "Ферротекс" (вишивки, килими, кравецтво, черепиця, фанера).

Перемишль — давній осідок греко-кат. єпархії, важливий осередок релігійного життя українських католиків, до 1977 р. був місцем перебування о. митрата В. Гриника, генерального вікарія УКЦ. В колишній палаті еп. Коциловського міститься музей, в якому зібрано чимало ікон.

У зв'язку зі створенням православної перемиської-новосанчівської єпархії (1983), Перемишль передбачений на місце осідку єпископа ПАПЦ.

На місцевому цвинтарі поховані видатні діячі української культури, між іншими, поетеса Уляна Кравченко, драматург і перший директор української гімназії в Перемишлі Григорій Цеглинський, актор Іван Гриневецький, композитор о. Максим Копко.

Люблін є важливим містом для українсько-польського діалогу, а гарні традиції в цій ділянці має місцевий часопис "Kamena".

Від 1957 р. датується співпраця Люблінського та Львівського університетів. Характерно, що на 17 титулів докторів honoris causa, що їх досі надав тутешній університет, три титули отримали науковці зі Львова. Між університетами існував обмін науковцями, студентами, студентськими ансамблями. В 1974 р. в Любліні появилася переклад "Захара Беркута". Відтоді Люблінське видавництво спеціалізується в перекладах з української літератури. В тутешньому позацензурному журналі молодих католиків "Spotkania" надруковано чимало цікавих статей про польсько-українську проблематику.

Серед студентів Люблінського Католицького університету було кільканадцять українських хлопців, кандидатів на священиків УКЦ.

Гурток УСКТ в Любліні (понад 60 членів), хоч має власне приміщення, ніколи не відзначався особливою активністю, а за даними "НС" з 1973 р., у місті було тільки 15 передплатників українського тижневика. Тут довгий час діяв хор (дир. П. Лобачевський, Я. Полянський), згодом естрадна група "Троянда". Були спроби організації кооперативного життя (І. Матвійчина). Активним діячем УСКТ, який багато писав на різні теми й часто виступав перед уескатівською аудиторією, був професор місцевого університету, мовознавець Михайло Лесів.

Гуртки УСКТ, яким власне приміщення, організаційний рівень і число та громадська зрілість членів вже досі дозволяли впливати на культурні процеси українського населення ПНР це, передусім, Варшава, Перемишль, Кошалін, Ольштин, Гданськ і Щецин. У двох останніх рушійною силою була студентська молодь.

Про обличчя гуртків Лігниць, Гурова і Білого Бору рішає гідна подиву активність тамтешніх шкільних художніх ансамблів. Досі не використано чималих потенційних можливостей гуртківців Вроцлава і Любліна. Засяг культурної радіації інших осередків УСКТ обмежений з огляду на невелике число членів або брак домівок.

Як уже згадано в іншому місці, класифікація гуртків під аспектом їхньої придатності до ролі культурних центрів має умовний характер, а деякі активні гуртки як Катовиці, чи Команча можуть брати під сумнів її правильність. І не без рації, бо напевно вже незабаром саме життя пічне вносити корективи, ставши найкращим класифікатором.

XXII. ПЕРСПЕКТИВИ НА МАЙБУТНЄ

За перше післявоєнне чвертьстоліття в Польщі виросло нове українське покоління, яке не зазнало страхіть акції "В" та значною мірою позбулося заляканости. Один із представників уескатівської молоді самовпевнено писав з нагоди XX-ліття УСКТ на сторінках "НС" у статті "Нове XX-ліття — нові завдання:

"Ми молоді позбулись вже комплексів наших батьків. У нове 20-ліття хочемо увійти з новими надіями".¹

Цей оптимістичний тон тільки частинно виправданий. Слід пам'ятати про швидко прогресуючий процес відчуження величезної більшості молоді від українства, через що автор цитованих слів може промовляти тільки від імени її невеликої частини. З другого боку, життя показує, що навіть частина національно свідомої молоді по сьогоднішній день повністю не позбулася комплексів старшого покоління.

Той, хто в друге 20-ліття УСКТ вирішив "увійти з новими надіями", має свої аргументи, обґрунтовуючи свій оптимізм перш за все процесом відмолодження членських кадрів, який почався в сімдесяті роки й став помітним явищем у житті Товариства. Переломовим виявився 1972 рік, саме тоді почала свій переможний похід по Польщі "Червона рута" Володимира Івасюка. В цьому році Я. Полянський організував чоловічий хор "Журавлі", Є. Могिला створив фолкпльорний ансамбль "Ослав'яни", а з приходом до білобірської школи нового вчителя Б. Фіцака, постали там три різні ансамблі. В Кошаліні відбувся перший "малий фестиваль" — огляд дитячих художніх гуртків, який

1. "Наше слово", ч. 8, 22 лютого 1976.

відтоді щороку є великим святом української дітвори. В 1970-их рр. почалося поступове повільне зростання числа членів Товариства.

На воевідській конференції в Гданську 1 лютого 1976 р. Павло Кремінський зауважив: "Дуже посилилася праця молоді в гуртках УСКТ. Останнім часом вона диктує темп роботи". Через два тижні це саме сконстатували учасники Воевідської конференції в Кошаліні, на якій було сказано:

"Протягом останньої звітно-виборчої кампанії в ряди Товариства прийнято 111 нових членів. Яскравим прикладом є гурток в Кошаліні, який зі "старого" стався майже молодіжним".²

Явище відмододження Товариства й процес влиття в його ряди численних представників молодого покоління спостерігалося протягом останніх десятих років, більшою чи меншою мірою, в усіх діяльних гуртках від Щецина по Перемишль. В керівництві міських гуртків появились молоді віком діячі, що мало істотне значення, бо вони скорше знаходили спільну мову з молодими членами, ніж попередні старші віком члени управи. В обличчі активізації молоді ГП УСКТ не могло залишитися позаду, скликаючи в 1978 і 1980 рр. наради молодіжного активу. На першій із них секретар ГП УСКТ Олександр Гнатюк заявив, що 60% загального числа членів Товариства це особи, вік яких не перевищує 25 років.

Серйозне відмододження членства, яке означало прискішення ритму уескативської діяльности, безперечно, найбільше досягнення Товариства за перше двадцятиліття його існування. Факт гідний подиву, бо чейже від молодих людей, які в ці роки появились в рядах УСКТ, годі було очікувати, щоб вони мали національну свідомість покоління вихованого до війни читальнями "Просвіти" на лектурі "Літопису Червоної Калини", "Мазепи" Лепкого і "Волині" Самчука.

Дозріваючи в складних умовах післявоєнного лихоліття, молоді люди не знаходили авторитетів, так потрібних в їхньому віці прикладів, гідних наслідування. Своїх батьків, матеріально та психічно розтрошених акцією "В", більшість із них знала як людей заляканих і до національної справи збайдужілих. Не могли

2. "НС", ч. 10, 7 березня 1976.

для них бути авторитетом батьки, які при появі в хаті першого-ліпшого поляка переходили з рідної мови на польську, при тому немилосердно її капічили, осмішуючи себе в очах поляків. Факт додержування принципів подвійної моралі викликав в дозріваючих юнаків і дівчат брак пошани до батьків, а разом нехті до поляків; нерідко в них зроджувалися комплекси.

З другого боку, щоденна конфронтація з багатою польською культурою, яка навіть в нелегких умовах комуністичної дійсності могла похвалитися чималими досягненнями, а водночас прикра свідомість животіння української культури як у Польщі, так і в УРСР, серйозно зменшували шанси молодих українців протистояти асиміляції. Виховану в польському оточенні й позбавлену контактів з рідною культурою молоду людину, яка з почуттям розгубленості шукала свого "я" і два-три рази бігала в кіно на фільм "Білий птах з чорною ознакою", щоб побачити як виглядали вояки УПА, про яких добре висловлювалися батьки, а дуже погано вчитель у школі, нерідко розідав комплекс меншевартості, з чим паралельно йшла зневіра в себе й свій народ, зневіра в успіх української справи. Тому серед української молоді, яка з особливою настороженістю ставиться до всього, що про українців говорять чужинці, великою популярністю користувалися зустрічі-дискусії з польськими істориками й літераторами, організовані в деяких більших осередках Товариства. Молодь жадібно прислуховувалася до слів цих авторитетних осіб, а почуті похвальні епітети на адресу своєї нації пробуджували в ній почуття національної гордості. Протягом багатьох місяців про ці лекції науковців дискутувалося в світлицях УСКТ і в приватних розмовах, а книжка про Хотинську битву, написана спільно польським і українським істориком, чи фото Єжи Енджеєвича на могилі Драгоманова в Софії переходили з рук до рук.

Твердження, що в 1621 р. без допомоги козаків Сагайдачного польська армія не могла б стримати турків, а Хотин став би другою Цецорою (Вуйцік), що Запорізька Січ була автономною державою, де не сягала влада польського короля, і водночас мала найдемократичніший лад у тодішній Європі (Подгородецький), а загони, які становили ядро гайдамацької армії, не були безпадними селянськими ватагами, але мали строгу військову організацію на козацький лад та навіть власну артилерію (Серчик), були цілющим бальзамом для багатьох молодих хворих душ.

Водночас, зустрічі з авторитетними науковцями створили можливість конфронтації результатів серйозних наукових досліджень з тим, що писалося в різних польських псевдонаукових виданнях, а також з тим, що фальсифікувала радянська історіографія. Отже, була мова про переговори Хмельницького зі Швецією, метою яких було зірвати Переяславський договір (Вуйцик), про велику боєздатність УГА (Деруга), про переговори командування польського підпілля з УПА в справі спільної боротьби проти комуністичної влади (Тожецький). Пройшовши під час цих дискусій добру школу національного виховання, молоді люди нерідко ставали не тільки членами УСКТ, але також активними учасниками польсько-українського діалогу.

Характерно, що ініціатива в багатьох організаційних починаннях виходила з низів УСКТ, точніше від молоді, а нерідко саме її ініціативність змушувала керівників Товариства діяти. Яскравим цього прикладом є праця з дітьми. Щойно після бурхливого розвитку дитячих секцій, півроку після першого "малого фестивалю" в Кошаліні, ГП прийняло постанову "Завдання Товариства у вихованні уєскатівської молоді".

Творення дитячих гуртків було зумовлене цікавим психологічним феноменом. За останні роки змінилося ставлення багатьох молодих подруж до виховання дітей, у зв'язку з чим, аналізуючи напередодні VIII З'їзду УСКТ працю гданського гуртка, Олег Гнатюк писав:

В Гданську тепер знаходиться багато молодих сімей, які вдома навчають своїх дітей української мови і то від часу, коли дитина починає говорити. Вони не бояться, що їх дитина матиме труднощі в дитячому садку або школі. Першою мовою є в них рідна мова".³

Цей злам у способі мислення і поведінці багатьох молодих батьків був помітний також в інших гуртках Товариства.

Поставлення в багатьох українських осередках на перший план роботу з молоддю та дітьми з часом почало приносити плоди, а не один із учасників першого кошалінського огляду є сьогодні діяльним членом УСКТ.

3. "НС", ч. 12, 18 березня 1984.

Знаменитою школою для молодих людей, які часто на кошалінській сцені починали своє національне виховання, стали літні рейди по Лемківщині (останнім часом також по Підляшші), під час яких, мандруючи більшими групами "шляхами забутих предків", вони шукали свого "коріння".

Уєскатівське "рісорджіменто" в 1970-их рр. було прикрою несподіванкою для польської влади. Воно заскочило навіть керівництво УСКТ, адже, в ряди Товариства влилося чимале число молоді вже народженої і вихованої в польському оточенні на Заході, яка в контактах між собою в більшості користувалася польською мовою. А проте, це безперечне досягнення могло тільки незначною мірою поліпшити загальний пасивний баянс українства в Польщі, в якому по стороні дебету слід занести масову денаціоналізацію молоді, яка не мала жодних контактів з УСКТ.

Краківський науковець В. Мокрий, ствердивши в одній із своїх статей, що "стосована досі політика, метою якої є прискорення різними способами й тиском асиміляції українців у Польщі якоюсь мірою збіднює польську культуру", писав, що в селі Остре Бардо (Ольштин), в якому колись українці становили 90% населення, сьогодні в цьому селі діти між собою розмовляють тільки по-польськи".⁴

Мішані польсько-українські подружжя стали частим явищем навіть серед відомих колись з етнічної ендегамії лемків. За даними соціолога Квілецького, в 1970-их рр. серед лемківських подруж 30% становили мішані подружжя.

Водночас, вплив польського шовіністичного оточення допровадив до того, що не тільки населення Люблінщини перестало називати себе українцями. Коли перемиський драмгурток під керівництвом В. Пайташа в 1967 р. відвідав околиці Перемищини, в громадській раді села Ліцава Долішня йому пояснили, що "тут українців немає взагалі, є кілька родин мішаних, трохи репатріантів, а найбільше місцевих". І це відповідало правді, бо, за словами Пайташа: "Якщо запитати таку людину, хто вона, то відповідає — я місцевий".⁵

Власть імуці у Варшаві, які, розпорошивши під час акції "В" українців на території західних і північних земель, засудили їх на

4. "Tygodnik Powszechny", Nr 47, 22 listopada 1981.

5. "HC", ч. 48, 26 листопада 1967.

асиміляцію, повинні бути задоволені результатами своєї політики, хоч дехто не без рації вважає, що польська держава виграла б на цьому краще, маючи в своїх кордонах 200 тисяч національно свідомих прихильних їй українців, ніж тисячі квазіполяків, сповнених внутрішньої розгубленості та комплексів, а в глибині душі нерідко почуття кривди та ненависти.

Центральна влада обстоювала інший погляд, при чому зосередила свої зусилля на молоді. В її переконанні, інтеграція молодих українців у польські середовища здавалася справою нескладною і неминучою з огляду на культурну вищість поляків, щоправда, діючи згідно з правилами доброго тону, вона уникала слова вищість і говорила про атрактивність польської культури. Про людське око широко проповідуючи гасла про демократію та рівноправність національних меншостей, партійні асимілятори, співпрацюючи рука в руку з безпартійною громадськістю, повели концентровану атаку на центральну нервову систему українства в Польщі, якою було шкільництво. Ця, з великою послідовністю закулісними методами ведена акція, мала успіх і довела до ліквідації більшості українських шкіл і пунктів навчання української мови. Це була найвідчутніша поразка польських українців у післявоєнні роки.

На методи, стосовані у відношенні до українського шкільництва, вказує справа ремонту школи в Білому Борі та будови гуртожитку для учнів цієї школи. Покликана органами влади будівельна комісія офіційно ствердила, що шкільний будинок не надається до ремонту, у зв'язку з чим треба його розібрати. Діячі кошалінського УСКТ, протести яких дійшли навіть до найвищих партійно-урядових інстанцій у Варшаві, не погодилися з цим рішенням, а незабаром друга, покликана ними комісія фахівців-українців доказала, що школу можна ремонтувати. Таким способом урятовано єдину українську початкову школу в Польщі від ліквідації.

До того, центральній владі, яка щороку будує десятки шкіл і гуртожитків для польської молоді, забракло грошей на будову гуртожитку для української школи і кошти цієї будови вона перекинула на плечі української громадськості. Зібрати потрібні на гуртожиток 60 млн. злотих силами самих українців — річ неможлива. Перші 15 місяців збірки дали ледве 10% цієї суми з цього виходить, що на зібрання всієї суми потрібно буде щонайменше 10 років, а тоді, можливо, гуртожиток вже не буде потрібний. Мов на іронію, в той самий час почалася інспірована

владою збірка грошей на потреби уєскативських художніх ансамблів, що до решти дезорієнтувало жертводавців, заздалегідь вирішивши про неуспіх збірки на гуртожиток.

Іншим прикладом антиукраїнської закулісної діяльності є скандальна історія з підручниками до навчання української мови, що її викрив ред. Степан Мігус, проводячи в серпні 1980 р. інтерв'ю з працівником Шкільного педагогічного видавництва у Варшаві. Як писало "НС", "у книжковому складі в Білостоці лежить ще помітна кількість українських підручників, хоч у школах їх бракує". Виявилося, що в Білостоці знаходилося біля 5 тисяч читанок до різних клас, виданих в 1967-75 рр. і 3 тисячі шкільних пісенників, які в крамницях залягали вже 10 років.

Ведучи цілеспрямовану інтеграційну акцію, головним об'єктом якої була українська молодь, партійно-урядове керівництво застосувало ряд заходів, а зокрема:

- протидіяло ідеї створення українських дитячих садків;
- не дозволяло організувати літні табори для молоді (єдиний виняток — 1983 р.)
- під приводом загрози інфільтрації впливів українських націоналістів з Заходу, стримало фінансову допомогу заокеанської еміграції для шкільної молоді;
- через свою політику щодо вчительських кадрів, унеможливлювало творення пунктів навчання української мови;
- зліквідувало штати візитаторів українського шкільництва;
- на керівні посади в українському шкільництві (Варшавська філологія, ліцеї в Бартошицях і Лігниці) призначало поляків, тобто людей необізнаних з українською культурою або незацікавлених її розвитком;
- не погодилося на введення до програми навчання Лігницького ліцею історії України;
- протягом 30 років в Варшавській україністиці застосовувало екзаменаційну систему (іспит з російської мови), яка практично унеможливлювала дістатися туди випускникам українських середніх шкіл.

У своїх заходах за прищиплення польського патріотизму непольській молоді, влада отримала цінного союзника в телебаченні, яке транслювало десятки патріотичних фільмів, що прославляли подвиги поляків у роки останньої війни. Вистачає згадати багатосерійні фільми "Ставка більша, ніж життя" (18 частин), "Чотири танкісти і пес", "Колюмби" і "Польські шляхи". Усвідомлюючи вплив голубого екрану на молодь, влада ніколи

не жаліла грошей на купівлю телевізорів для світлиць УСКТ.

У зв'язку з дотепер сказаним, напрошується фундаментальне питання: чи існують перспективи дальшого існування УСКТ і збереження на довшу мету решток українства в Польщі? Аналіз умов, в яких нині проживають польські українці та напрям, в якому, не зважаючи на деякі льокальні успіхи, котиться уеска-тівська колісниця, змушують до скептицизму.

Кілька років тому один із торонтських журналів помістив листа польського українця, який скрився під псевдонімом Василь Полтавець. Подавши численні приклади дискримінації українців у Польщі, автор листа просив заокеанську еміграцію рятувати їх перед неминучою денаціоналізацією та допомогти переселитися до США і Канади.⁶ Зайнята своїми проблемами еміграція, не звернула більшої уваги на цю пропозицію. А втім, серед української громадськості як у Польщі, так і в діаспорі існує розбіжність поглядів щодо доцільності еміграції на Захід і посиляючись на добро української нації, пропонуються два діаметрально протилежні способи розв'язання українського питання в ПНР.

Прихильники першого погляду, які продемонстрували свої можливості, створивши навесні 1984 р. гурток УСКТ в Устриках Долішніх, а в грудні цього ж року подібні гуртки в Ярославі та Криниці, на території відомої з антиукраїнських настроїв Ряшівщини, твердять, що польські українці в жодному випадку не повинні виїздити, бо це прискорить ліквідацію українства в Польщі. Щобільше, необхідно поступово стягати найкращий людський елемент на старих землях, та, проголосивши святу війну асиміляторам, при активній допомозі українців у вільному світі, відвойовувати втрачені позиції. Прихильники цього розв'язання на еміграції, на думку яких, кожний з більших уескатівських осередків повинен мати свого опікуна (місто або якусь велику установу) за океаном, вже у 1980-их рр. показали, як реалізувати цю концепцію на практиці, зорганізувавши матеріальну допомогу для польських українців. При цьому багато в тому напрямі зробила УКЦ і, взявши приклад з польського духовенства, стала ініціатором збірки грошей і висилки пакунків до Польщі.

Постала навіть концепція, авторів якої одні хвалять за далекозорість, а інші ганять за наївність, що з огляду на поступову деградацію УСКТ, повністю залежного від МВС і через те поз-

6. "Journal of Ukrainian Studies", No. 9, Toronto 1980.

бавленого можливостей керувати українським життям, це завдання повинна зчасом перейняти УКЦ. Тим більше, що вже тепер греко-кат. Богослуження стягають кілька разів більше українців, ніж їх зареєстровано в списках членів УСКТ. Будучи в повному розумінні цього слова національною Церквою, до якої, властиво, належать тільки українці, УКЦ мала б шанси відігравати цю роль, одначе, тільки за умови, що зможе здобути довір'я і симпатію польських католицьких середовищ і отримає власного єпископа, який зуміє відтворити її організаційну структуру, а пов'язана з навчанням рідної мови катехизація дітей стане в центрі уваги української громадськості.

Здається малоімовірним, щоб в обличчі русофільських впливів у Митрополії ПАПЦ у Варшаві, в цих зусиллях УКЦ могла розраховувати на більшу підтримку українських православних церковних кіл, хоча в особі владики Адама на чолі Перемисько-новосанчівської єпархії опинилася людина спроможна стати партнером.

Противники покидання Польщі твердять, що їм ідеться не тільки про матеріальну, але перш за все моральну допомогу, яка була б свідомством духовної єдності всіх українців, не дивлячись на існуючі кордони. Вони з признанням висловлюються про такі починання, як протест делегації Світової Федерації Лемків, поданий польській амбасаді у Вашингтоні в 30 річницю акції "В", демонстрації перед польським консульством в Торонто в жовтні 1982 р., під час якої демонстранти несли транспаранти з написами: "Let Lemkos go home" та "Freedom for Ukrainians in Poland" або вислання в грудні 1983 р. четвертим Конгресом СКВУ на руки Папи Івана Павла II резолюції з проханням признати українцям-католикам у Польщі єпископа.

Не секрет, що дотеперішні спроби українців вільного світу допомогти землякам у Польщі, які чейже в буремних післявоєнних роках склали іспит національної зрілості, позначені анемічністю і нерішучістю. Прикладом цього може бути опубліковане в еміграційній пресі "Становище УККА до переслідування українців у Польщі" з 4 серпня 1984 р., автори якого, замість поставити польській владі конкретні, чітко сформульовані закиди й слідом за ними постуляти, обмежилися до банальних фраз і всім відомих загальників.⁷ Чейже годі обмежувати протести до засудження

7. "Шлях перемоги", ч. 37, 9 вересня 1984.

ген. Ярузельського, мовляв, він "почав загострену нагінку проти місцевих українців", бо антиукраїнський курс не є винаходом генерала, а загострена нагінка проти всіх проявів українського життя ведеться з різною силою безперервно від 1944 р., тобто від постанови ПНР, при чому українське шкільництво та 300 церков знищено за попередників Ярузельського.

Як Варшава, так і Москва зацікавлені в тому, щоб ізолювати українців від Заходу, водночас до мінімуму обмежити неофіційні контакти з громадськістю УРСР. Широкі зв'язки громадян Польщі з країнами Заходу загальновідомі, на жаль, українці вільного світу досі недостатньою мірою використовували цю можливість для оживлення контактів з земляками в ПНР. На потребу таких контактів указує між іншим, хвиля українських утікачів з Польщі, які мали труднощі з адаптацією в еміграційних середовищах, а між новими та старими емігрантами помічалось психічну бар'єру і певну відчуженість, симптоми зумовлені іншими умовами життя та виховання.

Слід відмітити ще один аспект цієї справи в обличчі серйозних ускладнень у безпосередніх контактах між еміграцією та УРСР. Польща, точніше польські українці можуть стати мостом, який поєднуватиме українську діаспору з материком. Тим більше, що завдяки переселенській акції до УРСР в 1944-46 рр. майже кожна українська родина в Польщі має на Сході ближчу або дальшу рідню.

Прихильники протилежної концепції, тобто виїзду українського населення з ПНР, переконані в неминучості загрози українства в Польщі протягом 20-30 найближчих років і, діючи згідно з засадою, що найцінніший капітал це люди, підтримують акцію переселення якнайбільшого числа молодих людей на Захід, рятуючи їх цим шляхом від польонізації.

За останні роки це переселення почало самочинно здійснюватися і багато сотень молодих українців, з одного боку, шукаючи кращих матеріальних умов, з другого — втомлених безвиглядністю боротьби за втримання свого національного обличчя, виїхали з Польщі і влаштувалися на Заході. Більшість з них через Німеччину і Австрію, завдяки допомозі заокеанських організацій (зокрема Пласту), які забезпечили їм спонзорів, переселилися до Канади. Літом 1984 р., використовуючи паломництво до Риму, в Австрії залишилося дальших 120 молодих українців. Ця подія викликала зацікавлення преси в західному світі, бо як причину виїзду вони подали національні та релігійні переслідування

українського населення в ПНР.⁸ І ця група втікачів отримала дозвіл на в'їзд до Канади.

На відміну від своїх попередників, ген. Ярузельський не ставив перешкод виїздові українців на Захід, без більших труднощостей видаючи їм паспорти і свідомо, чи несвідомо наслідуючи санаційний уряд, який устами свого чільного політика Зиндрама-Косцялковського свого часу заявив: "Форсуватимемо постійну еміграцію українців, щоб зменшити їхню кількість в Польщі".⁹ Як видно, сприяння "експортові небажаного елементу", до речі, стосоване також у відношенні до всіх інших неблагонадійних громадян, комуністична Варшава вважає за один із способів розв'язки українського питання. На пануючу в урядових колах тенденцію вказує заява міністра Єжи Урбана — 4 вересня 1984 р. він повідомив закордонних журналістів про опрацювання проекту поправки до кримінального кодексу з метою ввести кару баніції (вигнання).

Аналізуючи трагічне становище українців у Польщі, дехто потішає себе тим, що інші національні меншості в ПНР знаходяться в такій же ситуації. Росіяни і німці вже навіть не мають своїх організацій, при чому серед німців, яких по сьогоднішній день точить комплекс вини за злочини гітлерівців, заляканість більша, ніж серед українців. Коли літом 1984 р. західнонімецькі політики домагалися від польського уряду прав для німецької меншості в Польщі, варшавський режим, а йому підтакувала польська Церква та деякі польські еміграційні осередки, з обуренням відкинув ці домагання, мовляв, це реваншизм, бо жодних німців у Польщі нема. Цю тезу Варшаві неважко було захистити, після того, як вона зліквідувала німецьке шкільництво, єдину німецьку газету і Німецьке Культурне Товариство. За всіма ознаками, в 2000 р. нікого не здивує, коли варшавська преса накинеться на українську еміграцію на Заході, мовляв, вона видумала в Польщі якихось українців, а яких в дійсності там нема.

Пишучи про польських українців на сторінках західної преси, на істотну справу вказав Михайло Дзвінка:

"Це трагічно й іронічно, що хоча ми маємо багато прав у польській конституції, ці права заперечуються неписаним правом. Розвиваючи нашу культуру й формуючи наше майбутнє, ми не

8. Щоденник "Welt", 31 Juli 1984.

9. "Nurt", Nr 5, 1984, Poznań.

боїмося писаного права та прокурора. Одначе, ми є на ласці неписаного права, керованого лицемірними, цинічними та одіозними людьми. Колись історики скажуть, що українці мали всякі легальні можливості для культурного розвитку, проте, не скористали з них".¹⁰

У цих словах людини, яка, працюючи довгі роки в редакції "НС", знала чимало закулісних справ, віддзеркалюється вся нужденність української дійсності в Польщі, фарс рівноправності українського населення, хоч теоретично ця рівноправність "незалежно від національності, раси і вірування" забезпечена в Конституції ПНР.

Важко не погодитися з Дзвінкою, що історики можуть фальшиво інтерпретувати українську дійсність у Польщі після Другої світової війни, тим більше, що вже тепер численні автори не тільки статей у пресі, а й навіть наукових праць, діючи згідно з випробуваною в комуністичній системі методою лакування дійсності, твердять, що українці в ПНР користуються всіма правами. Якщо б вірити статті Ришарда Турського "Суспільні процеси толеранції", поміщеній на сторінках тижневика "Argumenty", то українці в ПНР мали ідеальні умови до культурного розвитку. В 1968 р., саме в той час, коли з Польщі панічно виїздили євреї, хоч офіційно переслідувано не євреїв, а сіоністів, Турський писав:

"Не загорілись в нашій країні вогні національної нетолеранції. Навпаки, у взаємних відносинах груп, і одиниць, приналежних до різних етнічних груп dokonались позитивні та суттєві — особливо порівнюючи з міжвоєнним періодом — зміни... Всі національні меншості в нашій країні мають можливість реалізувати свої культурні і суспільні аспірації. Національне походження не перешкоджає займати, згідно із здобутими кваліфікаціями, громадські становища".¹¹

В унісон з Турським, згаданий уже дослідник шкільництва національних меншостей в ПНР К. Васяк в опублікованій в 1972 р. розвідці написав дослівно: "Як серед національних груп, так і польського населення не видно постави нетолерантності й недовір'я".¹²

10. "The Ukrainian Quarterly, volume XXXVI, New York City 1980, p. 373.

11. "НС", ч. 33, 18 серпня 1968.

12. "Przegląd Zachodniopomorski" zeszyt 4, Szczecin 1972, s. 39.

Згадуваний уже не раз соціолог З. Вежбіцький, який мабуть сам став жертвою містифікації та невірних інформацій отриманих від компетентних чинників, писав у 1970-их рр. на тему українського шкільництва, яке в той час скоротилося до карикатурних розмірів, а на сторінках "НС" постійно критикувалася діяльність шкільної адміністрації,

"Співпраця Міністерства Освіти з УСКТ складається дуже добре... Протягом останніх кількох років не було в міністерстві ні однієї скарги збоку населення на поведінку влади в шкільних справах".¹³

Польські засоби масової інформації не раз підкреслювали, що більшість переселенців з акції "В" стабілізувалися на Заході і не виявляли бажання повернутися на свої землі. Метою цих незгідних з правдою, спрепарованих і пущених в обіг партією інформацій було викликати враження, що переселенням українцям не сталася жодна кривда, а держава створила їм на Заході набагато кращі матеріальні умови життя і тут вони почувають себе краще, ніж на старих землях. Таку позицію обстоював "опікун" національних меншостей, партійний потентат А. Слав; що гірше, цю тезу підтримав своїм авторитетом член ПАН соціолог В. Маркевич і вона готова поширитися у вільному світі, бо на польсько-українській конференції в Гамільтоні один із її учасників, паризький науковець Єжи Монд зачитував навіть речення з праці Маркевича, в якій він пише: "Коли лемкам дали можливість повернутися в гори, тільки дві тисячі скористалися нею".

Той, хто за сто років прочитає вищенаведені статті польських авторів, безперечно, дивуватиметься, чому польські українці, маючи ідеальні умови для культурно-освітньої праці, їх не використали. Українцеві XXI століття важко буде зрозуміти, чому його предки виреклися своєї мови, віри, національності, чому не хотіли належати до українського Товариства, не посилали своїх дітей до українських шкіл. Бачачи невеликі результати їхньої діяльності, він не підозріватиме, скільки в цій діяльності поту і зусиль, успішно нівельованих контракцією адміністративних органів і польської громадськості, через що, вживаючи технічної мови, коефіцієнт корисної дії, тобто, відношення кількості ко-

13. Wierzbicki Z. T. Awans społeczno-kulturalny ludności ukraińskiej w PRL po 1956 r. щорічник "Lud", tom LVIII Wrocław-Poznań 1974, s. 16.

рисної роботи (конкретні ефекти) до витраченої енергії (зусиль), був смішно малий.

У кривому дзеркалі вищенаведених окомиліювальних матеріалів виробиться загальний погляд, що тільки лінівство, разюча безініціативність і національний нігілізм українського населення, а водночас, незвичайна атрактивність польської культури стали причиною цього, що українство в Польщі перестало існувати. Завдання цієї праці — зафіксувати історію 1944-84 років без прикрас і дати нащадкам, хоч приблизну, по змозі об'єктивну, картину умов життя українців у Польщі після Другої світової війни.

ПІСЛЯСЛОВО

Чотири роки, які минули від закінчення дисертації, позначилися важливими політичними подіями, що не залишилися без впливу на життя українців у Польщі й чого годі не відмітити. Прихід Горбачова, його політика гласності та перебудови, засудження сталінізму і брежнєвщини збудили нові надії.

Люди, які признаються в Польщі до українства, зі зрозумілою увагою спостерігають усе, що діється в Україні, а прояви культурного відродження стимулюючи впливають на їхню громадську активність. Вони знають прізвища звільнених з каторги політичних в'язнів, не чужі їм такі поняття як Товариство української мови ім. Шевченка, чи Товариство Лева. Радіють, що на належне місце повертаються, викинені за борт української культури, діячі, а в руки читача знову попадають такі твори, як "Чотири шаблі", "Сорбо" і "Мальви". Все це скріплює свідомість їхньої духовної спільності з тим, що діється за Сяном і Бугом.

Бували також моменти зневіри. Саме тоді, коли всі чекали звільнення Щербицького, його відзначено орденом Леніна. Великим потрясінням стала для них Чорнобильська трагедія, шокували виявлені Дмитром Павличком на пленумі СПУ дані про жахливу русифікацію українського шкільництва.

Не зважаючи на довготривалу політичну та економічну кризу в Польщі, УСКТ занотувало деякі, хоч і скромні, досягнення, а на останньому з'їзді організації в 1988 році, після 32 років, делегати знову відважилися говорити правду. Привернення трищаблевої організаційної структури Товариства (гурток, відділ, ГП) і створення 11 відділів* позитивно вплинуло на поживлення його праці.

* (Варшава, Ольштин, Вангожево, Ельблонг, Слупськ, Кошанін, Щецін, Гожів, Лігниця, Сянік і Перемишль).

Ось відповідні цифрові дані:

1984 рік	173 гуртки	6.501 член
1988 рік	181 гурток	7.665 членів

Нові ускладнення постали в ділянці фінансів. Зубожіння польської держави довело до значного обмеження дотацій, натомість заходи українських кіл отримали від влади дозвіл на творення власних кооператив, на зразок тих, які існували в шістдесятих роках і частина доходів, яких була призначена на культурні потреби українського населення, не дали результату.

Відома істина, що силою суспільства є молодь. Студенти, яким рамки УСКТ завжди були тісні, помітно активізувалися, а організовані ними щороку літні мандрівки по Лемківщині і Підляшші оживили чимало українських осередків, а навіть довели до постання нових гуртків Товариства. Видаваний варшавськими українцями журнал "Зустрічі" є на непоганому рівні, причому гідна схвалення їхня тісна співпраця з білоруським і литовським середовищем. Як завжди, студенти мають чимало претенсій до ГП УСКТ, нарікають, що на з'їздах Товариства мало представників молоді й небагато говориться про молодіжні справи.

До поважної кризи, спричиненої різними як об'єктивними так і суб'єктивними труднощами, дійшло в редакції "Нашого слова". В результаті: перестав виходити, так потрібний для праці вчителів, додаток для дітей "Світанок", натомість українська інтелігенція позбавлена свого літературного та популярно-наукового місячника "Наша Культура".

Вже традиційно гарними успіхами могла похвалитися художня діяльність, згадати б тільки найважливіші події в цій ділянці:

— Восени 1986 р. місячне турне хору "Журавлі" по Канаді та США (22 концерти в 20 містах)

— Восени 1987 р. таке ж турне ансамблю "Лемковина" за океаном (24 концерти)

— Восени 1986 р. — перший в історії Товариства виступ уєскатівського ансамблю в УРСР — участь хору школи в Білому Борі "Проліски" в Міжнародному фестивалі молодіжних ансамблів у Львові.

Широку художню діяльність розгорнув Я. Полянський. Після 10-літнього керівництва хором "Журавлі", він очолив два новостворені ансамблі: Камерний хор при церкві оо. Василіян у Варшаві і Молодіжний кошалінський хор, відомі з виступів як у Польщі, так і за кордоном.

Ахіллесовою п'ятою українства в Польщі надалі залишається

шкільництво, якому потрібні фінанси і кадри, а перш за все більше розуміння з боку шкільної влади.

Збірка грошей на гуртожиток для учнів школи в Білому Борі вже значно перевершила 100 мільйонів злотих, однак, прогресуюча інфляція та необхідність побудови крім інтернату також нового шкільного будинку, вплинули на значне збільшення витрат, що вимагає дальших зусиль.

На додаток, гуртожиток єдиної в Польщі української середньої школи в Лігниці, за повідомленням "Нашого слова", також "доживає свої останні дні", водночас назріло питання відмолодження педагогічного колективу цього піцею.

Від 1983 року датується оживлення в культурному житті лемків, на що вплинув організований щороку фестиваль лемківської культури відомий під назвою "Лемківської ватри".

Не без впливу на життя лемківського населення в Польщі є переселенці з Лемківщини, які сьогодні живуть у Західній Україні і включилися в русло загальноукраїнської культури. Особливо активну діяльність виявляв львівський лемкознавець Іван Красовський. На сторінках "Нашого слова" довгі роки друкувався його цикл "З історії та культури лемків", а в здвигненому під його проводом у Львові скансені-музеї під відкритим небом є сектор присвячений Лемківщині.

Після недавнього перебування в Польщі Красовський, який не раз критично висловлювався про діяльність лемківських сепаратистів, зауважив:

"Дивує позиція організаторів "Ватри-87" у тому, що вони ізолювали цю імпрезу від УСКТ, редакції "НС", української проблеми взагалі".

На значне пожвавлення церковного життя українців вплинули святкування з нагоди 1000-ліття Хрищення України-Руси. Багато українців-католиків взяли участь у відзначенні річниці в присутності Папи в Римі, понад 20 тисяч відзначило її з участю кардиналів Глемпа і Любачівського в Ченстохові.

1000-ліття стало нагодою до численних польсько-українських зустрічей і дискусій, згадати б тільки наукові сесії в Любліні, Гданську, Кракові і Яблонній під Варшавою.

На жаль, релігійне життя в деяких місцевостях затьмарюють взаємна нетолерантність і міжусобиці між гр. католиками та православними, що іноді унеможлиблює організувати суспільно-культурне життя.

Попри видну в Польщі лібералізацію Аргусове око влади

пильно спостерігає діяльність національних меншин. Перед лицем дедалі ширших контактів з українською еміграцією польські спеціалісти від психічного терору повернули до старих методів застрашування потенційних "правопорушників" з допомогою міту про всюдисущість органів безпеки.

Таке завдання мало велике інтерв'ю, що його дав пресі (згодом появилася окремою книжкою) віцеміністер МСВ і керівник польської розвідки та контррозвідки в одній особі — В. Пожога. У вересні 1988 року газети широко повідомляли про масштабну спільну операцію КГБ і польської СБ, яка ніби уможливила їм протягом понад 20-ох років контролювати діяльність ОУН на Заході та ліквідувати багатьох її емісарів на території Польщі і СРСР.

Польські письменники й надалі не виявляли більшого зацікавлення українською тематикою, якщо не рахувати тендеційних повістей про роки останньої війни другорядних літераторів Ф. Замойського і Ф. Сікорського. Водночас тижневик "ŻYCIĘ LITERACKIE" стурбовано писав, що відомий антиукраїнський роман "Заграви в Бещадах" осягнув майже півмільйонний наклад, а його екранізовану версію багато разів показувало телебачення.

В ділянці популярно-наукових видань найпліднішими виявилися два історики, діаметрально протилежні за характером свого писання. Йдеться про Є. Томашевського і Е. Пруса. Аргументовані праці першого з них про проблеми національних меншин у Польщі стали важливим внеском у дослідження цього питання. Прус, за словами рецензента "НС", грає на примітивних інстинктах потенціальних читачив "і своїми підтасованими напасними працями сам себе елімінував з гурту серйозних науковців. Невідомо чому, на Міжнародній книжковій виставці-ярмарку у Варшаві в 1988 році україніку представляв, виставлений на видному місці, українофобний памфлет Пруса "ATAMANIA UPA".

Сумно проте факт: Не видно змін на краще в ставленні до українців польських засобів масової інформації, а характерна під цим оглядом поведінка телебачення під час трансляції відкриття зимової олімпіади в Калгарі (Канада), коли на екрані появилася танцювальна група в українських народних строях. Як писало "Наше слово"

"Польського диктора так заскочив цей факт, що він забув язика в роті. А після хвилини мовчанки склав вину на "техніку". Радіо подало, що це був російський танець".

За словами цієї ж газети, "наступного дня в ретрансмісії з відкриття відносний фрагмент просто... знято".

В польській пресі далі появлялися статті, які годі назвати об'єктивними, характерно, що з часом, замість лагідніти, нахабнішає тон публіцистів. Використовуючи ліберальність цензури, яка звичайно пропускає антиукраїнські матеріали, на сторінках тижневика "ŁAD" (№. 30, 1988) появилася не підписана стаття, автор якої дивується, що

"поляки з-за Сяну не створили комісії для дослідження злочинів українських націоналістів", водночас має претенсії, що: "ніхто з українців не здогадався організувати грошову збірку на допомогу рідним поляків убитих українськими націоналістами".

Спостерігаючи останнім часом гарячкову метушню навколо Вільна і Львова, годі позбутися враження, що багато поляків розуміють заповнювання "білих плям" на території Литви і України по-своєму, а за фасадом піетету до польської культури криється щось більше. Пишучи багато про ці справи, "Наше слово" мелянхолійно зауважує, що нічого не чути про заповнювання українських "білих плям" на території Польщі.

А проте, на хмарному небі польсько-українських взаємин дещо прояснюється-поступове поліпшення ситуації слід бачати в двох площинах. По-перше: ріст авторитету і впливів польської опозиції, частина якої простягає руку до співпраці, трактуючи українців як рівнорядних партнерів. По-друге: поступова зміна ставлення, традиційно ворожого українству, польського кліру та католицьких інтелектуальних кіл, причому їхній орган "TYGODNIK POWSZECHNY" широко відкрив свої сторінки для української тематики.

Перед українською громадськістю в Польщі з дедалі більшою гостротою постає питання: що далі? Міт про Антея, велетня непереможного доти, доки доторкався ногами до матері-землі, яка додавала йому нових сил, загальновідомий. Відомо також, що національна меншина, яка втратить зв'язок з своїм народом і рідною землею рано чи пізно приречена на загибель.

Нова політика Горбачова відкрила польським українцям шлях на Львів і Київ. Це не пуста фраза, про що свідчить: офіційна поїздка в Україну керівництва УСКТ, місячне перебування кількох білобірських учнів над Чорним морем і виїзд хору "Проліски" на фестиваль у Львові. Від 1989 року можна в УРСР передплатити "Наше слово", а київський журнал "Україна" помістив велике інтерв'ю з його гол. редактором про проблеми українців у Польщі.

Київська організація СПУ запросила до себе студентів варшавської україністики, в тому редакторів студентського журналу "Зустрічі". Це все настроює поміркованим оптимізмом.

Спостерігаючи настрої в колах національно свідомої молоді, можна дійти до висновку, що в альтернативному спорі: виїздити за кордон, чи ні більшість молодих людей хоче залишитися в Польщі і тут виявити себе в праці для рідної культури.

Максимальне використання новопосталого ліберального періоду через послідовну та систематичну реалізацію в культурній роботі тактики малих кроків, з наголошенням на питаннях рідної мови і шкільництва, здається бути для української громади в Польщі основним завданням доби.

М. Трухан

СКОРОЧЕННЯ

- АК — Армія Крайова (AK — Armia Krajowa)
БСКТ — Білоруське Суспільно-Культурне Товариство
БРСР — Білоруська Радянська Соціалістична Республіка
ВІН — Свобода і Незалежність (WIN — Wolność i Niezawisłość)
ВК ПОРП — Воевідський Комітет ПОРП
ВКП(б) — Всесоюзна Комуністична Партія (більшовиків)
ВНР — Воевідська Народна Рада (WRN — Wojewódzka Rada Narodowa)
ВП — Військо Польське (WP — Wojsko Polskie)
ВП УСКТ — Воевідське Правління Українського Суспільно-Культурного Товариства
ВПШ — Вища Педагогічна Школа (WSP — Wyższa Szkoła Pedagogiczna)
ГГ — Генеральна Губернія
ГП УСКТ — Головне Правління УСКТ
ГС — Гміна Кооператива (GS — Gminna Spółdzielnia)
ГУС — Головне Статистичне Управління (GUS — Główny Urząd Statystyczny)
ЗУНР — Західньо-Українська Народна Республіка
КГБ — Комітет Державної Безпеки (Комітет государственной безопасности)
КОР — Комітет Оборони Робітників (KOR — Komitet Obrony Robotników)
КОС — Комітет Суспільного Опору (KOS — Komitet Oporu Społecznego)
КНР — Крайова Народна Рада (KRN — Krajowa Rada Narodowa)
КСУТ — Культурна Спілка Українських Трудящих
ЛОБ — Літературне Об'єднання
МВС — Міністерство Внутрішніх Справ (MSW — Ministerstwo Spraw Wewnętrznych)
МО — Громадянська Міліція (MO — Milicja Obywatelska)
НК — Наша культура
НКВД — Народний Комісаріат Внутрішніх Справ (Народный комиссариат внутренних дел)
НС — Наше слово
НСЗ — Народні Збройні Сили (NSZ — Narodowe Siły Zbrojne)
НТШ — Наукове Товариство ім. Шевченка
ООН — Організація Об'єднаних Націй
ОУН — Організація Українських Націоналістів
ПАН — Польська Академія Наук (PAN — Polska Akademia Nauk)
ПАПЦ — Польська Автокефальна Православна Церква
ПГР — Державне Сільське Господарство (PGR — Państwowe Gospodarstwo Rolne)

ПК ПОРП — Повітовий Комітет Польської Об'єднаної Робітничої Партії (ПОРП)
 ПНР — Польська Народня Республіка (PRL — Polska Rzeczpospolita Ludowa)
 ПП УСКТ — Повітове Правління УСКТ
 ПОРП — Польська Об'єднана Робітничка Партія (PZPR — Polska Zjednoczona Partia Robotnicza)
 ПОП — Первинна Партійна Організація (POP — Podstawowa Organizacja Partyjna)
 ППН — Польське Самостійницьке Порозуміння (PPN — Polskie Porozumienie Niepodległościowe)
 ППНР — Президія Повітової Народньої Ради (PPRN — Prezydium Powiatowej Rady Narodowej)
 ПРП — Польська Робітничка Партія (PPR — Polska Partia Robotnicza)
 ПУБП — Повітове Управління Публічної Безпеки (PUBP — Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego)
 ПУР — Державне Репатріаційне Управління (PUR — Państwowy Urząd Repatriacyjny)
 РКПО — Русское Культурно-Просветительное Общество
 РОНА — Русская Освободительная Народная Армия
 СБ — Служба Безпеки
 СКВУ — Світовий Конгрес Вільних Українців
 СПП — Спілка Польських Письменників (ZLP — Związek Literatów Polskich)
 СПС — Спілка Польських Студентів (ZSP — Związek Studentów Polskich)
 СПУ — Спілка Письменників України
 СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік
 СС — SS — Schutzstaffeln, німецькі військові формації
 СУК — Секція Української Культури
 СУСП — Спілка Українських Студентів у Польщі
 США — Сполучені Штати Америки
 ТПРД — Товариство Польсько-Радянської Дружби (TPPR — Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej)
 УБ — Уряд Безпеки
 УВО — Українська Військова Організація
 УВУ — Український Вільний Університет
 УГА — Українська Галицька Армія
 УГВР — Українська Головна Визвольна Рада
 УК — Український календар
 УКЦ — Українська Католицька Церква
 УНА — Українська Національна Армія
 УНР — Українська Народна Республіка
 УПА — Українська Повстанська Армія
 УРЕ — Українська Радянська Енциклопедія
 УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
 УСКТ — Українське Суспільно-Культурне Товариство
 УТГІ — Український Технічно-Господарський Інститут
 УЦК — Український Центральний Комітет

ФРН — Федеративна Республіка Німеччини
ЦК ПОРП — Центральний Комітет ПОРП (КС — Komitet Centralny PZPR)
ЧА — Червона Армія
ЧРСР — Чехо-Словацька Радянська Соціалістична Республіка

БІБЛІОГРАФІЯ

- Аннали Світової Федерації Лемків ч. 2, Кампіюс 1975
Аннали Лемківщини, ч. 3 Нью-Йорк 1982
Аннали Лемківщини, ч. 4 Нью-Йорк 1984
Banasiak Stefan. Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Zachodnich 1945-47, Instytut Zachodni, Poznań, 1963
Bernaś-Mikulska I.-Bernaś F. "Bydgoski wrzesień", Warszawa 1968
Biernacka Maria. Kształtowanie się nowej społeczności wiejskiej w Bieszczadach, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974
Blum Ignacy. Udział Wojska Polskiego w walce o utrwalenie władzy ludowej, "Wojskowy Przegląd Historyczny" Nr. 1, Warszawa 1959
Wasiak Kazimierz. Szkolnictwo i kultura grup narodowościowych w Polsce Ludowej, "Przegląd Zachodniopomorski", zeszyt 4, Szczecin 1972
Wierzbiński Zbigniew T. Awans społeczno-kulturalny ludności ukraińskiej w PRL po 1956 r. "Lud", tom LVIII, Wrocław-Poznań 1974
Hołda Edward, Litwiniuk Jerzy. Dziesięć lat nieistnienia, "Po prostu", Nr. 9, Warszawa, 3 marca 1957.
"Гомін". Літературна антологія, Варшава 1964
Dzwinka Mykhailo. Doomed to perdition, "The Ukrainian Quarterly", Volume XXXVI, New York City 1980
Dominiczak Henryk. Wojska ochrony pogranicza w latach 1945-1948, Warszawa 1971
Енциклопедія Українознавства, том 6, гасло: Польща й Україна, Париж-Нью Йорк 1970, с. 2250-2258.
Encyklopedia drugiej wojny światowej, Warszawa 1975
Евсеев И. Ф. Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики (1944-1960), Киев 1962
Żurek Edmund. Polany, "Argumenty", Nr. 41, 42, 43 i 44 z 1, 8, 15, 22 października 1972
Żyromski S. Procesy migracyjne w województwie olsztyńskim w latach 1945-1948, Olsztyn 1971
Zając Edward. Przyczynek do dziejów reformy rolnej w powiecie Sanockim w latach 1944-1947, "Rocznik Sanocki", II, Kraków 1967
Збірник: Перемишль західний бастион України, Нью-Йорк-Філадельфія, 1961
Zdaniewicz Witold. Kościół Katolicki w Polsce 1945-1972, Poznań-Warszawa 1978
Zalejski Kazimierz. Ta storona myła de mama rodyła, "Prawo i życie", Nr 7, Warszawa, 29 lipca 1956

- Іваничук Роман. Від Вісли до Одера, "Літературна Україна", Н-р 35, Київ, 5 травня 1967
- Kwilecki Andrzej. Mniejszości narodowe w Polsce Ludowej, "Kultura i społeczeństwo", Nr. 4, Wrocław 1963
- Kwilecki A. Liczebność i rozmieszczenie grup mniejszości narodowych na Ziemiach Zachodnich, "Przegląd Zachodni" Nr. 4, Poznań 1964
- Kwilecki A. Problemy socjologiczne Łemków na Ziemiach Odzyskanych, "Kultura i społeczeństwo", Nr. 3, Warszawa 1966
- Kwilecki A. Fragmenty najnowszej historii Łemków, "Rocznik Sądecki", tom 8, Nowy Sącz 1967, s. 247-290
- Kwilecki A. Łemkowie. Zagadnienia migracji i asymilacji, Warszawa 1974
- Kozłowski Maciej. Łemkowie, "Solidarność", Nr. 20, Warszawa, 14 sierpnia 1981
- Kroh Antoni. Rekolacje łemkowskie, "Tygodnik Powszechny", Nr. 43, Kraków, 25 października 1981
- Кубійович Володимир. Українці в Генеральній Губернії 1939-41, Чикаго 1975
- Lewicki Borys. Ukraińcy a likwidacja Powstania Warszawskiego, "Kultura" Nr. 6, Paryż, 1956
- Lovell Jerzy. Polska, jakiej nie znamy, Kraków 1970
- Łukasiewicz Genowefa. Wokół genezy i przebiegu akcji "Wiśła" (1947 r.), "Dzieje Najnowsze", Nr. 4, 1974, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975
- Łepkowski Tadeusz. Myśli o historii Polski i Polaków, "Zeszyty historyczne", Nr. 68, Paryż 1984
- Mały słownik historii Polski, Warszawa 1964
- Myśliński Stanisław. Tropem leśnych cieni, Warszawa 1980
- Micewski Andrzej. Kardynał Wyszyński prymas i mąż stanu, Paryż 1982
- Mokry Włodzimierz. Dzisiejsza droga Rusina do Polski, "Tygodnik Powszechny", Nr. 46 i 47, Kraków, 15 i 22 listopada 1981
- На захід від т.зв. лінії Керзона (Збірка матеріалів і документів ч. 27), 1946
- "Наше слово", тижневик, Варшава, річники 1956-84
- "Наша культура", місячник, Варшава, річники 1958-1984
- Nowak Andrzej, Przyboś Kazimierz. Kontusz i hołubce, "Politechnik", Nr. 4, 25 stycznia 1972
- "Mity i fakty" — interview z prof. Tomaszewskim, "Nurt", — Nr. 4, 5, Poznań 1984
- Podlaski Kazimierz — Białorusini, Litwini, Ukraińcy — Nasi wrogowie czy bracia, Warszawa 1984
- Poland and Ukraine. Past and Present, Edmonton-Toronto 1980
- Polegli w walce o władzę ludową. Materiały i zestawienia statystyczne, Warszawa 1970
- Полтавець Василь. Дещо в справі національних меншостей в Польщі, "Journal of Ukrainian Studies", (Toronto) No. 9, vol. 5, Toronto 1980
- Prus Edward. Pannacjonalizm, Katowice 1976
- Pudło Kazimierz. Osadnictwo łemkowskie na Dolnym Śląsku w latach 1947-69, "Wiśła Dolnośląska", tom XX, Wrocław 1970

- Sahajdaczny Bohdan. Jak widzę przyszłość stosunków polsko-ukraińskich, "Spotkania", Nr. 5, Lublin 1978
- Serczyk Władysław A. Ukraińcy, "Więści", Nr. 39, Warszawa, 27 września 1981,
- Serednicki Antoni — Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Warszawa 1976
- Sław Aleksander. O rozwinięcie walki z przejawami nacjonalizmu, "Nowe drogi", Nr. 5, Warszawa 1958
- Sław A. O kwestii ukraińskiej w Polsce, "Nowe drogi", Nr. 8, Warszawa 1958
- Sław A. Niektóre głosy wymagają odpowiedzi, "Наше слово", Н-р 50, 51, 52; 13, 20 i 27 грудня 1959
- Соколюк Зенон. Польське підпілля і український визвольний рух, машинопис, Мюнхен
- Socha Łukasz. O prawach i bezprawiu w Polsce w latach 1944-1948, "Krytyka", Nr. 6, Warszawa 1980
- Tomaszewski Jerzy. Dramaty ukraińskie i polskie, "Polityka", Nr. 2, Warszawa 4 grudnia 1972
- Torzecki Ryszard. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933-1945, Warszawa 1972
- Tumiłowicz Bronisław. Wątki ukraińskie w naszej świadomości (dyskusja), "Płomienie", Warszawa, 15 marca 1981
- Turian. Matka wszystkich narodów, "Więź", Nr. 10, 1981
- Український календар, щорічник, Варшава, річники 1960-1985
- Український студентський рух у Польщі
- СУСП. Документи, Видання Союзу Українського Студентства Канади 1982
- Chodkiewicz Andrzej. Zarys historii Kościoła grecko-katolickiego, "Chrześcijanin w świecie", Nr. 10, Warszawa, 1984
- Chrzanowski Tadeusz. Poblask tun, "Tygodnik Powszechny", Nr. 38, Kraków 20 września 1981
- Zentner K. Illustrierte Geschichte des Widerstandes in Deutschland und Europa 1933-1945, München 1966
- Cywiński Bohdan. Ogniem próbowane, tom I, Korzenie tożsamości, Rzym 1982
- Щербак Юрій. Третя зустріч, "Літературна Україна", Н-р 102, 30 грудня 1986
- Szcześniak Antoni B., Szota Wiesław Z. Droga do nikąd, Warszawa 1973
- Jasienica Paweł. Rzeczpospolita obojga narodów, I-III t., Warszawa 1967-72

ПОКАЖЧИК ІМЕН.

- Адам (Дубець О.), єпископ 32, 180, 188, 359
 Адамський Я. 268
 Алексей, патріарх 186
 Амбіцькі, брати 18
 Андерс В. генерал 242
 Андріяшик Р. 302
 Андропов Ю. 302
 Андрухович Р. 123, 334
 Антоненко-Давидович Б. 299, 300
 Антонич Б. І. 111
 Антонович В. 88, 214, 215
 Апанович Олена 210, 279, 300
 Апостол Д. гетьман 347
 Арльєт Ф. 2
 Архипенко О. 111
 Атанасов П. 112, 115
- Бабій Т. 43
 Бадонь С. 278
 Баєр З. 158
 Баєрсдорф О. 278
 "Байда", курінний УПА 21
 Байко, сестри 18
 Бак Й. 94, 344
 Бакаляр Я. 338
 о. Балакер 178
 Балей С. 111, 337
 Балій М. 111, 120, 138
 Банасяк С. 27, 218
 Бандера С. 108, 242, 273, 289
 Баран В. 337
 Бартошевський В. 256
 Бартошук А. 306
 Баумгардтєн Ф. 278
 Бача Ю. 120, 330
 Беднарчук Є. 122
 Бенардос М. 111
 Бендза М. 188
- Бень С. 138
 Бердник О. 230, 302
 Березовський М. 215
 Бернацька М. 50, 181, 218
 Берут Б. 20
 Бжоза Я. 257
 Бирнєс Д. Ф. 20
 Бисага І. 107
 Біганич Л. 18
 Біднов В. 337
 Білецький Б. 343
 Білик І. 302
 о. Білінський М. 336
 Білоус А. 121
 Білянський С. 157
 Блахут В. 255
 Блюм І. генерал 3, 21, 26, 29
 Боберський Б. 44, 125
 Боголюбський А. 215
 Богомолюк О. 325
 Богун В. 155, 340
 Богун Іван, полковник 247
 Богун Ірина 111
 Богуш Д. 345
 Боднар П. 91, 122
 о. Бозюк В. 167
 Бондарчук С. 93
 Борис В. 279
 о. Борівець В. 166
 Бор-Коморовський Т. генерал 5
 Борнус А. 274, 276
 Боровиковський В. 337
 Бортник С. 77
 Бортнянський Д. 215
 Бояр Ю. 231, 277, 281, 337
 Боярський Г. 61, 71, 72, 76, 79, 84, 85, 88, 100, 105, 107, 108, 109, 136, 141, 143, 152, 270
 Брайчевський М. 300

- Братківська Т. 18
 Браун А. 244
 Брежнев Л. 200, 299
 Бриковський Р. 171, 278
 Брининський М. 145
 Брук І. 134
 о. Буковинський В. 284
 о. Булат І. 165, 167
 Бунда В. 44, 74, 108, 308
 о. Бундз М. 328
 Бурачук 250
 Бури С. Е. 229, 230, 231, 232, 247, 256, 277, 281, 337, 341
 Буршта Ю. 40
 Бутенко Б. 121
 Бучма А. 296
 Бушинчак А. 67
 Бялокозович Б. 278
- Валенса Л. 260, 267
 Валуць Ф. 93
 Вальковська О. 44, 79, 151, 341
 о. ван Страатен В. 177
 Ванькович М. 106
 Варинський Л. 266
 Варшавський Д. 262
 Василевська В. 232
 Василевський Л. 276
 Василій, митрополит, 182, 188
 Васильків О. 75, 79, 85, 86, 317
 Васяк Е. 138
 Васяк К. 219, 221, 362
 Васьківський В. 125
 Вахнюк М. 11, 85
 Вахович А. 344
 "Вацлав", командир ВІН 14
 Вачкув Ю. 230
 Вашенко А. 132
 Ведель А. 185
 Венгерський Ю. 244
 Венгринович Т. 124, 347
 Вербинський І. 187
 Вербова З. 114
 Вербовий М. 73, 109, 111, 139, 143, 207, 240, 264, 273, 282, 283, 325, 328
 о. Вергун М. 167
 Верйовка Г. 246, 297
 Верхола О. 334, 346
 Вежбіцький З. 36, 64, 147, 219, 220, 222, 278, 362
- Виговський І. гетьман, 126
 Винницький О. 121
 Вишинський С. кардинал 168, 170, 172, 174, 175, 176, 179, 183, 269
 Віпямовський Я. 246
 Вільнер Я. 278
 Вільчур Я. 211, 246
 Вірський П. 297
 Вісневська-Анчевська Е. 212
 Вітковський В. 212, 278
 Вітрук В. 302
 Владислав ІV. король 232
 Власов А. генерал 216, 243
 Власов О. 243
 Вовк Ю. 251
 Войтила К. кардинал 262
 Волошинівський Ю. 224
 Волошинська-Ожибко Н. 151
 Вольський С. 3, 11
 Вронський С. 225
 Вуйцик З. 209, 210, 214, 243, 273, 277, 279, 283, 284, 336, 341, 353, 354
- Гавран І. 80
 Гаврилук О. 315
 Гаврилук Ю. 85
 Гадяк-Стикова Я. 124, 347
 Галагіда-Іванек Е. 338, 339
 Галагіда-Назарович А. 339
 Галан Р. 109, 111, 135, 138, 325
 Галан Я. 102, 152
 Галушка Ю. 123, 139, 339
 Гарасимемко П. 154
 Гарасимович Є. 172, 228, 278
 Гасюк М. 44
 Гвась І. 171
 Гель І. 277
 Ген Ю. 276
 Гербст С. 210
 Гермашевський А. 289, 290
 Гирча Р. 343
 Гімлер Г. 217
 Гірний В. 80, 122
 Гітлер А. 21, 206
 Гладілович Л. 123, 124, 154
 Глинський І. 302
 Гльонд, А. кардинал 164, 174
 Гнат С. 339
 Гнатюк Б. 135
 Гнатюк Д. 284, 297

- Гнатюк Олег 326, 341, 354
 Гнатюк Олександр 73, 88, 89, 90, 132, 207, 352
 Гоголь М. 347
 Голда Е. 21, 237
 Голинська Т. 120, 130, 138
 Головащенко М. 247, 281, 302
 Головчук П. 330
 Голод В. 60, 193, 314, 315, 317, 318
 Голод І. ("Кіріпчний") 244
 Гольцер Ю. 3
 Гончар І. 298
 Гончар О. 230, 293, 302
 Горак Л. 205
 Горбаль М. 18, 245
 Горбові В. і К. 107
 Горинь Б. 301
 Горнова Е. 277, 279
 Гохфельд Ю. 197
 Гоч Т. 67, 309, 311
 Гошовська О. 151, 345
 Гошовський А. 65, 98, 102, 106, 108, 109, 111, 181, 182, 316
 Грабець С. 212
 Гралюк Б. 330
 Гривняк Ю. 112
 Гриневецький І. 349
 о. Гриник В. 168, 169, 178, 349
 Грицков'ян Я. 43, 47, 111, 120, 122, 123, 130, 139, 191, 229
 Грушевський М. 279
 Губ'як М. 344
 Гунянка В. 152
 Гуцало Є. 347
- Габро Я. єпископ 184
 Галіс А. 230, 278, 301
 Галь Л. 26, 27, 201
 Гарібальді Д. 228
 о. Гбур Ю. 185, 186
 Гебус-Баранецька С. 18
 Гедройць Є. 285, 290
 Герард Я. підполковник 27, 206, 223, 228, 233, 257
 Гергель А. 343
 Герек Е. 72, 263, 312
 Гец Л. 124, 347
 Глемп Ю. кардинал 168, 173, 174, 184
 Гнот І. 236
 Гомулка В. 17, 23, 65, 81, 87, 193, 194, 198, 210, 234, 263, 284, 312, 314
- Гошурни С. 278
 Грабовський Т. С. 278, 347
 Грушецький 172
 Гудеріян Г. генерал 244
 Гурка О. 211
 Гурський Т. 278
- Даниленко С.Т. 245
 о. Дацко І. 177
 Дашкевич І. 305
 Девіс Н. 217
 Дегтяренко І. 85, 87
 Дейна К. 212
 Дейнека 101
 Демкович І. 150, 151
 Демчук С. (Запорожець М.) 91, 92, 94, 111, 113, 122, 123, 299, 338
 Демчук Т. 123
 Демянюк С. 90
 Денисенко В. 123, 157, 161, 328
 о. Денько М. 178, 269
 Деркач І. 302
 Деруга А. 278, 354
 Дзвінка М. 108, 252, 361, 362
 Дзедзіц І. 247
 Дзюба І. 301
 о. Дзюбина С. 168, 185
 Дзямба Т. 26
 Діфенбейкер Д. 75
 Дмитрик М. 158, 328
 Дмитрієва Г. 123, 155, 345
 Дмитрук К. 245
 Дмовський Р. 287
 Добжанський Т. 254
 Добош Я. 170
 Добровольський Т. 278
 Довгович Л. 329
 Довженко О. 295
 Доманчук П. 155, 187
 Домбровська М. 232
 Домбровський Б., єпископ 170, 184
 Домровський Я. генерал 266
 Домінічак Г. 223
 Донський М. 88, 309, 310, 311, 312
 Дорох Й. 43
 Дорошенко П. гетьман 126, 209, 228
 Драгоманов М. 279, 330, 353
 Драч І. 294
 Дрєвко Д. 132
 Дровняк (Никифор) 125, 301
 Дрозд Ірина 132
 Дрозд Р. 156

- Дуда М. 32, 123, 155, 185, 345
 Дуда Ф. пастор 180
 Дудич А. 123
 Дудра Я. 121
 Дунін-Вонсович К. 278
 Дупляк М. 25
 Душкович І. 43, 81, 343
- Євсєєв І. 11
 Єглінський П. 262
 Енджевич Є. 215, 228, 230, 256, 277, 279, 337, 353
 Ендрушак Т. 266
- Жабський О. 122
 Желенський В. 289
 Жиромський С. 33
 Жухевич Т. 278
- Заболотна К. 151, 232, 347
 Заброварний С. (Вігорний А.) 43, 92, 111, 120, 283
 Завадович Р. 151
 Завадський І. 151, 343
 Загребельний П. 114, 294
 Загурський Є. 239
 Загурський С. 237
 Заєць Ганна 18, 282, 299
 Зайонц Е. 52
 Залейський К. 84, 95, 236, 251
 Залеський Б. 347
 Залітач Я. 271
 Замбровський Р. 244
 Замойський Ф. 225
 Замойський Я. 283
 Занєвський А. 278, 329
 Заремба Є. 171
 Зарічний Я. (Діброва Я.) 123
 Засядко О. 111
 Зволінський П. 136, 138, 212
 Зеленко К. 289
 Зелінський В. генерал 341
 Зелінський С. 225
 Зелінський Ю. 278
 Зембінський В. 260
 о. Зєя Я. 259
 Зиндрам-Косцялковський М. 361
 Зілінський І. 347
 Зілінський О. 112
 Зілінка А. 301
 Зімон Д. 59, 73
- Зініч І. 101, 109, 144, 308
 Златокудр І. 119, 122
 о, Золочівський З. 184
 Зорівчак Роксоляна 302
- Іван XXIII, папа 175
 Іван Павло II, папа 180, 184, 185, 242, 261, 359
 Іванек М. 135, 138
 Іваницький М. 278
 Іваничук Р. 231, 281, 295, 299, 300, 301
 Іванченко Раїса 114
 Івасюк В. 156, 157, 281, 298, 351
 Івашкович Я. 229, 280
 Ігнатюк І. 91, 123, 319
 Ілленко Ю. 296
 Ільчишин В. 75, 76, 77
 Іранек-Осмецький Є. 290
 Ісаєвич Я. 279
- Кабай Ю. 248
 Каган М. 330
 Калинець І. 277, 301
 Калиниченко П. 302
 Калиняк М. 112, 123
 Кальнишевський П. кошовий 300
 Кальтенберг Л. 278, 280
 Камінський А. 290
 Камінський М. полковник 255
 Канаріс В. адмірал 245
 Канцірук В. 347
 Кая С. 201
 Капелюсь Гелена 278
 Карабович Т. 122
 Караванський С. 260, 301
 Карась М. 212
 Кармазин-Каковський В. 112
 Касіян М. 230, 278
 Квілецький А. 2, 11, 13, 31, 32, 34, 35, 42, 204, 218, 219, 220, 221, 222, 249, 252, 278, 305, 307, 355
 Квятковський Ю. 91
 Келяновський Я. 259, 260
 Кеневич С. 277
 Кибальчич М. 111
 Киричук І. 122, 319
 Кириленко Я. 125
 Кирилук Є. 132
 Кирчів Р. 302
 Киселевський С. (Кисель) 75, 284
 Кичура С.М. 309

Кишаки, брати 18
 Кіяс А. 278
 Клімек В. 90
 Кловоський С. 343
 Книзак З. 88
 Кобеляк А. 109
 Кобеляк В. 271
 Кобеляк-Вербова Л. 143
 Кобздей О. 121
 Кобилінська-Масеевська В. 232
 Кобилянська О. 231
 Коваль П. (Галицький П.) 119, 122
 Ковальський М. 102, 205, 222, 309, 344
 Ковач М. 330
 Кожушко М. 108, 138
 Козак Аля 156
 Козак М. 43
 Козак С. 108, 111, 120, 138, 139, 200, 212, 234, 283
 Козакевич С. 278
 Козаченко В. 102
 Коздра В. 315
 Козік Я. 209, 210, 212, 277, 279, 347
 Козицький С. 241
 Козловський Е. полковник, 216
 Козловський М. 26, 38, 222, 265
 Козневський К. 244
 Козубель В. 331
 Козьол З. 239, 297
 Колесар С. 122, 139, 342
 Колесса М. 282
 Колісниченко Ю. 300
 Коломиець О. 232, 247, 296
 Колумбет М. 97
 Колянчук О. 45, 91, 111, 142
 Комаха В. 81
 Конвіцький Т. 275
 Кондратюк Ю. 111
 Константинович Я. 120
 Контролевич С. 75, 76, 334, 338
 Колець Т. 3
 о. Копко М. 349
 Копровський Я. 223, 224
 Корнійчук О. 232
 Королько М. 13, 60, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 88, 89, 111, 141, 143, 194, 317, 320
 Корольов Ю. 111
 Кордюк Б. 260
 Коротич В. 230, 280, 294
 Корсюк М. 230
 Корчак Є. 224
 Корчинський Г. полковник 27
 Косач Ю. 199, 302
 Косман М. 278
 Коссак Є. 278
 Костенко Ліна 299
 Костка-Наперський А. 233, 255
 Костшевська Б. 280
 Косцюшко Т. 255
 Кот-Павлице Л. 151
 Котермак Юрій (Дрогобич) 347
 Котляревський І. 218, 234, 324
 Кох Е. 217
 Кохан Є. 71, 73, 76, 90, 143, 159, 207, 270, 271
 Коцар М. 112
 Коциловський Й. єпископ 164, 349
 Кочерга І. 296
 Кошелівець І. 260
 Кошинська Г. 132
 Кравченко Уляна 124, 349
 Кравчук Анастасія 109, 138
 Кравчук М. 123, 161
 Кравчук П. 44
 Крайні Т. і С. 146
 Красовський А. полковник 228
 Красовський І. 18, 301, 307
 Кременський П. 103, 334, 341, 352
 Кречко М. 297
 Криванська Г. 134
 Криванська-Загребельна О. 44
 Кривко Я. 302
 Криса О. 18
 Кричевський В. полковник 215
 Крөг А. 265, 268, 306
 Кручковський Л. 294
 Крушельницька С. 281
 Кубаля Л. 209
 Кубацький В. 212
 Кубійович В. 3, 181, 303, 347
 Кудлак О. 205
 Кудлик Р. 18, 282, 299
 Кузик І. 125
 Кузик К. (Джуринка К.) 111, 120, 121, 122, 130
 Кузякіна Н. 300
 Кузьмак Л. 43
 Кук В. 107
 Кулеба М. 330
 Кулик П. 18, 285
 Кулик-Яворницька С. 146, 344

Куліш М. 153, 224, 232, 247, 300
 Куліш П. 114
 Кульчицький В. 302
 Кульчицький Ю. 111
 Купрись П. 230, 278
 Курашкевич В. 212, 303
 Куронь Я. 259, 260
 Курочко О. 123, 124, 130, 155, 220
 Кусєвич А. 227, 278, 285, 337
 Кутинський О. 93, 130, 132, 146, 343
 Кушко Є. генерал 315
 Кушнір М. 252

 Лаврук Б. 183
 Ладиш Б. 157, 161, 280
 Ладна Р. 345
 Лазаренко Є. 294
 Лапський О. 108, 120, 121, 130, 138,
 282, 329
 Ласка Ольга 94, 344
 Латак Д. 115
 Лахтук П. 153, 343
 Лащук К. 71, 72, 87, 311
 Ле І. 294
 Лебедович Олена 130, 151, 205
 Левицький Б. 255, 260
 Левін Л. 278, 281
 Левосюк В. 199
 Лежаховський Я. 278
 Лемішко Анастасія 124
 Лемішко Лєся 123, 154
 Ленін В. 110, 320
 Лепкий Б. 111, 200, 203, 347, 352
 Лєлковський Т. 268
 Лєр-Сплавінський Т. 212
 Лєсик С. 155
 Лєсів М. 88, 111, 120, 138, 170, 212,
 235, 243, 268, 350
 Ливчак О. 111
 Лисенко М. 151, 239
 Лібер Ю. 265
 Лісковацький Р. 278
 Літвінюк Є. 21, 230, 237, 277, 281, 337
 Ліщ К. 278
 Побачевський П. 154, 338, 350
 Пободовський Ю. 274, 290
 Логвин Г. 294
 Логвин Ю. 281
 Лосє Є. 215
 Позинський І. 302
 Попатка М. 184

Лосовський П. 283
 Лостен В. єпископ 184
 Лотоцька-Базарник Д. 345
 Лотоцький О. 337
 Лужний Р. 212, 278
 Лукавський З. 278
 Лукасевич Геновефа 3, 13, 24, 27, 28,
 213, 218
 Лучак Емілія 121, 130, 138
 Лучка П. 341
 Лучко Ф. 278, 282
 Лучук В. 18
 Любачівський М. архієпископ 184,
 269
 Любашенко Е. 280
 Львович П. 122
 Львовель Є. 11, 40, 86, 219, 221, 226,
 238, 249, 276, 278

 Мадайчик Ч. 3, 283
 Мазєпа І. гетьман 126, 209, 212, 232,
 235, 347
 Мазєук Г. 246
 Мазур 171
 Майборода П. 156
 о. Майкович Т. 183, 185
 Майстрєнко Галина 123
 Майхровський С. 278
 Майчик І. 18
 Макар, архієпископ 186
 Макаренко А. 296
 Максимович В. 109
 Максимчук Д. 250
 Макух С. 45, 52, 54, 65, 71, 72, 75, 79,
 84
 Маланкевичі І. і М. 258
 Маланчук 125
 Маланюк Є. 235
 Малик В. 114
 о. Малиновський О. 305
 Малько С. генерал 315
 Мандаліян А. 81, 237
 Мандрик-Філь М. 138
 Маріянський А. 3
 Маркевич В. 64, 303, 363
 Марків І. (Гребінчишин І.) 122, 123
 Маркс К. 322
 Мартинюк Б. 171
 о. Мартиняк І. 168, 185
 Марусин М. архієпископ 184
 Матвієйко М. 107

- Матвійчина І. 91, 95, 111, 350
 Матушевський Р. 278
 Мауерсберг С. 139, 140, 142
 Мах П. 18
 Махеек В. 278
 Мацеравич А. 259
 Мацігановська А. 123, 155, 161, 328, 341
 Мацієвич Богуслава 109, 138
 Мацієвич Л. 111
 Мацкевич Ю. 176
 Мацко В. 43
 Мацюк Л. 123
 о. Медвецький Я. 305
 Ментрак К. 244
 Ментух А. 125
 Мєнцінський М. 111
 Мердяк І. 18
 Мерошевський Ю. 286, 290
 Мирний П. 317
 Мисько Е. 18
 Мисьлінський С. 14
 Михайлюк 156
 Михальчишин Я. 302
 Мишуга О. 111, 215, 247, 281
 Мігус С. 135, 138, 144, 357
 Міколайчик С. 108
 Мікульський С. 280
 Мілош Ч. 164
 Міньківський О. 157, 292
 Мірецький Є. 237
 Мірошніченко Євгенія 297
 Міхалевська В. 337
 Міхнік А. 259
 Мічевський А. 170
 Міцкевич А. 256
 Міщук П. 46, 155
 Млодаєйовський Є. 278, 280
 Могила Є. 123, 139, 155, 348, 351
 Мокрий В. 53, 111, 135, 138, 171, 268, 283, 331, 339, 355
 Мольнар М. 112
 Монд Є. 257, 363
 Мордовець Д. 114
 Мороз В. 260
 Моссор С. генерал 23, 27
 Мочар М. 87, 242
 Мрозовицький С. (Морозенко), полковник 215
 Мусянович Кристина 278
 Мушинка М. 112
 Мушинський Я. (Гудемчук Я.) 91, 119, 121, 131
 Назаровичі Б. і Е. 146
 Назарук В. 111, 120, 138
 Найдер З. 289
 Наврлі М. 112
 Нестор, літописець 213
 Неуважний Ф. 135, 138, 212, 230, 231, 256, 277, 282
 о. Новак 178
 Новак А. 238
 Новак З. 56, 63
 Новаківський О. 18
 Новаковський С. 278
 Новосельський Ю. 125, 172, 340
 Нудьга Г. 282, 299, 326
 Овчаж Надія 338
 Одинец В. 278
 Одоєвський В. 224
 Одрехівський В. 18
 Ожуг Я. 278
 Опеарчик А. (Керенко А.) 111
 Опесь О. 153
 Олещук Клементина 138
 Оліва В. генерал 206, 269
 Опійник Б. 281, 299, 301
 Опійник І. 138, 344
 Опійник Ю. 122
 Орел В. 301
 Орисики, брати 18
 Осадчук Б. 260, 290
 Осика Л. 296
 Остапчук Б. 193
 Остроградський М. 111
 Охаб Е. 81, 263
 о. Ошипко В. 165
 Павенцька М. 135
 Павлик Г. 329
 Павлик І. 94
 Павличко Д. 227, 294, 347
 Павлище С. 119, 122, 139, 205
 Павлище Ю. 334, 343
 Павло VI, папа 170, 184
 Паздро Гражина 138
 Пайташ В. 151, 155, 184, 355
 Панас Г. 226, 227
 Паньків В. 125
 Паньчишин М. 325
 Палєжинська-Турек М. 278

- Параджанов С. 295
 Парашук М. 330
 Парашук Цветана 330
 Пахльовський Є. 278, 299
 Пачовський В. 111
 Пачовський Т. 302
 Пашковська Ю. 297
 Пеленський Я. 290
 Перденя Я. 209, 278, 347
 Перун Д. 310
 Петик Ольга (Ольгович В.) 122
 Петлюра С. 212, 254, 262
 Пецух Г. 32, 124, 301, 307, 311, 347
 Пекарський А. 170
 Петшак Л. 240
 Пимоненко М. 337
 о. Пирчак В. 167, 185, 342
 Підгорний М. 11
 Піддубчишин-Никируй К. 132, 146
 Підкова І. 18, 214
 Підлуська Т. 123
 Пік Н. 278
 Пікульський С. 199
 Піліховський Г. 216
 Пілсудський Ю. 29, 254, 291
 о. Піпка І. 185
 о. Піюс 187
 Плачинда С. 300
 Плевницький К. 329
 Плєснярович Є. 230, 232, 278, 280
 Плюто С. підполковник 15
 Плющ Л. 260
 Погорецький В. 87
 Подгородецький Л. 209, 210, 212, 213, 214, 225, 277, 278, 279, 341, 353
 Подлуський Ю.П. 126
 Подляський К. 181, 262
 Подраза А. 209, 212, 278
 Подушко З. 125
 Полєк В. 302
 Поліщук В. 240
 о. Поліщук М. 177
 Полонський Р. 161, 299
 Полтавець В. 82, 358
 Полторацький О. 293
 Полянський Я. 67, 123, 139, 154, 155, 157, 158, 162, 185, 239, 294, 311, 326, 336, 350, 351
 Попович П. 299
 Поповська Я. 123, 124, 151, 154, 348, 349
 Попшечко Д. 242
 Посацький В. 136
 Потебня А. 111, 213, 233, 347
 Потоцький А. 222
 Потьомкін Г. 298
 Починайло В. 138
 Предко-Гнатюк А. 138
 Пригара Марія 294
 Прокопів І. 302
 Прус Б. 221, 294
 Прус Е. 216, 244, 245, 246
 о. Прухницький Ю. 177
 Прушинський К. 276
 Пудло К. 3, 21, 25, 39, 213, 218, 220, 221
 Путько Анна 251
 Пшемелєвський Ф. 158
 Пшибось К. 238, 278
 Равіта-Гавронський Ф. 209
 Радванецький Б. 91, 139
 Радзейовський Я. 278
 Радловський Л. 54, 236
 Райнфус Р. 303
 Райцман Е. 278
 Раковський М. 207
 Ракочі 264
 Рацький М. 340
 Рашба Н. 278
 Ревакович Р. 158
 Рей М. 110
 Реймонт В. 294
 Рейт Ірена 121
 "Рєн", курінний УПА 21
 Рєтвицький П. 297
 Рибак З. 230, 277, 280
 Риганич М. 98
 Рильський М. 115, 215, 231, 294, 347
 Рієр Я. 212
 о. Ріпєцький М. 43, 166, 167, 178, 205
 Рєговський В. 278
 Роля-Жимерський М. маршал 11
 о. Романик Й. 168, 185, 186, 336
 Романчук Амелія 123, 341
 Романчук В. 153, 271
 Рослицький Є. 228
 Ротару Софія 282
 Ротач П. 302
 Роткєвич Я. генерал 21
 Рубін В. кардинал 185
 Рудик С. митрополит 180, 187

- Рудько 251
 Ружджинський Й. 246
 Русінек М. 228
- Сабадаш С. 156
 Саббат К. 287
 Саванюк М. 125
 Савченко І. 295
 Сагайдачний Б. 274
 Сагайдачний П. гетьман 212, 214, 255, 279, 285, 353
 Садзевич М. 228, 256, 277, 337
 Сакач С. 330
 Саладзяк С. 323
 Салецький Й. 246
 Саліковський О. 337
 Салуки, подружжя 44
 Сальський В. генерал 337
 Самохваленко Є. 117, 119, 120, 121, 122
 Самошук Я. 24
 Самуйло В. 302
 Самчук У. 352
 Сандауер А. 257, 258, 263
 Сверстюк Є. 277
 Свенцка І. 138
 Сверчевський К. генерал 19, 20, 21, Світличний І. 301
 Сеньків Олександра 134, 155
 Середика Я. 278
 Середницький А. (Верба А.) 74, 111, 117, 119, 120, 122, 123, 125, 130, 138, 282, 283
 Серет Є. 246
 Серкіз В. 46, 142, 151, 271, 328, 334, 342
 Серчик В. 1, 21, 75, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 266, 269, 277, 279, 284, 347, 353
 Семйон В. 280
 Сенкевич Г. 211, 228, 232, 247, 257, 273
 Сераковський З. 255
 Сероцький Б. 44
 Сивіцька-Хранюк А. 154, 203, 273
 Сивіцький Л. 154, 203
 Сивіцький М. 94, 108, 111, 120, 130, 170, 188, 202, 203
 Сидорович Д. 154
 Сидорук С. 119, 122
- Симоненко В. 160, 298
 Сівак А. 207, 269
 Сікорський Ф. 225
 Сітко К. 285
 Скаржинський 170
 Скачко М. 297
 Сковорода Г. 120
 Скок Г. 29, 81, 196, 197, 253
 Скорик М. 294
 Скрипник М. 108
 Скушанка К. 232
 Скшипчак В. 87, 88
 Слав А. 57, 63, 85, 87, 99, 100, 102, 178, 194, 197, 198, 200, 252, 318, 363
 Сліпий Й. кардинал 168, 170, 185, 245
 Слободнік В. 230, 278, 280
 Словацький Ю. 232, 266, 279
 Смерек М. 125
 Сміян Л. 232
 Снігур Ірена 135, 136, 146
 Снопкевич Я. 49
 Собеський Я. король 228, 347
 Собин М. 310
 Соргонін Ю. 329
 Сосна С. 51, 52, 54
 Сосюра В. 230, 300
 Співак І. 135, 138, 146
 Срока Т. 240
 Стадниченко Ю. 161, 299
 Сталін Й. 20, 21, 45, 99, 108, 300
 Сталь З. 286
 Станух С. 237, 251
 Стеблій Ф. 279
 Стельмах М. 294
 Степовик Д. 302
 Стефанік В. 281, 347
 Стефанівський П. 122, 309, 310, 311, 348
 Стех Я. 195
 Стецюк Катерина 279
 Стика Ніна 122
 Стиранчаки, подружжя 339
 Стронська А. 239
 Струмінський Б. 111, 205, 243, 319
 Струмінський М. 122
 Струмф-Войткевич С. 227, 278
 Стус В. 301
 Судник П. 223
 Сулевський В. 107, 243, 278
 Сухорський А. 18
 Сютрик Б. 77

- Табачник Ольга 123, 161
 Таненцалф М. 135
 Таранець О. 297
 Тарапушка (Тимошенко Ю.) 297
 Тепе Р. 151, 344
 Тереля Й. 267
 Тимчина І. 134
 Ткачов С. 57, 59, 60, 61, 196
 Тожецький Р. 209, 210, 213, 216, 277, 282, 283, 337, 359
 Токарчик А. 170
 Токарчук І. єпископ 183
 Томашевський Б. 244
 Томашевський Є. 209, 211, 215, 238, 278
 Томашевський консул 126
 Томин Я. 156, 345
 Томкевич Т. 49
 Трембіцький К. 290
 Трохановський П. (Мусянка П.) 122
 Трохановський Я. 154, 348
 Трояновський Д. 130, 146
 Трусевич С. 279
 Трухан М. (Крипач Ю.) 43, 92, 111, 122, 123, 205, 343
 Трухановський К. 230
 о. Труш І. 167
 Тудрей К. 242
 Тумілович Б. 282
 Турлейська М. 107
 Турський Р. 362
 Турчак С. 18
 Тютюнник Г. 299

 Ужвій Наталія 296
 Українка Леся 120, 153, 218, 229, 234, 247, 296, 298, 346
 Урбан Є. 361

 Федак Арета 125
 Фенріх В. 278
 Фетінг Е. 280
 Фіголь А. 18
 Фіцак Б. 123, 138, 156, 342, 351
 Франк Г. 2, 217
 Франко І. 114, 231, 234, 246, 255, 296
 Фрасинюк В. 290
 Фріман Є. 171

 Хитрень П. 317

 Хмельницький Б. гетьман 213, 228, 255, 279, 298, 337, 340, 347, 354
 Ходкевич А. 173
 Ходкевич К. 255
 Хойновський А. 278
 Холодний П. 337
 Хомик В. 18, 301
 "Хрін", сотенний УПА 19, 305
 Хрін В. 343
 Хруник Ярослава 122
 Хрущевський Т. 230
 Хрущов М. 9, 110
 Хшановський Т. 175, 268, 273

 Цеглинський Г. 349
 Цибульський Г. 225, 274
 Цинкаловський О. 111, 120
 Циранкевич Ю. 195, 196
 Цісляк 311

 Чабан Романа 348
 Чаварга Ганна 330
 Чайковский А. 114, 302
 Чайковский М. 302
 Череп Й. 87, 88
 Черчилль У. 20, 21, 263
 Чорнобай Я. 92
 Чубатунь М. 251

 Шайноха К. 209
 Шандрук П. генерал 242
 Шаповал І. 281, 302
 Шашкевич М. 264
 Швед В. 329
 Шевченко Т. 95, 120, 217, 218, 230, 246, 256, 264, 277, 279, 280, 296, 310, 324
 Шевченко Ф. 279
 шелюк І. (Шель І.) 108, 122, 123
 Шептицький А. митрополит 102, 173, 175, 211, 215, 245, 265, 304
 Шкрумеляк Ю. 107
 Шляхціц Ф. 206
 Шнек З. 62, 85, 86, 102, 194, 318
 Шота В. 3, 11, 12, 16, 211, 218
 Шпонтан І. ("Залізник") 21, 102, 242
 Штепсель (Березін Ю.) 297
 Штець М. 112, 330
 Штібер З. 212, 303
 Штурм де Штрем Е. 2
 Шульган В. і С. 132

Шумка С. 153	Яворницький Д. 281
Шухевич Р. генерал 212	Яворський К.А. 230, 280
	Якимець Дарія 339
Щерба Т. 74, 130, 155, 340	Якубець М. 138, 212, 346
Щербак Ю. 281, 295, 299, 301	Якубюк Є. 278
Щесняк А. 3, 11, 12, 16, 211, 218	о. Янків Т. 185
Щирба Л. 130	Ярмулович В. 124
Щирба М. 22, 65, 83, 84, 87, 98, 106, 107, 109, 111, 122, 194	Ярніцький В. 6
Щуцька М. 123, 157, 161	Яросінський В. 28, 30, 45, 46, 83, 142, 194
	Ярузельський В. генерал 174, 203, 360, 361
Юзефович А. 3	Ярчак Данута 120
Юзефський Г. 285	Ясеніца П. 75, 210
Юзик П. 115	
Юрковський М. 138, 212, 218, 303	
Юрчак Я. 157	

ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

- Австрія 360
 Америка 39, 131
 Асуни 150
 Атлантийський океан 328
- Балигород 19, 21
 Балтицьке море 25
 Балтицьке побережжя 151
 Балтицькі країни 245
 Бані Мазурські 34, 35, 41, 95, 131, 132, 145, 146, 328, 334, 338, 339
 Баня Лука 330
 Бартошиці 33, 34, 41, 130, 133, 134, 142, 146, 147, 151, 155, 299, 339, 357
 Бельгія 170, 220
 Береза Картузька 26
 Березів 14
 Берлін 8, 97, 252, 291, 310
 Бескиди 50, 75, 223, 233
 Бесаль 141
 Бещади 223, 233
 Бжезе 251
 Бидгош 194, 243, 244, 292
 Битів 35, 41, 335
 Біла Підляська 22, 51, 60, 81, 316
 Білгорайщина 217
 Біле море 301
 Білий Бір 36, 67, 78, 90, 94, 131, 132, 150, 156, 299, 335, 342, 343, 350, 356
 Біловеза 201, 356
 Білорусь 174, 260, 261, 286, 289
 Білосток 7, 32, 48, 194, 199, 240, 268, 318, 329, 357
 Білостоцьке воєв. 34
 Білосточчина 7, 15, 40, 127, 131, 194, 320
 Білянка 143, 181, 307, 309, 310, 348
 Більськ Підляський 318, 319
- Бірча 171
 Біскупець 34, 41
 Бліхнарка 307
 Боболиці 327
 Бобровники 155, 246, 338
 Бойківщина 48, 50
 Болеславець 37
 Бортне 307, 309
 Бранево 33, 34, 62
 Братислава 112
 БРСР 9, 17, 235
 Брушини 39
 Буг 1, 3, 5, 6, 8, 10, 23, 38, 81, 118, 189, 213, 218, 254, 272, 280, 285, 286, 288, 295
 Будри 25, 34, 150, 334
 Бяла 36
 Бялогард 35
- Валбжих 37, 81,
 Валч 35, 41
 Вамбежиці 185
 Валенне 309
 Варшава 2, 10, 11, 12, 21, 31, 35, 42, 44, 45, 46, 47, 51, 56, 57, 63, 65, 66, 67, 68, 70, 73, 76, 83, 85, 88, 89, 92, 94, 95, 96, 97, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 115, 119, 123, 125, 130, 133, 138, 142, 147, 151, 154, 155, 157, 158, 161, 166, 168, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 192, 193, 196, 197, 199, 200, 201, 205, 211, 212, 216, 217, 218, 228, 230, 233, 235, 239, 255, 256, 259, 260, 264, 273, 280, 281, 282, 294, 301, 303, 304, 307, 308, 309, 310, 311, 318, 320, 322, 323, 324, 327, 330, 331, 335, 336, 337, 347, 355, 356, 357, 359, 360, 361

- Ватикан 170, 172, 175, 176, 179, 180, 184, 304
 Вашингтон 381
 Велике поле 52
 Венгожево 33, 34, 41, 62, 67, 142, 187, 246, 334, 335, 338, 339
 Верховини 242, 321
 Висова 309
 Відень 111, 167, 327
 Вільно 267, 286
 Вінниця 292
 Вінніпег 120
 Вісла 83, 118, 120, 207, 264, 280, 283
 Влодава 6, 22, 60, 316, 320
 Влодавщина 6, 22, 101
 Войцехи 150
 Волинське Полісся 120
 Волинь 5, 15, 38, 107, 120, 141, 154, 216, 224, 226, 239, 244, 250, 253, 265, 276, 289
 Волів 37, 140
 Воловичі 307
 Воля Матіяшова 308
 Воля Міхова 50
 Вроцлав 8, 24, 26, 31, 33, 37, 39, 41, 45, 46, 52, 68, 70, 79, 85, 94, 105, 119, 129, 140, 150, 151, 154, 156, 165, 184, 193, 199, 212, 213, 232, 257, 280, 292, 305, 306, 309, 310, 324, 326, 330, 335, 345, 346, 350
 Вроцлавське воєв. 36, 37, 141
 Вроцлавщина 32, 41, 131, 132, 150, 344, 346
 Врубле 34, 45, 338
 Вскова 37
 Вуковар 330
- Галицька Україна 287
 Галичина 6, 17, 38, 141, 143, 186, 210, 216, 225, 226, 227, 237, 238, 250, 252, 253, 254, 265, 266, 275, 276
 Гамільтон 257, 289, 290, 363
 Ганчова 143
 Генеральна Губернія (ГГ) 2, 3, 12, 307
 Гладишів 128, 181
 Гломча 125, 182, 326
 Глухів 302
 Горлиці 23, 51, 52, 61, 84, 128, 143, 305, 307, 312, 313
 Горлицький пов. 4, 32, 37, 309
 Горличчина 307, 308, 310, 326
- Гребенне 151, 251, 318
 Грубешів 4, 6, 24, 84, 91, 318
 Грубешівщина 6, 24, 64, 203
 Гуцульщина 123
- Галіні 150
 Гданськ 33, 41, 43, 47, 68, 70, 102, 105, 106, 109, 119, 150, 151, 155, 156, 165, 206, 218, 267, 270, 271, 281, 292, 293, 298, 325, 326, 329, 330, 331, 334, 335, 340, 341, 350, 352, 354, 356
 Гданське воєв. 31, 36, 64
 Гданщина 150, 167, 340
 Гдиня 341
 Гжицько 34, 41, 68, 156, 187, 338
 Глембоцьк 150
 Глогув 37
 Гожислав 36
 Гожів 37, 67, 68, 70, 105, 106, 335, 344
 Гожівщина 67
 Голдап 32, 34
 Голеньов 36
 Грижево 146, 150
 Грифіце 36
 Грифіцький пов. 36
 Гура 37
 Гурово Ілавецьке 31, 33, 34, 41, 62, 63, 90, 94, 132, 134, 137, 145, 150, 151, 155, 157, 165, 166, 187, 335, 339, 340, 350
- Дзежгонь 165
 Дзержонюв 81
 Дзеронжно 37
 Дніпро 239, 254, 280, 298
 Дніпропетровськ 281, 302
 Дністер 287
 Добегнев 178
 Добре Місто 166
 Добри 146
 Домбрувка Польська 146, 150
 Донбас 302
 Донецьк 292
 Дошно 171
 Дравсько 35
 Древниця 150
 Дрогобич 276
 Дуклянський перевал 8
 Дюнкерка 340
- Європа 21, 256, 289, 291, 353

Елк 166

Ельблонг 36, 41, 67, 70, 105, 150, 166,
205, 241, 251, 335, 340

Забже 284

Заболоття 318

Забрость 334

Завадка Морохівська 15

Загір'я 14, 24, 175, 348

Заґреб 330

Заґорськ 176

Закарпатська Русь 213

Закарпаття 186, 253

Закерзоння 22, 29, 189

Закопане 50, 124

Замійщина 6, 217

Замостя 6, 70, 105

Запоріжжя 257, 292

Західні землі 18, 19, 27, 28, 30, 32, 33,
35, 39, 40, 49, 55, 57, 59, 61, 62,
68, 81, 141, 164, 168, 196, 197,
218, 222, 309, 315, 356

Західня Білорусь 267

Західня Європа 262

Західня Лемківщина 28, 32, 181, 196,
221, 305, 308, 346

Західня Німеччина 18, 20, 53, 172, 185,
206

Західня Польща 32, 40, 189, 306

Західня Україна 9, 18, 172, 238, 239,
265, 267, 288, 316

Збруч 229, 291

Зелена Гора 33, 37, 41, 45, 46, 70, 84,
105, 106, 140, 146, 154, 165, 204,
250, 309, 330, 344

Зеленогірщина 32, 36, 37, 40, 41

Зиндранова 143, 150, 181, 188, 307,
309

Злотів 35

Злотория 37, 86, 131, 135, 193

Жаґань 37

Женева 202

Житомирщина 225

Івано-Франківськ 302

Іґналін 141

Ізраїль 75

Ілава 33, 34

Ілавський пов. 40

Інсько 97, 335, 342

Істамбул 228

Йорданія 75

Кавказ 53

Кальніків 95, 144, 145, 150, 151, 177,
181

Канада 161, 358, 360, 361

Канів 130, 179, 298

Карльсберг 289

Карпати 22, 213, 216, 296, 329

Карпатська Україна 226, 253

Карціно 343

Катинь 260

Катовиці 26, 70, 87, 105, 119, 154, 203,
232, 254, 271, 281, 292, 296, 326,
327, 335

Квідзінь 36, 56

Кельце 292

Кемблів 140, 149, 150

Кентшин 33, 34, 159, 160, 187, 338

Київ 10, 23, 94, 118, 126, 130, 139, 147,
149, 212, 213, 214, 215, 230, 231,
232, 233, 235, 239, 248, 256, 257,
267, 273, 279, 280, 281, 284, 285,
286, 292, 293, 294, 296, 297, 298,
299, 302, 337, 346

Київщина 229

Кліщелі 151, 319

Кобиляни 187

Коженець 171

Колобжеґ 35, 193, 334, 343

Команча 23, 25, 50, 174, 175, 181, 247,
307, 309, 326, 348, 350

Конечна 307

Корні 328

Корше 187

Кошалін 31, 33, 35, 45, 67, 68, 70, 80,
91, 92, 105, 128, 130, 140, 142,
144, 150, 151, 152, 153, 161, 167,
199, 241, 246, 264, 269, 271, 292,
297, 316, 327, 330, 334, 335, 342,
348, 350, 351, 352, 354

Кошалінське воев. 31, 144

Кошалінщина 35, 40, 41, 98, 103, 128,
131, 142, 150, 185, 241, 251, 323

Крайна 171

Краків 22, 43, 48, 50, 68, 70, 105, 106,
119, 124, 138, 151, 154, 171, 172,
212, 215, 217, 218, 232, 233, 235,
237, 257, 269, 278, 279, 281, 292,

- 293, 296, 305, 324, 326, 334, 335,
346, 347, 348
- Краківське воєв. 23, 27, 32, 61
- Красне 242
- Краснистав 320, 321
- Краснодарський край 301
- Краснолонка 251
- Кремпа 307
- Криниця 125, 181, 182, 188, 305, 358
- Кронін 146
- Кросно 70, 105, 179, 305
- Кроснянщина 32, 307
- Круклянки 34, 181
- Кубань 301, 302
- Купяшні 52, 310
- Кульчиці 285
- Кунькова 307
- Курилівка 14
- Курманичі 178
- Кути 45
- Кшевськ 150
- Лабова 304
- Лабунь Великий 131
- Ланцут 172, 306
- Латвія 174
- Лельково 34, 146
- Лемборк 36, 68, 80, 251
- Лемківщина 1, 10, 13, 14, 18, 28, 36,
48, 50, 114, 122, 127, 151, 172,
179, 181, 196, 206, 221, 223, 240,
286, 301, 303, 304, 306, 307, 308,
309, 310, 311, 326, 328, 344, 346,
348, 355
- Ленінград 245, 300
- Леніно 252
- Ленкніца 334, 355
- Литва 174, 260, 261, 286, 289
- Лігниця 37, 46, 67, 70, 86, 94, 105, 135,
137, 141, 150, 154, 155, 168, 185,
264, 311, 335, 345, 350, 357
- Лігницький пов. 129
- Лігниччина 67, 345
- Лідзбарк Вармінський 34, 41, 155
- Лісець 150
- Ліси 34, 146, 150, 339
- Лісська 150
- Лісько 12, 25, 50, 52, 61, 84, 171, 218
- Ліський пов. 24, 50, 52, 81, 171, 308
- Лішава Долишня 355
- Лобез 36, 131
- Лодзь 43, 44, 70, 105, 106, 157, 212,
223, 247, 329, 330
- Ломна 171
- Лондон 5, 176, 265, 286, 287, 288, 289,
290
- Лопинка 171
- Лосє 121, 143
- Лукове 310
- Лупків 348
- Луцьк 292
- Любачів 12, 24, 48, 61
- Любін 37, 41, 151, 156, 157, 166, 335,
344
- Люблін 9, 11, 23, 48, 60, 70, 73, 79, 91,
95, 105, 123, 153, 154, 159, 169,
193, 209, 212, 261, 280, 292, 303,
314, 316, 317, 318, 320, 321, 329,
335, 349, 350
- Люблінєць 14
- Люблінське воєв. 23, 27, 32, 60, 81,
315, 317
- Люблінщина 4, 7, 12, 13, 28, 48, 49, 60,
61, 81, 88, 150, 164, 185, 193,
196, 202, 241, 242, 244, 314, 316,
317, 318, 320, 321, 355
- Львів 23, 158, 175, 186, 211, 213, 216,
231, 242, 245, 250, 253, 264, 275,
277, 281, 282, 284, 286, 287, 292,
293, 294, 298, 302, 316, 346, 348,
349
- Львівщина 244
- Мазухівка 150
- Малковичі 14
- Межилистя 151, 321
- Мендзибуж 150
- Мендзижеч 37
- Мендзиздое 158
- Мисьлібуж (Сольдін) 36, 328
- Міліч 37
- Мінськ 118, 267, 286
- Могилів Подільський 302
- Мокре 155, 188, 307, 326, 338, 348
- Молодовичі 150, 178
- Монте Касіно 106, 217
- Моронг 34, 41
- Москва 80, 104, 106, 111, 126, 176, 186,
192, 198, 228, 279, 284, 286, 291,
294, 302, 304, 360
- Мронгово 34
- Мюнхен 177, 262, 289, 290

Мястко 35, 41, 93, 140, 150, 154

Надажиці 36, 150, 154

Наддніпрянська Україна 287

Надсяння 1, 10, 11, 12, 127, 172

Нідзиця 34

Нікорськ 37

Німеччина 1, 3, 199, 217, 291, 327, 360

Нова Гута 232

Нова Сіль 37

Новий Двір 36, 45, 143, 154, 250

Новий Сад 330

Новий Санч 6, 13, 32, 37, 51, 70, 105,
172, 304, 305, 310

Новий Торг 27, 50

Новиця 150

Новогард 36

Нью-Йорк 289, 302, 304

Одеса 282, 292, 293, 337

Одзискані землі 25, 53, 218

Одра 221

Ожехово 150

Олава 37

Олесніца 37

Ольштин 24, 31, 34, 40, 56, 61, 70, 84,
91, 94, 95, 105, 106, 113, 129,
130, 136, 138, 139, 140, 141, 146,
153, 181, 187, 194, 199, 204, 232,
246, 299, 326, 327, 330, 331, 335,
337, 340, 350 355

Ольштинське воєв. 31, 33, 34, 256

Ольштинщина 25, 33, 34, 35, 40, 41,
53, 55, 61, 63, 80, 92, 94, 95, 103,
131, 139, 140, 141, 142, 150, 167,
178, 180, 185, 187, 219, 246, 256,
318, 339, 340

Ополе 296, 324

Опольське воєв. 32, 37, 142

Орли 14

Осецько 67, 96, 154, 309

Ослава 49, 306

Осташево 150

Остре Бардо 34, 165, 355

Оструда 34, 41, 63, 154, 335

Павлокома 14

Падків Руський 202

Палювка 241

Париж 257, 262, 275, 289

Парчів 22, 60, 316

Пасленк 33, 34, 103, 142, 143, 146

Пасленський пов. 103

Паусдри 141

Пенцішево 34, 150

Перемиський пов. 24, 95, 171, 178

Перемишль 4, 11, 48, 67, 68, 70, 95, 96,
97, 102, 105, 106, 124, 127, 134,
135, 140, 143, 145, 150, 151, 154,
158, 159, 164, 165, 168, 171, 172,
181, 183, 184, 185, 205, 242, 246,
251, 264, 266, 270, 308, 335, 349,
350, 352

Перемищина 4, 12, 183, 355

Пенськ 280

Пижице 36

Пикуличі 171

Пискоровичі 14

Підкарпаття 124, 182, 311

Підкова Лісна 186

Підляшся 1, 5, 73, 122, 123, 187, 213,
241, 314, 316, 318, 319, 320, 321,
326, 355

Піла 70, 105

Пільське воєв. 144

Піскова скала 347

Піш 34, 256

Пйотровец 150

ПНР 1, 2, 4, 7, 10, 11, 13, 16, 17, 18, 19,
41, 42, 48, 53, 54, 66, 75, 78, 83, 84,
97, 100, 104, 107, 115, 117, 118,
120, 121, 125, 126, 130, 132, 133,
135, 137, 139, 164, 166, 169, 171,
172, 173, 177, 187, 189, 190, 195,
197, 198, 199, 200, 201, 202, 203,
205, 207, 208, 217, 218, 219, 223,
228, 232, 237, 238, 253, 255, 257,
261, 262, 264, 266, 268, 272, 274,
280, 282, 283, 284, 286, 287, 288,
289, 290, 292, 295, 296, 297, 306,
308, 311, 322, 326, 328, 329, 336,
346, 350, 358, 360, 361, 362

Поділля 224

Поздзяч 251

Познанське воєв. 32, 37, 309

Познанщина 38, 41, 178, 217

Познань 24, 31, 44, 47, 70, 105, 106,
212, 255, 280, 292, 303

Полтава 292, 302, 342

Полтавщина 297

Поляни 72, 143, 179, 181, 182, 307

Польша 1, 2, 4, 9, 10, 16, 17, 18, 19, 20,

- 21, 22, 23, 27, 42, 47, 54, 62, 63, 65, 66, 74, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 92, 93, 97, 98, 104, 105, 106, 107, 109, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 133, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 151, 153, 154, 156, 157, 158, 161, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 189, 190, 191, 194, 195, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 216, 217, 219, 226, 227, 230, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 243, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 273, 274, 275, 276, 277, 281, 282, 284, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 309, 310, 311, 312, 315, 316, 317, 318, 320, 321, 323, 324, 326, 327, 328, 329, 336, 339, 342, 345, 348, 350, 353, 355, 356, 358, 359, 360, 361, 362, 364
- Поморя 217, 281
Прага 8, 97, 112, 310
Прикарпаття 305, 306
Ряшів 88, 112, 158, 160, 161, 309, 329
Пшебраже 226
Пшемків 250
Пшецьміно 343
- Рава Руська 14
Радам 259
Радянська Україна 63, 251, 256
Радянський Союз 53
Рим 161, 168, 170, 176, 177, 178, 184, 185, 229, 265, 360
Роби 36
Розділля 178
Росія 10, 15, 173, 176, 186, 210, 214, 216, 233, 259, 261, 262, 280, 285, 288, 303
Рудна 166
Румунія 53, 112, 230
Русь 303
Ряшів 23, 48, 50, 59, 73, 79, 100, 129, 130, 140, 232, 264, 292, 311
- Ряшівське воєв. 23, 27, 32, 51, 180, 235
Ряшівщина 7, 12, 21, 25, 48, 49, 51, 54, 59, 60, 61, 81, 88, 92, 150, 164, 170, 175, 177, 180, 181, 182, 183, 186, 188, 202, 236, 269, 297, 310, 321, 358
- Самбір 257, 258, 302
Самбірщина 279, 285
Сандомирщина 244
Свободзін 37
Свидник 155, 158, 329
Сейни 199, 328
Семпополь 146, 339
Сераків 251
Сибір 20, 25, 166, 217, 250, 265, 304
Сілезія 151, 185, 217, 232, 345
Сквежина 37
Славно 35
Словаччина 130, 173
Слупськ 35, 67, 68, 70, 105, 106, 154, 204, 330, 335, 341
Соловецькі острови 301
Сонгніти 34, 131, 132, 150.
Сопот 44, 150, 163, 247, 341
Сосново 36, 67
Софія 330, 353
Сполучені Штати 20
Сроково 334
СРСР 1, 4, 15, 18, 20, 30, 45, 48, 53, 106, 107, 110, 112, 118, 192, 212, 228, 229, 230, 265, 267, 280, 284, 285, 288, 291, 298, 304, 305
- Станиславів 245
Старгард Щецінський 36
Стежниця 171
Стобно 37
Стопки 150
Страдом-Рихлін 37
Стшелін 37
Стшелець Краєнське 37
Суваики 70, 105
Суленці 37
Східня Європа 118, 210, 243, 245, 263, 274, 285
Східня Галичина 15
Східня Малопольща 5, 288,
США 20, 131, 199, 210, 226, 242, 243, 279, 302, 303, 304, 309, 312, 358
Сян 1, 3, 8, 10, 23, 49, 81, 97, 189, 206, 207, 221, 226, 254, 280, 285, 286, 288, 295

- Сянік 23, 24, 25, 32, 50, 61, 67, 73, 84, 87, 100, 124, 154, 158, 159, 160, 172, 175, 182, 218, 247, 294, 306, 329, 348
- Сяніцький пов. 12, 24, 52, 72, 101, 308
- Сяніччина 5, 307
- Сьвідвін 35, 241
- Сьрода 37
- Талергоф 26
- Тбілісі 246
- Тернопіль 186, 245
- Тернопільщина 244, 301
- Томашів Люблінський 5, 6, 24, 91, 143, 320
- Томашівщина 14, 328
- Торонто 359
- Торунь 218
- Туринське 181, 310
- Тшебніца 37
- Тшебятів 101, 150, 153, 154, 166, 251, 335
- Тшенсач 36, 131, 132
- Тшцянка 32, 37, 309
- Угнів 14
- Угорщина 307
- Ужгород 213
- Україна 3, 5, 6, 11, 12, 63, 86, 94, 110, 111, 114, 130, 131, 156, 174, 200, 205, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 217, 226, 227, 228, 229, 239, 254, 255, 260, 261, 265, 266, 273, 275, 280, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 291, 292, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 313, 357
- УРСР 2, 3, 4, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 27, 38, 43, 63, 73, 94, 99, 108, 110, 111, 113, 114, 115, 125, 127, 130, 164, 177, 187, 189, 198, 203, 212, 218, 221, 229, 231, 232, 235, 239, 254, 266, 279, 280, 282, 283, 284, 287, 288, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 305, 306, 346, 353, 360
- Устрики Долишні 50, 61, 218, 358
- Устя Горлицьке 328
- Філядельфія 242
- Фльоринка 32, 188, 307
- Франція 185, 261
- ФРН 21, 200
- Фультон 20
- Хажино 343
- Харків 287, 292
- Хворостита 151, 317
- Хойна 36, 204
- Холм 4, 6, 100, 318, 320
- Холмщина 1, 5, 6, 24, 73, 181, 239, 286, 289, 314, 320, 321
- Хортиця 279, 296, 301
- Хотин 214, 278, 325, 337, 353
- Хотинінець 183
- Хошно 36
- Хшаново 43, 166, 167
- Цецора 353
- Циганка 166
- Цісна 50
- Чарнівка 150
- Чахово 131, 132
- Ченстохова 175, 185, 242, 264
- Черкаси 292, 298
- Чехословаччина 10
- Чіле 176
- Члухів 35, 41
- Члухівський пов. 251, 323
- Чорний Ліс 216
- ЧРСР 112, 123, 155, 158, 329
- Швеція 279, 354
- Шпротава 37, 251
- Шпротавський пов. 250
- Штум 36
- Штутгарт 21
- Щавне-Куляшне 23, 307
- Щецін 33, 36, 41, 43, 44, 47, 67, 68, 70, 92, 94, 97, 105, 106, 113, 119, 136, 142, 146, 147, 150, 153, 154, 156, 166, 199, 201, 204, 218, 246, 269, 270, 271, 277, 281, 285, 299, 302, 316, 323, 324, 326, 327, 329, 330, 331, 335, 342, 343, 344, 345, 350
- Щецінек 24, 35, 41, 94, 335
- Щецінське воев. 27, 31, 66
- Щецінщина 36, 67, 92, 128, 131, 204, 328, 329
- Щитно 34

Югославія 115, 123, 243, 330

Явужно 26, 28, 164, 166

Явор 37

Яжень 150

Якунівка 150

Ялта 286

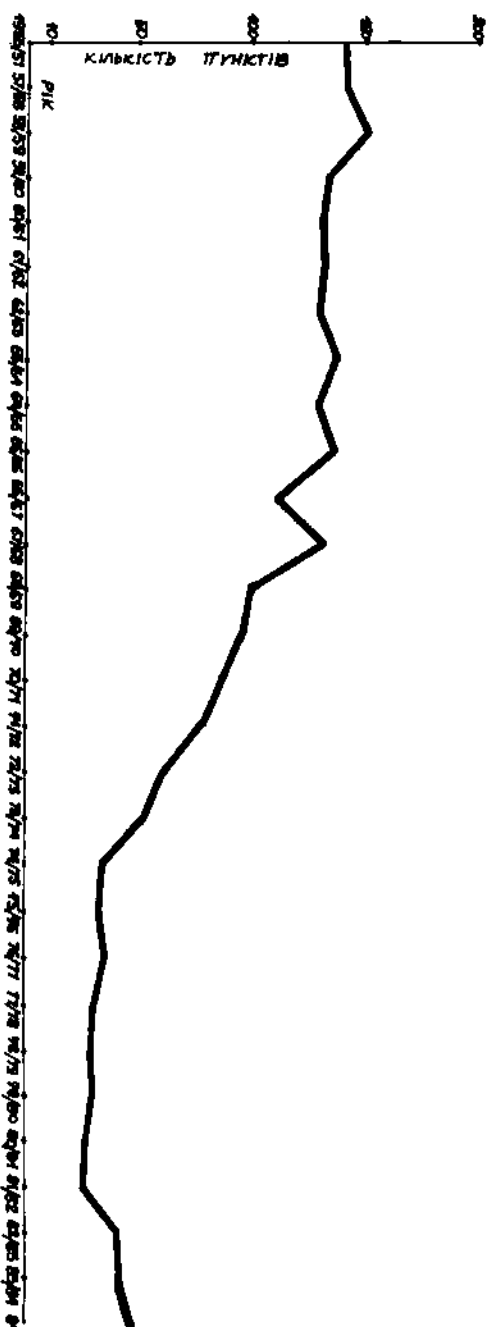
Янківці 171

Ярослав 4, 12, 24, 48, 358

Ярошівка 131, 132, 346

Яселко (Ясель) 223

Ясло 32, 348

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА ПІД ЧАС НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

ТАБЛ. 2.

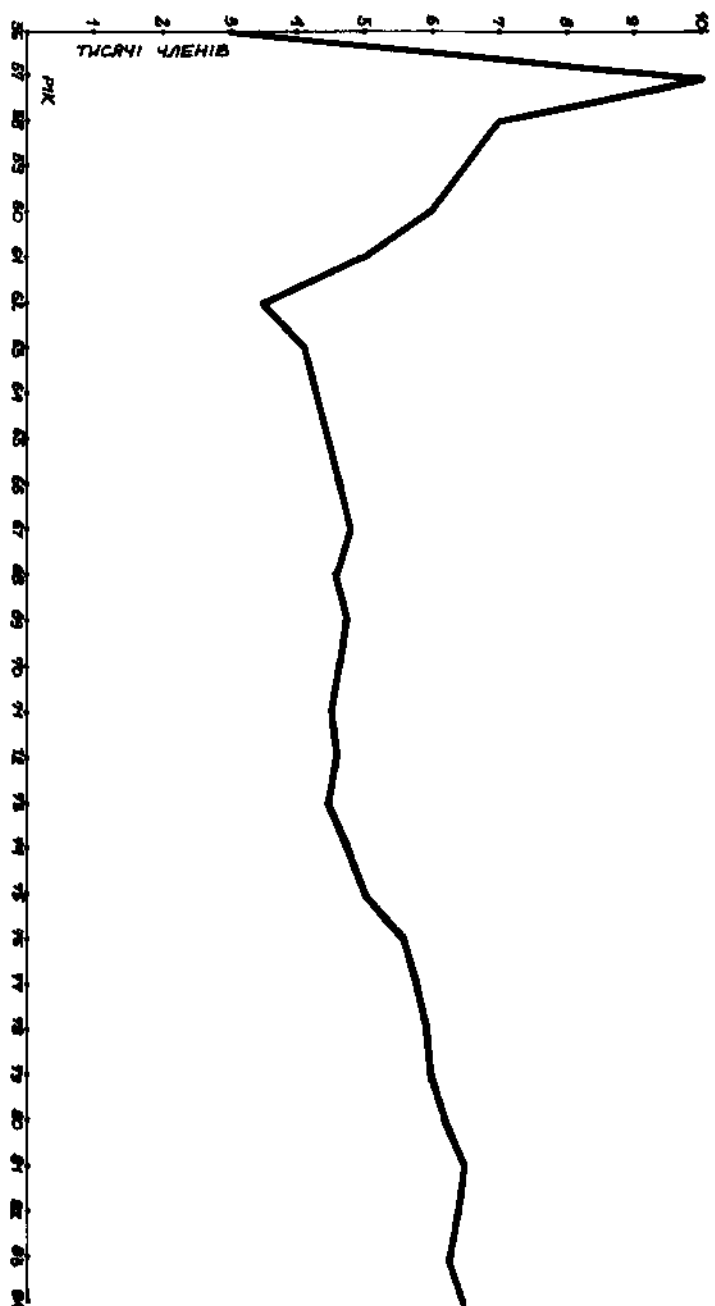
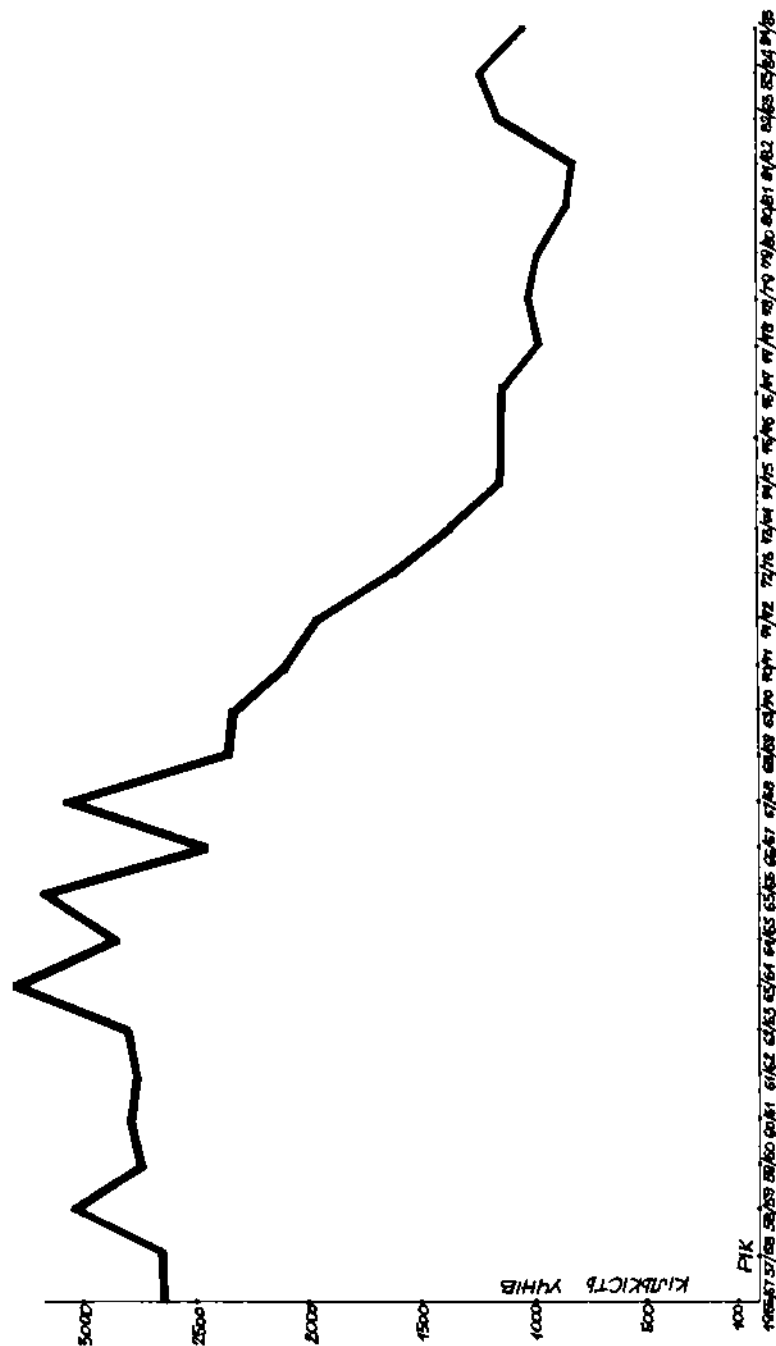

ТАБЛ. 1.

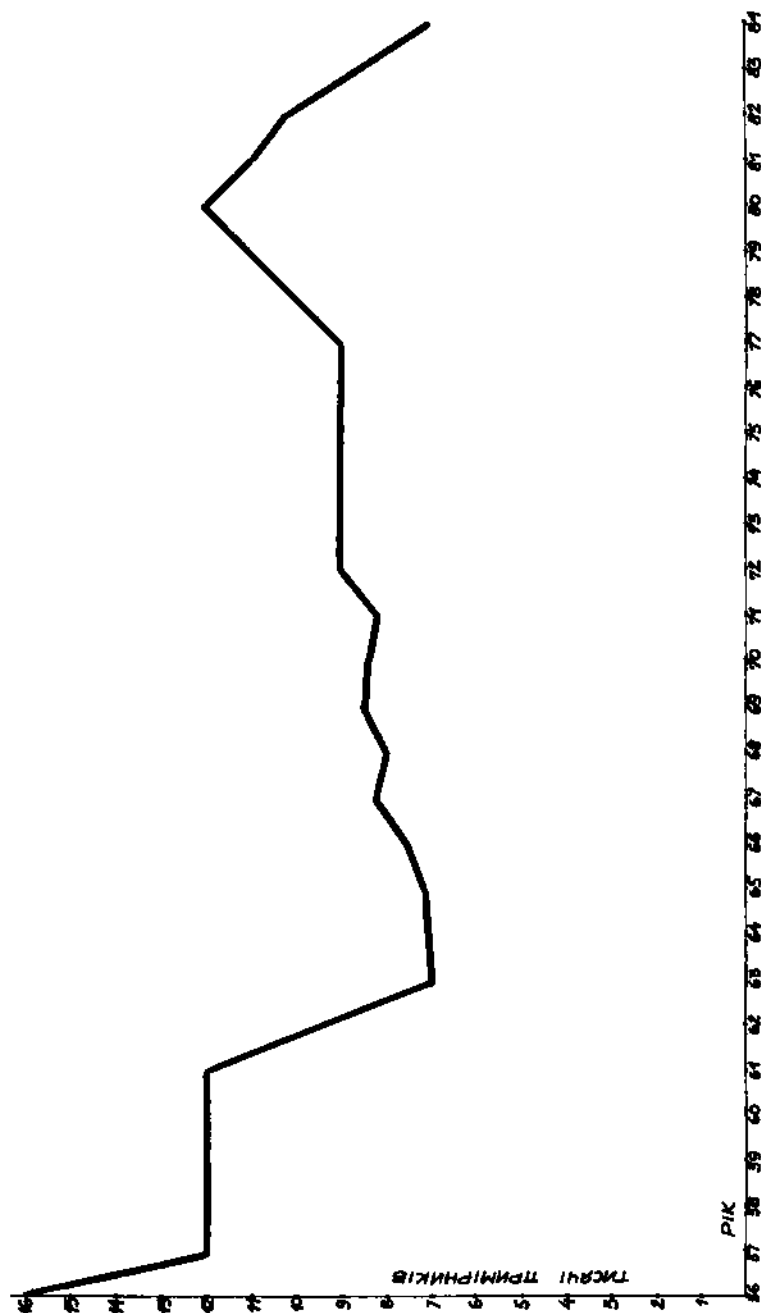
КИЛБКИСТЬ ЧЛЕНОВ УСКТ
1956 - 1984

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА

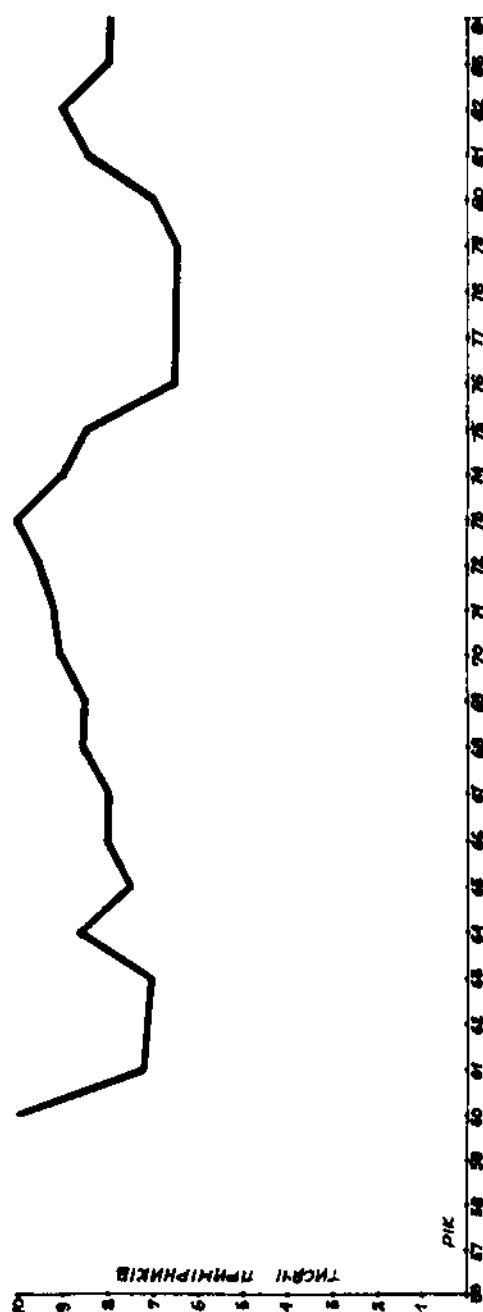
КІЛЬКІСТЬ УЧНІВ

ТАБЛ.3.

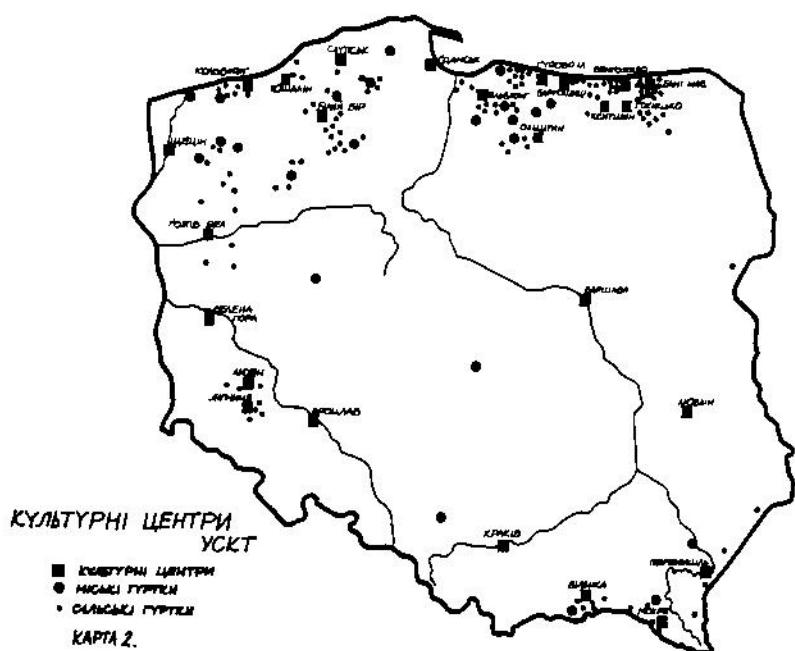
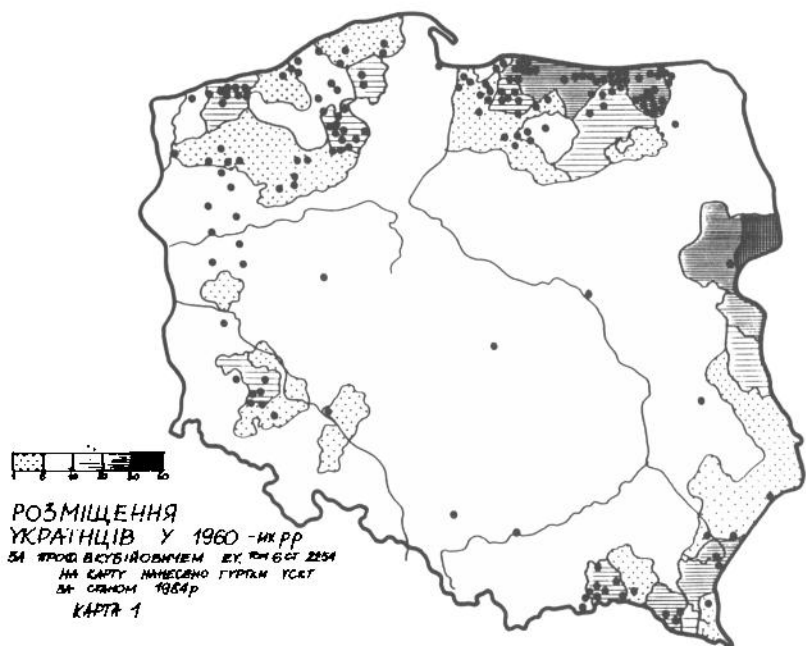
ТИРАЖ ТИЖНЕВИКА "НАШЕ СЛОВО"

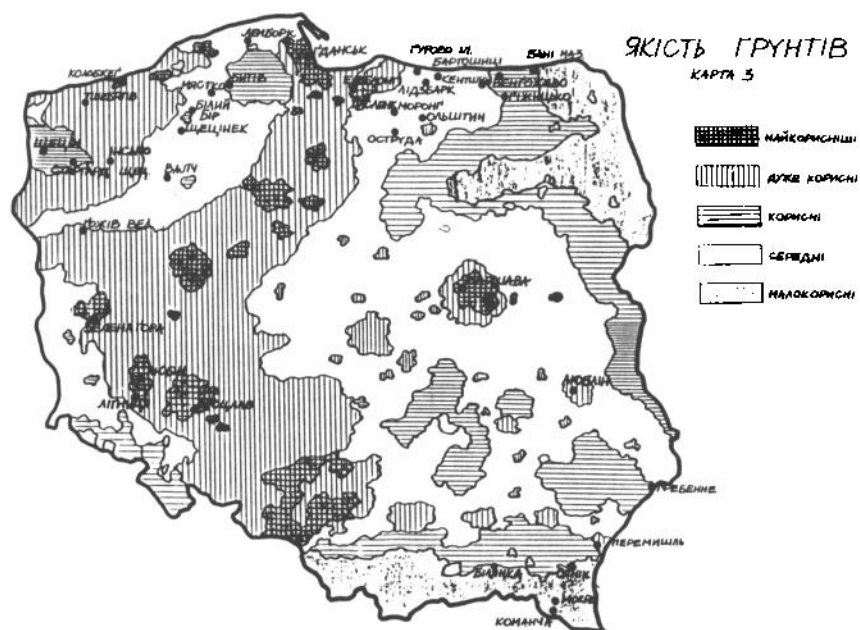
ТАБЛ. 4

ТИРАЖ АЛЬМАНАХУ "УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР"

ТАБЛ. 5.

ЗМІСТ

стор.

Передмова	v
Вступ	xi
I. Землі потойбіч Сяну і Бугу після Другої світової війни	1
II. Переселення до УРСР	9
III. Переселення на Західні землі (акція "В")	19
IV. Переселенці на Західних землях	30
V. Культурне підпілля	42
VI. Боротьба за повернення на рідні землі	48
VII. Контракція польської влади	55
VIII. Українське Суспільно-Культурне Товариство	65
IX. З'їзди і між з'їздами	83
X. Різні форми діяльності УСКТ	91
XI. "Наше слово"	98
XII. Літературне об'єднання	117
XIII. Шкільництво	127
XIV. Художня діяльність	149
XV. Церковне життя	164
XVI. Ставлення поляків до українців	
1. Партія і органи влади	189
2. Науковці	208
3. Література, театр, кіно	223
4. Засоби масової інформації	234
5. Польська громадськість	249
6. Польська опозиція і ера "Солідарности"	259
7. Спроби польсько-українського діалогу	272
XVII. Контакти з Україною	292
XVIII. Лемківська проблема	303
XIX. Загибель Холмщини і Підляшшя	314
XX. Спроби розширення рамок УСКТ	322
XXI. Тактика культурних центрів	333
XXII. Перспективи на майбутнє	351
Післяслово	365
Скорочення, бібліографія, покажчик імен і географічних назв, діаграми, карти	371

